

МЛАДИ И СРБИСТИКА

Зборник радова полазника
ОКЦ „Вук Караџић“
у Тршићу

МЛАДИ И СРБИСТИКА

Уређивачки одбор

Проф. др Александар Јовановић
Проф. др Милош Ковачевић
Др Данка Лајић Михајловић, виши научни сарадник
Проф. др Александар Милановић
Др Софија Милорадовић, научни саветник

Рецензенти

Проф. др Рајна Драгићевић
Проф. др Слађана Јаћимовић
Проф. др Снежана Самарџија

МЛАДИ И СРБИСТИКА

Зборник радова полазника
образовних програма у ОКЦ
„Вук Караџић“ у Тршићу

ЗАВОД ЗА УНАПРЕЂИВАЊЕ
ОБРАЗОВАЊА И ВАСПИТАЊА
Београд, 2019.

САДРЖАЈ

<i>Србистички национални залoи за будућности</i>	9
--	---

I

Јелена Баићовац

Модификације фразеологизама у песмама музичке групе <i>Рибља чорба</i>	17
---	----

Ана Булаићовић

Фразеологизми са глаголима говорења	29
---	----

Бранислав Веселиновић

Дијалектизми својствени источнохерцеговачком и(ли) зетско-сјеничком дијалекту у народној музици	43
--	----

Анђела Јевићовић

Спорт у фразеологији српског језика	57
---	----

Урош Јовановић

Жаргонски и колоквијални глаголи физичког насиља ..	65
---	----

Јана Марковић

Употреба косовско-ресавског дијалекта у реп музици ..	79
---	----

Зоран Маховац

<i>Птица</i> и називи птица у фразеологији српског језика ..	91
--	----

Михаило Маховац

Земља и небо са небеским телима у српској фразеологији	103
--	-----

Мина Мијајловић

Фразеологизми са зоонимском компонентом у енглеском и српском језику	113
---	-----

Најпалија Миладиновић

- Поредбени фразеологизми са зоонимском компонентом
у српском језику 131

Сава Милановић

- Глаголи са метафоричком концептуализацијом љубави
у жаргону младих 143

Тања Пејровић

- Фразеологизми у драмама Душана Ковачевића 153

II

Милан Бјелановић

- Анализа женских бића из словенске митологије код Срба 167

Немања Грујичић

- Традиција и популарна култура у поезији Шермана Алексија и Милене Марковић 191

Анђела Новаковић

- Словенски богови као ликови
Бурлеске јосјодина Перуна боја ірома Растка Петровића 217

Анђела Ракејић

- Мотиви биља у поезији Рајка Петрова Нога 227

Мина Тонић

- Анализа недовршених приповедака Лазе К. Лазаревића 247

III

Вања Аћимовић, Анастасија Здравковић

- Представе о детету и детињству на основу теренске грађе забележене у Тршићу 271

Милица Здравковић

- Вукови Сабори 283

Ана Косић

- Обредни опходи у Тршићу 291

Душан Марјановић

Демонолошка предања из Тршића 301

Тијана Николић

Индивидуалности гуслара: примери Милутина Ђури-
чића и Марка Матића 311

Алекса Радуловић

Забављање као дио друштвеног живота младих: прилог
етнографији традиционалне културе Тршића 323

IV

Списак учесника (по радионицама) 337

Аутори радова 341

СРБИСТИЧКИ НАЦИОНАЛНИ ЗАЛОГ ЗА БУДУЋНОСТ

Српској јавности, посебно оној забринутој за будућност хуманистичких наука, и националних дисциплина као њиховог средишњег и најзначајнијег дела, Програмски одбор Образовно-културног центра „Вук Караџић“ из Тршића на увид пружа зборник *Млади и србистика*, који чине радови полазника образовних програма из 2018. године, као прве године рада ОКЦ „Вук Караџић“ у Тршићу.

У циљевима и програмским оквирима истиче се да Образовно-културни центар „Вук Караџић“ у Тршићу за свој основни циљ има заштиту српског нематеријалног културног наслеђа, неговање и популарисање српске културе, а пре свега српског језика и ћириличног писма, као и неговање, изучавање и популарисање, посебно међу младима, дела Вука Караџића, као реформатора српског језика и српске ћирилице. То је центар у коме ће се приоритетно изучавати националне дисциплине, оне које улазе у основу српског националног идентитета, а то су пре свега филолошке националне дисциплине.

Данашње време белодано показује да се ниједан народ, па ни српски, не може сачувати уколико се не сачувају његови национални идентитетски критеријуми, међу којима су најзначајнији језик и писмо. Треба ли и напомињати да од Вука до данас Срби нису имали ниједног центра за неговање, изучавање и популарисање српског језика. И то пре свега кроз учешће младих, за филологију талентованих ученика основних и средњих школа, као и студената филологије. Тај центар је био тим пре потребан што су сва истраживања показивала да млади све мање цене вредности властитог матерњег језика, и посебно његовог писма ћирилице, без обзира на чињеницу да је она најсавршеније писмо на свету.

Програмски одбор ОКЦ „Вук Караџић“ у Тршићу је у својој визији и свом деловању у првој години рада управо у овом центру видео шансу да се кроз увођење младих у научно-истраживачке програме обезбеди боља, или како би то политичари рекли, „светлија“ будућност за србистику, као науку коју обухвата дисциплине посвећене проучавању српског језика, српске књижевности, српског фолклора, српске музике, српске културе у целини односно српску фолклористику, етнологију, етномузикологију, музикологију, теорију уметности, културологију.

Прва година рада, а то је година 2018, требало је да удари темељ тако заснованом ОКЦ „Вук Караџић“ у Тршићу. Посебно и стога што је српска филологија као централни део србистике у свету директно везана за општепознато и општепризнато дело и име Вука Караџића. У тој првој години рада центра, у последњој седмици јула, првим двама седмицама августа и крајем септембра, у ОКЦ „Вук Караџић“ у Тршићу је одржано пет образовно-истраживачких радионица или семинара: 1. из српског језика (с темом „Жаргонизми, фразеологизми, дијалектизми у односу на стандардни језик“), 2. из историје српске културе, 3. из фолклористике, 4. из етнологије. 5. преводилачка радионица „Нобеловац Иво Андрић“.

Прва три курса, намењена искључиво ученицима средњих школа из Србије и Републике Српске, замишљена су као темељ школе националних наука у Тршићу, па је планирано да се остварују сваке године. Њима би се код средњошколаца развијала и неговала љубав према српском језику, књижевности и култури, као део њиховог општег образовања, али и као подстицај и припрема за будуће студентско и професионално изучавање ових дисциплина.

Основни циљ лингвистичког курса *Жаргонизми, фразеологизми, дијалектизми у односу на стандардни језик* било је развијање интересовања ученика за матерњи језик, који је и једно од најважнијих идентитетских обележја.

Радионице су биле организоване према подтемама: жаргонизми, фразеологизми, дијалектизми и књижевни текст, те у њиховом међуодносу, а учесници су били подељени према интересовањима. Полазницима је показано на који начин функционише маркирана лексика у српском језику, какав је однос супстандардног и стандардног језика, какве су релације између

српских дијалеката и стандардног српског језика, где је место жаргона у језику. Све радионице имале су за циљ упознавање ученика са савременом релевантном лингвистичком литературом, sluжење њоме и полемисање са њом.

Координатор и пет руководилаца радионица били су из Института за српски језик САНУ. У оквиру семинара одржано је седам предавања, која су, поред сталних, држала и четири гостујућа предавача. Програм лингвистичког семинара похађало је 14 ученика из пет градова Србије и из једнога града Републике Српске: Београда, Новог Сада, Ваљева, Краљева, Сремске Митровице, Бијељине.

Курс *Историја српске културе* замишљен је тако да полазници упознају најзначајније моменте развоја културе на тлу Србије у праисторији и античком периоду и српске културе у три њена релативно оделита, али и међусобно повезана периода (словенски – пагански, средњовековни – српсковизантијски и модерни – грађански), да стекну свест о целини и разноликости наше културе, унутарњем развоју и прожимањима са другим културама, о њеним најзначајнијим прегоацима, да снаже свој културни и национални идентитет.

Курс се одвија кроз предавања о развоју српске културе у поменутиим периодима и образовно-истраживачку радионицу *Поезија и култура*, у којој су полазници читали и тумачили песме модерних српских песника у којима је, на различите начине (као својеврсни подтекст или интертекст), активирана српска култура.

Програм *Историје српске културе* похађало је 11 гимназијалаца из шест градова Републике Србије и Републике Српске: из Београда, Новог Сада, Сремских Карловаца, Ваљева, Пожаревца и Босанске Градишке. Са њима је радио тим од три стална и два гостујућа предавача.

Курс за фолклористику је иновативан програм посвећен широко схваћеној фолклорној култури као изузетно значајном делу културног идентитета. Посвећујући пажњу вербалном фолклору (тзв. народној књижевности), народним обичајима, знањима и веровањима, (народном) језику, музици и игри, овај програм је, практично, понудио спој и надградњу сазнања из више предмета: српски језик и књижевност, музичка уметност, (културна) историја. Комбинована су предавања и теренско истраживање, овладавано је архивском и научном обрадом

грађе, као и њеним представљањем. Повезивањем класичних и савремених фолклорних жанрова полазницима је појашњавана динамичност функција фолклора и система фолклорних жанрова, са циљем да потпуније схвате вредност нематеријалног културног наслеђа и важност његовог очувања. Фолклористички програм похађало је 17 ученика из седам градова у Србији: из Ниша, Крагујевца, Ваљева, Пожаревца, Сремске Митровице, Сремских Карловаца, Старе Пазове, а курс је похађао и један ученик из Бање Луке, Република Српска. Програм семинара су реализовала три стална и два гостујућа предавача, а организоване су и образовно-забавне радионице посвећене традиционалној музици и игри.

Етнолошки семинар и преводилачка радионица имали су за полазнике студенте, и то студенте Одељења за етнологију и антропологију Филозофског факултета у Београду и студенте мастер студија Института за славистику у Келну. Семинар из етнологије је окупио пет руководилаца, шеснаест студената основних и два студента докторских студија етнологије и антропологије. Семинар је спроведен уз комбинацију теоријских предавања и практичног дела, тј. теренских истраживања у Тршићу и околним селима. Програм *Летње школе превођења* у Тршићу осмишљен је са циљем популаризације и промоције студирања српског језика и културе на катедрама славистике у иностранству. Ову школу похађало је 16 студената славистике, који су, поред низа теоријских предавања професора из Београда и Келна, радили текстолошке анализе и преводили Андрићеве есеје са српског на белоруски, грчки, италијански, немачки, пољски, руски, словачки, француски и фарси.

У овом зборнику налазе се резултати само три средњошколска курса или радионице. Зборник садржи двадесет и три србистичка рада, тематски везана за српски језик (дванаест радова), српску културу (пет радова) и српски фолклор (шест радова). Сви који буду у рукама имали овај зборник мораће и менторима и ауторима радова одати признање за изузетно успешне радове. Да у афилијацији свакога рада нису наведени подаци о аутору, читалац често не би могао поверовати да су аутори датих радова средњошколци. У свим радовима примењена је строга како научна методологија тако и методологија израде научних радова (тзв. техника научног рада).

Радови у овоме зборнику одличан су показатељ како се најбоље могу афирмисати националне дисциплине и како се код младих може развити љубав према њима. Млади, и то средњошколци, јесу најбољи залог за бољу сутрашњицу србистике. Ако се по јутру дан познаје, онда је овај зборник најбољи србистички залог за будућност. Но, да би он то био, то морају схватити и просветне власти Републике Србије. Била би штета, и то непроцењива, ако ово буде и први и последњи зборник ОКЦ „Вук Караџић“, односно, први и последњи зборник који је од почетка до краја испратио овај Програмски одбор ОКЦ „Вук Караџић“ у Тршићу.

Приређивачи овога зборника надају се да такву неодговорност просветне власти Републике Србије себи не би смеле допустити. ОКЦ „Вук Караџић“ у Тршићу – програми реализовани лета 2018. године и радови у овом зборнику то показују – не сме бити центар локалног, лозничког карактера и значаја, него мора бити центар од посебног националног значаја. Само се на тај начин може вратити дигнитет србистичким идентитетским наукама. Овај зборник је показатељ како се може вратити љубав младих према националним дисциплинама, а преко њих и према властитој земљи и народу.

Зато смо уверени да ће он бити опомена и подстрек онима који одлучују о образовној и научној судбини младих србиста, и србистике уопште.

У Београду,
7. априла 2019. године

Уредници

I

Јелена Батовац

Филолошка гимназија, Београд

Ментор: др Весна Ђорђевић

Институт за српски језик САНУ, Београд

МОДИФИКАЦИЈЕ ФРАЗЕОЛОГИЗАМА У ПЕСМАМА МУЗИЧКЕ ГРУПЕ *РИБЉА ЧОРБА*

Сажетак: Предмет рада биће структурно-семантичка анализа модификованих фразеологизама ексцерпираних из 19 студијских албума музичке групе *Рибља чорба*, с циљем одређивања њихове заступљености у текстовима песама у односу на стандардне фразеологизме, као и дефинисања и анализе извршених модификација. Укупно је прикупљено 125 фразеолошких јединица у ширем смислу (стандардних и модификованих), што одговара нашој претпоставци да ће музичка дела, тежећи оригиналности, као и допадљивости ширем аудиторијуму, обилovati фразеолошким јединицама, како модификованим, тако и стандардним. Уочено је да су најчешће врсте модификација лексичке – замена компонената ФЈ, које се неретко срећу уз неке друге лексичке или синтаксичке модификације, док се у најмањем броју јављају морфолошке модификације. Утврђено је, такође, да је степен заступљености стандардних фразеологизама већи у односу на степен заступљености модификованих фразеологизама. Поред стандардних ФЈ и њихових варијација, јавља се и велики број сликовитих ауторских поређења. Извршене интервенције помажу успостављање риме, а онеобичавањем конвенционалних ФЈ аутор интензификује важност њихових значења, док ставове изнесене у текстовима песама сликовитошћу приближава слушаоцима.

Кључне речи: фразеологизми, модификације фразеологизама, структурно-семантичка анализа, *Рибља чорба*, српски језик.

1. УВОД

У раду ћемо под термином *фразеологизам* сматрати „устаљене експресивне скупове речи са јединственим значењем, чије су лексичке компоненте изгубиле основна значења и

повезале се на конотативном семантичком плану у нову јединствену значењску целину која се као таква репродукује у говору“ (Николић 2014: 253). Према Ј. Матешићу, ове језичке јединице требало би да се одликују следећим својствима: 1. репродуковањем – фразеологизам се појављује у готовом облику, учвршћеном дугом употребом, 2. формалним устројством – фразеолошка јединица¹ је нерашчлањив скуп речи од којих су најмање две пунозначне, 3. идиоматичношћу – променом значења бар једног члана устаљеног скупа речи, тако да фразеологизам добија значење различито од значења које носе компоненте које га сачињавају и 4. уклапањем у контекст – „значи да се фразем у реченици појављује као њезин прост члан, тј. фразем није скуп ријечи у виду властитог текста“ (Матешић 1982: 2). У германској и англосаксонској фразеологији термин *фразеологизам* дефинише се као „заједничко појављивање форме (облика) или леме неке лексичке јединице и једног или више лингвистичких елемената различите врсте које функционише као једна семантичка јединица у клаузи или реченици и чија је фреквенција заједничког појављивања већа од случајне“ (Грис 2008: 6. према Вуловић 2015: 20). Поред типичних фразеолошких јединица, у корпус рада уврстићемо и устаљене фразе, како народне (изреке, пословице, изразе, колокације, клетве и др.), тако и оне које потичу од назива књижевних дела који су се усталили у говору.

Упркос томе што се иманентним обележјем фразеологизама сматра њихова нерашчлањива структура, у појединим функционалним стилевима често се дешава да се фразеологизми измене у граматичкој структури, лексичком саставу, као и у броју компонената које их сачињавају. Модификација фразеологизма представља свесну, креативну, сврсисходну интервенцију корисника језика зарад формирања неуобичајене и иновативне фразеолошке јединице (Николић, Ђорђевић 2015: 424; Стојиљковић 2015: 328), а њен смисао разумевамо једино поредећи је са стандардним фразеологизмом² у односу на који је модификована. Овакве промене обухватају варија-

¹ У раду ћемо равноправно употребљавати термине *фразеологизам* и *фразеолошка јединица* (ФЈ).

² Појам *стандардни фразеологизам* користи се за уобичајене фразеологизме, односно за фразеологизме у оном облику у ком су забележени у речницима. Они не морају нужно бити део стандардног језика.

ције лексичког састава, граматичких обележја, као и непосредног лексичког окружења фразеолошке јединице. Приликом стварања модификације треба водити рачуна о томе да она мора задржати везу са стандардним фразеологизмом, што најчешће чини преко карактеристичне компоненте – експликатора, која доприноси препознатљивости и лаког идентификовању фразеологизма (Николић, Ђорђевић 2015: 427). Иако се може десити да изазову негативан ефекат, оваквим интервенцијама углавном се постиже већа упечатљивост и изражајност.

Предмет нашег истраживања јесу модификовани фразеологизми заступљени у песмама музичке групе *Рибља чорба*, којима приступамо са циљем одређивања типова модификација стандардних фразеологизама, дефинисања стилистичке функције ових модификација у текстовима, као и приказивања степена заступљености модификованих ФЈ у односу на стандардне. Како су фразеологизми језичке јединице широко распрострањене међу говорницима српског језика, као и једно од средстава преношења информација о култури, обичајима, веровањима и концептуализацији света нашег, као и других народа, верујемо да ће степен заступљености ових јединица у текстовима песама *Рибље чорбе* бити висок, чинећи их ближим аудиторијуму. Знајући да текстови песама теже поштовању захтева риме и метрике, а пре свега експресивности и упечатљивости, претпостављамо да ће аутор, при саображавању фразеологизама форми и идеји дела, прибећи модификовању фразеолошких јединица. Приликом описа грађе користићемо семантичку и структурну анализу фразеологизама.

Корпус рада чини 125 фразеолошких јединица (72 стандардне и 53 модификоване) ексцерпираних из свих деветнаест студијских албума *Рибље чорбе* – *Косић у јрлу*, *Покварена машина* и *Њрљаве стирасици*, *Мршва њрирода*, *Бувља њијаца*, *Вечерас вас забављају музичари који њију*, *Исићина*, *Осми нервни слом*, *Ујед за душу*, *Прича о љубави обично у њнави*, *Коза носира*, *Лабудова њесма*, *Збојом Србијо*, *Осићало је њушанье*, *Нојева барка*, *Пишанье уз ветар*, *Овде*, *Трилоија*, *Минути са њом*, *Узбуна*. Поред модификација стандардних фразеологизама, у прикупљеној грађи наћи ће се и модификације жаргонских фразеологизама карактеристичних за разговорни стил. Грађа

је прикупљена са интернет портала Јутјуб, а семантички описи анализираних фразеолошких јединица преузети су из *Речника српскохрватској књижевној и народној језика* Српске академије наука и уметности, *Речника српскојрватској књижевној језика* Матице српске, *Фразеолошкој рјечника хрватској или српској језика* Ј. Матешиха и *Малој српској фразеолошкој речника* Ђ. Оташевића.

2. АНАЛИЗА

На основу начина промене граматичке структуре или лексичког састава стандардних ФЈ, примере модификација у прикупљеној грађи разврстали смо у пет група: синтаксичке модификације, лексичке модификације, лексичко-синтаксичке модификације, морфолошке модификације, модификације проширењем реченичног контекста.

1) Синтаксичке модификације

Ова врста модификовања у прикупљеној грађи огледа се у промени устаљеног редоследа компонената ФЈ или промени падежног облика компонената ФЈ.

а) промена устаљеног редоследа компонената ФЈ: „причај све што ти на памет падне“ – према *йасѝи (некоме) на йамейѝ* (у значењу: ’сетити се / сећати се некога, нечега, помислити на некога, нешто; досетити се’); „не би они ни мрава згазили“ – према *ни мрава не би зѝазио* (у значењу: ’никоме не би учинио ни најмање зло, никоме не би нашкодио’); „зашто увек курцу свирам“ – према *свираѝи курцу* (у значењу: ’цабалебарити’); „тако је све то почело, као из ведра неба гром“ – према *као йром из ведра неба* (у значењу: ’изненада, потпуно неочекивано’); „кажу да последња умире нада“ – према *нада йоследња умире*; „знаш да се дављеник и за сламку хвата“ – према *дављеник се и за сламку хваѝа*. Овакве модификације не мењају значење фразеологизама, већ доприносе ритму и мелодичности песме. Поред тога, аутор тежи томе да ефектом „изненађења“ (постигнутим одступањем од устаљеног редоследа компонената фразеологизма на који су говорници језика навикнути) придобије пажњу слушаоца и упути га на размишљање о идеји изнесеној у тексту песме.

Ова врста модификација јавља се у грађи најчешће заједно са различитим врстама лексичких модификација: у примеру „као кроз маглу ређају се слике“ – према *сеїиїи се / сећаїи се (некоїа, нечеї)* <као> *кроз маїлу* (у значењу: ’сетити се / сећати се некога, нечега нејасно, фрагментарно’) можемо уочити промену лексичког састава фразеологизма – лексема *сеїиїи се / сећаїи се* замењена је лексемама *ређаїи се* и *слика*, које у споју и дају значење ’сећати се’, док у примеру „тешим се да све то није тако црно, а не може бити црње“ – према *није све їако црно* (у значењу: ’не мора све на крају бити лоше, поред мноштва лоших ствари има и нешто позитивно, добро’) видимо да долази до проширења фразеолошке јединице лексемом *їо*, као и до проширења контекста (*а не може биїи црње*).

б) промена падежног облика компоненте ФЈ

Ова врста модификација у грађи самостално се јавила само једанпут, и то у следећем примеру: „уплашени пријатељи ни да мрдну прст“ – према *не макнуїи (мрднуїи)* <ни> <малим> *їрсїом* <за (некоїа, нешїо)> (у значењу: ’ништа не урадити, не предузети, не учинити за некога, за нешто’), где примећујемо да је компонента *їрсї* употребљена у акузативу, не у инструменталу, а значење стандардног фразеологизма остало је непромењено.

Много је више примера где се ова модификација јавља уз одређене лексичке промене, као у стиховима: „скини паучину с очију“ – према *оїворїи / оївараїи (некоме) очи* (у значењу: ’открити / откривати некоме истину, помоћи / помагати некоме да уочи суштину, упозорити / упозоравати некога на нешто’) – у овом примеру може се уочити и проширење ФЈ додатним компонентама (*їаучину, с*), као и замена глаголске лексеме *оїворїи / оївараїи* лексемом *скинуїи*; „омча стоји и над мојим вратом“ – према *сїавїи / сїављаїи (некоме) омчу* <око враща> (у значењу: ’покушати / покушавати упропастити, уништити некога, покушати / покушавати истиснути некога из јавног или политичког живота’) – у овом примеру долази до промене функције компоненте *омча* (из објекатске функције прелази у субјекатску), па самим тим и до промене њеног падежног облика (акузатив : номинатив); поред тога, долази и до замене глаголске лексеме *сїавїи / сїављаїи* лексемом *сїајаїи*, као и до проширења ФЈ додатним

компонентама (*и, наг, мојим*). На овај начин постигнуто је онеобичавање, а информација о томе ко угрожава лирског субјекта у песми сакривена је.

2) Лексичке модификације

У прикупљеној грађи јављају се три врсте лексичких модификација: проширење ФЈ додатном компонентом / компонентама, замена компонената ФЈ и изостављање / редукција компонената ФЈ.

а) проширење ФЈ додатном компонентом / компонентама

На основу прикупљене грађе закључујемо да ова врста модификација може имати различите функције. У примеру „то је просто ко пасуљ пребранац / потребан је неки нови / Жикица Јовановић Шпанац“ – према *ѝросѝо као ѝасуљ* (у значењу: ’сасвим једноставно, некомпликовано’), додатом компонентом *ѝребранац* с атрибутивном функцијом постиже се рима (*ѝребранац – Шпанац*), а цео стих одише духовитошћу.

У стиху „ћути да сачува другове, ко да на уста залепи фластер“ – према *зайушиѝѝи / зачеѝѝѝи / зайѝвориѝѝи (некоме) усѝа* (у значењу: ’ућуткати некога’) јавља се замена глаголске лексеме *зайушиѝѝи* лексемом *залеѝѝѝи*, уз коју као допуна долази компонента *фластер*. У овом случају функција модификације јесте постизање сликовитости, пошто слушацац јасно може замислити слику у којој неко бива ућуткан стављањем фластера преко уста.

Неретко долази и до додавања одређених лексема ради интензификације значења фразеологизма, као што је у примеру: „за добрим коњем и прашина се диже“ – према *за добрим коњем се ѝрашина диже*, где се додата компонента *и* јавља као интензификатор.

б) замена компонената ФЈ

Замена компонената фразеолошке јединице представља најчешћу промену у прикупљеној грађи, а у највећем броју јавља се упоредо с неком другом лексичком или синтаксичком модификацијом. Приликом оваквих промена експликатори у прикупљеној грађи најчешће бивају замењени тематски или лексичко-семантички сродном лексемом,

допуштајући нам на тај начин да препознамо стандардни фразеологизам који је послужио као мотиватор новонасталом. То можемо видети у следећим примерима: „играо сам саму епизоду“ – према *играићи сјоредну улоју* (у значењу: ’бити неважан’); „време је пасје“ – према *пасја (исећа, исећија, цича) зима* (у значењу: ’веома оштра зима, јака хладноћа, велика студен’) и сл.

Неретко се дешава и да експликатор остане непромењен, док долази до замене лексема које га окружују: „терају ме дођавола“ – према *ислаићи (нешићо, некоја) дођавола* (у значењу: ’ослободити се, отарасити се некога, нечега, напустити некога, нешто’); „мрачне силе судбину нам кроје“ – према *судиићи, иресуђиваићи, кројијићи (некоме) іаће* (у значењу: ’одређивати шта је некоме у интересу према сопственом нахођењу, одлучивати о некоме, имати власт над неким, заповедати некоме’); „када те судбина шчепа за іушу“ – према *држатићи (некоја) за іушу* (у значењу: ’имати власт над неким, држати некога у зависном положају’); „и зао глас за мном стиже“ – према *бијићи на зду (лошу, рђаву) іласу* (у значењу: ’бити познат по злу, важити за злу особу, имати лошу репутацију’), где лексичка промена бива пропраћена синтаксичким – промена падежног облика и реченичне функције компонената *зао* и *ілас*. Упркос интервенцијама на лексичком плану, сви наведени фразеологизми значењски остају непромењени.

в) изостављање / редуција компонената ФЈ: „а ја беспомоћан ко риба на сувом“ – према *осећаићи се (бијићи) као риба на сувом* (у значењу: ’осећати се непријатно; осећати се беспомоћно, не сналазити се, бити у проблемима’) – изоставља се глаголска компонента фразеологизма (*осећаићи се / бијићи*), при чему долази до допуне фразеологизма лексемом *бесіомоћан*; „добар човек свако вече зарије ми нож дубоко“ – према *забосићи / забодаићи (забијићи / забијајићи, удариићи / ударатићи) (некоме) нож у леђа* (у значењу: ’подмукло напасти / напасти некога, издати / издавати некога, поступити / поступати подмукло’) – долази до изостављања прилошке одредбе за завршетак радње (у *леђа*). Овај тип модификације не мења значење фразеологизама, већ најчешће помаже постизању ритмичности.

3) Лексичко-синтаксичке модификације

Модификације овог типа настају услед укрштања различитих врста лексичких и синтаксичких модификација и често бивају веома креативне и сликовите, те подстичу слушаочеву имагинативност. Неки од примера јесу: „пусти лађе нека тону“ – према *као да су (некоме) све лађе појонуле* (у значењу: ’као да је све пропало, изгубљено, потиштен је, тужан, очајан, депримиран’) – трансформација поредбене ФЈ у непоредбену, уз редукцију компоненте *све*, проширење ФЈ додатним компонентама (*јусиши, нека*) и промену глаголског вида (*јонуши* према *појонуши*); „опет ме је женско направило волом“ – према *направиши / правиши (некоја) будалом* (у значењу: ’убеђивати / убедити некога у нешто за шта је очигледно да није тако, преварити / варати некога на очигледан, дрзак начин’) и *ллуи као во* (у значењу: ’врло глуп’) – комбиновање компонената два тематски сродна фразеологизма (поредбеног и непоредбеног) ради стварања новог – непоредбеног, уз редукцију одређених компонената (*будалом, ллуи*); „сваки нови дан ко смрт је досадан“ – стварање поредбене ФЈ чије су компоненте значењски блиске компонената непоредбеног фразеологизма *умираши / умреши (цркаваши / цркнуши) од досаде* (у значењу ’прекомерно се досађивати’), уз редукцију компонената и одступање од очекиваног редоследа компонената; „знам те боље од рођеног џепа“ – према *знаши (познаваши) (нешто, некоја) као свој џеј* (у значењу: ’знати, познавати некога, нешто до танчина, у детаље, потпуно, темељно’) – изостављен је везник *као*, те се поредбени карактер фразеологизма задржава употребом компаратива *придева добар*, а долази и до замене компоненте *свој* лексемом *рођени*, као и до промене падежног облика компоненте *џеј*.

4) Морфолошке модификације

Модификације овог типа слабо су заступљене у прикупљеној грађи, а функција им је углавном задовољавање захтева риме и метрике, што се може видети у примерима: „немој данас да исправљаш криве Дрине, можеш доћи до истине“ – према *исправљаш / исправши криву Дрину* (у значењу: ’покушати / покушавати решити оно што је немогуће, што превазилази нечије моћи, узалуд настојати да се исправи нека укореењена

неправда, недоличност и сл.’), где долази до промене граматичког броја синтагме *крива Дрина*; „гледамо се бело у хотелској соби“ – према *лѐгајѝи бело* (у значењу: ’гледати одсутно или тупо, гледати са чуђењем, са неразумевањем’) промена у погледу повратности / неповратности (глагол *лѐгајѝи* прелази у узајамно-повратни глагол *лѐгајѝи се*), зарад постизања ритмичности. Наведени стих другачије би могао гласити: „гледамо једно друго бело у хотелској соби“, што би довело до недостатка певљивости и ритма у целој строфи.

5) Модификације проширењем реченичног контекста

Проширење реченичног контекста, мада слабо заступљено у текстовима *Рибље чорбе*, један је од најбољих начина истицања сликовитости фразеологизма и углавном је праћено лексичким и синтаксичким модификацијама. У примеру „онда сам пао са седмог неба право у девети круг пакла“ губи се значење стандардне ФЈ *бијѝи на (у) седмом (деветѝом) небу* (’бити еуфоричан, врло срећан, блажен’), те стих у целости не означава срећу и блаженство, већ несрећу и пропаст. Пример буквализације значења стандардног фразеологизма јесу стихови „не би они ни мрава згазили / они никада не газе мраве / али би тебе унаказили / али би теби дошли главе“, при чему се стандардно значење фразеологизма *ни мрава не би згазио* (’никоме не би учинио ни најмање зло, никоме не би нашкодио’) у наставку стиха губи, те јунаци песме не означавају мирне и сталожене особе, већ личности склоне насиљу, спремне на физички конфликт. Модификовани фразеологизам „чекамо Годоа, Годо неће доћи“ настао је према називу књижевног дела *Чекајућу Гогоа*, који је у језику утемељен као фраза која означава узалудно чекање онога што неће доћи. Конкретизацијом лексеме *Гого* и допуном већ морфолошки модификованог дела стиха „чекамо Годоа“ (*чекајућу* : *чекамо*) реченицом „Годо неће доћи“, аутор понавља значење фразеологизма.

Према структурној подели, анализиране ФЈ чине фразеологизми у форми глаголско-именичких синтагми, реченични фразеологизми, поредбени фразеологизми, као и устаљене фразе. Поред уобичајених поредбених фразеологизама, текстови песама *Рибље чорбе* обилују креативним ауторским поређењима попут „лековит ко витамин“; „просула се ко истина“;

„ко дим, ко папирни змајеви мисли ми ка теби лете“; „леп је Џиги ко у књиги“; „Џиги је паметан као буздован“, „липсавам ко пас“ и др.

3. ЗАКЉУЧАК

Структурно-семантичком анализом фразеологизама у текстовима песама *Рибље чорбе* издвојено је пет најзаступљенијих типова модификовања фразеолошких јединица – синтаксичке модификације, лексичке модификације, лексичко-синтаксичке модификације, морфолошке модификације и модификације проширењем реченичног контекста. У прикупљеној грађи најзаступљеније јесу модификације заменом компонената ФЈ (25 фразеологизама модификованих на овај начин), чиме увиђамо да аутор подстиче машту слушалаца стварајући слике другачије у односу на оне које стандардни фразеологизми имплицирају. Поред ових интервенција, јавља се и велики број промена устаљеног редоследа компонената ФЈ (17 фразеологизама модификованих на овај начин).

Како смо и претпоставили, потврђен је висок степен заступљености модификованих фразеологизама, а ове модификације настају претежно зарад задовољавања захтева риме и метрике, као и ради постизања жељеног стилског ефекта. Иако су многе песме шаљивог, забављачког карактера, велики број песама *Рибље чорбе* носи строгу критику власти и друштвених ситуација у бившој Југославији, првенствено у Србији. Да би своју поруку јасније пренео слушаоцима, аутор песама *Рибље чорбе* Борисав Ђорђевић тежи ка томе да своје текстове приближи разговорном језику, те као једно од главних средстава за постизање овог циља користи фразеологизме, устаљене форме фреквентне у свакодневном говору. Поред тога, шаљиви модификовани фразеологизми доприносе сатиричном призвуку карактеристичном за текстописца ове музичке групе, те он, креативним поигравањем формом и значењем фразеолошких јединица, на сликовит и експресиван начин ствара свој лични печат, а своје песме чини допадљивијим аудиторијуму.

Упркос великом броју модификованих фразеолошких јединица (53), степен заступљености стандардних фразеологиза-

ма попут *сравни̑и̑и* (*сравна̑и̑и*, *уравни̑и̑и*, *изравна̑и̑и*) (*неш̑и̑о*) *са земљом*, *блед* (*бео*) *као креда* (*креч*), *кадија ше туужи*, *кадија ти̑и суди*, *и̑рес̑и̑и се* (*грх̑и̑а̑и̑и*, *це̑и̑и̑е̑и̑и*) *као и̑ру̑и̑и*, *црна овца*, *савес̑и̑и ми* (*му*, *јој...*) *је чис̑и̑а* (*мирна*), *хва̑и̑а̑и̑и зјале*, *знам ше и̑ушко док си и̑и̑и̑о̑ била* и др. ипак је већи (72).

ИЗВОРИ

Интернет портал Јутјуб: <https://www.youtube.com/> Грађа добављена 5–12. августа 2018.

РЕЧНИЦИ

РМС: *Речник ср̑скохрва̑и̑ско̑а књижевно̑ језика* (Михаило Стевановић и др.), I–VI, Матица српска (I–III и Матица Хрватска), Нови Сад (I–III и Загреб), 1967–1976.

РСАНУ: *Речник ср̑скохрва̑и̑ско̑а књижевно̑ и народно̑ језика САНУ*, I–XVIII, Београд: Српска академија наука и уметности – Институт за српски језик, 1959–.

Матешић 1982: Josip Matešić, *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, Zagreb: Školska knjiga.

Оташевић 2007: Ђорђе Оташевић, *Мали ср̑ски фразеолошки речник*, Београд: Алма.

ЛИТЕРАТУРА

Вуловић 2015: Наташа Вуловић, *Ср̑ска фразеоло̑и̑ја и рели̑и̑ија*, *Лингвoкултурoлошка исп̑раживања*, Београд: Институт за српски језик САНУ.

Мршевић-Радовић 1987: Драгана Мршевић-Радовић, *Фразеолошке гла̑олско-именичке син̑и̑а̑ме у савременом ср̑скохрва̑и̑ском језику*, Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду.

Николић 2014: Марина Николић, *Кат̑е̑орија с̑и̑е̑ена у ср̑ском језику: сложенa реченица*, Београд: Институт за српски језик САНУ.

Николић, Ђорђевић 2016: Марина Николић, Весна Ђорђевић, Модификације фразеологизама у српској реп музици, *Ср̑ски језик, књижевнос̑и̑, уме̑нос̑и̑и I. Језик, књижевнос̑и̑, уме̑нос̑и̑и*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 424–427.

Стојиљковић 2015: Марко Стојиљковић, Лексичко-семантичке модификације фразеолошких јединица у шпанским новинама, *Савремена истраживања језика и књижевности*, год. VI, књ. I, Крагујевац: Филум, 325–336.

Jelena Batovac

THE MODIFICATIONS OF PHRASEOLOGISMS
IN THE MUSIC OF RIBLJA ČORBA

Summary

This paper presupposes the structural and semantic analysis of the modified phraseologisms excerpted from 19 studio albums of musical group *Riblja čorba* aiming to establish a degree of their incidence in musical lyrics as against conventional phraseologisms, as well as to define the structure and function of these modifications. We have altogether collected 125 phraseological units – 72 conventional and 53 modified, which is in accordance with our assumption that musical works that tend to be original and likeable abound with phraseologisms, both conventional and modified. We examined five most frequent types of phraseological modifications – syntactic, lexical, lexico-syntactic, morphological and contextual. In the collected material we have found the biggest amount of lexical modifications and the smallest amount of morphological modifications, and established that the frequency of the conventional phraseologisms is higher than the frequency of modified phraseologisms.

Key words: phraseologisms, modifications of phraseologisms, structural and semantic analysis, *Riblja čorba*, Serbian language.

Ана Булатовић

Филолошка гимназија, Београд

Ментор: мср Бојана Тодић

Институт за српски језик САНУ, Београд

ФРАЗЕОЛОГИЗМИ СА ГЛАГОЛИМА ГОВОРЕЊА

Сажетак: У овом раду ћемо се бавити анализом фразеологизама који као једну од компонената имају глагол говорења. Грађу ћемо анализирати првенствено структурно-семантички, али ћемо се у раду дотаћи и лингвокултуролошког аспекта наше грађе. Циљ нам је да дођемо до најпродуктивнијих структурних типова, да издвојимо фразеосемантичко поље које обухвата највећи број фразеологизама, као и да утврдимо какав лингвокултуролошки значај имају овакве фразеолошке јединице. Фразеологизме смо ексцерпирани из двају фразеолошких речника: првенствено из *Фразеолошког речника српског језика Ђорђа Оташевића*, а затим и из *Frazeološkog rječnika hrvatskoga ili srpskoga jezika* Јосипа Матеша. Као контролни извор послужио је *Речник српскохрватског књижевног језика Матице српске*. Грађу смо анализирали тако што смо фразеологизме ексцерпирани из наведених речника распоређивали у групе (и подгрупе) на основу њихове структуре и значења које их повезује са другим фразеологизмима. У раду детаљно наводимо критеријуме за поделу, као и структурно-семантичке особености подгрупа које смо издвојили.

Кључне речи: фразеологија, глаголи говорења, структурно-семантичка анализа, семантичка поља, лингвокултурологија.

1. УВОД

Предмет нашег истраживања представљају фразеолошке јединице које у својој структури садрже глагол говорења. Ексцерпирано је седамдесет и осам фразеологизама, и то оних у којима се јављају следећи глаголи: *јоворити* (48), *рећи* (14), *казати* (9), *јричаити* (3), *брбљати* (3) и *велити* (1). Рад се састоји из структурне анализе, где смо фразеологизме поделили на основу структурних критеријума, и семантичке анализе, где смо

пажњу усмерили на њихова значења, као и на парадигматске односе синонимије и антонимије међу јединицама. Последњи део рада посвећен је лингвокултуролошкој анализи, односно испитивању утицаја културе на настанак језичких јединица какве су фразеологизми. У анализи грађе користили смо се, пре свега, дескриптивно-аналитичким методом.

Грађа је ексцерпирана из фразеолошких речника српског језика. Као главни извор грађе коришћен је *Фразеолошки речник српског језика* Ђорђа Оташевића, док је као контролни извор послужио *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* Јосипа Матеша. У раду су такође коришћени *Речник српскохрватског књижевног језика*, као и *Речник српског језика* Матице српске, посебно у делу који је посвећен семантичкој анализи ексцерпираних фразеологизама.

Поред наведеног, важно је напоменути да се наш рад базира на фразеологији у ужем смислу. Стога, нисмо проучавали устаљене фразе, пословице, изреке и сл. са глаголским компонентама које су предмет нашег истраживања. Термине *фразеологизам*, *фразеолошка јединица* и *фразем* користимо синонимно како бисмо означили вишелексемни спој са следећим одликама, преузетим од Н. Вуловић (2015: 16): репродуковање, устаљеност, идиоматичност и целовитост значења, номинациона функција, експресивност и емоционалност, конотативност.

2. СТРУКТУРА ФРАЗЕОЛОГИЗАМА СА ГЛАГОЛИМА ГОВОРЕЊА

Када је реч о структурним особеностима фразеологизама који чине нашу грађу, можемо издвојити три основна структурна модела: синтагматски, реченични и полусложенички.¹ Међу ексцерпираним јединицама не јавља се ниједан фразеологизам предлошко-падежне конструкције.

2.1. Најчешћи структурни тип представљају синтагматски фразеологизми, којих је седамдесет од укупно седамдесет и осам јединица које чине грађу. У складу са природом нашег

¹ Структурни модел заправо представља синтаксички модел и подразумева опис типова синтаксичких конструкција фразеологизма и њихових граматичких карактеристика (Вуловић 2015: 79).

истраживања, сви ови фразеологизми су глаголске синтагме, у којима је главни члан глагол говорења. На основу зависних чланова ових глаголских синтагми можемо направити следећу поделу:

1. глагол + предлошко-падежна конструкција, која може структурно варирати:
 - 1.1. предлог + именица у генитиву (предлог *са*: *јоворијџи са висине*, *јоворијџи са њиједесџала*; предлог *из*: *јоворијџи из душе*, *јоворијџи из срца*; предлог *јреко*: *јоворијџи јреко њлеђа*, *јоворијџи јреко залојаја*; предлог *иза*: *јоворијџи иза зуба*, *јоворијџи иза леђа*; предлог *од*: *јоворијџи од комада*, *казатијџи од краја до конца*);
 - 1.2. предлог + именица у акузативу (предлог *у*: *у глаку јричајџи*, *ређи [некоме] (исџину) у лице*, *брбљајџи речи у вејтар*; предлог *на*: *јоворијџи на [нечија] усџа*);
 - 1.3. предлог *јо* + именица у локативу (*казатијџи јо души*);
2. глагол + именица / именичка синтагма (*јоворијџи ллувим ушима*, *казатијџи изреком*, *јричајџи Маркове конаке*);
3. глагол + заменица (*ређи своје*);
4. глагол + прилог (*јоворијџи најамејџи*, *нажао ређи*, *јраво велии*).

2.1.1. Поред наведене поделе, синтагматске фразеологизме можемо поделити на поредбене и непоредбене.² Наша грађа обухвата четрнаест поредбених фразеологизама, док је непоредбених шездесет и четири. Поредбене фразеолошке јединице се могу, као и претходно анализирани јединице, одликовати различитом структуром компаратума (поредбене компоненте).³ Ту запажамо следеће подтипове:

1. реч (нпр. *јоворијџи као оченаи*);
2. предлошко-падежна конструкција (нпр. *казатијџи као из џоја*);

² На поредбени однос упућује поредбено *као* у њиховој структури.

³ Поредбене фразеолошке јединице одликују се типичном структуром – тематско-рематском (тема „оно што је дато“ и рема „оно што је ново“). У основи ових јединица је поређење, нови објекат се упоређује са већ познатим с циљем упознавања, описивања и тумачења различитих појава (Вуловић 2015: 183).

3. синтагма (нпр. *ѿвориѿи на сва усѿа*);
4. реченица (нпр. *ѿвори као да има кнеглу у ѿрлу*).

На основу структурних особености посебно се издваја фразеологизам *ѿвориѿи немачки (и сл.) као крава лаѿински*. У овом фразеологизму је на месту компаратума скраћена поредбена реченица (Мршевић-Радовић 1987: 97), која би у проширеној форми гласила *ѿвориѿи немачки (и сл.) као ѿѿо крава ѿвори лаѿински*.⁴ Овај фразеологизам такође одликује изражена експресивност, условљена иронијом.

У оквиру поредбених фразеологизама интересантну структуру има фразеологизам *као да ѿлувима/камену ѿвориѿи*, у којем изостаје тема поређења, односно компарандум. Овај фразеологизам састоји се само из поредбеног дела, и то у виду поредбене реченице.

Анализирајући поредбене фразеологизме запажамо да у тринаест (од четрнаест) случајева компаратум ових јединица има функцију квалификације, односно служи да нам опише начин вршења неке радње, у овом случају говорења. На пример *ѿвориѿи као сѿара баба* описује начин на који неко говори – „без потребе“. Пример који такође илуструје ову појаву јесте фразем *ѿвориѿи као из књиѿе* – као из књиге, односно паметно, мудро. Само у једном фразеологизму компаратум има интензификацијску функцију (те одговара на питање *колико?*). То је фразеологизам *брѿѿи као чавка*, са значењем „многа говорити“, на шта указује и прилог *мноѿо* у дефиницији.

2.1.2. Синтагматске непоредбене фразеологизме можемо такође поделити на одређене подгрупе, у овом случају на основу зависних чланова синтагми које их чине. И овде, као и код поредбених фразеологизама, издвајамо следеће структурне подтипове:

1. реч (нпр. *реѿи амен*);
2. предлошко-падежна конструкција (нпр. *казѿи на уво*);
3. синтагма (нпр. *ѿвориѿи у ѿо брка*).

2.2. Само шест фразеологизама у нашој грађи има реченичну структуру. Примери који илуструју овај тип структуре јесу *међу нама буди речено, може се мирне душе реѿи* и слично.

⁴ Уп. *бежѿи од коѿа као ѿао од крсѿа (ѿѿамјана), осеѿѿи се као риба на суву (сувом), ледѿи као ѿеле у шарена враѿа* (више о наведеним фразеологизмима в. Мршевић-Радовић 1987: 95–98).

Међу њима структурно се издваја фразеологизам *нӣӣ ромори нӣӣ ѿвори*.⁵ Овај фразеологизам специфичне структуре једини је у нашој грађи који се састоји од двеју предикатских реченица у напредном односу, са поновљеним везником *нӣӣӣ*.

2.3. Последњи структурни тип који се јавља међу ексцерпираним фразеологизмима јесте полусложенички тип. Фразеологизми овог типа имају специфичну форму. Одликује их удвајање глагола сличног гласовног склопа и истог глаголског облика (Мршевић-Радовић 1987: 58–59). Такве су, на пример, фразеолошке јединице *казано-учињено* (од глагола *казатӣӣ* и *учинӣӣӣ* у трпном глаголском придеву) и *рекла-казала* (од глагола *рећи* и *казатӣӣ* у радном глаголском придеву).⁶

Такође, у структурном погледу издвајају се поједини фразеологизми који се разликују од осталих по редоследу својих компонената. Наиме, већина фразеологизама у нашој грађи састоји се од глагола на првом месту и осталих чланова после њега. Ипак, налазимо и неке јединице код којих је овај редослед промењен, као на пример *нажао рећи*, *ни речце не рећи*, *у глаку њрича̄ӣӣ*. Оваквом, својеврсном инверзијом постиже се повећана експресивност ових јединица.

3. СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧКЕ ОСОБЕНОСТИ ФРАЗЕОЛОГИЗАМА СА ГЛАГОЛИМА ГОВОРЕЊА

Овај део рада посвећен је подели фразеологизама који чине предмет нашег рада на структурно-семантичке типове. Основна структурно-семантичка подела фразеологизама јесте на глобалне и компонентне фразеологизме (Мршевић-Радовић 1987: 63).

3.1. У нашој грађи највише је фразема компонентног структурно-семантичког типа. У њима је глагол говорења тај који чува своје основно значење, док нас остале компоненте фразеологизма упућују на начин или количину вршења радње. У овом случају, носиоци фразеолошког значења нису глаголи

⁵ Експресивности ове фразеолошке јединице доприноси и римовање предиката.

⁶ Примера овог структурног типа постоји још у нашем језику: *окрени-обрни*, *сӣани-ѡани*, *ѡрмело-ѡуцало* и сл. (Мршевић-Радовић 1987: 58–59).

(тј. компонента која чува једно од својих лексичких значења), већ управо компонента која доприноси пренесеном, фразеолошком значењу. Ово јасно видимо на примеру *јоворији* || *на йола устиа*. Компонента исказана предлошко-падежном конструкцијом захтева одређени глагол уз који ће се њено фразеолошко значење „тихо, једва чујно“ остварити. Ово такође илуструје пример *јоворији* || *као оченаш*.⁷ Семантичка целина *као оченаш* носи значење „одлично, без грешке“ тек када јој се придода глагол *јоворији*. Смисаона зависност између компонената је једносмерна, и то лексички измењена компонента „упућена“ је на лексички неизмењену (Мршевић-Радовић 1987: 63–64).

3.2. За разлику од компонентних фразеологизама, у глобалним сви чланови заједно доприносе стварању општег фразеолошког значења. Међу малобројним примерима који илуструју овај структурно-семантички тип у нашој грађи налази се фразем (*неко*) *може и са царем да јовори* са значењем „(неко) може да изиђе пред свакога“.

4. СЕМАНТИКА ФРАЗЕОСЕМАНТИЧКИХ ЈЕДИНИЦА СА ГЛАГОЛИМА ГОВОРЕЊА

У овом делу истраживања бавићемо се поделом фразеологизама у фразеосемантичка поља према њиховом значењу, као и односима синонимије и антонимије међу ексцерпираним фразеологизмима.

4.1. Фразеосемантичка поља

Ексцерпиране фразеологизме смо груписали семантички, те оформили одређена фразеосемантичка поља према једнаком или блиском значењу одређеног броја фразеологизама. Већина фразеологизама који чине нашу грађу означава одређен начин говорења, те смо семантичка поља издвајали на основу ужег одређења тих начина говорења.⁸ Фразеологизме које имају

⁷ Код оваквих спојева, према речима Н. Вуловић (2015: 116), могу се издвојити делови који асоцирају са значењем одвојених лексичких компонената (у случају наведеног примера: *ићи* = *ићи*, као *Оченаш* = без грешке).

⁸ Природа нашег истраживања онемогућује начин поделе фразеологизама који срећемо у релевантној литератури: в. Вуловић 2015 и Пејановић

усамљено значење и који се не могу довести у везу са другим фразеологизмима због (уско)ограниченог значења, нећемо разматрати на овај начин.

На основу особина говора издвојили смо осам фразеосемантичких поља, у која улази четрдесет и седам фразеологизама:⁹

1. „говорити отворено, без устезања“, којем припада девет фразеологизама, као што су: *говориши из душе* (= „говорити потпуно искрено“), *рећи њој а бобу боб* (= „рећи истину отворено, без увијања“), *говориши као човек човеку* (= „говорити искрено“) итд.;

2. „добра вештина говорења“, са такође девет фразеологизама, на пример: *(неко) говори као да чииа* (= „бити елоквентан“), *говориши као воду* (= „говорити течно“), *казати од краја до конца* (= „казати потпуно тачно“) и сл.;

3. „говорити надмено“, где имамо три фразеологизма, на пример: *говориши са висине*, *говориши са њиједестала* и *говориши преко њлећа*, сва три значења „говорити надмено“;

4. „говорити неразумљиво, тихо“, на пример: *говориши себи у брагу* (= „рећи тихо и неразумљиво“), *говориши са њола језика* (= „говорити тихо“) и сл.;

5. „говорити беспотребно и узалудно“, са седам фразеологизама: *говориши као сшара баба* (= „говорити без потребе“), *истиуиши зубе њоворећи* (= „много рећи узалуд“), *брбљати речи у вешар* итд.;

6. „говорити којешта, бесмислице, говорити без реда“, где се налази шест фразема, попут: *говориши с конца с коноица* (= „говорити без реда“), *говориши у бесиуће* (= „говорити лудо, наопако“);

7. „говорити кришом, без нечијег знања“, са четири фразеолошке јединице, на пример: *говориши на некоја* (= „говорити лоше о некоме без његовог знања“), *говориши иза лећа* (= „говорити без нечијег знања“);

8. „ћутати, не изјаснити се“, што илуструју примери: *не рећи ни бе* (= „ни речи не рећи“), *не рећи ни црне ни беле* (= „ништа не рећи, ћутати“).

2006. У обема монографијама грађа је распоређена у фразеосемантичка поља по моделу: „физички изглед и здравље“, „црте карактера“, „интелектуалне способности“ и сл. (Пејановић 2006) или: „физичке особине“, „психичке и карактерне особине“, „способности и вештине“ и сл. (Вуловић 2015).

⁹ Ова подела обухвата више од половине грађе.

Оно што се запажа у овој подели јесте непропорционалност између броја поља чије је значење позитивно конотирано и оних која имају негативну конотацију. Наиме, у првом случају имамо два фразеосемантичка поља („говорити отворено“ и „имати добру вештину говорења“), са укупно 18 фразеологизама (у оба поља по девет). У другом случају пак, када је реч о значењима поља са негативном обојеношћу – имамо 25 фразеологизама с негативном конотацијом, али вишеструко више поља – чак 7. Из овога проистиче закључак да говорници имају већу потребу да језички маркирају негативне појаве, појаве које им сметају, односно више таквих негативних појава.

Међу фразеологизмима који нису распоређени у фразеосемантичка поља налазе се *јоворијџи у њеро* (= „диктирати“), *казатијџи изреком* (= „цитирати“), *ређи лаку ноћ* (= „опростити се са нечим“) итд. Учили смо да ове фразеологизме одликује углавном неутрална конотација, што може бити узрок њихове слабије асоцијативне повезаности са другим фразеолошким јединицама.

4.2. Синонимија и антонимија фразеологизама са глаголима говорења

4.2.1. Поред синонимних значења фразеологизама у глобалу, која смо одредили фразеосемантичким пољима, у једном фразеологизму се јавља синонимија унутар самог фразеологизма. Ради се о фразему *казатијџи од краја до конца*, где су речи *крај* и *конац* синонимне: *крај* „крајни, гранични део нечега“; *конац* „крај, завршетак, граница до које се нешто протеже, простире, крајњи, завршни део нечега“ (РСЈ). Верујемо да је разлог за удвајање синонима повећање експресивности ове фразеолошке јединице.

4.2.2. Поред синонима, у корпусу смо учили неколико примера варирања фразеолошких јединица, које је понекад тешко одвојити од односа синонимије. Као критеријум за разликовање синонимије и варијантности сматрамо следећи: ако су компоненте које се разликују у двама фразеологизмима синонимне или пак сличног значења, то су варијанте фразеологизма. У противном су синонимни фразеологизми.

Фразеологизме *јоворијџи из душе* и *казатијџи љо души* сма-трамо варијантама, а синоними који се јављају у њима јесу два глагола говорења: *јоворијџи* и *казатијџи*. Оба фразеологи-зма носе значење „рећи искрено, онако како јесте“. Јавља се и друкчија предлошко-падежна конструкција: у првом је то предлог *из* уз генитив именице *душа*, док је у другом то *љо* са локативом исте именице. Сличан пример је *казатијџи у лице* и *рећи истијџину у лице*. У другом фразеологизму је назначен и објекат *истијџина*. Предлошко-падежна конструкција је иста у оба фразеологизма. Као варијанта истог овог фразема могао би да се схвати и фразем *рећи у очи*, са становишта синегдошког односа лексема *око* и *лице*. Сличан принцип са израженим и неизраженим објектом налазимо у фразеологизмима *рећи у вејџар* и *брбљајџи речи у вејџар*. Глаголима *рећи* и *брбљајџи* је поистовећено значење, а у другом фразеологизму је изражен и објекат *речи*.

4.2.3. Осим односа синонимије или појаве варирања фразеолошких јединица у нашем корпусу, запажамо да је заступљен и однос антонимије, како међу самим јединицама тако и између фразеосемантичких поља у која су оне сврстане.

Интересантан пример антонимије представљају фразеологизми *јоворијџи у брк* и *јоворијџи у бркове*. Фразеологизам са лексемом *брк* у једнини носи значење „рећи некоме нешто директно“, док множина означава тихо и једва чујно говорење. Видимо да и граматичка категорија, као у овом случају броја, може утицати на фразеолошко значење. Косе се, такође, значења фразеологизмима *јоворијџи надујџачко* и *нашироко* и *рећи две-џтри*. Први значи „опширно говорити“, а други „изразити се у мало речи“.

Поред наведеног, у нашој грађи смо уочили да се и нека издвојена фразеосемантичка поља могу наћи у односу антонимије. Као примере за то навешћемо поље фразеологизама које означава неразумљиво или тихо говорење (нпр. *јоворијџи себи у браду*). Њему антонимно поље јесте „имати добру вештину говорења“, у које смо уврстили фразеологизме који носе значење „говорити јасно“ (нпр. *јоворијџи срјџски* или *јоворијџи на сва усџа*).

Већина фразеолошких јединица које су неутралне обојености немају одговарајући антоним или синоним (типа *казатијџи на уво* „поверити тајну“, *казатијџи изреком* „цитирати“, *рећи*

йоследњу реч „донети суд“, и сл.). Управо су то фразеолошке јединице које нисмо разврстали у одређена фразеосемантичка поља будући да не ступају у међусобне односе са другим фразеологизмима.

5. ЛИНГВОКУЛТУРОЛОШКИ АСПЕКАТ ИСТРАЖИВАЊА

На крају истраживања кратко ћемо се осврнути и на утицај културе у стварању фразеолошког корпуса једног језика.

Фразеологизми, као јединице високог степена експресивности, устаљене структуре и стабилне семантике, представљају основ за реконструкцију језичке слике света народа који се тим језиком служи, али и читаво богатство културног наслеђа једног народа (Мршевић-Радовић 2008: V–VI). Језик је један од начина на који човек тумачи природу и свет око себе, док су култура његовог језичког подручја, као и сам језик, у непрекидном саучесништву. Тако видимо начин на који не само појединац, већ читава заједница гледа на своје окружење. Из овога произилази да „сваки језик на свој начин рашчлањава свет, тј. поседује сопствени модел концептуализације стварности“ (Драгићевић 2010: 12). Из тог разлога сматрамо да је важно, поред структурне и семантичке анализе, уклопити и овај аспект у анализу фразеологизама са глаголима говорења.

Наша грађа показује да људи са српског говорног подручја веома цене отворено и директно говорење, као и добру вештину говорења, о чему сведоче бројни фразеологизми који истичу управо те особине (чак осамнаест таквих фразеологизама, као што је *йправо велиши* „тачно говориш, мислиш“, *йговорийи као човек човеку* „говорити искрено“, *(неко) йовори као да чийиа* „бити елоквентан“, *йговорийи као воду* „говорити течно“ итд.). С друге стране, већи број фразеологизама од наведеног (двадесет и пет јединица, на пример *йричайи као навијен* „говорити брзо и без застоја“, *йговорийи иза леђа* „говорити без нечијег знања“, *йговорийи себи у брагу* „рећи тихо и неразумљиво“, *не рећи ни бе* „ни речи не рећи“ и сл.) говори у прилог томе да оно што чешће привлачи нашу пажњу јесу негативне појаве. Критикује се када неко говори надмено, неразговорно, беспотребно, бесмислено и кришом. Поред тога, негативно се оцењује и када

неко ћути, односно не говори у ситуацији када би требало нешто рећи. Ексерциране фразеолошке јединице сведоче у прилог томе да се критикује већи број говорних особина (чак шест различитих особина), иако се за критику користи мањи број појединачних фразеологизама.

6. ЗАКЉУЧАК

Предмет овог рада представљале су фразеолошке јединице које као једну од својих компонената садрже глагол говорења.

Почетно поглавље рада посветили смо навођењу извора, исказивању циљева свог истраживања, дефинисању фразеолошке јединице и сл. Наш корпус показује да је најчесталији глагол говорења у фразеолошким јединицама управо глагол *јоворити*, који се јавља у више од половине корпуса. Лексика фразеолошких јединица којом смо се бавили углавном је део општег лексичког фонда.

Различите типове анализе и поделе одвојили смо у засебна поглавља. Тако је друго поглавље названо *Структура фразеологизама са глаголима говорења*, у којем детаљно групујемо фразеолошке јединице с обзиром на њихову структуру. Ту смо закључили да је најзаступљенији структурни тип синтагматски, док је најбројнији структурни подтип: глагол + предлошко-падежна конструкција, са бројним примерима као што су *јоворити на јабану*, *јоворити на јашајан* итд. Када је реч о другом критеријуму за структурну поделу (поредбеност/непоредбеност структуре), запазили смо да је непоредбених фразеологизама убедљиво више него поредбених.

У трећем поглављу рада бавили смо се структурно-семантичком поделом фразеологизама. Дошли смо до закључка да су компонентни фразеологизми много бројнији од глобалних, док је већина глобалних фразеологизама реченичне структуре (*шита имам да јоворим, да се и не јовори о нечему*). Примери за компонентне фразеологизме су: *јоворити као јреко бајине*, *јоворити јреко залоја* и сл.

Четврто поглавље посветили смо значењској анализи фразеологизама. Прво смо их груписали у осам фразеосемантичких поља (два позитивно конотирана и шест негативно конотирана). Међи њима најбројнија су поменута два позитивно конотирана поља, која смо назвали: „имати добру вештину

говорења“ и „говорити отворено, без устезања“ (по девет фразеологизама). Што се негативно обојених фразеологизама тиче, најбројније поље је „говорити беспотребно, узалудно“, са седам фразеологизама. Затим смо се бавили односима синонимије и антонимије у свом корпусу, како међу фразеосемантичким пољима, тако и међу засебним фразеологизмима.

На крају смо се осврнули на лингвокултуролошки део нашег истраживања и начин на који култура утиче на настанак фразеолошког корпуса једног језика. У овом делу рада запазили смо да у нашем језику постоји већи број фразеолошких јединица којима се критикују одлике, односно особине говора, него оних којима се говори похвално о њима.

ИЗВОРИ

- Матешић 1982:** Josip Matešić, *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, Zagreb: Školska knjiga.
- Оташевић 2012:** Ђорђе Оташевић, *Фразеолошки речник српског језика*, Нови Сад: Прометеј.
- РМС:** *Речник српскохрватског књижевног језика I–VI*, Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.
- РСЈ:** *Речник српског језика*, Нови Сад: Матица српска, 2007.

ЛИТЕРАТУРА

- Вуловић 2015:** Наташа Вуловић, *Српска фразеологија и религија*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Драгићевић 2010:** Рајна Драгићевић, *Вербалне асоцијације кроз српски језик и културу*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Мршевић-Радовић 1987:** Драгана Мршевић-Радовић, *Фразеолошке глагољско-именичке синџири у савременом српскохрватском језику*, Београд: Филолошки факултет у Београду.
- Мршевић-Радовић 2008:** Драгана Мршевић-Радовић, *Фразеологија и национална култура*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Пејановић 2006:** Ана Пејановић, *Синџакса, семантика и лингвокултурологија комуникативних фразеологизама*, Бања Лука: Паневропски универзитет Апеирон.

Ana Bulatović

PHRASEOLOGICAL UNITS
CONTAINING VERBS OF SPEECH

Summary

In this paper we discuss phraseology of the Serbian language which contains verbs of speech. Our analysis consists of description and classification, as well as structural-semantic analysis. We also have a linguoculturological approach to our corpus, and we analyze the influence of a language on phraseological phrases, and their importance when it comes to linguistic worldview. Our corpus consists of 78 units, excerpted from two phraseological dictionaries of the Serbian language. It is important to note that in this paper only idioms were examined, whereas other set or fixed expressions such as proverbs or collocations were not considered. Structural analysis consists of traditional division into syntagmatic, sentence and compound units. During research we have concluded that syntagmatic structure is the most widespread structural type, as it appears in 70 out of 78 units. Sentence structure appears in 6 units, whereas compound structure is found in but two units. We have also created certain subtypes, according to the structure of the non-verbal part of the syntagm, e. g. nouns, pronouns etc. The most common subtype is the so-called “verb + preposition + grammar case”. After that, we analyzed our corpus structural-semantically. Our phraseological units were divided into two groups, regarding their overall meanings. The first group consists of full idioms (idioms whose meaning cannot be predicted, i. e. none of the components saves its meaning) and semi-idioms (its overall meaning includes the meaning of one of the components). We have inferred that numerous idioms are semi-idioms, while full idioms are rare (and are often of sentence structure). The fourth chapter of our paper is dedicated to semantic analysis. There we grouped our idioms into 8 semantic fields, out of which 2 are positively connoted and 6 are of a negative connotation. Majority of the idioms which were not grouped are of a neutral connotation. In this chapter we also dealt with synonymy and antonymy between the units of our corpus. Finally, we dedicated our last chapter to cultural aspect of our research, and the manner in which culture is connected to language units.

Key words: phraseology, verbs of speech, structural-semantic analysis, semantic fields, linguoculturology.

Бранислав Веселиновић

Гимназија „Јован Јовановић Змај“ Нови Сад

Ментор: мср Миљана Чопа

Институт за српски језик САНУ, Београд

ДИЈАЛЕКТИЗМИ СВОЈСТВЕНИ ИСТОЧНОХЕРЦЕГОВАЧКОМ И(ЛИ) ЗЕТСКО-СЈЕНИЧКОМ ДИЈАЛЕКТУ У НАРОДНОЈ МУЗИЦИ

Сажељак: У раду се анализирају дијалектизми у популарној народној музици која се својом тематиком везује за подручје Црне Горе, с циљем да се кроз преглед пронађених дијалектизама потврди њихова припадност једном од двају дијалеката чије се изгласе простиру територијом Црне Горе. Уз то, сагледана је и функција употребе дијалекта у популарној народној музици. Из корпуса, који сачињава 55 песама различитих извођача, ексцерпирани су примери у којима су забележене дијалекатске особине и кроз њихову анализу на фонетско-фонолошком, морфолошком, синтаксичком и лексичком плану показало се да се у највећој мери употребљавају особине којима се одликују оба дијалекта с територије Црне Горе. Ових је особина највише на фонетско-фонолошком плану. Примећено је да се у песмама извођача који нису пореклом из Црне Горе чешће прибегава дијалектизмима својственим зетско-сјеничком дијалекту, а може се претпоставити да се то чини у намери да се њихово стваралаштво приближи публици с црногорског поднебља, док се у песмама црногорских извођача чешће јављају особине својствене источнохерцеговачком дијалекту, што показује извесну тежњу ка универзалности. Дијалектизми у анализираном корпусу врше функцију својеврсне територијалне идентификације, експресивности, дочаравања времена и простора и очувања и неговања народног језика.

Кључне речи: дијалектологија, дијалектизми, источнохерцеговачки дијалекат, зетско-сјенички дијалекат, народна музика, функција дијалектизама.

1. УВОД

Настајањем заједница људи који говоре истим језиком и негују исте обичаје и традицију настаје и народна песма. Према Вуковој подели из Предговора *Српским народним њјесмама*, народне песме деле се на мушке, женске и песме на међи (Стефановић Караџић 1975: 359–360). За разлику од мушких песама и песама на међи, женске, тј. лирске песме подразумевају певање као њихов главни вид извођења, а оно може бити искључиво вокално, или праћено одређеним инструментима. Народна музика се у свом првобитном облику појављује на селу или у урбаним местима у настајању, као колективни израз талентованог ствараоца који ствара из властите потребе или потребе заједнице којој припада. У таквој музици чувају се сећања на славне претке, опевају обичаји и рад, надмећу момци и девојке, помоћу ње се исказују емоције, обележавају весела и славља, крштења и венчања, плешу кола и друге игре, слави родна груди, уз њу се тугује и плаче, евоцирају успомене, и, што је најважније за природу овог истраживања – негује се народни језик и маштовитост самог његовог израза.

У 20. веку настаје нови облик народне музике – новокомпонована музика коју стварају различити извођачи на основу старе, изворне народне музике. Они из изворних песама узимају мотиве, мелос и језичке црте, те се због тога њихове творевине сматрају народним песмама, иако су аутори познати (Братић, Драгутиновић 2005: 120). Новокомпоновану музику чији је мелос везан за одређену територију интерпретирају извођачи који су пореклом са дате територије, али и извођачи пореклом из других крајева, као што је случај са народним песмама које се, првенствено својом тематиком, везују за подручје Црне Горе. У раду смо се бавили управо језиком популарне народне музике чији је мелос везан за ово подручје.

2. ПРЕДМЕТ И ЦИЉ ИСТРАЖИВАЊА

Дијалектизми представљају *дијалекајске цртие у језику, речи, облике или неке групе језичке цртие карактеристичне за неки дијалекај* (РСЈ). У књижевном језику дијалектизми се углавном јављају у две ситуације: у говорном језику, оствареном као разговорни супстандард, када су резултат језичког

аутоматизма, и у писаном језику уметничке књижевности, када су резултат свесног одабира лексема и облика речи, ради стварања одређеног утиска у тексту (Станојчић, Поповић 2016: 202). Међутим, дијалектизми се појављују и у музици, која је у тесној вези са народним и говорним језиком, на шта се није нарочито обраћала пажња у домаћој лингвистичкој литератури. Истраживању смо приступили са циљем да кроз преглед дијалектизама заступљених у прикупљеном корпусу потврдимо њихову припадност једном од двају дијалеката који се простиру територијом Црне Горе и да сагледамо њихову употребну вредност.

Дијалекти чије се изоглосе укрштају на споменутом поднебљу јесу источнохерцеговачки¹ и зетско-сјенички² дијалекат. Главне особине источнохерцеговачког дијалекта јесу, у начелу, ијекавски рефлекс старог гласа *jaii*, новоштокавска акцентуација, јекавско јотовање и деклинациони систем близак стандарду (в. Ивић 2001: 175–183). У зетско-сјеничком су, такође, заступљени ијекавски рефлекс *jaiia* и јекавско јотовање, док су особине које су дистинктивне у односу на источнохерцеговачки дијалекат староштокавска акцентуација и појава синкретизма у деклинацији (в. Ивић 2001: 209–219). Карактеристике народних говора на тлу данашње Црне Горе преплићу се и често подударaju.

3. МЕТОДЕ ПРИКУПЉАЊА И ОБРАДЕ ГРАЂЕ

Корпус чини 55 песама прикупљених на интернет порталу *Јуџуб*. Основни критеријум за одабир песама била је њихова слушаност, тј. број прегледа, и појава дијалектизама својствених двама ијекавским дијалектима. Укупан број прегледа прикупљених песама износи преко 17 милиона, што указује на њихову популарност на музичкој сцени. Истраживању се приступило са лингво-стилистичког аспекта – песме су пажљиво преслушане и транскрибоване, потом су издвојени примери који садрже карактеристичне особине дијалеката заступљених у прикупљеном корпусу и извршена је њихова анализа на

¹ У литератури се срећу и термини *херцејовачко-крајишки* дијалекат (Ивић 2009: 13–14) и *источнохерцејовачко-крајишки* дијалекат (Окука 2008: 56).

² У литератури се среће и термин *зейско-рашки* дијалекат (Окука 2008: 170).

фонетско-фонолошком, морфолошком, синтаксичком и лексичком језичком нивоу, а потом је направљен преглед дијалекатских особина које су у корпусу заступљене, уз осврт на њихову функцију.

Теоријски оквир анализе сачињен је на основу одељака који су посвећени наведеним дијалекатским говорима у релевантним дијалектолошким студијама (Ивић 2001, Ивић 2009, Окука 2008). Уз помоћ поменутих одељака направљен је репертоар дијалекатских особина својствених југоисточним говорима источнохерцеговачког дијалекта и особина својствених зетско-сјеничком дијалекту. Одређени дијалектизми у зетско-сјеничком дијалекту потврђени су и помоћу описа говора трију великих брдских племена – Бјелопавлића (Ћупић 1977), Васојевића (СТИЈОВИЋ 2007, СТИЈОВИЋ 2014) и Куча (Петровић и др. 2013), као и говора црмничких племена (Милетић 1940) и Загарача (Ћупић Д, Ћупић Ж. 1997). Потврде дијалектизама својствених источнохерцеговачким говорима добијене су помоћу описа ускочког говора (Станић 1974) и говора Источне Херцеговине (Вушовић 1927).

4. РЕЗУЛТАТИ ИСТРАЖИВАЊА

4.1. Фонетско-фонолошки ниво

4.1.1. Прозодија

У анализираном корпусу забележени су примери у којима је извршено преношење акцента на проклитику, које је својствено источнохерцеговачком дијалекту и појединим говорима зетско-сјеничког дијалекта (уп. Ивић 2001: 176–177; Окука 2008: 61; Ћупић 1977: 64–65; СТИЈОВИЋ 2007: 30–32): *à jã* (МИР), *à русе* (ДК), *дò мене* (ЦИП), *дò неба* (МЊ), *дò шебе* (ЦИП), *зà мене* (ЛЛ), *зà невјесџу* (ЉЂ), *на воду* (КЦ), *на свòм* (ЉЂ), *на шебе* (МИР), *на ùм* (МИР), *низ ùлећи* (ДК), *низ ùрси* (ДК), *òд злãйша* (МЊ), *сà свих* (БШ), *сà срећом* (ИК), *свè ùрї* (МАР), *ù земљу* (МАР), *ù колу* (ДК), *ù мајке* (КЦ), *ù њедра* (МЊ), *ù рўку* (ЛЛ), *ù село* (ДК), *ù сну* (МЊ).

Силазни акценти појављују се и на медијалним слоговима, што је својствено зетско-сјеничком дијалекту (уп. Ивић 2001: 209–211; Окука 2008: 175–176): *долãзи*, *драйãне*, *ђевòјко*, *камèња*, *ракїја*, *симїаїїја*, *шаквїје*, *убрãзи* (ЗБ).

4.1.2. Вокализам

Рефлекс дугог *jaīa* у анализираном корпусу двосложен је – /ије/; тако је и у овим дијалектима (уп. Ивић 2001: 177–178, 211–212; Оука 2008: 58–59, 172)³: *бијела* х2 (БИ, БШ), *брије-ia* (БИ), *вјечнијем* (МИР), *вриједну* (БШ), *вријеме* х3 (АБ, ЛВ, ЛЂ), *двие* х2 (ЖС), *довјека* (ЗЂ), *здрријема* (ИЗЦГ), *замијении* (БШ), *звиезда* (МИ), *звезданије* (МИР), *зеленијем* (НОЛ), *колијевка* (БШ), *лијек* (МЊ), *лијеia* х5 (БШ, В, МЊ, МИ, ЦИП), *наслиједила* (БШ), *невјернијем* (НОЛ), *нијемо* (ЗЂ), *нијесам* х2 (ИК, МАР), *однијела* (ЦИП), *иослије* (ДР), *ирије* х2 (ЗБ, ЈБ), *свијеи* х2 (ЈШ, МЊ), *смије* х2 (ЈЂ, ЦИП), *снијеia* (БИ), *ишквије* (ЗБ), *ишјесно* (ЂБ), *иријезни* (НЕЛ), *умријеће* (МЊ), *цвијеи* х2 (ЂБ, МЊ), *цвијеће* х3 (БИ, ЗК, ТШ), *цијело* (КЦ), *црнијем* (МИР).

Рефлекс кратког *jaīa* у корпусу је једносложен – /је/, а тиме се у начелу одликују оба наведена дијалекта (уп. Ивић 2001: 178, 212; Оука 2008: 59, 172): *вјекова* (МЊ), *вјереничке* (БШ), *вјерно* (БШ), *вјерује* (ДР), *вјерујеш* (МИ), *вјешар* х2 (БШ, НЕЛ), *вјечна* (МЊ), *вјечнијем* (МИР), *зайјевам* (БШ), *звјезданије* (МИР), *мјесia* (ЂБ), *мјешине* (ЈЂ), *невјернијем* (НОЛ), *невјесia* х3 (ЈЂ, НК, ЦИП), *оживјеле* (ДР), *ијевала* (ДК), *ијесма* х2 (ЈШ, ЛЂ), *расијеване* (ИК), *сјевер* (КЦ), *сјешa* (ЈШ), *сјећа* х2 (ДР, ЛЂ), *уијешиће* (ЗК).

Уз гласове /д/, /т/, /л/ и /н/ долази до јакавог јотовања, што је својствено неким говорима источнохерцеговачког и неким говорима зетско-сјеничког дијалекта (уп. Ивић 2001: 178, 212; Оука 2008: 59, 172): *виђело* (БИ), *вољеше се* (АБ), *доље* (ТШ), *ђе* х10 (БИ, БШ, ЗЂ, ЗК, ЗБ, КЦ, ЛВ, ЛЂ, МИР, ЦИП), *ђевери* х3 (КЦ, ЛЂ, ЦИП), *ђевојка* х11 (БШ, В, ДК, ЖС, ЗБ, ИК, КЦ, МИ, НК, НОЛ, ЦИП), *ђевојче* (БШ), *ђевојчица* (КЦ), *ђед* (ЛЛ), *ђеца* (МЊ), *забољела* (КЦ), *завоље се* (АБ), *зажеље се* (ЗК), *љекари* (МЊ), *љеioia* х4 (БШ, ЗК, ЛЂ, МИР), *љеише* х4 (БИ, БШ, ИК, НК), *љеio* х2 (БИ, ДР), *неђеље* х2 (БИ, ЛЂ), *ниђе* х3 (БИ, ЈШ, ЛЂ), *њедара* х4 (ЈЂ, МЊ, МИР, НК), *ође* (ЈВ), *иолеће* (ИК), *иолећела* (МИ), *иолећеи* (ЦИП), *ирађед* (ЛЛ), *ирољеће* х5 (БИ, ДР, ЗК, МИР, ТШ), *разбоље се* (МЊ).

Jaī испред /j/ и /o/ < /л/ у корпусу је дало /и/; тако је у оба испитивана дијалекта (уп. Ивић 2001: 179, 212; Оука: 59, 172):

³ Због захтева метрике у појединим примерима долази до синкопе, тј. изостављања гласа /и/: *бјела* (КЦ), *бјеле* (МИР), *бјели* (ЈШ), *бјело* (МИР), *врједно* (ЈШ), *лјеio* (БИ).

видио х3 (ЗБ, ИК, ЉШ), *волио* (ЗК), *џријала* (ЉШ), *дио* (НЕЛ), *џолудио* (ИГЦГ), *уџријало* (ДР).

Јаџи у глаголу *осџарџи* дало је /а/, што је особина зетско-сјеничког дијалекта (уп. Ћупић 1977: 30): *осџарале* (ЉБ).

Честе редукције вокала у ијекавским дијалектима (уп. Станић 1974: 45–47; Стијовић 2007: 60–62) забележене су и у корпусу: *Мала варош, ал је фина; Јеси л мени мјестџа осџавила?* (ЂБ); *Нџиџ нас у дом неко чека; Нџиџ се ведри, нџиџ облачи* (ЗЂ); *Ил џо мами, ил џо џаџиџ; Нџиџ си вода, нџиџ си вино, / Нџиџ си вино, нџиџ ракија, / Нџиџ си моја симџаџија* (ЗБ); *Па нека их нек се диме; Еј, нек је са срећом* (ИК); *Но ме носџе на Цеџиџе* (ЉВ); *Ал се срце свеџа сјећа; Нек нам она срећна буде, / Нек весело џусле џуде; Нек одјекне џјесмом Црна Гора; Црноџорско коло нек се вије* (ЉЂ); *Јеси л, бане, шџери џоудао* (МАР); *Ој Цеџиџе, џонос џраде, џолко вјекова* (МЂ); *Завидџе ми, бесмџиџиџ; Да л још једном са џом биђу* (МИР);

У корпусу је забележено сажимање вокалске групе -ао у -о, што је особина карактеристична за источнохерцеговачки дијалекат и периферне говоре зетско-сјеничког (уп. Ивић 2001: 179, 214): *ко* (< као) х3 (ДР, ЗЂ, НЕЛ), *џоманиџо* (ЗБ), *сађо* (ИГЦГ).

Појављује се и сажимање групе -ао у -а, што је својствено зетско-сјеничком дијалекту и појединим источнохерцеговачким говорима северозападне Црне Горе (уп. Ивић 2001: 179, 214; Окука 2008: 58, 172): *ка* (< као) (ЗК), *џомоџа* (ЉВ).

4.1.3. Консонантизам

Забележено је губљење консонанта /х/, својствено овим дијалектима (уп. Ивић 2001: 180, 214–215; Окука 2008: 60, 173)⁴: *Чу џе џоре међу собом; ладом, лада* (БИ); *џоманиџо, џакије* (ЗБ); *Са зџом се када дођох браџски иџљуби* (ИК); *Мало џрену, брже се окрену* (НОЛ).

Забележен је један пример са аналошком променом консонанта, што је особина зетско-сјеничког (уп. Стијовић 2007: 117): *сџушџиџо* (ИК).

У једном примеру долази до елизије сонанта /м/, што је такође карактеристика зетско-сјеничког дијалекта (уп. Стијовић 2007: 121): *црничкоџа, црнички* (< црмничкога, црмнички) (ЉЂ и ЦИП).

⁴ Чешћи су примери где се /х/ чува, претпоставља се, под утицајем стандардног језика.

Забележене су редукције сонанта /j/ у 2. л. једнине императива, што је својствено зетско-сјеничком дијалекту (уп. Милетић 1940: 319): *йойи* (КЦ), *йосави* (ТШ).

Забележена је и метатеза својствена зетско-сјеничком дијалекту (уп. Ђупић 1977: 58): *цукала, цука, зацука* (< куцати) (КЦ).

4.2. Морфолошки ниво

Одговарајући присвојни придеви двосложних хипокористичних мушких имена која се завршавају на *-о* граде се суфиксом *-ов*; тако је и у источнохерцеговачком и у зетско-сјеничком (уп. Окука 2008: 62, 177): *Јово* (МИ), *Јовове, Јововој* (КЦ).

Забележен је облик женског имена које се у номинативу завршава на *-е*; ова појава распрострањена је у номинативу и вокативу код одговарајућих женских имена у зетско-сјеничком дијалекту (уп. Ивић 2001: 217): *Зове ја у коло, Маре Перова* (ЦИП).

Забележен је генитивни облик речи *сан* у коме је непостожано /a/ очувано, а његово учвршћивање и изостанак непостојаности карактеристика је источнохерцеговачког дијалекта (уп. Станић 1974: 185): *Па сиромаш нема сана* (ЈЂ).

Забележен је окамењени облик *дома* у дативу једнине, својствен источнохерцеговачком (уп. Станић 1974: 187): *Нийи знамо дома доћи* (ЗЂ).

Јављају се облици краће множине, својствени и источнохерцеговачком и зетско-сјеничком дијалекту (уп. Окука 2008: 62, 176–177): *Да чији су двори бољи* (МИ); *Честіо мени ласи сійижу* (НК).

У једном примеру јавља се наставак *-а(х)* у генитиву множине именичке промене, што је особина зетско-сјеничког (уп. Ивић 2001: 217): *Не силазе с усіах усіа* (МИР).

Забележени су облици с наставцима тврдих основа у заменичко-придевској промени, што је карактеристика оба истраживана дијалекта (уп. Ивић 2001: 182, 217–218): *ја шакије имам досіа* (ЗЂ); *исіод йоља звјезданије; Под црнијем валовима; йод вјечнијем сњејовима* (МИР); *Ја йрошеіах зеленијем луіом / са ђевојком, невјернијем друіом* (НОЛ).

Чува се неодређени придевски вид, што је такође својствено овим дијалектима (уп. Окука 2008: 63, 178): *без бијела сіада* (БИ); *с Кома йлава* (БШ); *йо њену, йо њену, сіасу високу, / йо*

њеном, *ѿо њеном, ѿрлу бијелу* (ДК); *са кориѿа Иванова* (МЊ); *ѿреко моѿа ведра неба* (МИ).

Чести су облици с покретним вокалима, што је такође својствено и источнохерцеговачком и зетско-сјеничком (уп. Станић 1974: 222–225; Оука 2008: 178): *буѿарскоме* (МАР), *ви-сокоме* (МЊ), *команскоѿа* (ТШ), *краљевоме* (МЊ), *моѿа, ѿвоѿа* (ТШ), *црничкоѿа* (ЈЂ).

Лична заменица за прво лице једнине у дативу има облик с наставком *-е*, што је својствено зетско-сјеничком дијалекту и југоисточним говорима источнохерцеговачког дијалекта (уп. Ивић 2001: 217; Ивић 2009: 18–19): *А ѿе ѿвоје косе ѿлаве / бјеху мене око ѿлаве* (ИГЦГ); *и мене си рану дала* (КЦ).

Енклитички облик заменице за друго лице множине у дативу гласи *ви*, што је карактеристика зетско-сјеничког дијалекта и југоисточних говора источнохерцеговачког (уп. Ивић 2001: 217; Оука 2008: 63): *срећно ви било* (ИК); *ој, боже ви срећно било* (КЦ).

Забележен је облик првог лица једнине презента глагола *виг(ј)еѿи* који је настао по аналогiji са глаголима *хи(ј)еѿи* (*хоћу*) и *моћи* (*моћу*), што је заједничка црта зетско-сјеничког и говора источнохерцеговачког дијалекта у Црној Гори (уп. Оука 2008: 64, 178): *вићу* x3 (БШ, ЗК, ЗБ).

Забележени су облици крњег инфинитива, што је својствено зетско-сјеничком и појединим говорима источнохерцеговачког дијалекта (уп. Ивић 2001: 182, 218): *браниѿи* (ЗК), *браѿи* (БИ), *ѿледаѿи* (ЗК), *ѿледаѿи* (ЈЂ), *змијениѿи* (БШ), *зайјеваѿи* (ЈЂ), *коѿаѿи* (ЈЂ), *ѿоѿледаѿи* (БШ), *расѿлеѿаѿи* (ИК), *слушаѿи* (ТШ).

Забележен је прилог карактеристичан за зетско-сјенички дијалекат и говоре источнохерцеговачког дијалекта у Црној Гори (уп. Оука 2008: 74, 178): *кућ* (ЦИП).

Јављају се примери са партикулом *-зи*, што је особина зетско-сјеничког и југоисточних говора источнохерцеговачког дијалекта (уп. Оука 2008: 74, 179): *њојзи* x2 (БИ, ИК).

4.3. Синтаксички ниво

Забележена је конструкција *у + ѿениѿив*, карактеристична за оба истраживана дијалекта (уп. Оука 2008: 64–65; 179): *Милица једна у мајке* (КЦ).

Често се јавља неразликовање падежâ места (И и Л) и падежа правца (А), што је заједничка црта југоисточних говора

источнохерцеговачког и зетско-сјеничког дијалекта (уп. Ивић 2009: 19; Ивић 2001: 218–219): У село, у село, коло ирало (ДК); и њод шешир двије чаше мале (ЖС); ниш нас у дом неко чека (ЗЂ); цар ми цан, на виџањ; Еј, алка му се о љави сломила; У ове дворе веселе (КЦ); Завидије ми, бесмртници, / На шренушак овај светиш! (МИР); сагих јелу на љланину; ђевојке ме љеише носе / У њедарца крај срдашца (НК).

Забележени су облици у којима се сложени предикат гради помоћу инфинитива, што је карактеристика источнохерцеговачког дијалекта (уп. Окука 2008: 65): Кроз шебе се ироћи не моџаше; Но и с шобом ја се морам / Мајко расџаиши (ЗК); Морам рећи, шеби мајко мила; она само моја биши мора; То не смије њоџазиши (ЉЂ); Туџоваши имам зашио (МИР).

Аорист и имперфекат често се употребљавају, што је заједничка црта југоисточне зоне источнохерцеговачког и зетско-сјеничког дијалекта (уп. Ивић 2001: 182, 218): биџаше (ЗК), бјеху (ИГЦГ), вољеше се (АБ), даде (ИК), дођох (ИК), жењаше (КЦ), завадише (АБ), завоље се (АБ), заљеда се (ИК), зажеле се (ЗК), заљуби се x2 (ИК, ЉЂ), засџа (В), ижљуби (ИК), изљубих (МИР), леџоше (В), моџаше (ЗК), наврнух (НК), наљубих (МИР), наносаше (КЦ), ниџаше (КЦ), обиђе (МИ), одџоворих (ИК), одох (НК), окрену (НОЛ), осџаде x2 (ЖС, ЉЂ), осџаше (МИР), џаде x2 (АБ, ИК), џоџахаше (ЉЂ), џолеће (ИК), џоџих (МИР), џослушаше (ЉЂ), џоче (ИК), џробудјех се (ИГЦГ), џроџлака (ЗК), џрошеџах (НОЛ), разбоље се x2 (АБ, МЂ), расџавише (АБ), рекоше (В), рече (ЉЂ), сагих (НК), сџоџише се (ИК), шрену (НОЛ), удаде (БШ), узех (ЉВ), чу (БИ), шаџну (НЕЛ).

Јавља се крњи перфекат у приповедању, што је особина и источнохерцеговачког и зетско-сјеничког дијалекта (уп. Окука 2008: 66; Стијовић 2007: 181): То не била сјајна звијезда (МИ).

4.4. Лексички ниво

У корпусу је забележена дијалекатска лексика својствена преваходно зетско-сјеничким говорима⁵:

виџањ, -џња (м.), ковачница (Стијовић 2014: 63): Цар ми цан, на виџањ (КЦ);

⁵ Одреднице су преузете из релевантних дијалекатских речника на које је након сваке упућено.

- дановаӣ*, *данујем* свр. и несвр. провести, проводити дан (СТИЈОВИЋ 2014: 103): *Да ја знадем, ће мој граӣи данује* (КЦ); *ћевовање* (с.), девојаштво (ПЕТРОВИЋ И ДР. 2013: 112): *Па даће тӣи на ум ћевовање / ћевовање, тӣвоје царовање* (ЦИП);
- ћенуӣ се*, *ћенем се* свр. денути се, сакрити (СТИЈОВИЋ 2014: 135): *Кад је тӣекла, кућ се ћела?* (ЦИП);
- ћеӣић* (м.), дечак, момчић (ПЕТРОВИЋ И ДР. 2013: 113): *ће-ӣић њојзи иоручује да ја љубав мори* (ИК); *кад се же-ни ћеӣић са Босанком* (ЈБ);
- ћоіаӣ*, *ћоіо* (м.), коњ беле боје и име таквоме коњу (СТИЈОВИЋ 2014: 136): *јакни ћоіа, иди види / јакну ћоіа ја оби-ђе* (МИ); *свезах ћоіа за јелу зелену* (НОЛ); *момак даје седло и ћоіаӣа (...)* *да ми жалиӣи седло и ћоіаӣа* (В);
- зубља*, (ж.), бакља направљена од луча или другог дрвета (ЋУПИЋ Д, ЋУПИЋ Ж. 1997: 130): *ӣӣо ја вјечна зубља даје, са сред Цеӣиња* (МЊ);
- јабана* (ж.), са стране (ПЕТРОВИЋ И ДР. 2013: 167): *ӣуће мом-че ио јабани шеће* (КЦ);
- нинаӣ се*, *нинам се* несвр. љуљати се, њихати се (у коли-јевци, на љуљашци, на рукама старије особе и сл.) (ЋУПИЋ Д, ЋУПИЋ Ж. 1997: 269): *сјевер ружу низ иоље нијаше / рано, рано, низ иоље нијаше* (КЦ);
- ӣријед* прил. пре, раније (ПЕТРОВИЋ И ДР. 2013: 328): *Да си мене ӣријед знала?* (КЦ);
- разіоваратӣ се*, *разіоварам се* несвр. причати о нечему (ПЕТРОВИЋ И ДР. 2013: 349): *Већ ӣо била лијеја Дара / са Јовом се разіовара* (МИ);
- разіоворӣи се*, *разіоворим се* несвр. утешити се, ободрити се (СТИЈОВИЋ 2014: 572): *да се двоје разіоворе* (КЦ);
- раша*, дем. *рашица* (ж.) сукња, сукњица (СТИЈОВИЋ 2014: 587): *иодила је краӣку рашицу* (КЦ);
- сӣиан*, -а, -о, у изр. *сӣи сӣиан* сасвим сит (СТИЈОВИЋ 2014: 603): *да се сӣиан іусала наслушам* (ЈБ);
- ӣеке*, речца за појачавање значења (СТИЈОВИЋ 2014: 619): *јесам граӣи, ӣеке је тӣијесно* (ЋБ);
- ӣиорник* (м.) уторак (СТИЈОВИЋ 2014: 663): *ех да ми је ӣиор-ником* (ТШ).

5. ФУНКЦИЈА ДИЈАЛЕКТИЗАМА У НАРОДНОЈ МУЗИЦИ

Дијалектизми у народној музици могу да исказују више функција, у зависности од намере извођача. Њихова употреба не мора нужно да зависи од порекла самог извођача. Штавише, певачи који нису с подручја Црне Горе, попут Зорице Брунцлик, Маринка Роквића и Мериме Његомир, користе више дијалектизама од појединих *локалних* певача. То показује њихову жељу да што боље дочарају време и простор о којима певају, али и да се приближе публици с датог подручја. С друге стране, локални певачи користе мањи број дијалектизама да би се њихово стваралаштво приближило слушаоцима са осталих дијалекатских подручја. Дијалектизми се у анализираним песмама превасходно употребљавају ради постизања територијалне идентификације са Црном Гором или њеним одређеним крајем. Позамашан број дијалектизама иманентан је и једном и другом дијалекту, што доприноси њиховом очувању и кроз народну музику. Посезање за дијалектизмом може се објаснити потребом да се изразе осећаји, доживљаји, психичка стања и уврежена мишљења људи који су обликовали менталитет своје земље и пренели га у музику.

Као што и сам назив жанра имплицира, народна музика је створена за извођење у народу, за разна славља и веселја која представљају суживот појединца и колектива, па стога негује супстандард, односно одређене слојеве народног језика.

6. ЗАКЉУЧАК

Након анализе одабраних песама дошли смо до закључка да се дијалектизми појављују на свим језичким нивоима: фонетско-фонолошком, морфолошком, синтаксичком и лексичком, и потврдили смо њихову припадност источнохерцеговачком и(ли) зетско-сјеничком дијалекту. Најупечатљивији су дијалектизми на фонетско-фонолошком плану, попут ијекавског рефлекса старог гласа *jaī* уз који се појављује и јекавско јотовање, редукције вокала, преношење акцента на проклитику својствено превасходно источнохерцеговачком дијалекту и стара акцентуација својствена зетско-сјеничком дијалекту. Ти дијалектизми везани су и за саму природу

извођења овог вида уметности и њене функције да буде слушана. Највећи број употребљених дијалектизама карактерише оба дијалекта, што показује последицу међусобних утицаја, остварене комуникације међу говорницима из различитих делова Црне Горе, генетског и језичког преплитања. Одређени број певача и текстописаца није са говорног подручја за које се тематика ових песама везује, али то није засметало реализацији дијалектизама у њиховим извођењима. Међутим, приметан је и велики утицај стандардног језика чија наддијалекатска улога спаја не само разне крајеве Црне Горе, већ и шире подручје, и показује тежњу аутора ка универзалности и пријемчивости уху било ком човеку без обзира на његов матерњи дијалекат. Дијалектизми су у анализираном корпусу употребљени превасходно у функцији територијалне идентификације, прилагођавања захтевима метрике и постизања експресивности.

Скраћенице

- Ана Бекута (АБ)
- Божидар Иванишевић (БИ)
- Бранка Шћепановић (БШ)
- Веселице (В)
- Драгољуб Ковачевић (ДК)
- Дуле Рајковић (ДР)
- Ђорђије Бошковић (ЂБ)
- Жути Серхатлић (ЖС)
- Здравко Ђурановић (ЗЂ)
- Зоран Калезић (ЗК)
- Зорица Брунцлик (ЗБ)
- Изворна група Црна Гора (ИГЦГ)
- Исмет Крцић (ИК)
- Јадранка Барјактаровић (ЈБ)
- Ксенија Цицварић (КЦ)
- Лепа Лукић (ЛЛ)
- Љубиша Васиљевић (ЉВ)
- Љубо Шеваљевић (ЉШ)
- Љубомир Ђуровић (ЉЂ)
- Маринко Роквић (МАР)
- Мерима Његомир (МЊ)
- Мирко Рондовић (МИР)
- Мирослав Илић (МИ)

Нешо Лутовац (НЕЛ)
Никола Каровић (НК)
Новак Лакетић (НОЛ)
Тања Шетер (ТШ)
Црногорске изворне песме (ЦИП)

ИЗВОР

Јутјуб: <https://www.youtube.com/>, приступљено 16–20. августа 2018. г.

ЛИТЕРАТУРА

- Братић, Драгутиновић 2005:** Томислав Братић, Миливоје Драгутиновић, *Музичка култура за средњу школу*, Београд: Завод за уџбенике.
- Вушовић 1927:** Данило Вушовић, Диалектологија Источне Херцеговине, *Српски дијалектолошки зборник III*, Београд, 1–74.
- Ивић 2001:** Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и шиокавско наречје*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Ивић 2009:** Павле Ивић, *Српски дијалекти и њихова класификација*, Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.
- Караџић 1975:** Вук Стефановић Караџић, *Српске народне пјесме I*, Сабрана дела Вука Караџића IV, Београд: Просвета.
- Милетић 1940:** Бранко Милетић, Говор Црмнице, *Српски дијалектолошки зборник IX*, Београд, 211–651.
- Окука 2008:** Miloš Okuka, *Srpski dijalekti*, Zagreb: SKD Prosvjeta.
- Петровић и др. 2013:** Драгољуб Петровић, Ивана Ћелић, Јелена Капустина, Речник Куча, *Српски дијалектолошки зборник LX*, Београд, 1–461.
- РСЈ:** *Речник српског језика*, Нови Сад: Матица српска, 2011.
- Станић 1974:** Милјана Станић, Ускочки говор I, *Српски дијалектолошки зборник XX*, Београд, 1–259.
- Станојчић, Поповић 2016:** Живојин Станојчић, Љубомир Поповић, *Грамањска српског језика за гимназије и средње школе*, Београд: Завод за уџбенике.
- СТИЈОВИЋ 2007:** Рада Стијовић, Говор Горњих Васојевића, *Српски дијалектолошки зборник LIV*, Београд, 1–312.
- СТИЈОВИЋ 2014:** Рада Стијовић, *Речник Васојевића*, Београд: Чигоја штампа.

Ћупић 1977: Драго Ћупић, *Говор Бјелопавлића, Српски дијалектолошки зборник XXIII*, Београд, 1–226.

Ћупић Д., Ћупић Ж. 1997: Драго Ћупић, Жељко Ћупић, *Речник говора Загараца, Српски дијалектолошки зборник XLIV*, Београд, 3–577.

Branislav Veselinović

DIALECT FEATURES OF EAST-HERZEGOVINIAN
AND/OR ZETA-SJENICA DIALECT IN POPULAR
FOLK MUSIC

Summary

In this paper we analyze dialect features in popular folk music that is related to the area of Montenegro, with the aim to confirm their affiliation to East-Herzegovinian and/or Zeta–Sjenica dialect, whose isoglosses mark the area of Montenegro, and also to examine their functional values. As the name of the genre implies, folk music is created for a variety of celebrations among ordinary people, who use substandard forms in their speech. Examples were extracted from 55 songs performed by different singers to determine which dialect features are represented in the corpus. Dialect features appear on phonetic, morphologic, syntactic and lexical level, and they have different functions, like territorial identification, reproduction of authentic time and space, cherishing the spoken language, as well as showing the need to express feelings, experiences, psychological states and ingrained beliefs of people who have shaped the mentality of their country and transferred it to music. Although East-Herzegovinian dialect is one of the two dialects which was used as the base for standard Serbian language, not all of its features were standardized. What's more, numerous dialect features are common for both dialects, which indicates mutual influence and contributes to their coexistence.

Key words: folk music, dialectology, dialect features, East-Herzegovinian dialect, Zeta-Sjenica dialect, function of dialect features.

Анђела Јевтовић

Гимназија Краљево

Ментор: др Слободан Новокмет

Институт за српски језик САНУ, Београд

СПОРТ У ФРАЗЕОЛОГИЈИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

Сажетак: Предмет овог рада је спорт у фразеологији српског језика и могућност класификације грађе у односу на то да ли су у питању прави фразеологизми или устаљене колокације које не спадају у фразеологију у ужем смислу. За ову тему смо се одлучили због велике популарности спорта код нас и учесталости спортских вести у штампи и на интернету. Желели смо да забележимо и анализирамо спортске изразе који су део свакодневне комуникације, новинарског стила спортских рубрика, као и језика којим се служе сами спортисти. Циљеви овог рада су да проверимо да ли устаљени спортски изрази постају део свакодневне комуникације и да урадимо семантичку анализу најучесталијих спортских израза.

Кључне речи: фразеологија у ужем и ширем смислу, фразеолошка јединица, спорт, перифраза, флоскула.

1. УВОД

Лексикологија, као део науке о језику, проучава лексеме као основне јединице именовања појмова и њихово значење. Међутим, осим проучавања индивидуалних лексема, лексикологија у ширем смислу проучава и сложене, устаљене језичке јединице – устаљене скупове од две или више речи, који се називају фразеологизми или фразеолошке јединице. Део лексикологије који проучава ове језичке јединице је фразеологија (в. Драгићевић 2010: 24).

Фразеологизми су устаљене језичке јединице састављене од најмање две речи и имају јединствено значење. Да би скуп речи био фразеолошка јединица мора бити устаљен (што значи да се мора употребљавати у истом распореду делова који чине

скуп), мора имати сложену структуру (да буде састављен од најмање две речи) и мора имати јединствено значење. Разликујемо фразеологизме у ужем и ширем смислу. Фразеологизми у ужем смислу су неслободни склопови речи чији делови често показују већи или мањи степен десемантизације¹ (десемантизација може бити потпуна, ако сви делови фразеолошке јединице доживе семантичку промену, нпр. *с̄ӣус̄ӣӣӣӣ л̄о̄ӣӣу*, или делимична, ако само део фразеолошке јединице изгуби своје првобитно лексичко значење, нпр. *бӣӣӣ у аӯӣу*). Фразеологизми у ширем смислу јесу склопови речи код којих десемантизација није у потпуности спроведена, па обухватају и изразе у процесу фразеологизације и слободне изразе (слободне скупове речи или устаљене конструкције). Фразеологизми у ужем смислу, дакле, обухватају фразеолошке јединице (нпр. *на њ̄р̄ву л̄о̄ӣӣу*), док фразеологизми у ширем смислу обухватају и флоскуле, перифразе, пословице, изреке, цитате, крилатице и сл. (нпр. *л̄о̄ӣӣа је о̄крӯила*) (в. Мршевић-Радовић 1987, Драгићевић 2010).

У овом раду бавићемо се фразеологизмима из домена спорта у ужем и у ширем смислу, због чега ћемо у рад укључити перифразе и флоскуле. Наша тема није да их анализирамо структурно (какав им је састав), него значењски. За овако шире схваћену грађу одлучили смо се зато што примера правих фразеологизама из домена спорта нема много.

2. ИСТРАЖИВАЊЕ

Грађу сакупљену на интернет порталима, из фразеолошких речника и речника српскога језика распоредићемо на следећи начин:

2.1. Фразеологизми који су пореклом из неког спорта, а користе се у свакодневној комуникацији, као што су:

- *на њ̄р̄ву л̄о̄ӣӣу* (урадити нешто одмах, без размишљања);
- *с̄ӣус̄ӣӣӣӣ л̄о̄ӣӣу* = *с̄ӣа̄ӣӣ на л̄о̄ӣӣу* (смирити страсти, реалније сагледати ситуацију);

¹ Промена значења.

- *биџи* у *ауџу* (бити у неповољној ситуацији, бити искључен из нечега, наћи се изван догађаја);
- *џрешка* у *кораџима* (направити неки превид, погрешно протумачити ситуацију);
- *џодиџнуџи* *лестџвиџу* *високо* (задати себи амбициозније циљеве у животу);
- *иџраџи* с *неким џинџи-џонџи* (размењивати брзе реченице, аргументе с неким);
- *удараџ* *исџод џоџаса* (непоштен, прљав потез у међуљудским односима);
- *обесџиџи* *коџачке* / *рукавиџе о клин* (престати се активно бавити неким спортом; у свакодневном животу то је алузија на прекид бављења досадашњим послом или активностима који може бити узрокован различитим разлозима);
- *двоџаџ* *без корџилара* (људи без циља, без контроле);
- *биџи* у *маџи џозиџији* (бити у безизлазној позицији, безнадежној ситуацији);
- *иџи џоном* (безобразно нападати некога, бескрупулозно се супротстављати некоме);
- *баџиџиџи џеџкир* (одустати од нечега);
- *удариџиџи* *конџиру* (некоме) (намерно се противити одлукама саговорника);
- *борџиџи* *се и рукама и ноџама* (борити се на све могуће начине, укључити све расположиве капацитете);
- *враџиџиџи* *некоме лоџиџу* (узвратити тврдњом, аргументом који доказује супротно од онога што је саговорник рекао) и сл.

У корпусу сакупљених фразеологизама евидентно је да најчешће потичу из фудбала, чак седам, чиме се потврђује популарност фудбала на овим просторима (*на џрву лоџиџу*, *сџусџиџиџи лоџиџу*, *биџи* у *ауџу*, *обесџиџи* *коџачке о клин*, *иџи џоном*, *удариџиџи* *конџиру*, *враџиџиџи* *некоме лоџиџу*), потом четири из бокса (*удараџ* *исџод џоџаса*, *баџиџиџи џеџкир*, *обесџиџи* *рукавиџе о клин*, *борџиџи* *се и рукама и ноџама*²), по један из

² Израз *борџиџи* *се и рукама и ноџама*, који подразумева борбу свим средствима, можда води порекло из ситуације у којој се подразумева физичка борба.

веслања (*двојац без кормилара*), атлетике (*подигнути лествицу високо*³), кошарке (*прешка у кораџима*), шаха (*маи позиција*) и стоног тениса (*ириати с неким ини-они*). Само неки од свих сакупљених фразеологизама забележени су у различитим речницима (*борити се у рукама и нојама, вратиши некоме лојшу, на прву лојшу, сиусиши лојшу, биши у аују*), док су остали пронађени на спортским интернет порталима.

2.2. Перифразе (углавном из фудбалске терминологије):

Перифраза је семантичка фигура у којој се један појам замењује његовим вишечланим описом. То је најчешће сликовита синтагма којом се парафразира нешто што се може рећи једноставније, уз помоћ једне речи:

- *дешилац правде* – судија;
- *чувар мреже* – голман;
- *ударац из угла* – корнер;
- *прекршај поред корнер засиавице* – скраћени корнер;
- *ударац с беле тачке* – пенал;
- *јавна опомена* – жути / црвени картон;
- *послати тренера на трибину* – када судија тренеру покаже црвени картон;
- *усмена опомена* – последња опомена пред жути картон;
- *зауставно време* – судијска надокнада времена;
- *прејати клуу* – бити резервни играч који не добија често шансу да заигра;
- *дужа клуа* – много квалитетнијих резервних играча;
- *офсајд замка* – уиграност одбрамбених фудбалера да противничког нападача оставе иза својих леђа, тј. у офсајду;
- *живи зид* – када два или више играча стану испред лопте приликом извођења прекида и тиме штите свој гол;
- *рука уз тело* – када играча лопта удари у руку која стоји приљубљена уз тело при чему се не суди прекршај;

³ Израз *подигнути лествицу високо* можда води порекло из атлетике, конкретно скока увис, када лествица подигнута на већу висину подразумева и већи изазов и бољи резултат за такмичара.

- *гуӣлӣ њас* – додавање два играча лоптом више пута;
- *њас у њразан њросџор* – додати лопту играчу иза леђа одбране;
- *фелишираџӣ лойџу* – када играч удари лопту тако да се она не креће по правој, него по заобилазној путањи;
- *лоб ударац* – када лопта у луку прескочи голмана;
- *бековски њросџор* – поље унутар шеснаестерца = казнени простор;
- *џолмански њросџор* – поље унутар петерца;
- *имаџӣ иницијаџиву* – константно нападати противнички гол;
- *иџраџӣ њресинџ* – свако јури свог играча преко целог терена;
- *иџраџӣ бункер* – повлачење свих играча у зону испред гола, чиме се чува резултат;
- *иџраџӣ фласџер* – специјална тактика у фудбалу (а може и у неким другим спортовима) где се одреди један играч из тима да увек буде уз најбољег играча из супротне екипе (да га прати у стопу);
- *заџресџӣ мрежу* – дати гол;
- *џол (џоџодак) у рашџе* – када лопта уђе у гол између пречке и стативе;
- *освојџӣ сва џри бода* – победити;
- *најнеџуларниџ резулџаџ* – 0:0 и сл.

2.3. Окоштале флоскуле (из фудбала и других спортова):

Флоскула је у древној реторици означавала једну мисао или садржај мисли, а касније једино чисто формални израз. У данашње време појам флоскула означава реченицу без садржаја, празну реченицу, шупљу фразу и сл. Бележимо следеће спортске флоскуле:

- *Публика је била наш дванаесџӣ иџрач* (ако се оствари нека веома важна победа у неизвесној завршници);
- *Лойџа је окруџа* (оправдање сваког спортисте, небитно да ли се бавио фудбалом, кошарком, одбојком и сл., за

- пораз) = *Живо̄ӣ је фудбал* (и живот и фудбал су непредвидљиви);
- *Нема лаких њро̄ӣвника* (оправдање за могућ пораз);
 - *Ос̄та̄вӣћемо срце на ѡерену* (даћемо све од себе, такође оправдање пред могуће јачим противником);
 - *Данас сви ѡрају фудбал* (флоскула после меча са слабијом екипом која је неочекивано дошла до повољног резултата);
 - *Уѡакмица се ѡра свих деведесет̄ минуѡа* (нема предаје, резултат се увек може преокренути);
 - *Ис̄ѡӣѡӣовали смо доѡовор из свлачионице* (договор између играча и тренера је остварен на терену);
 - *Рећи ћемо све на ѡерену* (ова изјава следи ако су играчи затворени за причу за медије);
 - *Била је ово неизвесна, ѡрава ѡрвенсѡвена уѡакмица* (ову флоскулу ће употребити коментатори за веома напету утакмицу);
 - *Пос̄та̄вили смо се чврст̄ио* (играли смо бункер);
 - *Победи се у зубе не ѡледа* (битна је победа, уз нешто мањи квалитет игре);
 - *Прѡаѡио је сѡиоѡсѡиоѡну шансу* (ситуације у којима играч излази сам пред противничког голмана проглашавају се стопостотним приликама);
 - *Примили смо ѡол у најѡорем ѡренуѡку* (примити гол на почетку, на крају полувремена, на почетку другог полувремена, након постигнутог властитог поготка – све су то наводно „најгори тренуци“);
 - *Нисмо дошли овде да изѡубимо* (један од одговора на новинарско питање: „Шта очекујете од данашње утакмице?“);
 - *Данас нам није био дан* (обично ће рећи играчи након лоше одигране утакмице);
 - *Не бих да коментаришем суђење* (ову флосколу ће употребити тренери након „неправедно“ изгубљене утакмице);
 - *Сија сребро као злѡио* (када се умањује пораз у финалу и сл.

3. ЗАКЉУЧАК

Након анализе правих фразеологизама и фразеологизама у ширем смислу дошли смо до закључка да засебни спортови стварају своје устаљене језичке изразе и да се неки од њих користе и у свакодневној комуникацији, при чему доминира фудбал као један од најпопуларнијих спортова. По питању перифраза, оне помажу, пре свега, спортским новинарима, уносећи језичку разноврсност у њихов стил, па се не дешава да више пута у току преноса (или у чланку) понове један термин, него имају одговарајућу замену (*делилац правде* – судија; *чувар мреже* – голман), што значи да је њихова функција стилска. По питању флоскула, оне постају незаобилазан део комуникације између спортиста и медија наглашавајући језичке недостатке и играча и тренера, који се уместо сопственог виђења ситуације служе устаљеним (наученим) изразима.

ИЗВОРИ

- Вукајлија:** <https://vukajlija.com/> Грађа добављена 15. септембра 2018.
- Моцарт Спорт:** www.mozzartsport.com/ Грађа добављена 15. септембра 2018.
- МаксБет Спорт:** <https://www.maxbetsport.rs/> Грађа добављена 17. септембра 2018.
- Матешкић 1982:** Јосип Матешкић, *Фразеолошки рјечник хрватској или српској језика*, Загреб: ИРО „Школска књига“
- Оташевић 2012:** Ђорђе Оташевић, *Фразеолошки речник српској језика*, Нови Сад: Прометеј
- РСАНУ:** *Речник српскохрватској књижевној и народној језика САНУ*, Београд: САНУ, 1959–.
- РСЈ:** *Речник српској језика*, Нови Сад: Матица српска, 2007.
- Спорт – Б92.нет:** <https://www.b92.net/sport/> Грађа добављена 17. септембра 2018.

ЛИТЕРАТУРА

- Драгићевић 2010:** Рајна Драгићевић, *Лексиколоџија српској језика*, Београд: Завод за уџбенике.
- Мршевић-Радовић 1987:** Драгана Мршевић-Радовић, *Глаголско-именичке фразеолошке синтагме*, Београд: Филолошки факултет у Београду.

Andela Jevtović

SPORT IN THE PHRASEOLOGY
OF THE SERBIAN LANGUAGE

Summary

The subject of this paper is sport in phraseology in the broader sense and the possibility of classifying the material in relation to whether it is proper idiom or some established collocations that do not fall under the narrow phraseology. We decided to examine this topic because of the popularity of sports and frequent sports news in the Serbian press. We wanted to record and analyze some of the new sports expressions that are a part of everyday communication and style of sports fields, as well as the language used by athletes themselves. The goals of this paper are to examine whether established sports expressions become part of everyday communication and do a semantic analysis of the most common sports expressions.

Key words: phraseology in the broader sense, phraseologism, sport, periphrasis, platitude.

Урош Јовановић

Филолошка гимназија, Београд

Ментор: мср Вања Миљковић

Институт за српски језик САНУ, Београд

ЖАРГОНСКИ И КОЛОКВИЈАЛНИ ГЛАГОЛИ ФИЗИЧКОГ НАСИЉА

Сажетак: У раду се из теоријског угла когнитивне лингвистике бавимо колоквијалним и жаргонским глаголима физичког насиља. Грађу чине педесет и осам глагола који су ексцерпирани из двају речника жаргона, Д. Андрића и Б. Герзића, као и са интернет сајта Вукајлија и из живог говора. Посебно нас је занимало на које све начине, користећи се концептуалним механизмима (појмовном метафором, метонимијом, метафтонимијом), жаргон онеобичава и трансформише реалност. На основу тога на који начин онеобичавају концепт туче, диференцирали смо глаголе формалног и појмовног онеобичавања (нпр. *фајџајти неког* : *изнабагајти неког*). Занимали су нас и ефекти концептуализације, као што су хиперболизација агенсове снаге, пасивизација и дехуманизација пацијенса. Почетна хипотеза да је најзаступљенији и најпродуктивнији вид појмовног онеобичавања појмовна метафора испоставила се као тачна, будући да се метафора чак појављује и у неким на први поглед чисто метонимијским глаголима. Можемо приметити и да се сликовитост и живописност, као основне карактеристике жаргона, огледају у бројности појмовно онеобичених глагола у поређењу са онима који су само формално онеобичени.

Кључне речи: жаргон, когнитивна лингвистика, семантика, онеобичавање, концептуализација, метафора, метонимија, метафтонимија, глаголи физичке агресије.

1. УВОД

У овом истраживању бавићемо се жаргонским и колоквијалним глаголима физичког насиља и њиховом везом са стандардним језиком. Према Бугарском (2003: 9) жаргон је „неформални и претежно говорни варијетет неког језика који служи

за идентификацију и комуникацију унутар неке друштвено одређене групе – по професији, социјалном статусу, узрасту и слично – чије чланове повезује заједнички интерес или начин живота, а која уз то може бити и територијално омеђена“.

С. Милорадовић (2012: 18, 19) додаје да је он још „спонтан, емотивно маркиран“ као и да је „средство унификације (њиме се идентификују „своји“) и диференцијације (своји се супротстављају туђима)“. Стилистички гледано, жаргонизме можемо разумети као „посебно занимљив слој колоквијално маркиране лексике“ (Катнић-Бакаршић, 2001: 230). Колоквијализми, са друге стране, премда не носе обележје идентитета као жаргонизми, додатно доприносе жаргонизацији, дајући говору неформални карактер и спонтаност.

Наш приступ у овом раду биће когнитиволингвистички, што значи да ћемо покушати да осветлимо начине на које се кроз жаргонске глаголе онеобичава сам појам физичког насиља. Са тим у вези, показаћемо како се nanoшење телесних повреда концептуализује на нове начине, и самим тим дистанцира од устаљеног поимања.

Концептуализацију можемо разумети као „образовање појмова на основу човековог физичког, чулног, емоционалног и интелектуалног искуства о свету који га окружује“ (Драгићевић, 2007: 90). В. Еванс (2007: 38) наводи да је концептуализација процес обликовања значења и мишљења којем доприноси језик. Језик црпи из богатог енциклопедијског извора знања и подстиче стварање појмовне слике. Из угла когнитивне лингвистике, саме речи као јединице језика не носе значење/значења, него доприносе стварању појмовне слике, што се дешава на когнитивном нивоу.

Један од видова концептуализације који је привукао највише пажње на себе у когнитивној лингвистици јесте појмовна метафора. Према Д. Кликовац (2004: 11) појмовна метафора је разумевање једног појма или домена преко другог појма или домена, а како Р. Драгићевић примећује (2010: 90), појмовна метафора конкретизује и олакшава сложене и апстрактне појаве. Метафора није део само део језика него и мишљења, кроз њу сагледавамо свет и реалност, па је можемо назвати надјезичком (Кликовац, 2004:11). Сходно томе, важно је запазити да појмовна слика о нечему, коју управо доноси реч, доприноси концептуализацији. Појмовне метафоре у први план истичу

један угао циљног појма, док друге аспекте заклањају ако ни су у сагласности са том метафором. Ово подразумева велику разноврсност појмовних метафора у зависности од тога шта тачно желимо да буде у фокусу (Кликовац, 2004: 15).

Важно је приметити и да се метафоризација заснива на пресликавању једног појма (домена) на други (домен), при чему су изворни домени конкретни, а циљни домени обично апстрактни. Са тим у вези битно је напоменути да је природа појмовне метафоре једносмерна, могуће је кретати се само од изворног ка циљном домену, али не и обрнуто. На пример, појмовна метафора РАСПРАВА ЈЕ РАТ¹ не важи и обрнуто (Драгићевић, 2011: 90; Еванс и Грин, 2006: 296; Кевечеш, 2010: 7).

Други начин концептуализације јесте појмовна метонимија. Код појмовне метонимије се изворни појам, на основу искуствене везе, повезује са циљним, ради олакшаног менталног приступа. К. Расулић (2010) примећује да метонимија некада има и значајну улогу у расуђивању.² Еванс и Грин дистинкцију између метафоре и метонимије формулишу овако: “‘X stands for Y’ relation (a metonym) rather than an ‘X understood in terms of Y’ relation³ (a metaphor)” (2006: 315), што је складу са запажањем да се метафора заснива на сличности, а метонимија на другим логичким везама, односно да се метонимија успоставља унутар једног домена, док је метафора међудоменска (Кевечеш, 2010; Драгићевић, 2010).

Све чешће се данас говори и о здруженом деловању метонимије и метафоре – метафтонимији, при чему постоје различите поткатогеорије интеракције метонимије и метафоре: метафора из метонимије, метонимија унутар метафоре, метафора унутар метонимије и деметонимизација унутар метафоре (Хосенс, 1990). Метафтонимију можемо објаснити на примеру фразеологизма *гући нос*. Повезивање осећања и геста који га прати илуструје метонимију ГЕСТ ЗА ОСЕЋАЊЕ („дизање носа“

¹ Појмовне метафоре, као и појмови на које се односе, пишу се великим словом.

² Она наводи да пример *Никсон је бомбардовао Ханој* није само начин да се Никсоном означи војне снаге, но да се фокусира на Никсонову одговорност за бомбардовање (Расулић 2010).

³ У преводу: „релација ‘А представља Б’ (метонимија) а не релација ‘А разумемо преко Б’ (метафора)“.

за „увређеност“), али и метафору ОСЕЋАЊЕ ЈЕ ГЕСТ, јер осећање не мора бити праћено овим гестом.

Међу основним карактеристикама жаргона налазе се иновативност, семантичка експресивност, флексибилност и лексичка продуктивност (Бугарски, 2003: 14). Изразита креативност и експресивност се постижу онеобиченом концептуализацијом. На пример, уместо да се туча концептуализује глаголом опште употребе *исцјући*, концептуализује се метафорички као *исцелити*. Стога је концептуализација онеобичавањем у складу са живописном и сугестивном природом жаргона.

Жаргонизацију онда можемо разумети као посебан вид концептуализације, који почива на онеобичавању устаљених појмова. Појмовна метафора је, вероватно, најподеснија као вид појмовног онеобичавања, јер у везу са тучом доводи најживописније и најекспресивније појмове. Претпостављамо да и метонимија има своје место у концептуалном онеобичавању, али да је ређа од метафоре.

Грађа коришћена у овом раду ексцерпирана је из двају речника жаргона, *Речника српског жаргона* Боривоја Герзића и *Двосмерног речник српског жаргона и жаргону сродних речи и израза* Драгослава Андрића, као и са интернет сајта Вукајлија⁴, а придодати су и жаргонизми прикупљени из живог говора. Грађу чине педесет и осам глагола колоквијалне и жаргонске лексике. У нашој грађи се нису нашли неки примери који наведени речници бележе, а за које се испоставља да су данас изгубили актуелност.

2. АНАЛИЗА

У анализи глаголе ћемо разврстати према следећим критеријумима:

- глаголи који појмовно онеобичавају тучу;
- глаголи који формално онеобичавају тучу.

Групу глагола који појмовно онеобичавају тучу поделићемо према уоченом појмовном механизму у три групе:

- глаголи чији је механизам концептуализације метафора;

⁴ Сајт жаргонске лексике са комичним именом, постигнутим пермутацијом, који асоцира на речник *Сираних речи и израза* Милана Вукајлије.

- глаголи чији је механизам концептуализације метонимија;
- глаголи чији је механизам концептуализације метафонтонимија.

2.1. Алтернативна лексика

Под *алијернативном лексиком* у овом раду подразумевамо све лексеме, које само формално онеобичавају појам туче. Ови глаголи не доприносе новој концептуализацији појма, него бирају само другачији начин да тај појам именују. Из тог разлога они су алтернативни у односу на устаљено именовање, али не и на устаљено поимање. На пример, уместо да искористимо глагол *тући* или *удараи* искористићемо глагол *марисаи*.

Дистинкција између појмовног и формалног онеобичавања могла би се објаснити на примеру два глагола: *фајџаи* и *нашминкаи*. Као глагол алтернативне лексике, *фајџаи* доноси само формално онеобичавање. Преузимањем стране речи (енгл. *fight* „тући“) која има исто значење као и наше неутрално *тући*, онеобичен је само начин именовања, али није дошло до неке нове концептуализације. Са друге стране, глагол *нашминкаи* значи примарно „наносити или намазати шминку“. Овај глагол зато концептуализује тучу необичном визуелном сликом, па је овде очигледна метафора модрице су шминка. Из овога је лако уочити основне разлике између алтернативно и појмовно онеобичене лексике: појмовна са собом носи читаву концептуализацију, алтернативна само нову реч.

2.1.1. Постметафоре као алтернативна лексика

Међу глаголима алтернативне лексике налазе се „мртве метафоре“, односно постметафоре. Реч је о лексемама које су у свом секундарном значењу метафорички концептуализовале неки појам, али су временом изгубиле своје примарно значење. Оне се пак и даље појављују у језику, али само у значењу које је раније било метафоричко (Реимер, 2002: 397–398).

Глагол *макљаи* у основном значењу означавао је обрађивање/стругање дрвета, а сама алатка којом се обрађивало звала се *макља* (Имами, 2003: 213). Некада секундарно значење овог глагла илустровало је метафору БАТИНАЊЕ ЈЕ ОБРАЂИВАЊЕ / СТРУГАЊЕ ДРВЕТА, која имплицира јаку физичку силу која демолира пацијенса. Овом метафором концептуализовала се и

снага ударца (СНАГА УДАРЦА ЈЕ МАКЉА). Из савременог се живота изгубио појам МАКЉАТИ ДРВО, али се овај глагол очувао у свом некада секундарном значењу „тући“. Њему су слични *лема̄ӣи*, *лемиса̄ӣи*, *излема̄ӣи* који су повезани са речју *лемез*, која је означавала кровну летву, чиме је некада била реификована снага ударца (СНАГА УДАРЦА ЈЕ ОРУЂЕ КОЈИМ СЕ УДУРА). Као и у случају глагола, *макља̄ӣи* реч *лемез* данас спада у застарелу лексику.

Постметафору запажамо и код глагола *иран̄ӣја̄ӣи*, којим се некад означавала употреба посебне врсте топа (*иран̄ӣје*). Ово значење омогућило је реификацију метафором СНАГА УДАРЦА ЈЕ СНАГА ПРАНГИЈЕ. Међутим, будући да је значење које је некада било примарно за овај глагол данас застарело, иако се секундарно значење („тући“) очувало, метафоричка веза је изгубљена.

Још један глагол алтернативне лексике јесте *шо̄ја̄ӣи*. Према Речнику српског језика он значи „претерано хранити ради гојења, кљукати (живину)“. Некадашња метафора коју примећујемо јесте *тући* НЕКОГА ЈЕ НАСИЛНО ГА ХРАНИТИ. Запажамо да оваква концептуализација има посебно дехуманизујући ефекат јер пацијенса концептуализује као животињу. Ипак, глагол *шо̄ја̄ӣи* у свом примарном значењу готово да више не постоји, па се и овде може говити о постметафори.

2.1.2. Глаголи страног порекла као алтернативна лексика

Позајмљенице из других језика такође убрајамо у алтернативну лексику. Један од таквих глагола јесте, као што смо већ рекли, *фа̄ја̄ӣа̄ӣи*, са својом рефлексивном формом *фа̄ја̄ӣа̄ӣи се*. Корен ове речи потиче из енглеског *to fight*, што значи „тући, борити се“. Наравно, овај глагол прилагођен је српском језику, па је уз корен *фа̄ја̄ӣ-* добио и суфикс *-а-* и инфинитивни наставак *-ӣи*.

Још један глагол настао од страног „материјала“ јесте глагол *ӣичӣӣи*. Овај глагол долази од енглеског *to pitch* који значи „гађати, замахнути“ (Имами, 2003: 270). Као и на примеру глагола *фа̄ја̄ӣа̄ӣи*, глагол је добијен додавањем суфикса *-ӣӣи* на корен *ӣич-*.

Глагол *мариса̄ӣи*, како нас о томе обавештава Имами (2003: 2016), у српском језику потиче од ромског глагол *marav* („ударим, убијем“). У овом глаголу препознајемо суфикс *-иса̄ӣӣи*.

2.2. Појмовне метафоре

Глаголе метафоричке природе можемо поделити на оне који **реификују ударање, сликовне (визуелне) метафоре и метафоре деструкције пацијенса.**

2.2.1. Онтолошке метафоре ударања

Под овим глаголима подразумевамо првенствено оне који на својствен начин реификују, односно конкретизују, снагу ударца, представљајући је као физичке предмете. Ове метафоре су онтолошке јер дочаравају нешто апстрактно (у овом случају снагу ударца агенса) нечим опипљивим (у овом случају неким оруђем или оружјем). Помоћу ових метафора ми заправо лакше и реалније разумемо апстрактност, тиме што је сводимо на физичко сазнање.

Глаголи *дељаџи* и *издељаџи* имају примарно значење у физичком домену „обрађивати/обрадити дрво одсецајући ножем или секиром“. То указује на метафору СНАГА УДАРЦА ЈЕ НОЖ/СЕКИРА. Такви су и *џесџи* и *исџесџи*. Њихово примарно значење јесте готово исто као код глагола *дељаџи* и *издељаџи*, само је оруђе овде *џесла*, алатка слична секири, па је метафора СНАГА УДАРЦА ЈЕ ТЕСЛА.

Кџџајџуџираџи примарно значи „снажно избацити путем катапулта“, а метафора коју примећујемо у основи секундарног значења „истући“, онда, јесте СНАГА УДАРЦА ЈЕ СНАГА КАТАПУЛТА. Још један од глагола код којих се из творбеног склопа не види оруђе које је присутно у радњи јесте *исџраџиџи*. Примарно значење овог глагола јесте „очистити од прашине лупајући, ударајући прахером“. Из овога је лако уочљива реификација СНАГА УДАРЦА ЈЕ ПРАХЕР.

Примарно значење глагола *џеџлаџи* и *исџеџлаџи* јесте „гладати / изгладати пеглом тканину“. Метафора коју уочавамо у жаргонском значењу „тући / истући“ гласи СНАГА УДАРЦА ЈЕ ПЕГЛА. Оно што се нама чини као посебно занимљиво, јесте да овај глагол, као и глагол *исџраџиџи*, поред реификације снаге ударца концептуализује физичко насиље из угла агенса као радњу која, на неки начин, има позитиван утицај на пацијенса, који тиме, метафорички речено, постаје *исџеџлан*. Реификацију примећујемо и код глагола *хефџаџи* и *исхефџаџи* – ударци који неко прима онтолошки се метафоризује као дејство хефталица, а бол који пацијенс осећа разуме се

као бол који би проузроковало стварно продирање хефталице у месо.

Глагол *исевати* се разликује од претходних примера по томе што не концептуализује снагу ударца као оруђе или оружје него као природну непогоду, односно метафора је СНАГА УДАРЦА ЈЕ ГРОМ.

Код неких глагола се примећује реификација ударца којом се пак не истиче у први план његова снага. Глагол *усоли* указује на метафору БАТИНЕ СУ СО, гл. *ојрати* на БАТИНЕ СУ ВОДА, а *исџамбурати* и *џамбурати* на БАТИНЕ СУ ТРЗАЊЕ ТАМБУРЕ. Код таквих се глагола уочава еуфемистички ефекат – батине се приказују у безазленијем светлу. У последњем примеру уочавамо и метафору ЈАУЦИ СУ МУЗИКА, која чак појачава иронични ефекат.

Примећујемо и да је пацијенс код свих глагола ове групе концептуализован као пасивни предмет који бива изложен јакој, разорној физичкој сили.

2.2.2. Визуелне (сликовне) метафоре

Поред поделе појмовне метафоре на **онтолошке**, **орјентационе** и **структурне** (Лејкоф, 1980:15, 26), у когнитивистици се помињу и сликовне (визуелне) метафоре. Ове метафоре подразумевају повезивање двеју слика, изворне и циљне. Често су овакве метафоре богате детаљима (Кликовац, 2009: 22–24).

У табели испод приказани су глаголи код којих уочавамо визуелне метафоре:

глагол	примарно значење	метафора
<i>нашминка</i>	наносити, мазати шминку	МОДРИЦЕ СУ ШМИНКА
<i>вош</i>	наносити, мазати восак	МОДРИЦЕ СУ ВОСАК
<i>мебловати</i>	наносити мебл	МОДРИЦЕ СУ МЕБЛ
<i>нафлека</i>	умазати, упрљати	МОДРИЦЕ СУ ФЛЕКЕ

Табела 1. Глаголи са сликовном метафором

Метафоре у овим примерима настале су сликовним повезивањем резултата радњи – као што је шминка резултат глагола *шминка*, тако су модрице резултат батинања. Код ових се глагола уочава еуфемистички ефекат.

2.2.3. Метафоре деструкције пацијенса

Под овом врстом метафора подразумевамо метафоре код којих запажамо промену стања или облика, и то најчешће типа целина : делови. Такође, битно је нагласити да поједини горепоменути глаголи реификације снаге ударца припадају и овде, јер поред концептуализације ударца они дочаравају и сам чин ударања.

Испод представљамо табелу са овим глаголима:

глагол	примарно значење	метафора
<i>самле̑и̑ти</i>	ситнити нешто	ТУЋИ НЕКОГ ЈЕ МЛЕТИ МЕСО
<i>скрца̑и̑ти</i>	ломити, дробити	ТУЋИ НЕКОГ ЈЕ ЛОМИТИ ОПНУ НЕЧЕМУ
<i>ољуши̑и̑и̑ти</i>	одвојити, скинути љуску	ТУЋИ НЕКОГ ЈЕ СКИДАТИ ЉУСКУ НЕЧЕМУ
<i>одра̑и̑ти</i>	одвајати, скидати кожу са нечега	ТУЋИ НЕКОГ ЈЕ ДРАТИ КОЖУ СА НЕЧЕГА
<i>(из)риба̑и̑ти</i>	иситнити, истругати	ТУЋИ НЕКОГ ЈЕ УСИТЊАВАЊЕ НЕЧЕГА РИБАЊЕМ
<i>џокида̑и̑ти</i>	силом раскидати, поцепати	ТУЋИ НЕКОГ ЈЕ КИДАЊЕ СТРУКТУРЕ НЕЧЕГА
<i>џоломи̑и̑ти</i>	разбити у комаде	ТУЋИ НЕКОГ ЈЕ РАЗБИЈАТИ НЕШТО У КОМАДЕ
<i>расџура̑и̑ти</i>	раставити на делове	ТУЋИ НЕКОГ ЈЕ РАСТУРАТИ НЕШТО НА ДЕЛОВЕ
<i>цеџа̑и̑ти</i>	кидати у комаде	ТУЋИ НЕКОГ ЈЕ ЦЕПАТИ НЕШТО НА КОМАДЕ
<i>исџреса̑и̑ја̑и̑ти</i>	пресавити на више места	ТУЋИ НЕКОГ ЈЕ ПРЕСАВИЈАТИ НЕШТО
<i>уџази̑и̑ти</i>	стати свом тежином на нешто мање од себе	ТУЋИ НЕКОГ ЈЕ УГАЗИТИ БУБУ

Табела 2. Глаголи са метафором деструкције џацијенса

Сви ови глаголи у метафоричком значењу углавном уз себе имају и контекстуализатор *од ба̑и̑тина*. Пацијенс је и овде концептуализован као потпуно пасивни предмет који трпи деструкцију (рибање, млевање, кидање, ломљење и сл.).

Уочавамо, стога, и метафору ПАЦИЈЕНС ЈЕ НЕАНИМАТНИ ФИЗИЧКИ ЕНТИТЕТ РАЗОРЕНЕ СТРУКТУРЕ.

2.3. Појмовне метонимије

Појмовна метонимија се реализују *фокализацијом*, односно истицањем једног аспекта радње у први план, док се остали аспекти занемарују. *Пајџосирајџи* и *џајџосајџи* творбено значе „оборити некога на патос“, а лексички „добро тући / истући некога притом га оборивши на патос“. Уочавамо очигледну метонимијску формулу: ПРОСТОР НА КОМЕ ПАЦИЈЕНС ЗАВРШИВА ЗА ЦЕЛУ РАДЊУ. Сличан је и глагол *фејџусирајџи*, који значи „ударцима оборити некога и довести га у положај фетуса“. Ту пак можемо говорити о метонимији ИСХОД РАДЊЕ (ПОЛОЖАЈ ФЕТУСА) ЗА ЦЕЛУ РАДЊУ (ТУЋИ). Концептуализација иза глагола *фејџусирајџи* има и метафоричку дименизију (положај пацијенса на поду доведен је у сликовну везу са положајем фетуса).

Појмовна метонимија често се реализује преко фокализације инструмента туче. Такви су глаголи *хебајџи*, *хебовајџи*, *џабаачијџи* и *џабајџи*. *Хебајџи* и *хебовајџи* значе *џући некога хебејџом или џреко хебејџа*. Ту је очигледна метонимија ПРЕДМЕТ КОРИШЋЕН У РАДЊИ ЗА ЦЕЛУ РАДЊУ. Ово је примењиво и код глагола *џабајџи се* и *џабаачијџи*, који упућују на то да агенс удара пацијенса табанима, као и код глагола *џијеларијџи*, који у први план ставља ударање ципелом, односно ногом.

Да се закључити из анализе метонимијских глагола да су они много конкретнији од метафоричних. Они увек говоре о специфичном начину батинања или специфичном делу саме ситуације.

2.4. Метафтонимије

Када говоримо о метафтонимији, важно ју је разграничити од метонимије и метафоре. Метафорична природа метафтонимије огледа се у томе што онај аспект који је језички истакнут, заправо, није део реалног догађаја. На пример, глагол *џибајџи* творбено у први план поставља оруђе (*џиба*), што би указивало на метонимију ОРУЂЕ ЗА ЦЕЛУ РАДЊУ („тући џибама“). Међутим ако *џибајџи* значи „интензивно тући некога уопште (а не нужно џибом)“, реч је очигледно и о метафори којом се БАТИНАЊЕ УОПШТЕ концептуализује као СПЕЦИФИЧАН НАЧИН БАТИНАЊА.

Дакле, ако оно што је творбено наглашено и што успоставља метонимију (шиба у *шибајџи*) не можемо сместити у реалну сцену, говоримо о метафтонимији.

Глаголи *јајџанијџи*, *шијајовајџи*, *набосјџи* и *изнабадајџи* сродни су глаголима *шибајџи* и *ишибајџи* по заједничкој метонимијској формули ОРУЂЕ КОРИШЋЕНО У ТУЧИ ЗА ЦЕЛУ ТУЧУ. У примерима *изнабадајџи* и *набосјџи* оруђе није творбено наглашено, иако је јасно да је у питању сечиво. Метафорички део наведених глагола јесте нереалност постојања таквог оруђа (*јајџана*, *ножа*, *шијаја*, *шибе*) у ванјезичкој слици. Таквом метафором се, дакле, у метафтонимијској концептуализацији реификује снага ударца (УДАРАЦ ЈЕ СЕЧИВО, ГАЛАН, ШИБА).

Метафтонимију уочавамо и код глагола *изујџи* (*од бајџина*), *исјресјџи* (*из јаћа*). Они у први план истичу исход туче. Преко слике пацијенса без обуће и одеће они метафорички дочаравају сам интензитет агенсове агресије (толико га је јако тукао да он само што није испао из гаћа или остао без ципела). Хипербола је овде потпуно очигледна.

И глагол *изојварајџи* може бити метафтонимијски ако значи „интензивно истући“ а не „нанети неке отворене ране“.

3. ЗАКЉУЧАК

Почетна хипотеза о заступљености појмовне метафоре испоставила се као тачна. Не само да је појмовна метафора најпродуктивнији вид појмовног онеобичавања, него је и заступљенија од формално онеобичених глагола. Ова хипотеза потврђена је и постојањем појмовне метафоре у на први поглед чисто метонимијским глаголима (*фејусирајџи*). Уочена је и већа присутност појмовно онеобичених глагола него алтернативне лексике (формално онеобичених глагола). Запажање ове врсте доказује и да жаргонизација тежи не само онеобичавању имена за нешто већ и онеобичавању појмовне слике.

На примерима које смо ми анализирали јасно се види да жаргонизација трага за најекспресивнијим и најкреативнијим начинима онеобичавања. Такво онеобичавање доноси и специфичне појмовне ефекте. Најчешћи ефекат у нашем корпусу јесте **пасивизација** пацијенса, коју уочавамо, рецимо, код глагола *кајџауљџирајџи*, *фејусирајџи*, *ујазџи*, *изујџи* и др. Честа

је и **дехуманизација** пацијенса, као код *самлејџи*, *скрцајџи*, *усолијџи*, код којих је пацијенс неживи ентитет. Понекад се уочава и **хиперболизује** агенсова снага (*расијуријџи*, *шесајџи*, *дељајџи*, *ољушијџи*, *ујазијџи*). У глаголу *исевајџи* хиперболизација је доведена до максимума: агенс је изазивач природне непогоде (града) и против њега се не може ништа. Учили смо и **еуфемизацију** последица ударања (*нашминкајџи*, *нафлекајџи*, *усолијџи*, *шамбурајџи*), која је често праћена иронијом.

ИЗВОРИ

- Андрић 2005:** Драгослав Андрић, *Двосмерни речник српског жаргона и жаргону сродних речи и израза*, Београд: Zepher Book World, 2005.
- Вукајлија:** <https://vukajlija.com/> Грађа добављена у периоду 6–10. августа 2018.
- Герзић 2012:** Боривоје Герзић, *Речник српског жаргона*, Београд: Bookbridge, 2012.

ЛИТЕРАТУРА

- Бугарски 2003:** Ранко Бугарски, *Жаргон – лингвистичка студија*, Београд, Библиотека XX век.
- Драгићевић 2010:** Рајна Драгићевић, *Лексиколозија српског језика*, Београд, Завод за уџбенике и наставна средства.
- Еванс 2007:** Vyvyan Evans, *A Glossary of Cognitive Linguistics*, Edinburgh University Press
- Еванс и Грин 2006:** Vyvyan Evans, Melanie Green, *Cognitive Linguistics: An Introduction*, Edinburgh University Press.
- Имами 2003:** Петрит Имами, *Београдски фразерски речник*, Београд: NNK International, 2003.
- Катнић-Бакаршић 2001:** Марина Катнић-Бакаршић, *Стилистика*, Сарајево, Лиљан.
- Кевечеш 2010:** Zoltan Kovacs, *Metaphor: A Practical Introduction*, Oxford University Press.
- Кликовац 2004:** Душка Кликовац, *Метафоре у мишљењу и језику*, Београд, Библиотека XX век.
- Милорадовић 2012:** Софија Милорадовић, *Музички жаргон младих и музикалнији молодјезнији сленг. Компаративни поглед*, Београд: Етнографски институт САНУ суиздавач: Институт за српски језик САНУ.

- Расулић 2010:** Катарина Расулић, *Асијекџи мейџонимије у језику и мишљењу*, *Theoria* 53, 49–70.
- Реимер 2002:** Nick Reimer, *When is a metonymy no longer metonymy?*, New York, Mouton de Gruyter.
- Хосенс 1990:** Louis Goossens, *Metaphonymy: the interaction of metaphor and metonymy in expressions for linguistic action*, *Cognitive Linguistics*, Volume 1, issue 3, Berlin, 323–340.
- Лејкоф, Џонсон 1980:** George Lakoff, Mark Johnson, *Metaphors We Live By*, Chicago University Press.

Uroš Jovanović

JARGONISTIC AND COLOQUIAL VERBS OF PHYSICAL AGGRESSION

Summary

In the paper, relying on theoretical insights from cognitive linguistics, we discuss jargonistic and colloquial verbs of physical aggression. The corpus consists of fifty eight verbs extracted from two dictionaries of jargon, D. Andrić's and B. Gerzić's, as well as internet site Vukajlija and live speech. We were particularly interested in the ways by which jargon, utilizing conceptual mechanisms such as conceptual metaphor, metonymy and metaphonymy, transforms and defamiliarizes reality. Based on the means of which these verbs defamiliarize the concept of the fight, we differentiated verbs of conceptual defamiliarization and verbs of lexical defamiliarization (*изнабагајџи некої: фажџајџи некої*). We were also attentive of effects of conceptualizations, such as hyperbolization of agent's strength, passivization, and dehumanization of patient. Our former hypothesis, that metaphor is the most productive and prevailing mechanism of conceptual defamiliarization was not only confirmed, but further enhanced, as some verbs which appear to be strictly metonymical do have metaphorical elements in them. In addition to this, we observed that essential characteristics of jargon, vividness and liveliness, were perfectly reflected in the number of conceptually defamiliarized verbs in comparison with lexically defamiliarized verbs.

Key words: jargon, cognitive linguistics, semantics, defamiliarization, conceptualization, metaphor, metonymy, metaphonymy, verbs of physical aggression.

Јана Марковић

Ваљевска гимназија

Ментор: мср Миљана Чопа

Институт за српски језик САНУ, Београд

УПОТРЕБА КОСОВСКО-РЕСАВСКОГ ДИЈАЛЕКТА У РЕП МУЗИЦИ

Сажетак: У раду се анализирају дијалекатске особине у реп песмама различитих извођача с подручја косовско-ресавског дијалекта. Истраживању приступамо с циљем да кроз анализу дијалекатских особина, које проналазимо у прикупљеном корпусу, докажемо употребу косовско-ресавског дијалекта, а испитана је и његова функција и употребна вредност у наведеном музичком жанру. Анализа пронађених дијалекатских особина на фонетско-фонолошком, морфолошком, синтаксичком и лексичком плану показује да извођачи у свом стваралаштву у потпуности посежу за косовско-ресавским дијалектом, уз минимална одступања у корист стандардног језика, до којих долази из стилских разлога или услед захтева метрике. Функција дијалекта у реп музици вишеструка је – може се претпоставити да мотивација аутора да стварају на матерњем дијалекту потиче од тежње за изражавањем које је карактеристично за крај из којег потичу – за које стандардни језик не обезбеђује одговарајућа средства. Употребом дијалекта наглашава се аутентичност и иновативност, ауторска музика добија лични печат и препознатљиву форму, па се и приближава одређеној врсти публике. Дијалектом се исказује и извесни бунт према систему, што је једна од главних карактеристика овог музичког жанра. Примећујемо и да је употреба дијалекта у музици као сфери културе од великог значаја за његово неговање и очување.

Кључне речи: дијалектологија, косовско-ресавски дијалекат, реп музика, функција дијалекта.

1. УВОД. ПРЕДМЕТ И ЦИЉ ИСТРАЖИВАЊА

Косовско-ресавски дијалекат, чију употребу испитујемо у овом раду, припада старијим штокавским дијалектима екавског изговора. „Косовско-ресавски заузима дуг, али сразмерно узак

дијагонално постављен појас од крајњег југозапада до крајњег североистока Србије“ (Ивић 1985: 101). Овај дијалекат граничи се са свим осталим дијалектима на простору Републике Србије. С обзиром на то да се он простире дуж метанастазичке области у којој на много места има досељеника (претежно из Црне Горе, али и из призренско-тимочке зоне) који чувају своје говоре, још неизмењене или донекле измењене, у појединим деловима ове дијалекатске зоне јављају се и особине суседних дијалеката (Ивић 1985: 101). „Кад се апстрахује присуство елемената који по пореклу нису косовско-ресавски, пада у очи релативно врло велика уједначеност говора овога дијалекта. Разлике између локалних типова своде се углавном на појединости“ (Ивић 1985: 105).

Предмет овог истраживања јесу дијалекатске особине косовско-ресавског дијалекта у реп музици. Истраживању смо приступили с циљем да испитамо дијалекатске особине заступљене у прикупљеном корпусу, који сачињавају реп песме различитих извођача који стварају на свом матерњем, косовско-ресавском дијалекту, и да кроз преглед пронађених особина потврдимо употребу овог дијалекта и објаснимо његову функцију у датом музичком жанру.

Очекивано је да ће највише особина бити забележено на фонетско-фонолошком нивоу у оквиру прозодије, али да ће се јављати и неке карактеристичне особине на морфолошком и синтаксичком нивоу које су својствене овом дијалекту, а чијом ћемо детаљном анализом управо и доказати заступљеност овог дијалекта у датом корпусу.

Због природе прикупљеног корпуса, у даљем истраживању бавимо се функцијом дијалекта у реп музици (в. одељак 4) и испитујемо какав се стилски ефекат постиже његовом употребом, од каквог је он значаја за овај музички жанр, али и самим значајем употребе дијалекта у сфери музике, као једном од структуралних елемената културе.

2. МЕТОДЕ ПРИКУПЉАЊА И ОБРАДЕ ГРАЂЕ

Грађу чија је анализа у овом раду представљена чини 20 песама различитих реп састава с подручја косовско-ресавског

дијалекта.¹ Корпус је прикупљен на интернет платформи *Ју-тијуб*, а као критеријум за одабир песама послужила је њихова популарност, као и број њихових прегледа. У корпус су укључене реп песме објављене у периоду од 2015. до 2017. године. Песме су транскрибоване и акцентоване, потом су карактеристичне особине дијалекта заступљеног у овим песмама класификоване према следећим језичким нивоима – фонетско-фонолошком, морфолошком, синтаксичком и лексичком.² Након урађене анализе на свим језичким нивоима испитали смо употребну вредност дијалекта у датом корпусу.

3. АНАЛИЗА

3.1. Фонетско-фонолошки ниво

3.1.1. Прозодија

Краткосилазни акценат се у анализираном корпусу јавља на било ком слогу осим на последњем³, а најчешће се јавља на унутрашњем слогу. Тако је и у косовско-ресавском дијалекту (уп. Окука 2008: 203): *блаӣњ̄ава, задирк̄ӯју, изл̄азе, комшӣлук, њок̄исла, њр̄дле̄не, саксӣје, свед̄џи* (КГ); *изв̄адише, ис̄ӣӣче, кӯӣјеше, ѡрод̄јеше* (КГ, Ћ); *из̄ӣжвану, о̄ӣр̄дван, род̄ӣо, ӯод̄ӣо* (Ћ&Ћ); *на̄ӣр̄авили, ѡлӣӣӣку, ѡӣӣјемо, ѡрис̄ӣӣже*, (Ћ, МД, Ћ); *намаз̄ао, ора̄ње, ракӣја, смара̄ње* (Ди М).

Дугосилазни акценат јавља се на свим слоговима⁴ (уп. Окука 2008: 203): *а̄јв̄ар, був̄ља̄к, ѡд̄сӣ, до̄ђе, изб̄а̄цӣм, ос̄ӯшено*,

¹ О (дијалекатском) пореклу аутора̄/извођача не сазнајемо само на основу дијалекатских особина забележених у корпусу, већ и из њихових песама, будући да га често помињу и истичу. Реп састави чије су песме заступљене у нашем корпусу из Јагодине су и Крушевца.

² Одељак *Анализа* концепиран је према одељцима П. Ивића (1985: 101–109; 1994: 213–232) и М. Окуке (2009: 128–227) о особинама косовско-ресавског дијалекта.

³ „Старија штокавска акцентуација није доследно сачувана ни у једном делу косовско-ресавског дијалекатског подручја. У свим говорима спроведено је повлачење краткосилазног акцента са крајњег слога, при чему је на већем делу територије на претходном дугом слогу дошао дугоузлазни, а на кратком краткосилазни“ (Ивић 1994: 214).

⁴ Неки од наведених примера за ову особину не одступају од ситуације у стандардном језику, али су наведени како би илустровали тврдњу да се дугосилазни јавља на свим слоговима у анализираном корпусу, а тако је и у косовско-ресавском дијалекту.

їласїенїк, їоморанце, сїоманк, шелефѣн, Трсїенїк, (КГ); вїкнем, їужва, крв, кўим, омекшивач, їрекривач (КГ, Ћ); бакиши, маїцу, облачим, їамїшим, їиво, раїосїљам, слоан (Ћ&Ћ); болє, данас, искєзи, кажем, карїше, лўшам, шїшїаљку (Ћ, МД, Ћ); вєзан, їпрос, девѣјку, заједно, мѣзак (Ди М).

Дугоузлазни акценат везан је за пенултиму⁵, а тако је и у косовско-ресавском дијалекту (уп. Окука 2008: 203): *возачи, колаче, мандарїне, олужа, їечєње, ратилук, руже, салвєїа, сїруја, сїришєри, їєча, цєли (КГ); жваче, жуїши, кондукшєри, макароне, народ, нервѣза, їензионєри, їожурї, їромшєри, циїаре, шофєри (КГ, Ћ); лумиши, гажу, їлаїша, руком, їреєе (Ћ&Ћ); баїаїли, бєли, бўва, врєди, гала, друїаре, илеїаїци, млади, їразне, їревоз, їровинциїаїци, свїње, ћуїши (Ћ, МД, Ћ); бїло, їава, крему, нѣжем, осєдим, їѣзив, їудер, їуїшєм, сїрава, їо шасїашїури, їрава, їрезан, херѣја (Ди М).*

Забележени су примери у којима долази до одступања од ове особине, где дугоузлазни акценат није на пенултими: *борѣвнице, зуїалице, искључила, кўишо, їокварио, їредсобље, їровирио, їрѣзора (КГ); кромшїрова зїаїшица, їѣсєбну (КГ, Ћ); кључєви, са наредом, їѣсєбно, (Ћ&Ћ); крєнусмо, наћосмо (Ћ, МД, Ћ); колицима (Ди М).*

Постакценатске дужине се не јављају, што је и својствено овом дијалекту (уп. Ивић 1985: 102): *ог борѣвнице, вїчем, дође, їдем, изїазє, каїље, крију, из кўће, їага, сїушим, уїазим, улазє, шєшам (КГ); вїдим, їлєда, нє да, жуља, нє жури, кўка, кўишїше, сїрєма, чєкам (КГ, Ћ); нє виде, нє знам, љубе, машу, нѣси, їамїшим, їлаћам, слўжим, за шїша (Ћ&Ћ); їдєшє, лўшам, їрича, сїїїжу, увїја, ўзму (Ћ, МД, Ћ); бѣле, вѣзим, нє ћа, нє знаш, зѣву, їтрам, изїѣрим, кљўцам, кўцам, їїїем (Ди М).⁶*

Предакценатске дужине забележене су у неколико примера, што и јесте карактеристика овог дијалекта (уп. Окука 2008: 203; Ивић 1985: 102): *Снежана, бєжи ог шѣѣ їрѣѣзора, вїдиш да їрми (КГ); [...] свї се їонервѣзїли, сїворїла се їужва (КГ, Ћ).*

У појединим примерима забележено је преношење акцента на проклитику, што није карактеристично за говоре косовско-ресавског дијалекта, а може се претпоставити да је до њега дошло под утицајем стандардног језика, односно, због захтева

⁵ Пенултима – други слог од краја речи.

⁶ Наведени су облици у којима би се према норми стандардног српског језика постакценатске дужине реализовале.

метрике: [...] *са зирада кайље за враи* (КГ); [...] *један дѣда да ирѡћем нѣ да* (КГ; Ћ); [...] *и нѣ жури, брѣиа њу* (КГ, Ћ); [...] *а већ сѡира нѣма за шѡа иас да ја ујѣде* (Ћ&Ћ); [...] *ником име нѣ знам, ал иамѡим шѡа иѡју* (Ћ&Ћ); [...] *и нѣ виде је више, а рѣкла ће иозѡе* (Ћ, МД, Ђ); [...] *Ниѡа нѣ да свѡја, заиѡ вѡзим дѣдина кѡла* (Ди М); [...] *ако иѡи се нѣ ѡа, иѣбра, нѣ знаш шѡа је врѣдно* (Ди М).

3.1.2. Вокализам, вокалске алтернације

Забележена је екавска замена *јаѡа*, што је одлика косовско-ресавског дијалекта (уп. Ивић 1985: 102; Ивић 199: 219–220; Окука 2008: 200–201): *дѣци, колѣно, ирѡлеће, свѣѡци, уинѣзди, љѣли, љѡ, чѡвек* (КГ); *двѣ, дѣ, ѡвек* (КГ, Ћ); *лѣѡа, у неѡѣљу, иѣсму, сѣли* (Ћ&Ћ); *бѣли, иѡѣ, свѣи* (Ћ, МД, Ђ); *врѣдно, дѡвѡјку, мѣсѡо, сѣћам се, смејѡо* (Ди М).

Забележени су и примери с икавизмима који су својствени појединим говорима косовско-ресавског дијалекта (уп. Ивић 1985: 102): *није* (КГ); *нисам* (КГ; Ћ, МД, Ђ; Ди М); *ниси* (Ди М); *нису* (Ћ&Ћ).

У финалним вокалским групама *-ао*, *-ео*, *-уо* долази до асимилације, затим и до контракције (сажимања) вокала које као резултат дају финално *-о* (уп. Ивић 1985: 102; Ивић 1994: 220): *виѡо* (< видео) (КГ; Ћ, МД, Ђ); *зиѡо* (< зинуо) (КГ); *иѡо* (< ишао) (КГ); *мѡио* (< могао) (КГ); *рѣко* (< рекао) (КГ; Ћ&Ћ; Ди М); *сиѣѡо* (< стегао) (КГ); *ѡзо* (< узео) (КГ; КГ, Ћ); *укиѡо* (< укинуо) (КГ); *уиѡѣро* (< утерао) (КГ); *дѡшо* (< дошао) (КГ, Ћ); *иѡириѡо* (< потрпао) (КГ, Ћ); *иѡсо* (< посао) (Ћ&Ћ); *иѣркиѡо* (< прекинуо) (Ћ&Ћ); *наѡо* (< нашао) (Ди М).

Забележена је и елизија вокала⁷ (уп. Ивић 1985: 102; Окука 2008: 200): *д иѡѣмо* (< да идемо) (Ћ, МД, Ђ); *д исѡѣкне* (< да истекне) (Ћ&Ћ); *д уѡѡзим* (< да угазим) (КГ); *з ѡвѡ* (< за ово) (Ћ, МД, Ђ); *н ѡвѡ* (< на ова) (КГ).

У оквиру редукције вокала забележене су синкопа⁸ и апокопа⁹: *ал* (< али) (КГ; Ћ&Ћ; Ћ, МД, Ђ; Ди М); *ал мож* (< али

⁷ Елизија вокала – у ужем смислу означава губљење вокала испред другог вокала, односно у хијату (зев). У српским народним говорима често се губи финални вокал проклитике испред неког другог вокала или завршни вокал једне речи (најчешће клитике) испред друге речи која почиње вокалом.

⁸ Синкопа – редукција вокала у медијалној позицији.

⁹ Апокопа – редукција вокала у финалној позицији.

може) (КГ); *вїд* (< види) (КГ); *га л* (< да ли) (КГ; Ди М); *је л* (< је ли) (КГ; КГ, Ћ); *кòлко* (< колико) (Ди М); *ула̀зїше* (< улазите) (КГ); *чє̀шри* (< четири) (КГ).

Забележена је и хаплоглогија¹⁰.

ђа (< свиђа) (Ди М); *си*¹¹ (< јеси) (КГ).

3.1.3. Консонантизам, консонантске алтернације

Јавља се упрошћавање сугласничких група (губљење сугласника): *гѣ* (< где) (КГ; КГ, Ћ); *óге* (< овде) (Ћ&Ћ; Ћ, МД, Ћ); *ра̀иш* (< радиш) (КГ).

Финално -ј иза дугосилазног акцента се у неким случајевима губи (уп. Ивић 1985: 102; Ивић 1994: 222; Окука 2008: 202; Ивић 2009: 64): [...] *шїа ми брѣ шїи л̀умиш*, *немò ше накòвем* (Ћ&Ћ); [...] *нѣка, шѣфе, немò, ево нѣћемо вїше* (Ћ, МД, Ћ).

Консонант *х* губи се у иницијалној и финалној позицији (уп. Ивић 1985: 102; Ивић 1994: 221; Окука 2008: 201): *вãшам* (< хватам) (КГ, Ћ); *вãшамо* (< хватамо) (Ћ, МД, Ћ); *иљãду* (< хиљаду) (КГ); *лãдно* (< хладно) (КГ); *лѣба* (< хлеба) (КГ; КГ, Ч; Ћ, МД, Ћ); *òдма* (< одмах) (КГ, Ћ; Ћ&Ћ); *òго* (< одох) (Ћ, МД, Ћ); *òће* (< хоће) (Ћ, МД, Ћ); *òћу* (< хоћу) (Ди М); *иãдо* (< падох) (КГ).

У неким примерима консонант *х* се реализује: *јѣгох*, *ишхїије*, *ўдарих*, *ухвãишо*, *хãјде*, *хòћеише*, *хòћу*, *храну* (КГ); *хòћеш*, *хїѝо* (Ди М).

Забележено је свођење *хв > ф*: *Не мòју бãш ни га се њофãлим са зãрагом* (Ћ&Ћ).

3.2. Морфолошки ниво

Забележени су примери у којима долази до уопштавања заменичко-придевског наставка -ем у Д, И, и Л јд., односно до тежње ка синкретизму падежа (уп. Ивић 1985: 103; Ивић 1994: 222–223; Окука 2008: 204; Ивић 2009: 65): [...] *иãга јã сам срѣћан* и *нїкѣм не смѣшам* (КГ); [...] *ки га је б̀умбар ўјѣде ше језїкѣм зайлїће* (Ћ, МД, Ћ).

¹⁰ Хаплоглогија – редукција целог слога.

¹¹ У овом примеру се најпре губи *ј* због слабе артикулације, до чега долази у косовско-ресавском дијалекту (уп. Окука 2008: 202), онда, претпоставља се, долази до редукције вокала у иницијалном положају, стога овај пример можемо третирати као хаплоглогију, јер је заправо изостављен читав слог.

Забележена је збирна именица која добија множински облик (уп. Окука 2008: 204): [...] *ӣа̄га дец̄а̄ма не ӣр̄е̄ба̄ју скаф̄андери* (КГ).

Именице мушког рода прве именичке врсте забележене су с наставком *-e* у А мн. аналошки са другом палатализацијом (уп. Ивић 1985: 103; Ивић 1994: 223; Ивић 2009: 66): [...] *јер ми ж̄ена д̄анас с̄ир̄ема ӣӯњене уш̄ӣӣӣце* (КГ, Ћ); [...] *ви ми о̄вде ӣр̄од̄а̄јете* [...] *за бубр̄езе* (КГ, Ћ).

Јављају се посебни енклитички облици личних заменица за прво и друго лице множине у Д (*ни, ви*) и А (*не, ве*) (уп. Ивић 1985: 103; Ивић 1994: 223; Окука 2008: 205): [...] *ӣљ̄ӯӣӣӣ к̄ӣша ки из к̄абла и н̄ес̄та̄де н̄и с̄ӣрӯја* (КГ); [...] *нисам ви ја з о̄в̄, да ви ӣр̄аво к̄ажем* (Ћ, МД, Ћ); [...] *о̄ће не ис̄ӣѐра, ал Ћ̄аче ја на̄ӣӣње* (Ћ, МД, Ћ).

Под утицајем суседних дијалеката призренско-тимочке области, одн. словенских и несловенских језика који припадају балканском језичком савезу, јавља се у многим говорима непромењено *ће* као енклитички облик помоћног глагола *х̄ӣе̄ӣи* за сва лица у грађењу футура I (аналитичког), при чему везник *да* често изостаје (уп. Ивић 1985: 104; Ивић 1994: 224; Окука 2008: 205): *ће б̄уде, ће да вӣдиш, ће доб̄ӣјемо, ће ӣрек̄ӣнеш* (КГ); *ће да ӣеч̄е, ћу ӣор̄одим, ће ӣо̄ӣр̄ӯјете* (КГ, Ћ); *ће да к̄аже, ће к̄ажу, ће ӣӣјеш, ћу ӣла̄ӣим* (Ћ&Ћ); *ћу да вр̄а̄ӣим, ћу да к̄ӯим, ће ӣоз̄д̄ве, ћеш да ӣр̄ичаш, ћу да ӣѐрам* (Ћ, МД, Ћ); *не̄ћу ӣдем, не̄ћу к̄ажем, не̄ћу ма̄жем, ћу ӣнем, ће доб̄ӣјеш, ће до̄ћеш, ћу да се з̄ѐзам* (Ди М).

Аорист је у живој употреби (уп. Ивић 1985: 103–104; Ивић 1994: 224; Окука 2008: 205): *д̄а̄де, ј̄ѐдох, ӣа̄до, ӯдарих* (КГ); *изв̄а̄дише, ӣоц̄ркаше, ӣӯче, се ӯћеб̄аше, уцрв̄љасмо се* (КГ, Ћ); *н̄е̄ виде, з̄а̄блену, кр̄енусмо, на̄ћосмо се, с̄ѐде* (Ћ, МД, Ћ).

Забележен је атематски облик глагола *јес̄ӣи* у презенту (уп. Окука 2008: 205–206): *Ј̄емо ӣр̄о̄ју а ӣрошӣ се, ц̄умбус смо на̄ӣр̄авили* (Ћ, МД, Ћ).

Бројеви се у анализи јављају у посебним облицима, који нису својствени само косовско-ресавском дијалекту, већ разговорном језику уопше: *ӣр̄ӣнес* (< тринаест) (КГ, Ћ); *ч̄ѐӣрес* (< четрдесет) (КГ, Ћ; Ди М); *ч̄еӣр̄нес* (< четрнаест) (КГ, Ћ); *ӣѐс* (< шест) (Ћ&Ћ).

3.3. Синтаксички ниво

Локатив је замењен акузативом у својству општег падежа (*causus generalis*) (Окука 2008: 206), односно, долази до непознавања разлика између акузатива као падежа правца и локатива (и инструментала) као падежа места (уп. Ивић 1985: 104; Ивић 1994: 224; Ивић 2009: 66): [...] у башицу ијјем кафе и сок од боровнице (КГ); [...] нџсим крајику мајицу шио сам куйио у Њуџоркер (КГ); [...] на шерасу ја изађем у мајицу на брешиле (КГ); [...] изујем се бџс и у двџришије шџтам (КГ); [...] ишишиаље сам жџни узо на бувљак (КГ); [...] џџо дан чучиш у кџјну џоред рџрне (КГ); [...] кад џрџлеђе дође, на нџје иуџшим канџе (КГ); [...] јџси иш сиуџшила онџ ролџине у сиавађу собу (КГ); [...] на јџдну нџју скаџем и иадо на шурџка (КГ); [...] џма ме на улаз салџу џромџџерке (КГ, Ћ); [...] на кџсу рџд до Блаџа ки да дџле џџбе (КГ, Ћ); [...] а на мајицу нџси џрњи слоџан (Ћ&Ћ); [...] донџси ми вџду, иуџшим д исџџкне на џџсму (Ћ&Ћ); [...] у рџку му кџучеви и џрџвезак од кџла (Ћ&Ћ); [...] а у шрџмвај замџло и шлџи да ме сџрџџи (Ћ, МД, Ћ); [...] а у лџаву нџма ни двџ зџба кад се исџџзи (Ћ, МД, Ћ); [...] дџла ми брџи и шрџба да се вџдимо на сџлаџ (Ћ, МД, Ћ); [...] мџре нађосмо се ми у нџбран бџсџан (Ћ, МД, Ћ).

Запажамо и примере где је облик инструментала замењен обликом акузатива (уп. Ивић 1985: 104; Ивић 1994: 224; Окука 2008: 206; Ивић 2009: 66): [...] ужџвам, ијјем иџво са сељаџи џред џродџвницу (КГ); [...] а ми сџџџмо џред кџиџу ки Лџџвини свџџџи (КГ); [...] џџкалиџа међу зџбе слџмљена на џџла (Ћ&Ћ).

Забележен је и један пример где је облик акузатива замењен обликом локатива, али се претпоставља да је то последица песничке слободе која је настала због захтева метрике: [...] на раџмену ми слџиш лџишир и иџиш бубамџра (КГ).

Забележена је употреба конструкције *с + акузатив* у функцији инструментала (уп. Ивић 1985: 104; Ивић 1994: 225; Окука 2008: 206–207): [...] да на шџрасу кџчи вџш с најџвџи мерџк (КГ); [...] са лџџак ја сам Дрџиџици залџио шџиџклу (КГ); [...] кад џрџлеђе дође, свџд иџдем с биџџклу (КГ); [...] шџд јџдем са свџ кџру мандарџне, џморџнџе (КГ); [...] ђу иш илаџиш с кџрџиџу џџиџо џвре не џрџмаш (Ћ&Ћ); [...] дџнас се разџаџџе с иџре јџр му лџла илаџа (Ћ&Ћ); [...] и с иџше дрџџаре сџднџмо исџред зџдрџе (Ћ, МД, Ћ).

Јавља се конструкција *са* + *акузатив* у функцији генитива: [...] *а ми сѝдѝом кѝћи, са ѝрѝзне ѝейѝве* (Ћ, МД, Ђ).

Забележен је пример конструкције *са* + *номинатив* множине у функцији инструментала: [...] *ѝѝјем ѝѝво са сељѝци ѝред ѝродѝвницу* (КГ).

Јавља се и пример у којем је облик генитива замењен обликом акузатива (уп. Ивић 2009: 66): [...] *дѝшо сам да кѝѝм хѝмију и хрѝну, ѝрѝсѝа ѝрѝма качкаваљ и ѝсебну салѝму* (КГ, Ћ).

Забележен је пример у ком је облик акузатива замењен обликом номинатива множине (уп. Окука 2008: 206): *Тѝѝси и сѝѝзе сѝѝм на каѝју* (КГ).

3.4. Лексички ниво

Лексема *као* забележена је у облику *ки*: [...] *ја цвркѝћем ки лѝкер* (КГ); [...] *намѝкана ки ѝвеѝ, а избѝчила декѝѝе* (КГ, Ћ); [...] *љѝбе ме ки баѝњак, заѝње ми ѝѝре дају* (Ћ&Ћ); [...] *кад се баѝа Мѝшко заѝлену ки ѝѝле* (Ћ, МД, Ђ).

4. ФУНКЦИЈА ДИЈАЛЕКАТА У РЕП МУЗИЦИ

Узевши у обзир саму природу реп музике као елемента *хип-хоп сѝкулѝуре*¹² и *андерѝраунд*¹³ сцене којој она припада, претпоставља се да се извођачки састави, који стварају у домену овог музичког правца, служе дијалектом у својим песмама у намери да још више истакну незадовољство и свој бунт против система, а самим тим да се додатно дистанцирају и од стандарднојезичке норме која им се намеће, и на тај начин изразе још један вид отпора према „систему“. Будући да „текстови реп песама теже експресивности али и персуазивности и како се у њима одређена, често друштвеноангажована порука треба пренети оригинално (са елементима импровизације али и са

¹² Хип-хоп је врста музике и поткултура која је настала средином седамдесетих година 20. века у Њујорку, у црначким четвртима Бронкса (<https://sr.wikipedia.org/wiki/хип-хоп>).

¹³ *Андерѝраунд* култура (енгл. *underground* – подземље), или само андерграунд, појам је којим се означавају различите алтернативне културе које се разликују од *мејнсѝрим* (доминантне, преовлађујуће) културе (https://en.wikipedia.org/wiki/Underground_culture).

обавезном римом), ритмично (умерени ритам односно бит), затим сликовито, духовито, мудро, али и убедљиво“ (Николић, Ђорђевић 2016: 3) употреба дијалекта може помоћи и у реализацији тих циљева.

Упоредо с тим, може се претпоставити да мотивација аутора да стварају на свом дијалекту потиче и од интимне тежње да осећаје, обичаје и доживљаје о којима говоре изразе сликовито и на начин који сматрају блиским – који је карактеристичан за завичај из ког потичу – за шта стандардни језик не обезбеђује одговарајућа средства. Употребом дијалекта наглашава се аутентичност и иновативност у самом стваралаштву. Такође, претпостављамо да аутори стварају на свом дијалекту јер га сматрају неодвојивом компонентом личног идентитета и симболом свог порекла, а на тај начин своје стваралаштво могу приближити и публици са истог говорног подручја. Тако уједно негују говор свог краја и чувају га од заборављавања, а својој музици дају лични печат.

Што се тиче самог косовско-ресавског дијалекта, због специфичности прозодијског система и заступљености три акцента, од којих се најчешће користи краткосилазни, можемо претпоставити да се употребом дијалекта у песмама лакше испуњавају захтеви метрике и риме који су карактеристични за језик реп музике.

5. ЗАКЉУЧАК

На основу резултата добијених кроз анализу корпуса може се закључити да је дијалекат који се јавља у песмама које га представљају управо косовско-ресавски. Највише особина које су карактеристичне за овај дијалекат забележено је на фонетско-фонолошком нивоу. Истраживањем је такође сагледана функција дијалекта, али и његова употребна вредност – њиме се истиче оригиналност песама и стваралаштва самих аутора, исказује се бунт, музика се приближава одређеној врсти публике, али аутори такође својој музици дају лични печат и препознатљиву форму. Примећујемо и да је употреба дијалекта у музици, као културној сфери, од великог значаја за његово неговање и очување. Дакле, функција дијалекта у реп музици је вишеструка. У току истраживања забележена су

и одступања од општих карактеристика самог дијалекта које проналазимо у постојећим описима, што се може тумачити као утицај стандардног језика.

Скраћенице

1. Kruševac Geto (КГ)
2. Cache & Djavo (Ћ&Ђ)
3. Cache (Ћ)
4. Djavo (Ђ)
5. Miško Dilin (МД)
6. The Mitrije (Ди М)

ИЗВОРИ

Underground culture, https://en.wikipedia.org/wiki/Underground_culture;
Пристапљено 25. августа 2018. г.

Хиџ хоџ, https://sr.wikipedia.org/wiki/Хиџ_хоп; Пристапљено 25. августа 2018. г.

<https://www.youtube.com/>; Грађа добављена 15. августа 2018. г.

ЛИТЕРАТУРА

Ивић 1985: Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика. Увод и штиокавско наречје*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Ивић 1994: Павле Ивић, *Српскохрватски дијалекти, њихова структура и развој*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Ивић 2009: Павле Ивић, *Српски дијалекти и њихова класификација*. Сремски Карловци – Нови Сад: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Николић, Ђорђевић 2016: Модификације фразеологизама у српској реп музици, у: Милош Ковачевић и Јелена Петковић (ур.), *Српски језик, књижевности, уметности I. Језик, књижевности, уметности*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 423–431.

Окука 2008: Miloš Okuka, *Srpski dijalekti*. Zagreb: SKD Prosvjeta.

Jana Marković

THE USAGE OF KOSOVO-RESAVA DIALECT
IN RAP MUSIC*Summary*

In this paper we analyze the features of Kosovo-Resava dialect in rap songs performed by various artists. The aim of this paper is to confirm that this specific dialect is, indeed, used in mentioned songs, as well as to examine its functional values in this music genre. Dialect features appear on phonetic, morphologic, syntactic and lexical level of language throughout the corpus. We assume that there are several reasons as to why dialects are used in rap music, some of which are the authenticity of the songs, their originality, the aim to attract a certain kind of audience and also the need to express feelings, experiences, customs and everyday situations in a way characteristic for the territory from which the singers originate. Furthermore, taking into consideration the very nature of rap music, by using dialect in their songs, singers are able to distance themselves from mainstream performers and also to express a certain rebellion by not using the standard language form which is expected and usually represented in music. In addition, the usage of dialect in music is of great significance to its survival and preservation.

Key words: dialectology, Kosovo-Resava dialect, rap music, function of dialects.

Зоран Маховац

Митровачка гимназија, Сремска Митровица

Ментор: мср Бојана Тодић

Институт за српски језик САНУ, Београд

ПТИЦА И НАЗИВИ ПТИЦА У ФРАЗЕОЛОГИЈИ СРПСКОГ ЈЕЗИКА

Сажетак: Предмет нашег истраживања представљају све фразеолошке јединице у којима се као компоненте јављају лексема *птица* и хипоними ове лексеме (*врабац, врана, ѓавран, голуб, голубица, гуска, дејлић, кока, кокош, лабуд, ласта, ној, птица, соко, чавка*), као и њихови деривати (*птичица, птич(и)ји, гушч(и)ји, кокошји, кокошињи*). Кроз корпус од шездесет четири фразеологизма, ексцерпирани из фразеолошких речника српског језика, извршена је структурна анализа фразеолошких јединица, у оквиру које је дата класификација фразеологизама према структурним карактеристикама и подела на структурно-семантичке типове, док је у семантичкој анализи извршена подела на одређена фразеосемантичка поља, издвојена на основу значења самих фразеологизама. Циљ нашег рада јесте одређивање најдоминантнијег структурно-семантичког типа и његове структуре. Део рада посвећен је и лингвокултуролошком аспекту фразеологизама, те је објашњена аналогија између птица и неких радњи типичних за човека и његово понашање, чиме смо покушали указати на то која су схватања у нашој култури мотивисала значења ових фразеологизама. Током анализе грађе пошли смо од претпоставке да је већи број фразеологизама негативне конотације и изражене експресивности због присуства погрдног секундарног значења лексеме која означава одређену птицу (нпр. *кукавица, гуска, кокош, ѓавран* и сл.).

Кључне речи: птица, структурна анализа, семантичка анализа, структурно-семантички тип, фразеосемантичка поља, лингвокултуролошки аспект, негативна конотација.

1. УВОД

Предмет нашег рада су фразеолошке јединице у којима се као компоненте јављају лексема *й̄ӣӣица* и хипоними¹ ове лексеме (*врабац, врана, ѓавран, ѓолуб, ѓолубица, ѓуска, деј̄лић, кока, кокош, лабуд, лас̄ӣа, ној, й̄ӣӣица, соко, чавка*), као и њихови деривати (*й̄ӣӣицица, й̄ӣӣиц(и)ји, ѓушц(и)ји, кокошји, кокошињи*). Као основне циљеве рада одредили смо успостављање што већег корпуса фразеологизама из фразеолошких речника, који би указали на постојање различитих структурних типова фразеолошких јединица, као и утврђивање низа механизма којима је њихово значење трансформисано у секундарно значење, најчешће негативне конотације, које показује односе српске лингвокултуролошке заједнице према одређеној врсти птице. С обзиром на интердисциплинарни карактер фразеологије,² један домен проучавања нашег корпуса биће у контексту ширих проучавања односа језика и културе.

Као основни извор грађе користили смо *Мали ср̄ски фразеолошки речник* Ђорђа Оташевића. При детаљнијој анализи као контролни извор грађе користили смо *Фразеолошки речник ср̄ској језика* Ђорђа Оташевића, као и *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika* Јосипа Матешаћа. Приликом анализе значења фразеологизама коришћен је и *Речник ср̄ско-хрватској̄а књижевној̄ језика* Матице српске. Експедирано је укупно шездесет и четири фразеологизма у вези са хиперонимом *й̄ӣӣица* и његовим хипонимима. Седам фразеологизама односи се на лексему *врабац*, а једанаест на *врану* и њене деривате. Девет њих односи се на *ѓолуба*, два на *ѓолубицу*, осам на *ѓуску* и њене деривате, један на *деј̄лића*, пет на *кокошку*, два на *лабуда*, десет на *й̄ӣӣицу* и њене деривате и по један на *сокола* и *чавку*.

¹ Хипонимија је релација инклузије, која се заснива на вези између надређеног (суперординираног) појма и подређених (субординираних) појмова. Надређена лексема се назива *хипероним*, а подређена *хипоним* (Драгићевић 2007: 290). У нашем случају, лексема *й̄ӣӣица* је надређена лексемама *врабац, врана, ѓавран* и сл.

² Фразеологија као интердисциплинарна област у оквиру науке о језику у своја истраживања укључује и резултате других дисциплина (односно хуманистичких наука): социолингвистике, лексикологије, синтаксе, културологије, етнологије итд. (Вуловић 2015: 15).

2. ОСНОВНА ПОДЕЛА ФРАЗЕОЛОГИЗАМА И ЊИХОВА СТРУКТУРА

Проучавањем различитих структура фразеолошких јединица у науци се примењује принцип моделираности фразеологизама, односно разматра се могућност успостављања типолошких структурних модела и структурно-семантичких модела фразеолошких јединица (Вуловић 2015: 79). У корпусу фразеологизама са хиперонимом *птица* и његовим хипонимама одређен број њих припада глобалном структурно-семантичком типу (44), а онај други део компонентном (19). Фразеолошка јединица у којој једна јединица представља главну компоненту и носиоца семантичког значења, а друга компонента обавезну структурну компоненту употребљену у једном од својих значења, иако углавном не учествује у формирању целовитог значења фразеологизма, назива се компонентним фразеологизмом. Друга компонента, иако зависна, обавезан је семантички члан фразеологизма, јер се значењски усаглашава са основном компонентом и учествује у стварању јединственог, глобалног значења. Што се глобалних фразеологизама тиче, овај тип фразеологизма одликује узајамна зависност између речи које га чине. У том случају, опште, глобално значење изражава се фразеологизмом у целини (Мршевић-Радовић 1987: 63–72). Анализирајући читав корпус, закључујемо да је фреквентнији глобални структурно-семантички тип фразема. У корпусу од шездесет четири фразеологизма чак четрдесет и четири фраземе припада глобалном структурно-семантичком типу, а само деветнаест компонентном.

2.1. Глобални фразеологизми

У нашој грађи постоје два структурна типа глобалних фразеологизама – мање структурне јединице какве су синтагме, и шире, какве су реченичне конструкције. Када је реч о предлошко-падежним конструкцијама као посебном структурном типу фразеологизама, у нашем корпусу не постоји ниједан такав пример. Синтагматске фраземе су по својој структури веома разноврсне – постоје глаголске и именичке, а глаголске се даље могу поделити према структури од структурно најједноставнијих, каква је конструкција *лајол у инфинитиву + именица*, до оних сложенијих, *лајол у инфинитиву*

+ *именичка синџајма*. Најсложенији облик ове структуре је конструкција *лајол у инфинитиву + њредлошко-џадежна конструкција*. У примеру *добити врајца* („не добити ништа“) јасно се види да је фразеологизам по структури глаголска синтагма чији је главни члан глагол добити у инфинитиву, а зависни члан именица мушког рода *врабац* у акузативу једнине. Од сложенијих структура проналазимо и фразеологизам *имаџи џџичји (џилећи, кокошји, сврачји) мозак* („бити интелектуално ограничен, слабих интелектуалних способности“), који се састоји из шире, глаголске синтагме која садржи ужу, именичку (*џилећи мозак*) у акузативу једнине, чији је главни члан именица мушког рода *мозак*, а зависни придев *џилећи*. У глаголској синтагми главни члан је глагол *имаџи* у инфинитиву, а зависни именичка синтагма. Најсложенији вид структуре глаголске синтагме глобалног структурно-семантичког илуструје фразеологизам *џражџи од џџице млеко* („бити незасит“). Ова сложена глаголска синтагма се састоји од глаголске синтагме *џражџи млеко* (главни члан: глагол *џражџи* у инфинитиву, зависни: именица *млеко* у акузативу једнине) и предлошко-падежне конструкције (предлог *од* + именица *џџица* у генитиву).

У грађи постоји велики број фразема чију структуру представља именичка синтагма, где разликујемо два типа: *именица + конџруенџни аџрибуџи* и *именица + џадежни аџрибуџи*. Једноставнији облик у корпусу је пример синтагме са конгруентним атрибутутом. Типичан пример ове структуре је *лабудова џесма* („последње значајно дело“) – синтагма у којој је главни члан *џесма*, именица женског рода, а зависни придев *лабудов*. Идентичну структуру имају и фраземе *џрва ласта* („претходница, авангарда, пиноир“), *злоџуки џавран* („онај који стално предвиђа зло, несрећу“). Сложенији тип именичке синтагме (*именица + џредлошко-џадежна конструкција*) садржан је у примеру *јолуб из враниној џнезда*, у ком шира именичка синтагма садржи ужу, такође именичку, синтагму у генитиву једнине са предлогом *из*. У корпусу се, поред наведеног, издваја посебан тип напоредне синтагме у примеру *и ала и врана*.

Најсложенији тип глобалног фразеологизма представља реченична структура. Неки од примера су: *џо већ и врајци џод сџрехом (на крову) знају (цвркућу, џричају)* „свима је већ

познато, није никаква тајна“; *није ни ѓавран ѓолико црн колико ѓа кажу* „не мора неко бити лош, колико се претпоставља, сматра“.

2.2. Компонентни фразеологизми

Типична подела компонентних фразеологизама је на поредбене и непоредбене (Мршевић-Радовић 1987: 72). Сваки од њих састоји се из *комѓарандума* или *ѓеме/основе ѓоређења* и *комѓарайума*, односно *ѓоредбене комѓоненѓе*. Поредбени компонентни фразеологизми састоје се од теме, која може бити глагол или придев, поредбеног везника *као* и поредбене компоненте. Такви су примери *дрзак као врабац* „врло дрзак, безобразан“, *црн као ѓавран* „веома црн“. Непоредбени фразеологизми не садрже поредбени везник, као у фразеологизму *с кокошима (кокошкама) леѓаѓи* у значењу „легати с првим мраком“ и сл. Поредбена компонента у овим фразеологизмима може имати функцију интензификације или квалификације. У случају интензификације, поредбена компонента појачава значење речи која је основа поређења и одговара на питање *колико*. Такви су примери *црн као ѓавран* („веома црн“), *шарен као деѓлић* („врло шарен“), *брбљаѓи као чавка* („много говорити, не затварати уста“) итд. Када поредбена компонента има функцију квалификације, она показује квалитет, врсту или тип радње и одговара на питање *како*. У нашем корпусу такав је фразеологизам *држаѓи се (изѓледаѓи) као ѓокисла кокош* („држати се (изгледати) потиштено, утучено“).

Када је реч о њиховој структури, као и глобални, и компонентни фразеологизми могу се поделити од једноставнијих структура до оних најсложенијих – реченичних. Највећи део у нашем корпусу представљају управо синтагматске структуре, а предлошко-падежних уопште нема. Најчешћи тип синтагматских конструкција је именичка синтагма. У примеру *враѓи као у лабуда* („леп, витак враѓ“) структура фразеологизма заснива се на моделу *именица + ѓоредбени везник као + ѓредлошко-ѓадежна конструкција*. Главни члан синтагме је именица мушког рода *враѓи* у номинативу једнине, а зависни члан је и предлошко-падежна конструкција *у лабуда*, структуре *ѓредлоѓ у + именица у ѓениѓиву једнине*. Поред именичких, јављају се и глаголски поредбени фразеологизми, као на пример *држаѓи се као ѓокисли врабац* „држати се покуњено, снужено“ или његова

варијанта *држаӣи се / излѣгаӣи као ѿкисла кокош* „држати се/изгледати потиштено, утучено, скрхано, бити депресиван“, *јѣсӣи као врабац* „врло мало јести“, *марӣӣи као врана за ске-лецију* „уопште, нимало не марити за некога, нешто“, *живеӣи као ѿлубови* „живети у љубави и слози“ и сл. У придевској синтагматској структури главни члан синтагме је придев. Неки од примера су *ѿлуй као кокош* „веома глуп“, *шарен као деӣлић* „веома шарен“, *црн као ѿавран* „веома црн“.

3. СЕМАНТИЧКА АНАЛИЗА

Већи део фразеологизама у нашој грађи је антропоцентричан, односно, већи део односи се на човека.³ „Антропоцентризам у језику пружа могућности за разматрање и анализу фразеологизама са аспекта фразеолошког социопсихолошког вредновања (оцењивања и одмеравања човека и света) од стране говорника једног језика. Вредновање обухвата физичке, психичке особине, стања човека, понашање, делатности, однос према другим људима, према људском роду уопште и сл., али и према стварима, предметима које га окружују“ (Вуловић 2015: 137). Стога, како се највећи део наше грађе односи на човека и оно што је у вези са њим, само такве јединице ћемо разматрати у овом делу рада. Низове фразеолошких јединица сврстаћемо у одређено поље на основу њихових фразеолошких значења, тачније на основу издвајања заједничких компонената значења у значењској структури фразеологизама. Фразеосемантичка поља чине фразеологизми сличног значења. На основу своје грађе издвојили смо шест фразеосемантичких поља.⁴

Прво фразеосемантичко поље односи се на физичке особине. У њему се налазе фразеологизми *црн као ѿавран* „веома црн“, *шарен као деӣлић* „веома шарен“, *устиа као кокошије дуге* „мала уста танких усана“, *враӣи као у лабуда* „леп, витак врат“.

Друго фразеосемантичко поље је поље психичких и карактерних особина. У њему се налазе следеће фраземе: *бӣӣи*

³ Крајем 20. века у лингвистици преовлађује *антирѿоцен̄иричка ѿарадӣма*. Интересовања се премештају са објекта на субјекат, тј. на човека – анализира се човек у језику и језик у човеку (Драгићевић 2010: 7).

⁴ Фразеосемантичка поља издвајана су по моделу који налазимо у Вуловић 2015 (137–179).

кокошје *ѣамейи* „бити умно ограничен“, *имайи* *ѣйичји мозак* „бити приглуп, интелектуално ограничен“, *ѣлуй као кокош* „врло глуп“, *ѣолуб из враниноѣ ѣнезда* „кукавица“, *дрзак као врабац* „веома дрзак“ и сл.

Треће фразеосемантичко поље је поље осећања и стања. У њему се налазе фразеологизми: *врана је некеме мозак ѣоѣила* „не зна шта ради, није при себи“, *држайи се као ѣокисла кокош* „бити депресиван“ итд.

Четврто фразеосемантичко поље је поље делатности, активности, поступака и понашања. У њему се налазе следећи примери: *ѣићи као ѣуска у маѣли* „упуштати се у послове, пројекте без размишљања“, *ѣићи са кокошима сѣаваѣи* „легати рано“, *вући се као усрани ѣолуб* „споро и лењо се кретати“, *заклаѣи као враѣца* „убити некога без много премишљања“, *ѣодмеѣнуѣи чачве ѣод ѣолуба* „насамарити некога, дати некеме друго, а не оно што је желео и с кокошима легати „легати веома рано“.

Пето фразеосемантичко поље окупља фразеологизме са значењем начина живота и околности. Такви су примери: *леѣе ѣечени ѣолубови у усѣа* „живети лагодно, у изобилју“, *крнула некеме дебела ѣуска* „наследити велики иметак, доћи до великог иметка“.

Шесто фразеосемантичко поље односи се на међуљудске односе, што илуструју примери: *живеѣи као ѣолуб и ѣолубица*, *живеѣи као два ѣолуба*, *живеѣи као ѣолубови* у значењу „живети у љубави и слози“. Сви примери у нашој грађи показују да се ово поље „међуљудски односи“ додатно сужава и да се ради о посебном типу тог односа – љубавном.

Највећи део фразеологизама у нашој грађи има негативну конотацију. Тридесет два фразеологизма из наше грађе имају негативну обојеност (*заклаѣи као враѣца*, *злѣуки ѣавран*, *усѣа као кокошиње дуѣе* итд.). Када је реч о фразеологизмима са позитивном обојеношћу, таквих је осам фразеологизама (*живеѣи као ѣолубови*, *враѣи као у лабуда*, *ѣеваѣи као славуј*). Тако у језичкој слици света преовлађују негативне конотације када су у питању величина, боја или друге физичке и 'психичке' особине птица, нпр. лабуд је због своје боје и става у фразеологији приказан позитивно, као изузетно леп, док је гавран због своје боје негативно конотиран и приписују му се негативне људске особине. Такође, није један степен експресивности у свим фразеологизмима.

Када је реч о степену експресивности, фразеологизми који чине нашу грађу могу се доста разликовати. Постоје фразеологизми са смањеном експресивношћу (као што су *јесџи као врабац*, *шарен као дејлић*, *биџи слободан као џиџица на ірани*), али и они изузетно велике експресивности (*марииџи за некоја*, *нешиџо као врана за скелеџију*, *наудиће некоме као врабац іуски*). Запажамо да експресивности највише доприноси иронија, која је у основи фразеологизама који су последњи наведени.

4. ЛИНГВОКУЛТУРОЛОШКИ АСПЕКТ

Према Масловој, „методе лингвокултурологије претпостављају свеукупност аналитичких начина, операција и процедура употребљених при анализи узајамне повезаности језика и културе. Како је лингвокултурологија интегративна научна дисциплина, која сабира у себи резултате истраживања из културологије и лингвистике, етнолингвистике и културне антропологије, она се не ограничава методолошки, већ се примењује комплекс познатих метода и научних поставки, које се групишу око појмовно-значањског центра „језик и култура“ и употребљавају се по избору“ (Маслова 2010 према Вуловић 2015: 240). Из тог разлога занимало нас је каква је представа птица које су предмет нашег рада у српској култури и како та представа утиче на њихово значење.

Приликом анализе грађе запазили смо да је веома интересно виђење ових птица у српској култури, као и начин на који су настала њихова секундарна значења. У нашој култури често се одређене особине и односи међу птицама приписују човеку, његовом понашању и односу у заједници. Однос голуба и голубице асоцира на заједницу и породични живот, љубав и повезаност (што показују фразеологизми *живеџи као іолуб* и *іолубица* / *іолуб с іолубицом* / *іолубови*). Гавран и детлић као најдоминантније обележје имају боју (*шарен као дејлић*, *црн као іавран*). Црна боја гаврановог перја најчешће има негативну конотацију,⁵ док је шарени детлић позитивно

⁵ Иначе се, у нашој митологији, гавран сматра кобном птицом, весником несреће и смрти. У народним песмама гавран доноси жалосне вести о погибији (најчешће у боју). Поред тога, верује се да ова птица предсказује лоше време, зиму и кишу (СМР 1998: 120).

конотиран. Славуј се у фразеологији јавља због лепог гласа и свог оглашавања, док се као основно обележје птице, птичице и врапца истиче њихова величина – оне се доживљају као ситне, ништаве животиње (*добити врапца* значи „не добити ништа“, *јести као птичица/птица/врабац* „јести врло мало“). Код кокошке и гуске у основи фразеологизама запажа се веровање да ове птице карактерише смањена интелигенција (*имати кокошји мозак*, *бити кокошје ђамети или и гуске знају*). Према речима С. Новокмета (2017: 112), домаће животиње које се наменски узгајају у домаћинствима (попут *кокошке*, *гуске*, *ћурке*) изразито упућују на категорију интелектуалних способности код жена, посебно у случају ситнијих пернатих животиња, где се њихова величина повезује са смањених интелектуалним капацитетом. Оваква мотивација уочава се и у секундарним значењима ових лексема, које се у погрдном и пејоративном смислу користе да означе глупу женску особу (према РСМ: *гуска* 2. фиг. пеј. *лупа жена*; *кокошка* 2. погрд. *лупа женска особа*). Ово нам показује да говорници српског језика српског језика верују да су гуска и кокошка глупе животиње. Таква колективна експресија о овим животињама огледа се у наведеним секундарним значењима ових речи, која се односе на човека (в. Драгићевић 2010: 101–102).

5. ЗАКЉУЧАК

Фразеолошки корпус који чини основу нашег истраживања броји шездесет и четири фразеолошке јединице, које су у раду представљене и анализирани на више начина, применом лингвистичких метода, као што су метода структурно-семантичког моделирања, дескриптивно-аналитичка метода, проучавање корпуса у оквиру лингвокултурологије и сл. У оквиру поделе на глобалне и компонентне фразеологизме забележили смо четрдесет и четири фраземске јединице које припадају глобалном структурно-семантичком типу и деветнаест њих које припадају компонентном структурно-семантичком типу. Дошли смо до закључка да је најдоминантнији структурно-семантички тип у грађи глобални, као и да највећи део глобалних фразеологизама има синтагматску структуру, и то најчешће структуру именичке синтагме.

Што се тиче семантичке анализе, издвојили смо шест фразеосемантичких поља, а најсадржајније фразеосемантичко поље је поље делатности, активности, поступака и понашања. Са лингвокултуролошког аспекта, у нашој грађи преовлађују фразеологизми са негативном конотацијом, који упућују на негативно виђење одређених птица у нашој култури. Говорници српског језика имају посебно негативан однос према гаврану, што је подстакнуто његовом црном бојом (па самим тим асоцира са смрћу и несрећом), али и према кокошки и гуски, које доводи у везу са смањеном интелигенцијом. Позитиван став запажа се према славују, детлићу, као и према голубу и голубици, који симболизују складан заједнички живот.

ИЗВОРИ

- Матешкић 1982:** Josip Matešić, *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, Zagreb: Školska knjiga.
- Оташевић 2007:** Ђорђе Оташевић, *Мали српски фразеолошки речник*, Београд: Алма.
- Оташевић 2012:** Ђорђе Оташевић, *Фразеолошки речник српског језика*, Нови Сад: Прометеј.
- РМС:** *Речник српскохрватског књижевног језика*, Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.

ЛИТЕРАТУРА

- Вуловић 2015:** Наташа Вуловић, *Српска фразеологија и религија*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Драгићевић 2007:** Рајна Драгићевић, *Лексикологија српског језика*, Београд: Завод за уџбенике.
- Драгићевић 2010:** Рајна Драгићевић, *Вербалне асоцијације кроз српски језик и културу*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Мршевић-Радовић 1987:** Драгана Мршевић-Радовић, *Фразеолошке глагољско-именичке синтагме у савременом српскохрватском језику*, Београд: Филолошки факултет у Београду.
- Новокмет 2017:** Слободан Новокмет, *Метафорична значења животињских назива која се односе на човека ниске интелигенције у српском језику*, *Зборник Мајнице српске за филологију и лингвистику* 60/1, Нови Сад: Марица српска.

СМР 1998: Шпиро Кулишић, Петар Ж. Петровић, Никола Пантелић, *Српски митолошки речник*, Београд: Етнографски институт САНУ – Интерпринт.

Zoran Mahovac

BIRD AND BIRD NAMES
IN SERBIAN PHRASEOLOGY

Summary

The subject of our research represent all phraseological units in which lexeme bird and hyponyms of this lexeme occur as components (sparrow, crow, raven, pigeon, dove, goose, woodpecker, chicken, hen, swan, swallow, ostrich, bird, hawk, jackdaw), as well as their derivatives (birdy, bird's, goose's, chicken's, hen's). The structural analysis of phraseological units was carried out on the corpus of sixty-four phraseologisms excerpted from the phraseological dictionaries of the Serbian language. Within this analysis, the classification of phraseologisms was made according to structural characteristics and division into structural-semantic types. In the semantic analysis, a division was carried out into certain phraseosemantic fields, isolated on the basis of the meanings of the phraseologisms. The aim of our work is to determine the most dominant structural-semantic type and its structure. A part of the paper is also dedicated to the linguistic and cultural aspect of phraseologisms and there is an explanation of the analogy between birds and some actions typical of humans and their behaviour. Thus, we endeavoured to indicate which of the concepts in our culture motivated the meanings of these phraseologisms. During the analysis of the material we proceeded from the assumption that there is a greater number of phraseologisms with negative connotation and pronounced expressiveness, because of the presence of a offensive and pejorative secondary meaning of a lexeme that indicates a particular bird (for example, coward, goose, hen, raven, etc.).

Key words: bird, structural analysis, semantic analysis, structural-semantic type, phraseosemantic fields, linguocultural aspect, negative connotation.

Михаило Маховац

Митровачка гимназија, Сремска Митровица

Ментор: мср Бојана Тодић

Институт за српски језик САНУ, Београд

ЗЕМЉА И НЕБО СА НЕБЕСКИМ ТЕЛИМА У СРПСКОЈ ФРАЗЕОЛОГИЈИ

Сажетак: Предмет овог истраживања јесу фразеолошке јединице које у својој структури садрже лексеме *небо* и *земља*, као и дериват првонаведене лексеме (*небески*). Поред тога, у раду су разматрани фразеологизми у којима једна од компонента означава одређено небеско тело. Описана су три сегмента анализе. Први сегмент односи се на детаљну анализу структуре фразеологизама, а други на семантичку анализу фразеолошких јединица. Други сегмент обухвата и анализу полисемантичних фразеологизма, где смо приметили како један фразеологизам на основу својих значења може бити сврстан у два фразеосемантичка поља. С обзиром на садржајност и специфичност грађе, посебан део рада је посвећен лингвокултуролошкој анализи.

Циљеви нашег рада су: (1) издвојити најфреквентнији структурни тип и (2) доћи до најчешћег семантичког модела у грађи, као и (3) приказати све фразеолошке јединице са овом темом. Очекујемо да ће велики број фразеологизама бити у вези са нечим удаљеним, узвишеним и недостижним, што би створило везу апстрактног и реалног, као и аналогију између положаја небеских тела са њиховим фразеолошким значењем.

Кључне речи: глобални фразеологизми, компонентни фразеологизми, поредбени фразеологизми, непоредбени фразеологизми, фразеосемантичка поља, полисемантични фразеологизми, лингвокултуролошка анализа фразеологизама.

1. УВОД

Предмет нашег рада су фразеолошке јединице које у својој структури садрже лексеме *земља* и *небо*, те његов дериват *небески*. Поред тога, у раду су разматрани фразеологизми у чијој се структури налази компонента која означава одређено небеско тело. Грађа је ексцепирана из фразеолошких речника

српског језика. Главнину грађе ексцерпирани смо из *Малої српскої фразеолошкої речника* Ђорђа Оташевића. Контролни извори грађе били су *Фразеолошки речник српскої језика* Ђорђа Оташевића и *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika* Јосипа Матешаића. Приликом анализе значења фразеологизама коришћен је и шестотомни *Речник српскохрватскої књижевної језика* Матице српске. Из извора је ексцерпирано укупно 70 фразеологизама, од којих се 24 односи на *сунце*, 18 на *земљу*, 10 на *небо*, по 6 на *звезде* и *облак*, 3 на *небески*, по 1 на *Марс*, *Месец*, *месечину* и *небеса*.

Рад се састоји из структурне, семантичке и лингвокултуролошке анализе фразеологизама. Структурна анализа обухвата испитивање форме фразеологизама, док ће други део рада садржати обраду њихових значења. У трећем делу рада укратко ћемо представити наша запажања о лингвокултуролошкој анализи и међусобној значењској вези одређених фразеолошких група.

2. СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧКИ ТИПОВИ ФРАЗЕОЛОГИЗАМА

Изучавање фразеолошке варијантности као појаве, како наводи Н. Вуловић (2015: 94–95), управо је оно што је довело до дефинисања структурно-семантичког типа модела у фразеологији: „Структурно-семантички модел је релативно стабилан систем семантичких односа мотивисан релативно стабилним значењем који важи за одређен тип фразеолошке јединице“. Два основна структурно-семантичка типа фразеологизама у српском језику су компонентни и глобални тип. Њихова основна разлика је у распоређивању општег фразеолошког значења у односу на њену структуру (Мршевић-Радовић 1987: 63–72).¹ Под компонентним фразеологизмом подразумева се фразеолошка јединица у којој је једна од компонената носилац фразеолошког значења, док је друга компонента употребљена у једном од својих нефразеолошких значења. Иако углавном не учествује у формирању целовитог значења фразеологизма, она представља обавезну структурну

¹ Д. Мршевић Радовић (1987) издваја ова два основна структурно-семантичка облика на основу анализе глаголско-именичких фразеологизама.

компоненту тог фразеологизма. Компонентни фразеологизми могу бити поредбени и непоредбени. Непоредбени тип фразеологизма је грађен без поредбеног везника *као* и то му је главна разлика у односу на поредбени, који у себи овај везник садржи. Поредбени компонентни фразеологизми срећу се у две основне форме: глагол + *као* + поредбена компонента и придев + *као* + поредбена компонента. Када је реч о структури поредбене компоненте (компаратума), она може бити реч, предлошко-падежна конструкција, синтагма или зависна реченица.²

Што се тиче предмета нашег рада, ексцерпирано је тринаест компонентних фразеологизама, од којих су четири непоредбена, а осталих девет припадају групи поредбених компонентних фразеологизама. Поредбене фразеологизме илуструју примери: *разликовати се као небо и земља* „бити сасвим различит, потпуно се разликовати“, *јак као земља* „изузетно јак“ и др., а неки од непоредбених фразеологизама су: *бити њог (црном) земљом* „бити мртав, бити у гробу“, *бити на (у) седмом (девећом) небу* „бити еуфоричан“, *обећати/обећавати чуда* „обећати/обећавати некога/нешто, истаћи/истицати нечије квалитете, одушевити се/одушевљавати се неким/нечим“ итд. У свим овим компонентним фразеологизмима носилац фразеолошког значења јесте друга компонента, док је први члан (глаголска или, ређе, придевска јединица) употребљен у свом основном значењу.

Глобални фразеологизми су они фразеологизми код којих постоји узајамна значењска зависност међу пунозначним речима које их чине, односно значење формирају све компоненте. Дакле, то су јединице са глобалним фразеолошким значењем (Мршевић-Радовић 1987: 98). У нашој грађи таквих је педесет и седам фразеологизама, што је, како можемо запазити, доста више него претходно поменутих компонентних фразеологизама.

Неки од глобалних фразеологизама које смо ексцерпирани су следећи: *бројати звезде (на небу)* „1. беспосличити, дангубити, ленчарити. 2. бити склон сањарењу“, *иројасити (иројадаити) у земљу (од стида/срама)* „јак се застидети (постидети)“, као и *видети (иребројати) све звезде (на небу/небесима)* „осетити јак бол, угледати светлаце пред очима од бола“ и сл.

² Сваки компонентни фразеологизам има своју тему и рему. Тема је основа поређења, а рема оно што је ново, оно са чим се нешто пореди и тако се некако означава, квалификује, одређује и сл.

3. СТРУКТУРНА АНАЛИЗА

У овом делу рада бавићемо се структурним описом фразеолошких јединица, где ће њихово сврставање бити извршено искључиво по њиховој структури. Циљ структурног описа јесте, по Н. Вуловић (2015: 79), да се фразеолошки материјал систематизује и учини погодним за даљу анализу. У нашој грађи могу се издвојити три структурна типа: (1) предлошко-падежна конструкција (3 фразеологизма), (2) синтагма (46 фразеологизама) и (3) зависна реченица (21 фразеологизам). Најчешћи структурни тип је, као што бисмо могли и претпоставити, синтагма. Сваки тип ћемо илустровати помоћу два примера и детаљно структурно анализирати.

- (1) Први структурни тип – предлошко-падежна конструкција: *Њод кајом небеском* „на целом свету, на целој Земљи“ и *од звезде до звезде* са значењем „од зоре, од јутра, до мрака“. У првом примеру употребљена је предлошко-падежна конструкција коју чини предлог *Њод*, уз који у овом случају стоји именичка синтагма са именицом *каја* у инструменталу једнине као главним чланом, а као зависни члан јавља се придев *небески*, који конгруира са именицом у роду, броју и падежу. У другом примеру употребљене су две предлошко-падежне конструкције, у чији састав улазе предлози *од* и *до* и именица *звезда* у генитиву једнине.
- (2) Други структурни тип – синтагматска конструкција: *родити се Њод срећном звездом* „имати среће у животу, у свему успевати“ и *бити на (у) седмом (девећом) небу* „бити еуфоричан“. Када је реч о првом примеру, што се тиче структуре, он се састоји од глагола у свом основном облику – инфинитиву и предлошко-падежне конструкције, која се састоји од предлога *Њод* и именичке синтагме. Конструкција фразеологизма је синтагматска, а читава синтагма је глаголска. Ова шири синтагма у себи садржи и ужу (*Њод срећном звездом*), која је по врсти именичка, са именицом *звезда* у инструменталу једнине као главним чланом и придевом у функцији конгруентног атрибута као зависним. Дакле, овај фразеологизам припада структурном подтипу: глагол + ППК (*Њод* + именица у инструменталу). Што

се другог фразеологизма тиче, конструкција у фразеолошкој јединици је синтагматска са главним чланом глаголом *би̑ти* у свом основном облику – инфинитиву. Шира синтагма такође је глаголска, а у њеној структури уочава се и ужа, именичка синтагма (*на/у седмом/деветом небу*, са главним чланом – именицом *небо* у локативу једнине и редним бројем као зависним чланом, који конгруира са именицом у роду, броју и падежу. Фразеологизам је начињен по моделу: глагол + ППК (*на/у* + именица у локативу).

- (3) Трећи структурни тип – реченична конструкција: *кад је Бо̑ њо земљи ходао (ходио)* „1. врло давно, у давно доба. 2. у златна времена, у време кад се много боље живело, у доба благостања“ и *као да је њао с Марса* „сасвим је ван тока догађаја, потпуно је необавештен; луд је“.³ Што се првог примера тиче, фразеологизам се састоји од везника *кад* који уводи зависну временску реченицу, која се састоји од властите именице у служби граматичког субјекта, предлошко-падежне конструкције (предлог *њо* + именица *земља* у дативу једнине), и глагола *ходи̑ти* у перфекту. Конструкција је, дакле, реченична, а тип реченице је зависна временска реченица. Када је реч о другом примеру, структуру фразеологизма чине везнички израз *као да*, предлошко-падежна конструкција (предлог *са* + именица *Марс* у генитиву једнине) и глагола *њас̑ти* у перфекту. Структура фразеологизма је реченична, а тип реченице је зависна поредбена (начинска) реченица.

4. СЕМАНТИЧКА АНАЛИЗА

Основни принципи фразеосемантичке анализе заснивају се на утврђивању законитости међусобних односа форме и значења фразеолошких јединица (Вуловић 2015: 111). „Како су лексичке компоненте основни формални (облички) конституенти фразеолошких јединица, циљ анализе фразеолошког

³ Како се у литератури наводи (Вуловић 2015: 83; Мршевић-Радовић 1987: 23), у науци се углавном сматра да фразеологизам може имати реченичну структуру, али отворену, незавршену.

значања у односу на облик јесте да се утврди карактер везе смисаоног садржаја лексичких компонената фразеолошке јединице са њеном граматичком структуром. Из карактеристика односа форме и значења сложених јединица произилази да се њихова семантичка анализа мора заснивати на дефиницији њиховог општег значења, морфолошко-синтаксичке структуре и успостављања односа међу њима“ (Исто). Анализа значења фразеолошких јединица које представљају наш корпус показује да се оне најчешће односе на човека. Такве фразеологизме поделили смо у фразеосемантичка поља, која представљају скуп фразеолошких јединица са истим или блиским значењем. Издвојили смо четири фразеосемантичка поља: *физичка својсџва* (5 фразеолошких јединица), *каракџтерне и инџтелекџуалне особеносџти* (1 фразеологизам), *осеђања и сџтања* (15 фразеолошких јединица) и *акџивносџти, делаџносџти, џосџуџаци и џонашање* (у које улази највеђи део наше грађе – чак 27 фразеологизама).⁴ Други, мањи део грађе односи се на предмете и појаве, на пример: *од звездe до звездe* „од зоре, од јутра до мрака“, *док је (шече, џраје) сунца и месеца* „вечно, увек, заувек“, *небеско царсџво* „загробни живот, небо, рај“ и други, те их нисмо на тај начин разматрали.

У прво фразеосемантичко поље (*физичка својсџва*) потпада, на пример, фразеологизам *јак као земља* „изузетно јак“. Друго фразеосемантичко поље је фразеосемантичко поље под називом *каракџтерне и инџтелекџуалне особеносџти*, а пример из наше грађе може бити фразеологизам *разликовати се као небо и земља* „бити сасвим различит, потпуно се разликовати“. Овај фразеологизам, како запажамо, у зависности од контекста може се различито тумачити, тако да може припадати фразеосемантичком пољу *каракџтерне и инџтелекџуалне особеносџти*, као и пољу коме припадају фразеологизми са значењем физичких својстава. Тређе фразеосемантичко поље је фразеосемантичко поље *осеђања и сџтања*, које обухвата фразеологизме типа *бити на (у) седмом (деветом) небу* „бити еуфоричан“ или *џијан као земља* „потпуно пијан, мртав пијан“. Анализирајуђи грађу, долазимо до закључка да се веђина фразеолошких јединица у нашем корпусу које припадају овом фразеосемантичком пољу одликује негативном обојеношћу. Једини фразеологизам

⁴ Фразеосемантичка поља смо издвајали по узору на постојеђу литературу (исп. Вуловић 2015; Пејановић 2006).

са позитивном конотацијом јесте првонаведени фразеологизам. У четврто фразеосемантичко поље – *делајносћи, активносћи, њосџуџи и њонашања* – уврстили смо, између осталог, фразеологизме: *бројаџи звезде (на небу)* „беспосличити, дангубити, ленчарити“, *саставиџи/сложиџи (некоја) са црном земљом* „срушити, оборити некога на земљу ударцима и сл.; убити некога“, као и *скидаџи (све) свеце (бојове) с неба* „грубо, много псовати, богохулити“. Као што смо и очекивали, у овом фразеосемантичком пољу има више фразеолошких јединица негативне обојености. У ово фразеосемантичко поље улази највећи број фразеологизама који чине нашу грађу.

Пример *бројаџи звезде на небу* („1. беспосличити, дангубити, ленчарити, 2. бити склон сањарењу; сањарити“) илуструје појаву полисемантичних фразеологизама, односно појаву да један фразеологизам може имати више од једног значења. У складу с тим, можемо уочити како једна фразеосемантичка јединица може ући у састав два различита фразеосемантичка поља у зависности од тога које се њено значење посматра. У случају овог фразеологизма, он би на основу свог примарног или основног значења улазио у фразеосемантичко поље *делајносћи, активносћи, њосџуџи и њонашање*, док би се у другом значењу могао сврстати у поље *каракиџерне црџе (и инџелекџуалне сџособносћи)*.

5. ЛИНГВОКУЛТУРОЛОШКА АНАЛИЗА

Посебно су нас заинтересовале особености у вези са речима које су послужиле као мотивација за настанак фразеологизама из нашег корпуса. Анализирајући грађу коју смо ексцерпирани из фразеолошких речника, запажамо да је почетна претпоставка испуњена, односно да велики број фразеологизама има везе са нечим узвишеним, удаљеним и недостижним, што је условљено положајем небеских тела. Такође, долазимо и до закључка да се део фразеологизама из наше грађе (односно, фразеологизми са компонентом *земља*) односи на смрт и загробни живот, на оно што је склоњено од погледа и нашег сазнања.

Небо, звезде и облаци својим положајем означавају нешто удаљено, узвишено, недостижно, што нам и мотивисало настанак фразеологизама *коваџи (окиваџи, дизаџи, њодзаџи, узносџи, узнашаџи)* [*некоја, нешџо*] у *звезде/небо* „претерано

хвалити, величати, уздизати некога, нешто“, као и *биїи* (*живеїи, лебдеїи, њловиїи*) у *облацима* (као на *облаку*) „живети у илузијама, сањарити, фантазирати, заносити се нечим нерелалним, бити нерелалан“. Када је реч о *небу*, поред удаљености (*висок до неба, дизаїи се до неба, њараїи носом небо* и сл.), на стварање фразеологизама утичу и његове друге одлике – пространство (*їод ведрим небом, їод оївореним небом, їреврнуїи небо и земљу*), као и оно што се тамо налази (*скидаїи боїове с неба, скидаїи свеце с неба, їоскидаїи звезде с неба, њадаїи као мана с неба*). Фразеологизми са компонентом *облак*, такође, упућују на то да је у основи њиховог настанка најчешће поимање *облака* као што се налази горе и што је веома далеко (*дизаїи у облаке, њараїи носом облаке*), али и нечега што је растресито, па самим тим и непостојано, нестално (*їледаїи у облаке, їрадиїи куле у облацима, леїеїи у облацима* и сл.). Када је реч о фразеологизмима са компонентом *звезда*, поред удаљености као у претходним случајевима (*дизаїи у звезде*), фразеологизам *родиїи се їод срећном звездом* може бити у вези са народним веровањем да сваки човек има своју звезду и да од ње зависи човекова срећа (Исто, 191).

Земља се у фразеологизмима наше грађе тумачи као носилац значења усмерености надоле, позиције под земљом, дакле – онога што је скривено од погледа, што се не види, а примери за то су фразеологизми *закоїаїи їаленаї* у *земљу* „не искористити, не развити“, као и *їроїасїи* (*їроїадаїи*) у *земљу од сїида* (*срама*) „јак се застидети, постидети“. *Земља* се у нашој грађи везује за смрт и загробни живот, што илуструју следећи фразеологизми *биїи їод* (*црном*) *земљом* „бити мртав, бити у гробу“, као и *оїиїи їод* (*црну*) *земљу* „умрети, погинути“. Ово није нимало необично, будући да у српској митологији неки обичаји указују на култ земље као станишта душа покојника (СМР 1998: 198–199).

6. ЗАКЉУЧАК

За предмет овог рада одабране су фразеолошке јединице са компонентама *земља* и *небо*, али и са компонентама које именују одређена небеска тела (*звезда, месец, Марс* и сл.). Анализирајући структуру фразеологизама са компонентом именицама *земља* и *небо*, те речима којима се означавају одређена

небеска тела, закључујемо да је најфреквентнији структурно-семантички тип фразеологизама глобални. Следећи по бројности су поредбени компонентни фразеологизми, а најмање заступљени су непоредбени компонентни фразеологизми. Када је реч о структурним типовима фразеологизама, најчешћи тип ових фразеологизама има синтагматску структуру, наредни по заступљености су они које смо, анализирајући, сврстали међу реченичне конструкције, а најређе се јављају фразеологизми у форми предлошко-падежне конструкције. Што се тиче фразеосемантичких поља, најсадржајније је фразеосемантичко поље *делајноснои, активноснои, њосијуици и њонашања* (56% фразеологизама из наше грађе). Следећи по заступљености су они који припадају пољу под називом *осећања и сћања* (31%), затим они сврстани у поље *физичка својства* (11%), а најмање заступљени су фразеологизми са општим значењем *карактерне и њињелекџуалне особине*, каквих је само 2% фразеолошких јединица из нашег корпуса. На основу лингвокултуролошке анализе потврдили смо почетну хипотезу и нашу идеју о особеностима у вези са речима које су послужиле као мотивација за настанак наших фразеологизама. Оно што је мотивисало настанак највећег дела фразеологизама са речима које чине предмет нашег рада јесте њихов положај.

ИЗВОРИ

- Оташевић 2007:** Ђорђе Оташевић, *Мали српски фразеолошки речник*, Београд: Алма.
- Оташевић 2012:** Ђорђе Оташевић, *Фразеолошки речник српској језика*, Нови Сад: Прометеј.
- Матешкић 1982:** Josip Matešić, *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, Zagreb: Školska knjiga.
- РМС:** *Речник српскохрватској књижевној језика*, Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.

ЛИТЕРАТУРА

- Вуловић 2015:** Наташа Вуловић, *Српска фразеологија и религија*, Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Драгићевић 2010:** Рајна Драгићевић, *Вербалне асоцијације кроз српски језик и културу*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност.

Мршевић-Радовић 1987: Драгана Мршевић-Радовић, *Фразеолошке ілаіолско-именичке синііаіме у савременом сріскохрвайіском језику*, Београд: Филолошки факултет у Београду.

Пејановић 2006: Ана Пејановић, *Синііакса, семанііика и линівокул-ітуролоііја коміаратіивних фразеолоіізма*, Бања Лука: Паневропски универзитет Апеирон.

СМР 1998: Шпиро Кулишић, Петар Ж. Петровић и Никола Пантелић, *Сріски митіолошки речник*, Београд: Етнографски институт САНУ – Интерпринт.

Mihailo Mahovac

EARTH AND SKY WITH CELESTIAL BODIES IN SERBIAN PHRASEOLOGY

Summary

The subject of this research are phraseological units that contain lexemes sky and Earth in their structure, as well as its derivative (celestial). In addition, the work deals with phraseologisms in which one of the components indicates a certain celestial body. Three segments of the analysis have been described. The first segment refers to a detailed analysis of the structure of phraseologisms, and the second to the semantic analysis of phraseological units. The second segment also includes the analysis of polysemantic phraseologisms, where we have noticed that one idiom can be classified into two phraseosemantic fields on the basis of its meaning. Considering the content and specificity of the corpus, a special part of the paper is dedicated to linguistic-cultural analysis. The aims of our work are: (1) to isolate the most frequent structural type, (2) to reach the most common semantic model in the corpus, and (3) show all phraseological units with this topic. We expect that a large number of phraseologisms will be connected to something remote, elevated and unattainable, which would create a connection between the abstract and the real, as well as the analogy between the positions of celestial bodies and their phraseological meanings.

Key words: global phraseologisms/international idioms, component phraseologisms, comparative phraseologisms, non-comparative phraseologisms, phraseosemantic fields, polysemantic phraseology, linguistic-cultural analysis of phraseologisms.

Мина Мијајловић

Гимназија Краљево, Краљево

Ментор: др Слободан Новокмет

Институт за српски језик САНУ, Београд

ФРАЗЕОЛОГИЗМИ СА ЗООНИМСКОМ КОМПОНЕНТОМ У ЕНГЛЕСКОМ И СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Сажетак: У овом раду бавићемо се најчесталијим фразеологизмима са зоонимском компонентом у енглеском и српском језику и могућностима њиховог превођења са енглеског на српски језик, тј. успостављањем преводних еквивалената. Такође, тема овог рада биће начини њихове класификације по тзв. контрастивним обрасцима, ради боље прегледности. Анализа је спроведена једносмерно, од енглеског ка српском језику. На основу резултата анализе, доћи ћемо до извесних закључака о сличностима и разликама између фразеолошких система енглеског и српског језика.

Кључне речи: енглески језик, српски језик, фразеологија, зооними, називи животиња, превођење, преводни еквиваленти.

1. ТЕМА РАДА И ЦИЉЕВИ

Тема нашег рада су најчесталији фразеологизми са зоонимском компонентом у енглеском и српском језику и могућност њиховог превођења са енглеског на српски језик, тј. успостављање преводних еквивалената. Циљеви нашег рада биће да покажемо да у енглеском и српском језику постоји богата анималистичка фразеологија и да је приликом превођења могуће пронаћи доста примера семантичких еквивалената између енглеског и српског језика. Управо због разлика и непознавања фразеолошких система ових двају језика погрешни преводи су честа појава. Сматрамо да семантичком анализом, уочавањем сличности и разлика између фразеологизама са зоонимском компонентом у ова два језика и проналажењем преводних еквивалената можемо помоћи ученицима и студентима у преводилачким вежбама.

2. ОДЛИКЕ ФРАЗЕОЛОГИЗАМА

Фразеологизми су устаљене језичке јединице састављене од најмање две речи и имају јединствено значење. (Драгићевић 2010: 24). Фразеолошке јединице морају имати устаљену структуру, тј. устаљен „спој речи који има своју мисаону самосталност“ (РМС 2011: 1416). Најмање један члан фразеолошке јединице мора да се семантички преобликује, а значење се формира независно од значења речи које улазе у његов састав који никада не одговара збиру значења тих речи (*ијасја врућина, обраћи зелен босиан, челична воља*).

Фразеологизми са зоонимском компонентом су устаљени скупови речи који у свом саставу садрже бар једну зоонимску компоненту. Употреба зоонима доприноси експресивности поруке, тј. указивању на особине које се могу уочити код човека. Иако људи зависе од животиња, у фразеологији се може приметити да зооними обично имају негативну конотацију и да се односе на стереотипе које људи имају према животињама.

Фразеолошке јединице можемо поделити на оне где су све речи у саставу фразема изгубиле своја основна лексичка значења (*иојео вук мајарца* – ’каже се за нешто што је заташкано’)¹ и оне где су само су поједине саставнице изгубиле своја примарна значења и добила нова тако поставши носиоци фразеолошког значења, док су друге употребљене у једном од својих значења, али и даље представљају обавезне конституенте фразеологизма (*куйиши мачку у цаку* – ’купити нешто непознато’) (в. Мршевић-Радовић 1987). Компонентни фразеологизми могу бити поредбени и непоредбени. Поредбене фразеолошке јединице „засноване су на поређењу, семантичкој фигури која се састоји од четири компоненте – поређене и поредбене јединице, основе поређења и поредбеног везника“ (Марјановић 2012: 95), нпр. *ићи као гуске у мајли*.

3. АНАЛИЗА КОРПУСА

Анализу ћемо спроводити једносмерно, од енглеског ка српском језику, и то тако што ћемо фразеолошким јединицама из енглеског језика прикључити њихове еквиваленте у српском

¹ У појединим језицима, укључујући и енглески, ове језичке јединице се називају идиомима.

језику, који не морају обавезно садржати зоонимску компоненту. Важно ће нам бити да пронађемо најприближнији значењски парњак фразеологизма без обзира на његову структуру и садржај. Разматраћемо порекло и мотивацију израза, симболику животиња у двама језицима, стереотипе и особине који се приписују животињама. „Врста мотивације која лежи иза антропоморфних процеса је разнолика. Понекад је она објективна, понекад релативно објективна, а понекад плод људске маште или веровања. Поред сличности, где главну улогу игра метафоризација, мотивацију за поредбе можемо наћи и у метонимији и иронији“ (Стаменковић 2010: 172). Потом ћемо их класификовати у контрастивне обрасце.

Грађа за рад ексерципирана је из општих и фразеолошких речника српског језика (РМС, РСАНУ, РСЈ, *Фразеолошки речник хрвајскога или српскога језика*, *Мали српски фразеолошки речник*), као и са интернет сајтова и портала који олакшавају учење енглеског језика као страног. Укупан број фразеолошких јединица које су део нашег рада је 78.

3.1. Контрастивни образац А. У овом обрасцу налазе се фразеологизми са истом зоонимском компонентом у оба језика и истим значењима. Значењска и формална кореспонденција јавља се у 16 примера.

1. <i>wolf in sheep's clothing</i>	вук у јајњећој/јарећој кожи
2. <i>busy as a bee</i>	вредан као њчела
3. <i>at a snail's pace</i>	ићи споро као њуж
4. <i>rare bird</i>	ретка њишца
5. <i>free as a bird</i>	слободан као њишца на грани
6. <i>beat a dead horse</i>	поткивати липсала коња
7. <i>a white crow/black sheep</i>	бела врана/црна овца
8. <i>ass between two bundles of hay</i>	Буриданов маџарац
9. <i>snake in the grass</i>	џуја из потаје
10. <i>swan song</i>	лабугова песма
11. <i>birds of a feather flock together</i>	свака њишца своме јату лети

12. the <i>cat's</i> meow	<i>мачји</i> кашаљ
13. <i>crocodile</i> tears	<i>крокодилске</i> сузе
14. cast pearls before
<i>swine</i>	бацати бисере пред <i>свиње</i>
15. one <i>swallow</i> doesn't
make summer	једна <i>ласџа</i> не чини пролеће
16. <i>dog</i> days	<i>џасџи</i> дани

У примеру (1) порекло фразеолошких јединица у оба језика је библијско од слике „коју Исус користи у цитату из Матејева јеванђеља (7, 15): *Чувајте се лажних пророка који вам долазе у овчијем руњу, а унутра су њрабелжљиви вуци!*“ (Опашић 2014: 9). Ова фразеолошка јединица се користи за дволичну особу која прикрива своје лоше намере наизглед лепим понашањем тј. маском. У српском језику постоји варијанта са две јако сличне животиње (*јаџе* и *јаре*), али је у свакодневној употреби заступљенија она са јагњетом. Вук је симбол пакости и препредености и представља антипод блакости и наивности коју симболише јагње. Пример (14) је такође библизам, свиња је била симбол греха и покварености и чување свиња било је понижење. Исус употребљава овај израз да „упозори своје ученике да свети наук не треба излагати људима који га не могу прихватити“ (Опашић 2014: 8), односно не треба давати нешто вредно онима који то неће моћи да цене. Примери (2) и (5) засновани су на начину на који се ове животиње доживљавају. У примеру (2) може се видети да људи сматрају пчеле једним од највреднијих животиња. У енглеском језику, пчеле се везују за ујурбаност и претрпаност послом, а у српском за марљивост, која још више доприноси позитивној конотацији ове поредбе. Птица у примеру (5), вероватно због свог физичког изгледа и могућности кретања где год пожели, представља у оба језика симбол слободе и потпуне независности. Једина разлика у језицима огледа се у томе што је у српском учесталији облик „птица на грани, највероватније да би се разликовала од птица затворених у кавезу“ (Стаменковић, 2010: 176). Пример (3) такође је заснован на објективној стварности и перцепцији изгледа и кретања пужа, које људима делује успорено. Значење је настало метафоризацијом и означава процес који напредује изузетно споро. Пример (6) такође је настао перцепцијом

ситуације из стварности и физичког изгледа угинулог коња, од ког неће бити никакве користи. Значење би било „промовисати мртву идеју, заложити се за ствар која никога не интересује“ (Милосављевић 2007: 162). У српском језику постоји још једна варијанта која не садржи зоонимску компоненту, *млаишии иразну сламу*, са истим значењем. Пример (4) води порекло из латинског језика – *rara avis* и каже се за „велику реткост“ (Клајн, Шипка, 2007: 246), специфичну и ретку појаву или особу. У примеру (7) постоје варијантни фразеологизми који су у оба језика потпуни еквиваленти. Означавају појаву или особу која је другачија и не уклапа се у групу или стандарде. У енглеском језику постоји још једна варијанта ове фразеолошке јединице, *to stick like a sore thumb*. У српском језику би се разумело ово значење, али се при превођењу препоручује прва варијанта. Пример (8) користи се за „некога ко не може да се определи између две могућности“ (Милосављевић 2007: 23).² Пример (9) користи се за препредену, дволичну особу која се не препознаје одмах итд. Фразеолошка јединица је настала на основу метафоризације ситуације из реалног живота, јер змија није лако уочљива и увек вреба из прикрајка у народу представљајући извор страха и симбол подмуклости. Пример (10) означава „последњи важнији рад или дело неког ствараоца пре његове смрти (или на крају активног уметничког, научног или каквог другог стварања). У српском језику тај се фразеологизам веома често употребљава, и то не само да би се означило последње дело неког ствараоца него и последња манифестација каквог талента уопште“ (Шипка 2008: 213). Ова фразеолошка јединица потиче још из античке Грчке, када се сматрало да лабудови пре смрти испуштају посебне звуке који подсећају на тужну песму. Значење примера (11) је прозирно и одговара примеру *нашла криа закрийу* (Клајн, Шипка 2007: 54), *сличан се сличном радује* или пак *куд ће куја нејо у свој род*. Пример (12) има јасно значење и користи се за означавање нечега што је јако лако, што *иде као од шале* или је *ипросио као ијасуљ*. Пример (13) се користи „за човека који се претвара да је ојађен и ожалошћен због нечије несреће, а у ствари се потајно томе радује, који јавно оплакује жртву властитог насиља или

² Фразеолошка јединица потиче из латинског језика *Asinus Buridani inter duo prata* и израз је настао јер је Жан Буридан тврдио преко примера са магарцем да људска слободна воља остаје неодлучна пред једнаким мотивима.

сплетке“ (Шипка 2008: 215), у значењу лицемерја или лажног саосећања. Пример (15) значи да се „појединачна појава не може узети као правило“ (Милосављевић 2007: 316). Постоји мала варијантност у два језика, у енглеском се помиње лето, док је у српском ластва један од симбола пролећа. Пример (16) се употребљава када су велике врућине или жега без најмањег дашка ветра. Може се уочити како пас у обе културе представља симбол тешког и напорног живота или нељудских услова.³

3.2. Контрастивни образац Б. Овде можемо наћи фразеолошке јединице са различитом анималистичком компонентом у енглеском и српском, али је значење остало истоветно или приближно. Кореспонденција у значењу запажа се у 11 примера из корпуса.

1. mad as a <i>hornet/hatter/wet hen</i>	љут/бесан као <i>рис</i>
2. old <i>birds</i> are not caught with chaff	стари се <i>лисац</i> не хвата у замку
3. <i>bull</i> in a china shop	бити као <i>слон</i> у стакларској радњи
4. don't count your <i>chickens</i> before they hatch	не прави ражањ док је <i>зец</i> у шуми
5. work like a <i>beaver</i>	радити као <i>крџица</i>
6. <i>bee</i> in one's bonnet	<i>буба</i> у глави
7. buy a <i>pig</i> in a poke	купити <i>мачку</i> у цаку
8. <i>ants</i> in one's pants	имати <i>јундравце</i>
9. pink <i>elephants</i>	бели <i>мишеви</i>
10. wouldn't hurt a <i>fly</i>	ни <i>мрава</i> не би згазио
11. book <i>worm</i>	књишки <i>мољац</i>

³ Овај израз је настао у старом Египту, а везује се за појаву Сиријуса, најсејаније звезде на небу и једне од нама најближих звезда (удаљена је од Земље 8,7 светлосних година). На египатском небу Сиријус се појављује сваке године у јулу, а нестаје иза хоризонта тек у априлу или мају наредне године. Појавом Сиријуса у тим крајевима настају велике врућине и Египћани су веровали да та звезда додатно доприноси топлоти у току лета, а пошто се Сиријус налази у сазвежђу Великог пса, такве врућине су назване *џасје врућине* или *џасји дани*. Од старих Египћана тај израз су прво преузели Римљани, а од њих и други европски народи.

У примеру (1) постоји варијантност у српском језику у придевима љут и бесан, који су еквивалентни придеву који је употребљен у енглеском језику. У енглеском се опажа варијантност у поредбеној компоненти, па тако имамо стршљена, који би се разумео у српском при калкирању и јасна је мотивација ове поредбе, али 'шеширција' и 'мокра кока' везани су за англоамеричку културу и не би били разумљиви у српском језику. Пример (2) настао је метафоризацијом и означава особу која има искуства и лукаво може избећи проблеме. Лисица је готово универзалан симбол лукавости, док птица, због искуства, у овом примеру неће похитати и узети безвредни део зрна. Пример (3) заснован је на објективној стварности и изгледу и перцепцији понашања слона, односно бика који због своје величине нису вешти и окретни. Значење се још појачава ситуацијом да су слон/бик у стакларској радњи, јер је стакло јако ломљиво. Пример (4) може се на српски језик превести као пословица чије је значење *прво обезбеди зараду, па онда ипороши* (Милосављевић 2007: 30) или *не ипрчи ипред руду*. У примеру (5), у оба језика тежак рад се поистовећује радом две мале животиње. Кртице копају тунеле кроз које се крећу, док даброви стално граде бране на рекама. „Даброви се много чешиће помињу у англоамеричкој култури, па су самим тим део једне од две поредбе у енглеском“ (Стаменковић 2010: 177). Због културолошких разлика, говорнику српског не би била толико јасна поредба са дабровима, јер су им кртице познате и део су културе и традиције. Пример (6) је такође заснован на објективној стварности, повезаност у два језика види се у величини пчеле и бубе. Значење је *фикс идеја*, односно нека чудна, настрана идеја, наизглед ситна, али која има велики утицај. Пример (7) значи купити нешто без претходног уверавања шта се узима или прихватити нешто без знања о његовим карактеристикама. Ова фразеолошка јединица је настала тако што су се некада прасићи куповали у цаковима и продавци су често стављали мање вредне животиње да би преварили купце. У примеру (8) веза међу језицима настаје у величини животиња које су употребљене. Физички мали, и мрави и пундравци (дечја глиста) спречавају некога да седи мирно. У српском постоје и варијантни фраземи и то *седети (као) на илама* или *седети на жеравици*. Фразеологизам у примеру (9) означава привиђења или халуцинације које се јављају код

алкоголичара, јер ружичасти слоновии не постоје, а бели мишеви су реткост и сматра се да у одмаклој фази алкохолизма људи имају привиђења животиња.⁴ Фразеолошка јединица у примеру (10) у оба језика мотивисана је на основу сићушности ових животиња, да би се нагласио благ карактер и обазривост особе. Такође, у српском постоји још једна, слабије употребљавана фразеолошка јединица – *аїнец незлобиви*, библизам у ком су овци додељене особине плахости и нежности. Пример (11) садржи значење које означава особу која много чита и носи позитивну конотацију. Мољац је мали инсект који живи са људима и најчешће наноси штету. Али особа за коју се каже да је *књишки мољац* „храни“ се књигама баш као и инсект стварима из окружења.

3.3. Контрастивни образац В. У овом обрасцу се налазе фразеологизми који у енглеском језику садрже зоонимску компоненту, које у српском нема, али постоји неки други значењски еквивалент. Укупно 15 фразеологизама из корпуса припада овом обрасцу.

1. raining <i>cats and dogs</i>	лије као из кабла
2. hold your <i>horses</i>	спустити лопту
3. that really gets my <i>goat</i>	ићи некеме на живце
4. straight from the <i>horse's mouth</i>	из прве руке
5. off one's own <i>bat</i>	на своју руку
6. open a can of <i>worms</i>	отворити Пандорину кутију
7. every <i>dog</i> has its day	свако има својих пет минута
8. eager <i>beaver</i>	штребер
9. like a <i>bat</i> out of hell	као без душе/главе
10. early <i>bird</i> catches the worm	ко рано рани, две среће граби

⁴ “Seeing pink elephants” је еуфемизам за халуцинације настале у алкохолисаном стању или стању бунила изазваног пићем. Израз је настао почетком 20. века и развио се из ранијих израза о змијама и другим створењима. У роману Џека Лондона из 1913. помиње се алкохолчар Џон Барликом за кога се каже да види *беле мишеве и ружичасте слонове*. Такође, ова метафора дословно је приказана у Дизнијевом цртаном филму *Дамбо*.

11. it is an ill <i>bird</i> that soils its own nest	не пљуј тањир из ког једеш / не погази свој кућни праг
12. every <i>ass</i> likes to hear himself bray	сваки Цига свога коња хвали
13. <i>horses</i> for courses	према свецу тропар
14. no <i>flies</i> on him	нисам ја сисао весла
15. cook someone's <i>goose</i>	запржити чорбу/помрсити конце

Пример (1) се употребљава када су обилне падавине, да су чак и мачке и пси заједно. Ове две животиње су у језику обично представљене као симбол непријатељства, тако да њихова употреба у енглеском у овом фразему додатно наглашава количину кише која пада. Насупрот томе, у српском језику се користи *кабао* за изражавање јаке кише. Израз је настао од речи *кабао* „дрвени или лимени суд који се користио за извлачење воде из бунара, ношење воде и слично“. Када је хладно време, каже се и да *џас* и *мачка заједно сјавају*. Пример (2) у оба језика настао је из објективне стварности. У српском језику ова фразеолошка јединица је настала из спорта, вероватно фудбала, док у енглеском води порекло из прошлости, када се путовало коњима или кочијама и значи 'успорити, застати и размислити о ситуацији'. У примеру (3) сматра се да порекло ове фразеолошке јединице у енглеском језику лежи у времену када су се организовале трке коња, када су тркачки коњи обично имали козе као своје „сапутнике“. Тако да када је неко желео да изнервира неког власника коња, он би му украо козу и коњ онда не би могао да оствари добар резултат у тркама. У српском постоји и варијантна фразеолошка јединица *ићи уз глаку* са истим значењем 'нервирати или љутити некога', али се еквивалент у енглеском не би разумео на српском. Пример (4) потиче из времена када су се људи кладили на коње и када су постојали људи којима се највише веровало, јер су имали највише информација о коњима, па се овај израз користио да се означи неко ко има више података и од те особе, односно сâм коњ. У српском се ово значење пресликава у фразеологизму са соматизмом *из њрве руке*, где је значење прозирно и јасно уочљиво. У примеру (5) поново се у српском користи фразеологизам са соматизмом *рука* у значењу „сопственом

иницијативом“ (Милосављевић 2007: 28), док је у енглеском еквиваленту за анималистичку компоненту узет слепи миш, који не види у мраку и креће се помоћу ехолокације, па је стога значење настало метафоризацијом. Таква је врста мотивације вероватно и у примеру (9), али се такође сматрало да су слепи мишеви повезани са култом вештица и паклом. Означава велику ужурбаност, али при калкирању овој израз не би био прозиран у српском језику. Пример (6) у енглеском језику везан је за рибарење и у српском језику еквивалентан је интернационализму који потиче из грчке митологије.⁵ Пример (7) значи да ће свака особа у неком моменту имати пресудан утицај или моћ, односно „свако доживи својих пет минута“ (Клајн, Шипка 2007: 85). У примеру (8) значење је прозирно и повезано са марљивошћу и упорношћу даброва. Фразеолошка јединица у примеру (10) у српском има још један еквивалент, *ко ђре девојци њџова девојка*, са значењем да је успех вероватнији онима који почну на време и истрају у својим намерама. У енглеском је употребљена птица и значење је сликовито представљено, али се у српском не би разумело при буквалном превођењу. У примеру (11) значење је јасно у оба језика, али се ова решења у превођењу не препоручују с обзиром на то да имамо боље варијанте. Пример (12) је значењски врло сличан примеру (11), али за разлику од њега, има позитивну конотацију и означава поштовање онога што је блиско. У примеру (13) види се „алузија на мишљење да су неки коњи успешнији на шљаци, други на трави, трећи на песку итд.“ и значење је „ставити одговарајућег човека на одговарајуће место“ (Милосављевић 2007: 162). У српском, ова фразеолошка јединица потиче из народне религије. Пример (14) се употребљава за отреситу и довитљиву особу, која се не може лако преварити, да јој чак ни муве не прилазе близу. Значење примера (15) јесте покварити неке планове, умешати се и уништити нечије шансе за успех. При калкирању

⁵ Пандора, створена од Зевса и обдарена свим божијим даровима заједно је са кутијом одведена код Епитемеја, који је тражио да се отвори кутија у којој су била сва зла. „Пандора је касније, због своје улоге у Зевсовој немилосрдној освети људима, постала симбол несреће уопште, а израз Пандорина кутија употребљава се данас као сликовит назив за извор сваког зла, извор силних и непредвидивих невоља и свађа или дар који узрокује невоље и свађе, кобни дар“ (Шипка, 2008). У енглеском језику такође постоји фразеологизам Пандорина кутија.

значење би се разумело, али су бољи преводи постојећи еквиваленти у српском језику.

3.4. Контрастивни образац Г. Садржи фразеолошке јединице које се могу буквално преводити и чији су калкови устали у српском језику, или се може очекивати да на основу искуства са одређеним животињама и ситуацијама буду релативно семантички прозирни. У овом обрасцу налази се 8 фразеолошких јединица из корпуса.

1. a little <i>bird</i> told me	йййичица ми је шапнула
2. <i>butterflies</i> in one's stomach	леййирићу у стомаку
3. Which came first, the <i>chicken</i> or the egg?	Шта је старије, <i>кока</i> или јаје?
4. the <i>elephant</i> in the room	разговарати о <i>слону</i> у соби
5. <i>cat's</i> got one's tongue	<i>маца</i> је појела језик
6. dropping like <i>flies</i>	падају као <i>муве</i>
7. have a <i>wolf</i> in one's stomach	имати <i>вучију</i> апетит
8. one scabbed <i>sheep</i> will mar the whole flock	једна шугава <i>овца</i> цело стадо ошуга

Пример (1) се користи у ситуацијама када не жели да се открије извор информација или сазнања које особа већ жели да нам саопшти. Порекло је вероватно библијско, помиње се у *Пройоведнику*, иако не у овој форми. Птице су се у ранијим епохама користиле као писмоноше или доносиоци вести, о чему сведоче многа књижевна дела. Пример (2) употребљавамо када желимо да опишемо осећај заљубљености. Лептири су симбол лепршавости, игре, лакоће, трансформације бића, у овом случају појаве нових осећања према некој особи. У примеру (3) имамо фразеологизам који је вероватно потекао из Библије и представља једно филозофско питање почела свих ствари тј. „дијалектичко питање шта је узрок, а шта последица“ (Милосављевић 2007: 59). Фразеолошка јединица у примеру (4) везана је за ситуацију у којој су сви присутни свесни питања или теме која лебди у ваздуху, али се нико не усуђује да о томе говори. Слон, због своје величине, означава тај огроман проблем. Пример (5) води порекло из средњег века када су

богохулницима сечени језици и бацани мачкама да их поједу. Овај израз се користи када је дете збуњено и не зна одговор на питање. Поред овог, постоји и један варијантан фразеологизам у српском језику – *уста има, језик нема*. Зооним у примеру (6) мотивисан је кратким животом мува и користи се у ситуацији када се, углавном због болести, смањује број људи. У примеру (7) значење је засновано на физичкој карактеристици и перцепцији вука као крволочне и незасите животиње, па је постао устаљени израз и за некога ко је много гладан (*ладан као вук*). Пример (8) је библизам у значењу да један лош квари целу групу.

3.5. Контрастивни образац Д. У овом обрасцу налазе се фразеологизми са зоонимском компонентом у енглеском језику за које не постоје одговарајући еквиваленти у српском, а буквалан превод не би био довољно семантички прозиран. У овом обрасцу налази се 6 фразеолошких јединица из ексцерпирание грађе.

1. let the *cat* out of the bag
2. keep the *wolf* from the door
3. the world is your *oyster*
4. don't let the *begbugs* bite you
5. quit cold *turkey*
6. *albatross* around one's neck

У примеру (1) значење је открити неку тајну, обелоданити нешто. Фразеолошка јединица је настала у време подметања мачака уместо свиња када би неко открио да је преварен и избегао *куйовину мачке у цаку*. Пример (2) значи једва преживљавати или имати довољно тек за основне потребе. У овом контексту „курјак персонификује глад“ (Милосављевић 2007: 355). Значење примера (3) било би имати много могућности у животу, настало метафоризацијом света као тањира са остригама које само чекају да се отворе, у којима се могу пронаћи и бисери. У српском култури остриге нису заступљене, па овај фразем не би могао разумети говорник српског језика без додатног објашњења. Пример (5) значи ослободити се неке навике *на њречац*, а не постепено, док албатрос (6), птица огромних

крила, у овом фразему означава проклетство или казну. Потиче из „поеме о морнару који је убио албатроса, па је за казну морао да га носи око врата“ (Милосављевић 2007:18). Зооним из примера (4) употребљава се у ситуацији када некоме желимо *лаку ноћ*. Настао у време када су људи спавали на сену и федерима, који су морали добро да се затегну да би кревет био изнад земље и да стенице не би могле да им приђу.

3.6. Контрастивни образац Ћ. Овде припадају поредебени фразеологизми са зоонимском компонентом у оба језика. У поредбама са животињама „њихова улога је превасходно та да [...] интензивирају значење придева који се користи, а таква промена је најчешће усмерена ка додатном истицању особине коју придев иначе описује“ (Стаменковић 2010: 171). Неки су приближни, а неки прави еквиваленти и у овом обрасцу нашло се 10 фразеологизама из корпуса.

1. as quiet as a <i>mouse</i>	миран као <i>бубица</i>
2. as stubborn as a <i>mule</i>	тврдоглав као <i>мазиа</i>
3. as red as a <i>lobster</i>	црвен као <i>рак</i>
4. as cunning/sly as a <i>fox</i>	лукав као <i>лисица</i>
5. as ugly as a <i>toad</i>	ружан као <i>џацов</i>
6. as wise as an <i>owl</i>	мудар као <i>сова</i> , паметан као <i>џчелица</i>
7. as silly as a <i>goose</i>	глуп као <i>џуска</i>
8. as hungry as a <i>bear</i>	гладан као <i>вук</i>
9. as poor as a church
<i>mouse/Lazarus</i>	сиромашан као (црквени)
<i>миш</i>
10. as proud as a <i>peacock</i>	шепури се као <i>ђуран</i>

Пример (1) настао је на основу физичке особине мишева и буба, који су тако мали да не праве никакву буку. У примеру (2) може се видети доживљај мазге у народу као омаловажаване, тврдоглаве и непослушне животиње, која је људима служила само за обављање физичких радова. Фразеолошка јединица у примеру (3) вишезначна је – „употребљава се када се желе истаћи црвене опекотине од сунчања (3а), с једне стране, и када је црвенило последица неугодности (3б), с

друге стране“ (Марјановић 2012: 109). Фразеолошка јединица у примеру (4) мотивисана је из басни и лисица представља симбол лукавства и препредености у оба језика, стога је значење прозирно и ова два фразеологизма су потпуни еквиваленти. Исти је случај и у примеру (6) где се сова узима за симбол мудрости. Насупрот томе, следи фразеолошка јединица (7) где се гуске доживљавају као изузетно глупе животиње, вероватно због свог изгледа и начина кретања. У српском, поред гуске, глупим животињама се сматрају и ћурке, кокошке, волови, коњи итд. На основу физичких особина животиње мотивисана је фразеолошка јединица у примеру (5). Да би се појачао интензитет придева *ружан* у оба језика јављају се зоонимске компоненте, али различите – у енглеском жаба, у српском пацов или ђаво, што је библијски мотивисано. При калкирању се значење не би разумело, па се препоручују постојећи еквиваленти из српског језика. Фразеолошке јединице у примеру (8) нису потпуни еквиваленти, али би се у оба језика значење разумело ако би се калкирале. Мотивисани су особином медведа и вука који у народу представљају опасност и симбол великог апетита. Пример (9) представља стереотипну синтагму која води порекло из ранијих прича.⁶ У српском постоји и „супротна глаголска поредба *уживати као црквени миш*, јер је у црквама наводно увек било хране“ (Стаменковић 2010: 176), па је стереотипна конотација јаснија. У енглеском постоји и поредба са Лазаром из Библије, која не би била разумљива на српском. У примеру (10) паун се у оба језика сматра поносном животињом, због репа који одаје утисак надмености и шепурења. У српском би се ова фразеолошка јединица разумела, али је говорницима ближи еквивалент са ћураном, због држања и односа према женкама.

3.7. Контрастивни образац Е. Овде убрајајемо устаљене двочлане синтагме са зоонимским елементом у енглеском које могу да се преведу једном речју у српском. Калкирање ових израза на српски језик није могуће, или не би довело до задовољавајућих превода, тако да ћемо овде највише расправљати о значењима, јер се она морају учити напамет. У овом обрасцу се налази 12 израза из грађе.

⁶ У енглеском се јавља први пут код Луиса Керола.

1. <i>chicken out</i>	7. <i>cat burglar</i>
2. <i>cat nap</i>	8. <i>dumb bunny</i>
3. <i>copy cat</i>	9. <i>horse trade</i>
4. <i>pig out</i>	10. <i>top dog</i>
5. <i>lone wolf</i>	11. <i>dark horse</i>
6. <i>kitty corner</i>	12. <i>stray cat</i>

Пример (1) значи *огусијаићи*, у овом контексту је *chicken* употребљен као глагол, не именица за назив животиње. Примери (2), (3), (7) и (12) имају мачку као зоонимску компоненту и значе *дремка*, *илаијаићор*, *ћровалник* и *лућалица*. Примери (2) и (12) су мотивисани физичким особинама мачака и њиховом природом, док су значења (3) и (7) изгубила везу са мачкама, као и пример (6) који означава *дијајоналу*. Пример (4), с друге стране, има везе са свињом и народним виђењем свиња као животиња које много једу и значење ове синтагме је *ћреједати се*. Пример (5) користи се за „особењака, човека који избегава друштво“ (Милосављевић 2007: 355) у значењу (*вук*) *самоићњак*, који се одвојио од свог чопора и живи усамљенички. У примеру (8) мотивација лежи у доживљавању зеца у народу као плашљиве животиње, па је ово *наивна/лаковерна* особа. Примери (9) и (11) у основи имају коња и вероватно потичу из времена када су трке коња биле популарне и када су коњи били симбол моћи. Пример (9) значи *ћенкаћи се*, погађати се око цене, док се пример (11) користи за *ауијсајдери*, некога непознатог у кога се не полагају велике наде. Пример (12) користи се за некога ко је *вођа* или *руководилац*, некога кога сви поштују и за овај израз постоји израз *бои и баићина*.

4. ЗАКЉУЧАК

На основу анализе корпуса можемо закључити да су фразеолошки системи енглеског и српског језика са зоонимском компонентама врло богати и да између њих постоји много сличности које смо пронашли приликом проучавања корпуса. Из анализе се може приметити да оба језика имају сличне мотивације за анализиране фразеологизме. Готово за све

фраземе у енглеском језику постоји неки буквалан или приближан евивалент у српском, са изузетком фразеологизама из контрастивног обрасца Д, где нисмо могли пронаћи одговарајуће еквиваленте. Највећи број фразеолошких јединица у оба језика у основи има исту зоонимску компоненту, а ако је она различита, ипак се може наћи сличност и велики број јединица би могао да се калкира при превођењу текстова. Сматрамо да ово истраживање може бити од велике помоћи ученицима и студентима приликом превођења текстова са енглеског на српски језик и обрнуто, али и професорима у методици наставе енглеског језика.

ИЗВОРИ

- Матешић 1982:** Јосип Матешић, *Фразеолошки речник хрватскога или српског језика*, Загреб: Школска књига.
- Оташевић 2007:** Ђорђе Оташевић, *Мали српски фразеолошки речник*, Београд: Алма.
- РМС:** *Речник српскохрватског књижевног језика*, Нови Сад, Матица Српска, 1967–1976.
- РСЈ:** *Речник српског језика*, Нови Сад: Матица српска, 2011.
- РСАНУ:** *Речник српскохрватског књижевног и народног језика САНУ*, Београд, САНУ, 1959–.
- OXFORD:** *Oxford advanced learner's dictionary 8th edition* A. S. Hornby, Лондон, 2013.
- The idiom connection:** <http://www.idiomconnection.com/animal.html>
Прикупљено 3. септембра 2018.
- The phrases finder:** www.phrases.org.uk Грађа добављена 10. августа 2018.
- 25 Amazing Animal Idioms in English:** <https://www.fluentu.com/blog/english/english-animal-idioms/> Грађа добављена 8. августа 2018.

ЛИТЕРАТУРА

- Драгићевић 2010:** Рајна Драгићевић, *Лексиколоџија српског језика*, Београд: Завод за уџбенике.
- Клајн, Шипка 2007:** Иван Клајн, Милан Шипка, *Стирани изрази и изреке*, Нови Сад: Прометеј.
- Марјановић 2012:** Саша Марјановић, *Придевске зоонимске њоредбене фраземе у српском језику и њихови коресијондентии у францу-*

ском, Нови Сад: Зборник за језике и књижевност Филозофског факултета у Новом Саду, књига II, 95–110.

Милосављевић 2007: Бошко Милосављевић, *Енглеско-српски фразеолошки речник*, Београд, Завод за уџбенике.

Мршевић-Радовић 1987: Драгана Мршевић-Радовић, *Глаголско-именичке фразеолошке синтагме*, Београд: Филолошки факултет у Београду.

Опашић 2014: Маја Опашић, *Зоонимске саставнице у библизмима хрватскога и јојединих језика*, Ријека, Филозофски факултет свеучилишта у Ријеци.

Стаменковић 2010: Душан Стаменковић, *Придевске јоредбе с називима животиња у енглеском и српском језику*, Зборник Матице српске за филологију и лингвистику, вол. 53. бр. 2, Нови Сад: Матица српска, 169–189.

Шипка 2008: Милан Шипка, *Зашто се каже*, Нови Сад: Прометеј.

Mina Mijajlović

IDIOMS WITH ANIMAL CONSTITUENT IN ENGLISH AND SERBIAN LANGUAGE

Summary

In this paper we are going to study the most common idioms with animal constituent in both English and Serbian language and the possibilities of their translation from English into Serbian, i.e. finding translation equivalents. Ways of their classification based on contrast patterns for better transparency are also included in the paper. The analysis was carried out one-way, from English to Serbian. Based on the results of analysing 78 extracted idioms from our corpus, we will be able to come to certain conclusions about the similarities and the differences between idiomatic systems of both languages. We also think this paper can be useful and helpful not only for students, who are learning English as their foreign language during translation assignments, but also for teachers in methodology of work.

Key words: English language, Serbian language, idioms, idioms with animal component, translation, translation equivalents.

Наталија Миладиновић

Гимназија Краљево, Краљево

Ментор: др Слободан Новокмет

Институт за српски језик САНУ, Београд

ПОРЕДБЕНИ ФРАЗЕОЛОГИЗМИ СА ЗООНИМСКОМ КОМПОНЕНТОМ У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ

Сажетак: Предмет истраживања овог рада су поредбени фразеологизми који на месту компаратума имају назив неке животиње. Рад ће садржати структурну и семантичку анализу поредбених фразеолошких јединица са зоонимском компонентом у српском језику. У нашем истраживању желимо да покажемо каква је важност животиња у фразеолошком систему српског језика. Циљ је да дођемо до закључка које особине или радње припадници српске језичке заједнице најчешће пореде са животињама, и које животиње су најзаступљеније у тим поредбама, а самим тим које животиње имају највећу важност за српску културу. Корпус рада чине фразеологизми прикупљени из одговарајућих фразеолошких речника.

Кључне речи: поредбена фразеологија, еталони, зооними, зоонимска фразеологија.

1. УВОД

Карактеристике српског народа, његовог језика и културе огледају се кроз фразеолошки систем српског језика, са којим се често сусрећемо и у свакодневној комуникацији. Фразеологизми представљају велико културолошко обележје нашег народа и језика. Посебан део тих фразеологизама чине они са поредбеном структуром, или еталони, који преко поређења различитих особина, радњи и појава са одређеним појмовима показују како одређени народ, конкретно српски, види свет око себе и какав став има према тим појавама.

Велики број појмова у српској фразеологији понавља се у више фразеолошких јединица, поготово у еталонима, што нам

показује колико су укореењени у српској култури. Д. Мршевић-Радовић (2008: 6) каже да фразеолошке јединице представљају „повољна спремишта за најразличитије културне садржаје“, па можемо рећи да су фразеологизми од изузетне важности за лингвокултурологију која се бави изучавањем језика као феномена културе и која проучава како се култура једног народа одражава кроз његов језик. Посматрајући и анализирајући еталоне у српској фразеологији можемо рећи да се њима утврђују културолошки стереотипи у српском народу.

Тема нашег рада биће поредбени фразеологизми који на месту компаратума имају назив животиње, а циљ рада је дођемо до закључка које особине или радње припадници српске језичке заједнице најчешће пореде са животињама, и које животиње су најзаступљеније у тим поредбама, а самим тим које животиње имају највећи важност за српску националну културу.

2. О ФРАЗЕОЛОГИЈИ И ФРАЗЕОЛОГИЗМИМА

Фразеологија је наука која је настала у другој половини XX века као лингвистичка дисциплина и може се дефинисати на различите начине. Једна од дефиниција гласи да је фразеологија наука која проучава вишечлане језичке јединице које се у говорној делатности увек репродукују као целина која има називе *фразем*, *фразеолошка јединица*, *идиом*, *устаљена фраза* итд. Фразеолошка јединица се састоји од најмање две или више речи и има јединствено и устаљено значење код којег је важан ред речи, јер ако дође до промене онда се њен прави смисао губи. Најмање један члан фразеолошке јединице најчешће добија секундарно значење (в. Мршевић-Радовић 1987; Драгићевић 2010).

Фразеологизми се најопштије могу поделити на глобалне и компонентне. Код глобалних фразеологизама постоји нека узајамна зависност између речи када свака компонента губи своје значење и добија ново (нпр. *и вук сити и овце на броју* – сви задовољни). Компонентни фразеологизми имају једну компоненту која је носилац значења и другу која је употребљена у једном од својих значења и њена присутност је обавезна (нпр. *иити као смук* – много пити). Компонентни фразеологизми

се даље могу поделити на непоредбене и поредбене. Поредбени, који су и предмет нашег рада, састоје се два основна дела – теме поређења или компарандума (која је увек глагол или придев) и компаратума који може бити именица (*лукав као лисица*), предлошко-падежна конструкција (*имајћи врајћ као у лабуда*), синтагма (*живи као ијишица небеска*) и реченица (*изгледајћи као да су ја краве жвакале*). Они су повезани поредбеним везником *као* (Ковачевић 2015: 32–39). Што се тиче порекла ове врсте фразеологизама они могу бити национални, библијски или антички. Национални су мотивисани културом народа у којем настају и представљају њено обележје (нпр. *ићи као јуска у мајли*).

3. ИСТРАЖИВАЧКИ КОРПУС

Поред соматске¹ фразеологије, најбројнија је управо зоонимска, с обзиром на важности које животиње имају у човековом животу, а посебно место у зоонимској фразеологији заузимају поредбени фразеологизми или еталони. За истраживање смо ексцерпирали преко 100 фразеолошких јединица овог типа из одговарајућих речника и сврстали их у две основне групе према теми поређења: придевске (*марљив као мрав*) и глаголске (*вући се као иребијена мачка*), које смо даље анализирали према садржају компаратума (назив животиње) издвајајући њихова значења. У наредном поглављу представимо део те грађе.

4. ГРАЂА ИСТРАЖИВАЊА

4.1. Придевски поредбени фразеологизми

- *лукав као лисица* → врло лукав, довитљив (Матешкић 1982: 316); компарандум – придев; компаратум – именица; једна зоонимска компонента; означава психичку особину (лукавост);
- *бесан као бик* → веома бесан љут, раздражен (Матешкић 1982: 16); компарандум – придев; компаратум – имени-

¹ Соматизми – делови тела.

- ца; једна зоонимска компонента; означава стање (бес, љутња);
- *лењ као буба* → посве/врло лењ (Матешкић 1982:46); компарандум – придев; компаратум – именица; једна зоонимска компонента; означава психичку особину (лењост);
 - *дрзак као врабац* → врло дрзак, безобразан (Оташевић 2007: 88); компарандум – придев; компаратум – именица; једна зоонимска компонента; означава психичку особину (дрзкост);
 - *марљив као мрав* → вредна, марљива особа (Ковачевић 2015: 36); компарандум – придев; компаратум – именица; једна зоонимска компонента; означава психичку особину (вредност, марљивост);
 - *здрав као бик* → сасвим/потпуно здрав (Матешкић 1982: 16); компарандум – придев; компаратум – именица; једна зоонимска компонента; означава стање (здравље);
 - *слеј као крџица* → (Ковачевић 2015: 37); компарандум – придев; компаратум – именица; једна зоонимска компонента; означава физичку особину (слабовидост);
 - *замршено као њасја црева* → веома компликовано, неразмрсиво (о проблему) (Оташевић 2007: 485); компарандум – придев; компаратум – синтагма; једна зоонимска компонента; означава стање нечега.
 - *луд као маџарац* → врло глуп, тупоглав (Матешкић 1982: 327); компарандум – придев; компаратум – именица; једна зоонимска компонента; означава психичку особину (глупост);
 - *луд као кокош* → врло глуп (Оташевић 2007: 322); компарандум – придев; компаратум – именица; једна зоонимска компонента; означава психичку особину (глупост).

4.2. Глаголски поредбени фразеологизми

- *имајти језик као крава* → бити брбљив, дуга језика (Матешкић 1982: 275); компарандум – глагол; компаратум – именица; једна зоонимска компонента; означава психичку особину (брбљивост);
- *вијти се као црв* → бити лукав, домишљат (Матешкић 1982: 58); компарандум – глагол; компаратум – именица;

једна зоонимска компонента; означава психичку особину (лукавост);

- *брбља̄ӣи као чавка* → много, без прекида говорити (Матешић 1982: 62); компарандум – глагол; компаратум – именица; једна зоонимска компонента; означава радњу (брбљање);
- *живе̄ӣи као ѿлубови* → живети у љубави и слози (Оташевоћ 2007: 120); компарандум – глагол; компаратум – именица; једна зоонимска компонента; означава међуљудске односе (љубав, слога);
- *сӣава̄ӣи као зец* → имати лак, немиран сан, будити се на сваки шум, бити на опрезу (Оташевић 2007: 252); компарандум – глагол; компаратум – именица; једна зоонимска компонента; означава стање (уснуло);
- *ӣӣӣӣи као смук* → пити претерано много, бити алкохоличар (Оташевић 2007: 494); компарандум – глагол; компаратум – именица; једна зоонимска компонента; означава радњу (опијање);
- *радӣӣӣӣи као крӣӣица* → (Ковачевић 2015: 37); компарандум – глагол; компаратум – именица; једна зоонимска компонента; означава радњу (рад);
- *ла̄ӣа̄ӣӣи као ѿас* → силно, много лагати, говорити очиту неистину (Матешић 1982: 453); компарандум – глагол; компаратум – именица; једна зоонимска компонента; означава радњу (лагање);
- *ӣребӣӣӣи неко̄ӣа као мачку* → јако изударати, премлатити некога (Оташевић 2007: 370); компарандум – глагол; компаратум – именица; једна зоонимска компонента; означава међуљудске односе или радњу (пребијање);
- *бӣӣӣӣи као ӣӣица на ірани* → бити слободан, не бити ни од кога завистан (Матешић 1982: 539); компарандум – глагол; компаратум – предлошко-падежна конструкција; једна зоонимска компонента; означава стање (слобода, независност);
- *има̄ӣӣи вра̄ӣӣи као у лабуда* → имати леп и дуг женски врат; компарандум – глагол; компаратум – предлошко-падежна конструкција; једна зоонимска компонента; означава физички изглед (лепота);

- *лгедати као шеле у шарена вратица* → гледати тупо, бесвесно не разумевајући, не знајући ништа; бленути; запрестити се (Матешић 1982: 691); компарандум – глагол; компаратум – синтагма; једна зоонимска компонента; означава психичку особину (глупост);
- *борити се као ала са берићетом* → водити тешку борбу, упорно се залагати, настојати (Матешић 1982: 2); компарандум – глагол; компаратум – синтагма; једна зоонимска компонента; означава радњу (борба);
- *држати се као њокисли врабац* → држати се покуњено, снуждено (Оташевић 2007: 88); компарандум – глагол; компаратум – синтагма; једна зоонимска компонента; означава стање (покуњеност, снужденост);
- *јести као ладна ала* → халапљиво, прождрљиво јести (Оташевић 2007: 11); компарандум – глагол; компаратум – синтагма; једна зоонимска компонента; означава радњу (једење);
- *кукати као сиња кукавица* → цвилети, зацвилити, јако плакати, заплакати (Оташевоћ 1982: 297); компарандум – глагол; компаратум – синтагма; једна зоонимска компонента; означава радњу (кукање, жаљење);
- *излгедати као да су некоја краве жвакале* → носити изгужвану одећу; компарандум – глагол; компаратум – реченица; једна зоонимска компонента; означава физички изглед (неуредност);
- *живети као њас и мачка* → живети, бити са ким у сталном непријатељству; непрестано се свађати; не слагати се међусобно (Матешић 1982: 454); компарандум – глагол; компаратум – синтагма; две зоонимске компоненте; означава међуљудске односе (непријатељство, сукоб);
- *ирати се као мачка мишем* → радити што с ким по милој вољи, поигравати се с ким (Матешић 1982: 326); компарандум – глагол; компаратум – елидирана реченица; две зоонимске компоненте; означава међуљудске односе;
- *кријати нештио као змија ноје* → чувати какву тајну, држати што у највећој тајности (Матешић 1982: 789);

компарандум – глагол; компаратум – елидирана реченица; једна зоонимска компонента; означава радњу (скривање);

- *јецајџи као да је некој љуја ујела* → врло узбуђен, бесан (Матешић 1982: 176); компарандум – глагол; компаратум – реченица; једна зоонимска компонента; означава радњу (запомагање, јецање).

5. СЕМАНТИЧКА АНАЛИЗА КОРПУСА

Семантичком класификацијом поредбене зоонимске фразеологизме можемо поделити према особини или радњи које могу да се односе на човеков физички изглед (нпр. *изіледгајџи као да су ја краве жвакале*), неку психичку квалификацију (храброст – *храбар као лав*; плашљивост – *јлашљив као зец*), интелект (*ллуј као во*), активност (*ради као коњ*), међуљудске односе (*слажу се као јас и мачка*).

Делу корпуса који се односи на људске психичке особине (лукавост, лењост, храброст и сл.) и људски интелект (глупост) припадају примери као што су нпр.: *лукав као лисица* (ЈМ), *ллуј као мајарац* (ЈМ), *бесан као бик* (ЈМ), *лењ као буба* (ЈМ), *дрзак као врабац* (ЂО), *имајџи језик као крава* (ЈМ), *бленујџи као џеле у шарена врајџа* (ЈМ), *ллуј као кокош* (ЂО), *вијџи се као црв* (ЈМ), *марљив као мрав* (ЈК) итд.

Део корпуса односи се на физички изглед (лепота, ружноћа, мршавост и сл.), међуљудске односе (сукоб и сл.), активности (рад и сл.) и стања у којима се човек може налазити (глад, болест, здравље, пијанство и сл.). Овај корпус чине фразеологизми као што су нпр.: *боријџи се као ала са берићешом* (ЈМ), *држајџи се као јокосли врабац* (ЂО), *здрав као бик* (ЈМ), *брбљајџи као чавка* (ЈМ), *слей као кријџица* (ЈК), *јецајџи као да је некој љуја ујела* (ЈМ), *кријџи (нешијо) као змија ноје* (ЈМ), *јесјџи као јладна ала* (ЂО), *живејџи као јолубови* (ЂО), *сиавајџи као зец* (ЂО), *јијџи као смук* (ЂО), *радијџи као кријџица* (ЈМ), *ијрајџи се као мачка мишем* (ЈМ), *лајајџи као јас* (ЈМ), *јребијџи некоја као мачку* (ЂО), *замршено као јасја црева* (ЂО), *живејџи као јас и мачка* (ЈМ), *кукајџи као сиња кукавица* (ЈМ), *имајџи врајџи као у лабуда*, *изіледгајџи као да су некоја краве жвакале* итд.

Проучавањем ексцерпираних компонентних фразеологизама са поредбеном структуром, прво што се примећује јесте чињеница да готово у свим случајевима компаратуми имају функцију интензификације особине исказане придевом, односно темом поређења, чиме се појачава експресивност израза (Ковачевић 2015: 32–39), као што су *брз као зец*, *лукав као лисица*, *лаган као вук*. Они су носиоци значења онога што њихова тема означава.

Што се тиче мотивисаности ових поредбених фразеологизама, они могу се поделити према некој конкретној особини животиње, односно особини коју нека животиња заиста поседује (*брз као зец*, *сиор као њуж*, *јреде као мачка*); према доживљају понашања одређене животиње као таквог да одговара људском понашању (*бесан као ѓас*, *ѓамеѓан као ѓчелица*), а могу се сврстати и у оне са нелогичном мотивацијом, односно чија се мотивација не може једноставно објаснити, као што је нпр. глупост код одређених птица (*ѓлуѓа као ѓуска*).

6. ПАС У ПОРЕДБЕНИМ ФРАЗЕОЛОГИЗМИМА

Кроз истраживање смо приметили да је једна од најчешћих животиња која се налази на месту компаратума у поредбеним фразеологизмима *ѓас*. Према подацима које нам нуде еталони са компарандумом *веран*, *љубоморан*, *мршав*, *уморан* у српском језику, лексема *ѓас* је „ослободила значењске нијансе која су у вези са веровањима о псу као хтонској, демонској, нечистој животињи“ (Кулишић и др. 1970: 241 према Ковачевић 2015: 37). Са друге стране, лексема *ѓас* се концептуализује као симбол тешког рада и живота (*уморан као ѓас*, *мршав као ѓас*, *ѓребиѓи некоѓа као ѓса*) и оданости, зависности и посвећености од господара. Међутим, ова позитивна значења се не могу наћи у РСЈ, већ се као основна намећу значења за рђавог и злог човека. Поред горенаведених примера, чија је зоонимска компонента *ѓас*, бележимо и друге примере, а то су:

- *има их као кусих ѓаса* → бити многобројан, налазити се у великом броју, има кога у великом броју (Матешић 1982: 453); компарандум – глагол; компаратум – предлошко-падежна конструкција; означава стање (негативно схваћена бројност, мноштво нечега);

- *бийи као њас на ланцу* → лош, без слободе (Матеших 1982: 453); компарандум – глагол; компаратум – синтагма; означава стање (неслобода);
- *ландарати као јалови њас* → скитати се, хитати без циља (Матеших 1982: 454); компарандум – глагол; компаратум – предлошко-падежна конструкција; означава радњу (скитња, лутање);
- *мариши као њас за њеиу ноју* → нимало не марити ни за кога (Матеших 1982: 454); компарандум – глагол; компаратум – реченица; означава међуљудске односе (небрига, нехај);
- *уморан као њас* → врло, јако уморан (Матеших 1982: 454); компарандум – придев; компаратум – именица; означава стање (умор);
- *цркнути као њас* → умрети као пас (Матеших 1982: 454); компарандум – глагол; компаратум – именица; означава стање (смрт);
- *гладан као њас* → јако гладан (Матеших 1982: 453); компарандум – придев; компаратум – именица; означава стање (глад).

7. РЕЗУЛТАТ ИСТРАЖИВАЊА И ЗАКЉУЧЦИ

Као резултате истраживања издвајамо да се међу најчешћим животињама на месту компаратума налазе: *њас, мачка, змија, зец, њишица, мајарац, вук, во, бик* итд., дакле оне које су човеку добро познате и са којима долази у контакт. Од прикупљене грађе издвојили смо само део који се налази у раду, а остатак се налази у наведеној литератури.

Особине које се најчешће пореде са животињама су оне везане за физички изглед и психичке квалификације, посебно оне које се односе на људске интелектуалне способности, као што је глупост, али и стања, као што је глад, умор, пијанство, здравље и сл. Примећујемо стално присуство негативне конотације код зоонимске фразеологије српског језика, па нисмо могли, а да не обратимо пажњу на чињеницу да се на месту компаратума најчешће налазе домаће животиње (*њас, во, бик, кокошка, крава, мајарац* и сл.). То само говори какав је однос између човека и животиње од давнина, па све до

данас. Човек делује супериорније у односу на животиње, јер има способност мишљења и говора. Још од ранијих времена животиње су имале само улогу у домаћинству и пољопривреди, док се данас брижно води рачуна о њима, поготово као о кућним љубимцима. Међутим, фразеолошке јединице су и даље актуелне са својим значењима и експресивношћу међу српским народом и представљају занимљиво културно благо нашег језика.

Скраћенице:

ЂО – Ђорђе Оташевић

ЈМ – Јосип Матеша

ЈК – Јана Ковачевић

РСЈ – Речник српског језика

ЛИТЕРАТУРА

- Корда 2014:** Драгана Корда, *Фразеолоџизми са дивљим животињама*, Зборник Матице Српске за филологију и лингвистику, вол. 37, Нови Сад: Матица српска, 167–175.
- Драгићевић 2010:** Рајна Драгићевић, *Лексиколоџија српског језика*, Београд: Завод за уџбенике.
- Ковачевић 2015:** Јана Ковачевић, *О ѿридевским еџалонима у српском језику*, Свет речи, 39–40, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије, 32–39.
- Матеша 1982:** Јосип Матеша, *Фразеолошки речник хрватског или српског језика*, Загреб: Школска књига.
- Мршевић-Радовић 1987:** Драгана Мршевић-Радовић, *Глајолско-именичке фразеолошке синџајме*, Београд: Филолошки факултет у Београду.
- Мршевић-Радовић 2008:** Драгана Мршевић-Радовић, *Фразеолоџија и национална култура*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Оташевић 2007:** Ђорђе Оташевић, *Мали српски фразеолошки речник*, Београд: Алма
- РСЈ:** *Речник српског језика*, Нови Сад: Матица српска, 2011.

Natalija Miladinović

COMPARATIVE IDIOMS WITH ANIMAL
COMPONENT IN SERBIAN LANGUAGE

Summary

The subject of this research are idioms of comparison, which have a name of an animal for a comparatum. This work will contain a structural and semantic analysis of these idioms in the Serbian language. In our research we want to indicate the importance of animals in the idiomatic system in Serbian language. The goal is to conclude which properties and actions people usually compare to animals and which animals are the most common in those comparisons, and therefore are the most important for Serbian culture. The corpora for this research consists of idioms from different dictionarises of idioms

Key words: idioms of comparison, etalons, zoonims, zoonim phraseology.

Сава Милановић

Филолошка гимназија, Београд

Ментор: мср Вања Миљковић

Институт за српски језик САНУ, Београд

ГЛАГОЛИ СА МЕТАФОРИЧКОМ КОНЦЕПТУАЛИЗАЦИЈОМ ЉУБАВИ У ЖАРГОНУ МЛАДИХ

Сажетак: Рад се бави истраживањем жаргонских глагола који се односе на заљубљивање, завођење и раскидање везе, а у чијем се значењу уочава метафора. Циљ рада јесте да покажемо на који начин се концептуализују ЉУБАВ и ВОЉЕНА ОСОБА у језику младих. Грађу чине глаголи који су прикупљени из жаргонских речника Драгослава Андрића и Боривоја Герзића, као и из живог говора. Велику пажњу посветили смо процесу метафоризације, односно питању на који начин се од основног значења глагола добија жаргонизовано значење. У раду издвајамо неколико изворних домена концептуализовања љубави (ВАТРА, физичко искуство, технолошко искуство и школски контекст). Уочено је да се поред метафоричких концептуализација које су иначе карактеристичне за разумевање љубави (нпр. ЉУБАВ ЈЕ ВАТРА, уп. жаргонско *ложити се на некога* и фигуративно *изгорео је од љубави*), у жаргону младих појављују и иновативне концептуализације, чији су изворни домени специфични управо за младе као друштвену групу. Приметили смо и да неки глаголи жаргонизацијом мењају свој глаголски род, тј. да се жаргонизација одвија и на плану граматике.

Кључне речи: жаргон, жаргонизација, метафора, метафоризација, концептуализација љубави, језик младих.

1. УВОД

Метафоричка концептуализација у жаргону младих је актуелна и још увек недовољно испитана тема. Познато је да се у жаргону многа именованја темеље на метафоризацији, односно да су многи жаргонизми заправо постојеће речи са

метафоричним значењем (*јајба* – „стан, соба, кућа“, *гаска* – „жена равних груди“ и сл.). Тема овога истраживања су управо глаголи жаргонизовани појмовном метафором, и то они који су у вези са удварањем, заљубљивањем и раскидањем везе: *бариии*, *зајрескаии се*, *ложиии*, *йалиии*, *јржиии*, *сиар-йоваии*, *шуйнуии*, *оладиии* и сл. Грађу за ово истраживање ексцерпирали смо из два релевантна речника српског жаргона (Д. Андрић и Б. Герзић). У грађу смо уврстили и примере аутентичних жаргонизама који нису још увек забележени у жаргонским речницима, а које смо уочали у говору младих. Грађу смо анализирали концептуално, што значи да смо трагали за метафорама које објашњавају како је глагол који примарно значи нешто друго у жаргону младих добио значење везано за заљубљивање.

Из угла лексикологије (в. Драгићевић 2007) постоје три нивоа метафоре: *йоейиска мейафора* (стилска фигура), *лексичка мейафора* (језички механизам), *йојмовна мейафора* (механизам мишљења). Појмовна метафора је когнитивни механизам који се често одражава у језику и који је у основи сваке лексичке и поетске метафоре. Пошто се појмовна метафора заснива на пресликавању структуре једног појма или домена на други појам или домен, и то тако што се иде од конкретног ка апстрактном, уобичајени изворни домени су конкретни, а циљни домени су апстрактни. Појмовном метафором се, стога, конкретизују апстрактни појмови, какав је и појам љубав. Д. Кликовац (2018), анализирајући примере са именицом *љубав* из електронског корпуса, наводи велики број метафора којима се љубав концептуализује у српском језику. Нас у овом истраживању занима какву концептуализацију љубави проналазимо у језику који је специфичан баш за млађе генерације.

О жаргону младих постоји веома обимна социолингвистичка и лексиколошка литература у савременој лингвистици. Ми ћемо се у приступу жаргону ослонити пре свега на теоријске поставке Ранка Бугарског (2003) и Софије Милорадовић (2012). Према Бугарском (2003: 9) жаргоном се „може сматрати сваки неформални и претежно говорни језички варијетет неког језика који служи за идентификацију и комуникацију унутар неке друштвено одређене групе“. С. Милорадовић истиче да се термин *жаргон* обично користи за ненормирани лексикон који

се у некој друштвеној групи користи (2012: 17–18). У фокусу нашег истраживања биће управо један део таквог ненормираног лексикона. Истражујући глаголе који су у вези са заљубљивањем у жаргону младих показаћемо како се на плану лексике млади дистанцирају од уобичајеног језика, али и од уобичајног поимања љубави.

2. АНАЛИЗА

Издвојене глаголе поделили смо у три групе, у зависности од аспекта развоја љубавне везе:

1. глаголи фазе завођења (нпр. *стӣар̄ӣова̄ӣи*, *реш̄ӣӣи* и сл.);
2. глаголи заљубљености (нпр. *за̄ӣреска̄ӣи се*, *лож̄ӣӣи се* и сл.);
3. глаголи фазе раскидања (*шӯӣнӯӣи*, *о̄ӣкачӣӣи* и сл.).

Потом смо, имајући у виду основно значење сваког глагола утврдили о којој је метафор реч. У нашем раду, стални циљни домен јесте домен љубави (ОСОБА КОЈА СЕ ЗАВОДИ, ОСОБА КОЈА ЈЕ ЗАВЕДЕНА И СЛ.), док су пронађени изворни домени ВАТРА, ФИЗИЧКО ИСКУСТВО, ТЕХНОЛОШКО ИСКУСТВО И ШКОЛСКИ КОНТЕКСТ. У српском језику се, иначе, јављају и неки други изворни домени којима се концептуализује љУБАВ, као што су, на пример, БОЛЕСТ и ПУТОВАЊЕ (в. Кликовац 2018), али њих нисмо учили у прикупљеној жаргонској грађи.

2.1. Метафоре које концептуализују

ЉУБАВ КАО ВАТРУ / ТОПЛОТУ / СВЕЛОСТ.

У овом одељку подробно ћемо анализирати седам глагола код којих је примарно значење повезано са ватром, светлошћу и топлотом.

Глаголи *џалӣӣи* и *лож̄ӣӣи* у основном, односно, транзитивном облику, имају следеће примарно значење: 'потпаливати дрва или неко друго гориво: ~ *ва̄ӣру*' (РСЈ). Транзитивни глаголи *џалӣӣи*, *лож̄ӣӣи* (*некој*) могу имати два значења: „бити изузетно привлачан некоме, деловати привлачно на некога“ (*Палила ја је, али није смео да јој џрӣје* – фаза заљубљености) и „заводити некога“ (*Годинама сам је џалио/лож̄ио/џр̄жио, на*

крају сам одустиао). У првом случају особа која осећа привлачност концептуализована је као неко ко је обухваћен ватром или топлотом, док је у другом случају особа која заводи метафоризована као извор ватре или топлоте. Уколико је употребљен облик повратног глагола, реализује се само значење које припада фази заљубљености (*Годинама сам се њалио/ложио/џржио на њу, на крају сам одустиао*). Метафора коју препознајемо код ових глагола и њихових видских парњака (*наложиџиџи, најалиџиџи, најржиџиџи*) дакле, гласила би ЗАВОЂЕЊЕ / ДОПАДАЊЕ ЈЕ ЕМИТОВЊЕ ВАТРЕ / ТОПЛОТЕ КА ОНОМЕ КО СЕ ЗАВОДИ ИЛИ ОНОМЕ КО ОСЕЋА ПРИВЛАЧНОСТ, ОДНОСНО БИТИ ЗАЉУБЉЕН ЈЕ БИТИ ОБУХВАЋЕН ВАТРОМ / ТОПЛОТОМ.

Глагол *џржиџиџи* у такву метафоричку слику као да уноси још нешто. Наиме, примарно значење овог глагола, према РСЈ, јесте „спремати, припремати храну“, из чега се може закључити да се завођење концептуализује као припремање хране, а особа која се заводи као храна која се припрема. Њему је сличан и глагол *барџиџиџи*, чије је основно значење „кувати у кључалој води“ (РСЈ), а жаргонско „заводити“ препознајемо, рецимо, у примеру: *И џако ја џриђем једној финој риби и џочнем да је барџм на фазоне из краја*. Метафоризација вољена ОСОБА ЈЕ СИРОВА МАТЕРИЈА у први план истиче активност онога ко покушава неког да заведе. Метафорички речено, поступком *џржења и барења*, вољена особа *смеџшава* и бива припремљена за *конзумирање*.

Са топлотом је повезано и секундарно значење глагола *заџрејаџиџи се (за некој)*. Метафора коју препознајемо када овај глагол значи „заљубити се“ (*Заџрејао се ојасно за њу*) јесте ЉУБАВ ЈЕ ТОПЛОТА. Другим речима, вољена ОСОБА СЕ ОВДЕ КОНЦЕПТУАЛИЗУЈЕ КАО ИЗВОР ИНТЕНЗИВНЕ ТОПЛОТЕ.

Антоним глагола *заџрејаџиџи се* јесте *олаџиџи се*,¹ па су и њихове метафоре у таквом односу: ПОЧЕТИ ВОЛЕТИ ЈЕ ПОЧЕТИ ОСЕЋАТИ ТОПЛОТУ – ПРЕСТАТИ ВОЛЕТИ ЈЕ ПРЕСТАТИ ОСЕЋАТИ ТОПЛОТУ. У метафоричкој слици, када се неко *олаџио* од некога, вољена особа је престала да буде извор интензивне топлоте.

Глагол *зађорџиџи се* застарели је жаргонизам којим се описује стање особе која је тотално заљубљена. Сврстан је

¹ У жаргону се овај глагол јавља по правилу у колоквијалном гласовном облику, тј. без гласа х.

у глаголе фазе заљубљености, а љУБАВ коју заљубљена особа осећа концептуализујемо као ЗАСЛЕПЉУЈУЋЕ СВЕТЛО које доводи до тога да потпуно изгубимо способност објективног опажања стварности (*Наши син се толико заћорио у ону њејову да више не зна где удара*). Овај глагол нам указује на метафору БИТИ ЛУДО ЗАЉУБЉЕН ЈЕСТЕ БИТИ ПОД УТИЦАЈЕМ ЗАСЛЕПЉУЈУЋЕГ СВЕТЛА.

2.2. Метафоре које концептуализују ЉУБАВ као ФИЗИЧКО ИСКУСТВО

У РСНУ глагол *заћрескаћи се* обележен је квалификатором „разговорно“ и дефинисан као „лудо се заљубити“. У нереклексивној форми *заћрескаћи* је одређено као „почети се трескати“. Уочавамо, дакле, да *заћрескаћи се* постоји у метафоричком значењу, односно да се стандардно *заћрескаћи* (које је прелазно) и жаргонско *заћрескаћи се* (које је повратно) разликују по глаголском роду. Овај смо глагол сврстали у глаголе фазе заљубљености (*Заћрескала се у оној ћићи, нема ћојма где ћаћа*). ЉУБАВ је у овде концептуализована као ЈАКА ФИЗИЧКА СИЛА, а ОСОБА КОЈА СЕ ЗАЉУБИЛА КАО ОСОБА КОЈА ЈЕ ИЗЛОЖЕНА ФИЗИЧКОМ ДЕЈСТВУ ТЕ СИЛЕ. Исту метафору препознајемо и код глагола *ћрзаћи*. У основном значењу (нпр. *ћрзаћи жице на ћићари*) овај глагол је прелазан, док је жаргонско *ћрзаћи* (*на некој*) непрелазно.

Основно зачење глагола *закуцаћи* је „забити, укуцати“ (РСАНУ). Нас занима повратна варијанта овог глагола – *закуцаћи се*, чије се основно значење може одредити као „ударити возилом у нешто“. Из тог значења се развило жаргонско *закуцаћи се* „јачко се заљубити“. Овај глагол посебно наглашава интензитет заљубљености субјекта: ЉУБАВ се схвата као СУДАР, а ЗАЉУБЉИВАЊЕ као ФИКСИРАЊЕ ЗА ОСОБУ КОЈА СЕ ВОЛИ (*Сћроз су се закуцали, мало су ћићави*).

Примарно значење глагола *заћрисћи* јесте „зарити зубе у нешто“ (РСАНУ). Реч је о прелазном глаголу (*заћрисћи нећићо*), који жаргонизацијом почиње да значи „јачко се заљубити“ и постаје непрелазан, односно долази у конструкцији са неправим објектом (*Заћрizaо је за њу, више ћа нико дрући не занима*). Код овог глагола се такође истиче истрајност љубави коју показује заљубљена особа. Исто као и код претходног

глагола, ЗАЉУБЉИВАЊЕ је представљено као ФИЗИЧКО ФИКСИРАЊЕ ЗА ОСОБУ КОЈА СЕ ВОЛИ.

На примерима глагола *о̄й̄качӣӣи*, *о̄д̄ле̄ӣӣӣи*, *о̄й̄кӣнӯӣӣи* поново видимо појаву да транзитивни глаголи постају интранзитивни: *о̄д̄ле̄ӣӣӣи* сличицу – *о̄д̄ле̄ӣӣӣи* на некога/за неким. Глаголи на сликовит начин описују интензитет љубави уперене према вољеној особи. Метафора коју овде препознајемо била би ЗАЉУБЉИВАЊЕ ЈЕ НАГЛИ ГУБИТАК ФИЗИЧКЕ ОСНОВЕ (*Одле̄ӣо је збо̄ї ње*).

Глагол *мӯва̄ӣӣи* илуструје постметафору. Постметафоре настају када се примарно значење неког глагола изгуби и у језику остане само секундарно значење, које је раније било метафорично (Реимер, 2002 : 397–398). Основно, изгубљено значење глагола *мӯва̄ӣӣи* било је, како нас обавештава РСЈ, „гурати, ћушкати, лактати“. Општепознато колоквијално значење му је „показивати симпатије, удварати се“. Сврстали смо га у глаголе фазе завођења. Особа која *мӯва неко̄ја* испољава смелост дајући тој другој особи до знања да јој је привлачна. Када имамо у виду шта је раније било примарно значење овог глагола („ћушкати, гурати“), можемо реконструисати метафору ЗАВОЂЕЊЕ ЈЕ ОСТВАРИВАЊЕ НАМЕТЉИВОГ ФИЗИЧКОГ КОНТАКТА (*Ус̄ӣео је да ме смӯва, са̄га смо у вези*).

Глагол *шӯӣнӯӣӣи* сврстали смо међу оне које концептуализују раскидање. Према речнику, *шӯӣнӯӣӣи* значи „ударти, ћушити ногом“ (РСЈ). Дакле, особа са којом се раскида љубавна веза поистовећује се са нечиме што треба одбацити, удаљити од себе. Метафоризација коју овде примећујемо јесте РАСКИДАЊЕ ЈЕ НАСИЛНО УДАЉАВАЊЕ ОНОГА СА КИМ СЕ РАСКИДА (*Шӯӣнула ме је, см̄а̄ӣра да заслужије бо̄ље̄ї*).

Глагол *шкар̄ӣира̄ӣи* у основном значењу дефинисан је као „издвајати, одбацивати као шкарт“ (РСЈ). Када за нешто кажемо да је шкарт, онда мислимо на лошу, неупотребљиву, некавалитетну робу или производ. Дакле, особу са којом се раскида посматрамо као нешто застарело, неупотребљиво, потрошено. Глагол је сврстан међу оне који се односе на раскидање везе. Овде је РАСКИДАЊЕ представљено као ОДБАЦИВАЊЕ НЕУПОТРЕБЉИВИХ ПРЕДМЕТА (*Не мо̄у да верӯјем, кроз ш̄ӣа смо све њро̄шли за̄једно, а он ме на кра̄ју ла̄дно шкар̄ӣирао*).

2.3. Метафоре које концептуализују ЉУБАВ КАО ТЕХНОЛОШКО ИСКУСТВО

У овом одељку имамо један глагол – *сїарїоваїи*. Глагол је страног порекла, тачније англицизам (*to start* – примарно значење: 'почети, отпочети'; секундарно: 'упалити, покренути' (СЕСР). У конструкцијама као *сїарїоваїи рачунар*, *сїарїоваїи машину* препознајемо значење „покренути аутоматизовани механизам“. У секундарном, жаргонском значењу овај глагол указује на почетак завођења. Особа која се заводи је пасивизирана и на њу гледамо као на аутоматизовани ентитет који треба да се успешно покрене. Овај глагол смо сврстали међу глаголе фазе завођења (*Синоћ је сїарїовао Милицу на рођендану*), а метафора која се овде уочава јесте ЗАВОЂЕЊЕ ЈЕ ПОКРЕТАЊЕ МАШИНЕ.

2.4. Метафоре које концептуализују ЉУБАВ У ШКОЛСКОМ КОНТЕКСТУ

Само један глагол у нашој грађи припада школском контексту – *решїиїи*. Значење на које се наслања наше жаргонско *решїиїи* јесте „рачунским радњама доћи до тачног резултата“. Жаргонско значење је новије и није обрађено ни у једном речнику жаргонизама, а ми га преузимамо из живог говора. Ђаци ЗАВОЂЕЊЕ схватају као РЕШАВАЊЕ ЗАДАТАКА, а особу која се заводи виде као задатак који треба да се поступно обрађује како би се дошло до тачног решења (*Јеси ли је решио?*). Реч је, дакле, о метафори ЗАВОЂЕЊЕ ЈЕ РЕШАВАЊЕ ЈЕДНАЧИНЕ.

3. ЗАКЉУЧАК

Сада се, након што смо анализирали грађу, можемо запитати у ком су све смислу метафоре љубави у жаргону младих иновативне. Креативност се лако уочава у повезивању љубави са наизглед неочекиваним изворним доменима (нпр. ОСОБА КОЈА СЕ ЗАВОДИ ЈЕ ХРАНА КОЈА СЕ ПРИПРЕМА: *барїиїи некої*, ОСОБА КОЈА СЕ ЗАЉУБИЛА ЈЕ ЖИВОТИЊА КОЈА ЈЕ ЗАГРИЗЛА ПЛЕН: *заїрисїиїи*, ОСОБА КОЈА СЕ ЗАВОДИ ЈЕ ЈЕДНАЧИНА: *решїиїи некої*). Неке од метафора које смо пронашли нису саме по себи нове, нпр. ЉУБАВ ЈЕ ВАТРА представља уобичајену стилску фигуру (*љубав је ѿланула, букїела је од љубави* и сл.). Оно што је тада ново јесте то што се таквом метафором изводи ново значење неког глагола које

постаје карактеристика жаргонског говора (нпр. *наложийи се*). Ипак, иновативност се не ограничава само на семантику. Видели смо да се глаголи у језику младих дистанцирају од свог примарног значења и променом глаголског рода (нпр. *одлејиши нешто* : *одлејио је* „јачо се заљубио“), што потврђује да процес жаргонизације залази и у домен граматике.

ИЗВОРИ

- Андрић 2005:** Драгослав Андрић, *Двосмерни речник српској жаргона и жаргону сродних речи и израза*, Београд: Zepher Book World, 2005.
- Герзић 2012:** Borivoj Gerzić, *Rečnik srpskog žargona*, Beograd: Book-bridge.
- Вукајлија:** <https://vukajlija.com/> Грађа довабљена у периоду 6–10. августа 2018.

ЛИТЕРАТУРА

- Бугарски 2003:** Ranko Bugarski, *Žargon: lingvistička sudija*, Beograd: Biblioteka XX vek.
- Драгићевић 2007:** Рајна Драгићевић, *Лексиколоија српској језика*, Београд: Завод за уџбенике.
- Кликовац 2004:** Duška Klikovac, *Metafore u mišljenju i jeziku*, Beograd: Biblioteka XX vek.
- Кликовац 2018:** Душка Кликовац, *О концептуализацији љубави, у Српски језик у светлу коинивне линивисике*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност.
- Милорадовић 2012:** Софија Милорадовић, *Музички жаргон младих и музикалниј молодјжнјј сленј. Комјарайивни јојлед*, Београд: Етнографски институт САНУ и Институт за српски језик САНУ.
- Реимер 2002:** Nick Reimer, *When is a metonymy no longer metonymy?*, New York, Mouton de Gruyter.
- РСАНУ 1959–** : *Речник српскохрватској књижевној и народној језика*, 1–20, Београд: Институт за српскохрватски/српски језик САНУ.
- РСЈ 2007:** *Речник српској језика*, Нови Сад: Матица српска.
- СЕСР 2012:** *Стандардни енлеско-српски речник са енлеском и српском грамаииком* (ред. Борис Хлебес), Београд: Завод за уџбенике.

Sava Milanović

VERBS WITH METAPHORICAL
CONCEPTUALIZATION OF LOVE IN TEEN SLANG*Summary*

The paper presents a study of metaphors found in slang verbs denoting actions and states of seduction, falling in love and breaking up a romantic relationship. Our objective is to highlight how love and the loved one are conceptualized in the young speakers' vernacular (teen slang). The corpus is collected from the following two sources: 1) the dictionaries of modern slang compiled by Borivoj Gerzić and Dragoslav Andrić, and 2) from the spoken language. Our main focus is to explore the metaphORIZATION process in the verbs in question and how their basic, prototypical meaning becomes metaphorically extended to the meaning they acquire when used in the substandard vernacular. Several source domains of love are highlighted such as physical experience, technological experience, school environment. Apart from well-established metaphorical conceptualizations (such as those referring to the concepts of HEAT and FIRE) and which have become standard for describing the intensity of one's love, teen slang hosts innovative conceptualizations whose source domains are age-group socially specific.

Key words: slang, metaphor, metaphORIZATION, conceptualization of love, young speakers' vernacular/teen slang.

Тања Петровић

Филолошка гимназија, Београд

Ментор: др Весна Ђорђевић

Институт за српски језик САНУ, Београд

ФРАЗЕОЛОГИЗМИ У ДРАМАМА ДУШАНА КОВАЧЕВИЋА

Сажетак: Предмет нашег истраживања јесу фразеолошке јединице ексцерпирани из четири драме Душана Ковачевића – *Мартијонци ирче њочасни круи*, *Балкански шипијун*, *Радован Трећи* и *Професионалац*. Главни циљ рада је опис структурно-семантичких особина фразеологизама и одређивање стилске функције ових јединица у драмском тексту. Пошли смо од претпоставке да ће се у ексцерпираној грађи јавити велики број модификација стандардних фразеологизама у функцији постизања јачег стилског ефекта. Укупно је прикупљено 42 фразеологизма у ужем смислу и извршена је њихова структурна и семантичка анализа. Анализа је показала да се фразеолошке модификације јављају на минималном нивоу, тј. најчешће је реч о модификацијама синтаксичког типа, употребљеним са намером да фразеологизам звучи природније у контексту целокупне комуникативне реченице. Фразеологизми као изразито сликовита и експресивна језичка средства представљају важну одлику књижевноуметничког стила Душана Ковачевића.

Кључне речи: фразеологизми, фразеолошке модификације, структурно-семантичка анализа, књижевноуметнички стил, комедије Душана Ковачевића, српски језик.

1. УВОД

1.1. Како фразеологија једног језика представља интересно и неисцрпно подручје за различита истраживања, у србистици пажња је посвећивана и фразеологији у књижевним делима, односно у драмским текстовима (в. Матић 2016, Петровић 1998).

Истраживање фразеологије у књижевним делима значајно је и за описивање и одређивање стила писаца. Један од познатих драмских писаца у српској књижевности јесте Душан Ковачевић и у овом раду бавићемо се фразеологизмима заступљеним у комедијама поменутог аутора.

1.2. Предмет рада представљају фразеолошке јединице у драмама Душана Ковачевића, којима приступамо са циљем одређивања њихове заступљености и функције у драмском тексту, те описа структурно-семантичких особина. У раду ћемо под фразеологизмима¹ сматрати „устаљене експресивне скупове речи са јединственим значењем, чије су лексичке компоненте изгубиле основна значења и повезале се на конотативном семантичком плану у нову јединствену значењску целину која се као таква репродукује у говору“ (Николић 2014: 253). У обзир узимамо само фразеолошке јединице у ужем смислу, дакле, не издвајамо остале устаљене форме попут пословица, изрека и сл., које припадају фразеологији у ширем смислу.

С обзиром на то да у књижевноуметничком стилу аутори теже експресивности, наша претпоставка је да ће се фразеологизми, као јединице чија је категоријална особина експресивност² (Мршевић-Радовић 1987: 17), у драмама користити као ефектно и доста заступљено средство за постизање експресивности, али да ће се јавити и различити типови модификација стандардних облика фразеологизама³ ради њиховог прилагођавања драмском тексту.

1.3. У раду је примењена структурна и семантичка анализа. Структурном анализом издвојили смо различите формалне / структурне фразеологизме и одредили њихову заступљеност. Семантичка анализа полази од класификације Драгане Мршевић-Радовић (1987: 13–14, 63–114) и поделе на

¹ У раду ћемо равноправно употребљавати термине *фразеологизам* и *фразеолошка јединица* (ФЈ).

² Поред експресивности, карактеристике фразеологизама су и: репродуковање, формално устројство, идиоматичност и уклопивост у контекст (Матешкић 1982: 6, Мршевић Радовић 1987: 12).

³ Под појмом *стандардни фразеологизам* подразумевамо облик ФЈ који се може наћи у фразеолошким и дескриптивним речницима.

глобалне и компонентне фразеолошке јединице. Глобални фразеологизми представљају ФЈ чије компоненте заједно дају ново и јединствено значење, при чему свака засебна компонента губи своје значење и више не може стајати самостално, већ је неодвојиви део једне значењске целине. Код компонентних фразеологизама бар једна компонента задржава своје основно значење, док остале компоненте имају пренесено значење (Бали 1909: 89). Различите модификације фразеологизама такође су обухваћене анализом и оне захватају и структурни и семантички план (в. т. 2.4.). У појединим сегментима рада користићемо и стилистичку анализу.

1.4. За корпус овог истраживања издвојено је 42 ФЈ. Грађа је ексцерпирана из следеће четири драме Душана Ковачевића: *Марайонци ирче иочасни круї*, у којој се јавља 20 ФЈ, и то је драма у којој су фразеологизми најфреквентнији, затим *Балкански шиијун* – 10 ФЈ, *Радован Трећи* – 9 ФЈ и *Професионалац* – 3 ФЈ.

1.5. Семантички опис фразеологизама преузет је из: *Фразеолошкої рјечника хрвайскоїа или срїскої језика* Ј. Матешића (РЈМ), *Фразеолошкої речника срїскої језика* Ђ. Оташевића (РЂО), као и из дескриптивних речника: *Речника срїскохрвайскоїа књижевної језика* Матице српске (РМС) и *Речника срїскохрвайскої књижевної и народної једика* Српске академије наука и уметности (РСАНУ).

2. АНАЛИЗА

2.1. Полазећи од семантичке класификације фразеологизама Драгане Мршевић-Радовић на глобалне и компонентне, уочено је да ексцерпирана грађа садржи фразеолошке јединице обају семантичких типова.

Глобални фразеологизми знатно су бројнији од компонентних, има их 28, и овој групи припадају следеће ФЈ: *иїраїїи се їлаве / їлавом*, *имаїїи / носїїи / вући (некоїа) на їрбачи*, *бацїїи кашику*, *ломїїи враїї*, *цеїаїїи (некоме) душу*, *окреће се (кому) желудац / у желуцу*, *о клин обесїїи*, *узетїи (не-шїїо) на своју душу*, *смрсїїи / мрсїїи / иїмрсїїи (некоме)*

конце, *преазило ја време, сїезаїи оброч око коїа, узетїи у (своје) руке, радїи (коме) о лави, навраїи-нанос, седеїи скрїиених руку, дићи руку на коїа, оби(ја)їи / олуїаїи се иїа коме о лаву, држаїи / имаїи (некоїа, нешїо) на оку / њод оком, боли ме (їе, и сл.) дуїе, бежаїи / зазираїи / уклањаїи се (од некоїа, од нечеїа) као ђаво од крїїа / свеће / іїамјана, развалиїи устїа, најїиїи се (чије) крви, лава је (некоме) у іїорби, мрак је іїао / іїада (некоме) на очи, ући / сїаїи (некоме, нечему) у іїраї, изїубиїи живце, (їро)їуїаїи речи, сисаїи весла.*

За компонентне фразеологизме, којих има 14, можемо навести следеће примере: *биїи / наћи се / налазиїи се у (їадном) сосу, іїиче се чије коже / ради се о чијој кожи, закрвављеним очима іїоїледаїи, (из)їубиїи лаву, биїи (кому) іїежак као црна земља, биїи кукавичја срца, биїи лавља срца, кошїаїи крваво, биїи наоружан до зуба, биїи / налазиїи се њод носом, биїи квиї, борба іїрса у / о іїрса, дочекаїи своїих іїеї минуїа, ићи корак њо корак.*

2.2. У раду смо извршили и структурну поделу фразеологизама и приликом анализе учили смо две структурне групе: фразеологизме у форми глаголске синтагме и фразеологизме у форми реченице. Фразеологизме у форми глаголске синтагме чине најмање две аутосемантичке речи, а у реченичне фразеологизме се убрајају недовршене реченичне структуре (Ристић 2013: 22). Уочено је 36 ФЈ у форми глаголске синтагме и само 5 ФЈ у реченичној форми (*окреће се кому желудац / у желуцу, преазило ја време, боли ме (їе, и сл.) дуїе, лава је (некоме) у іїорби, мрак је іїао / іїада (некоме) на очи*). Навешћемо и неколико примера фразеологизама у форми глаголске синтагме: *ломїиїи враїи, цеїаїи (некоме) душу, дочекаїи своїих іїеї минуїа, имаїи / носиїи / вући (некоїа) на іїрбачи, іїоїледаїи закрвављеним очима* итд. У ексцерпираној грађи уочена је и једна ФЈ у форми прилога – *навраїи-нанос*.

2.2.1. Оно што је занимљиво истаћи јесте да је у ексцерпираној грађи био очекиван већи број поредбених фразеолошких јединица, тј. еталона, који су бројни у фразеолошком богатству српског језика. Међутим, у четири драме Душана Ковачевића из којих је ексцерпирана грађа, уочена је само једна поредбена

фразеолошка јединица са везником „као“ – *бежаӣи / зазираӣи / уклањаӣи се (од неко̄а, од нече̄а) као ђаво од крстӣа / свеђе / шӣамјана*.

2.3. У раду је уочена велика заступљеност једног типа фразеологизама – тзв. соматских фразеологизама⁴. Реч је о фразеолошким јединицама које у свом лексичком саставу садрже компоненту са значењем дела људског тела⁵. Соматизми су доста присутни у обрађеним драмама Д. Ковачевића – од укупно 42 ФЈ, соматизме чини 26 ФЈ. Најчешће компоненте које значе одређени део тела јесу: *лава* – појављује се у 6 ФЈ (нпр. *ӣраӣи се ла̄ве / ла̄вом, оби(ја)ӣи / олӯјаӣи се шӣа коме о ла̄ву* итд.) и лексеме *око* и *рука* које се јављају у по 3 примера (*држаӣи / имаӣи (неко̄а, нешӣо) на оку / њод оком, њо̄ледатӣи закрвављеним очима, мрак је њао / њада (некоме) на очи; узетӣи у (своје) руке, седе̄ӣи скршӣених руку и дӣћи руку на ко̄а*).

Соматски фразеологизми често су мотивисани функцијама и симболиком компоненти које означавају део људског тела (Ковачевић 2012: 16). Они су бројни у фразеолошком богатству српског језика и самим тим и њихова употреба је велика. Корисници језика често употребљавају соматизме и своје особине и поступке разумевају кроз људско тело. Зато се у драмама Душана Ковачевића, у којима су заплети засновани на породичним и личним проблемима јунака, јављају соматски фразеологизми са негативном конотацијом, а у циљу интензификације стилског ефекта који је аутор желео да остави на читаоце (нпр. ради наглашавања лошег положаја јунака).

Тако су у драми *Мараӣонци ӣрче њочасни крӯи* чести соматизми који описују човекова стања и резултате властитог или туђега деловања. То се може илустровати на следећим примерима: Лаки: „Часна реч, убићу га... Мени се овде срце цепа, а он...“ (12)⁶ (према: *це̄јаӣи (некоме) дӯшу* – ’наносити некоме

⁴ У раду ћемо равноправно употребљавати термине соматски фразеологизми / фразеолошке јединице (ФЈ) и соматизми.

⁵ Под деловима људског тела подразумеваћемо и телесне течности (нпр. *крв*) и апстрактне именице (нпр. *душа*).

⁶ Овако ћемо означавати број странице у драми где се одабрани цитат јавља.

тежак, велики, оштар бол’); Лаки: „Ух! Стомак ми се окренуо!“ (14) (према: *окреће се кому желудац / у желуцу* – ’имати осећај гађења’).

2.4. Једна од основних особина фразеолошких јединица јесте устаљеност лексичког и граматичког састава и редоследа компоненти фразеологизама, али оно што се може запазити јесте да, упркос стабилној форми, може доћи до различитих лексичких и синтаксичких промена фразеологизама, које се називају *фразеолошке модификације*. Модификације фразеологизама представљају „свесну интервенцију корисника језика зарад образовања иновативне и креативне фразеолошке јединице“ (Николић, Ђорђевић 2016: 424). Модификације фразеологизама могу се уочити у различитим функционалним стиловима, пре свега у књижевноуметничком стилу, где се јављају ради постизања одређеног стилског ефекта, док се у драмама Душана Ковачевића јављају на минималном нивоу, само у функцији уклапања фразеологизма у комуникативну реченицу.

Модификације фразеологизама разврстали смо у три групе: синтаксичке модификације, лексичке модификације и лексичко-синтаксичке модификације (в. класификацију дату у раду Николић, Ђорђевић 2016).

2.4.1. У оквиру **синтаксичких модификација** могу се уочити два типа модификација: промена устаљеног редоследа компоненти и промена падежног облика компоненти.

а) Промена устаљеног редоследа компоненти у фразеологизму најчешћа је модификација настала у циљу прилагођавања ФЈ комуникативној реченици у којој се јавља: „кад се о његовој кожи ради“ (према: *ради се о чијој кожи*); „мени се овде срце цепа“ (према: *цепају (некоме) душу*) – у овом фразеологизму променом редоследа компоненти наглашава се триплац радње.

б) Промена падежног облика компоненти (која се често јавља са променом редоследа компоненти): „није овде срце кукавице“ (према: *бију кукавичја срца*); „кад би ја овако скрестио руке...“ (према: *седеју скршених руку*).

Променом редоследа компоненти или променом падежног облика постиже се природност реченице која одговара

разговорном стилу карактеристичном за комедиографски жанр.

2.4.2. У лексичке модификације спадају: замена компоненти ФЈ и изостављање / редукција компоненти ФЈ.

а) Замена компоненти ФЈ: „мени се овде срце цепа“ (према: *цейаїи (некоме) души*), „стомак ми се окренуо“ (према: *окреће се кому желудац / у желуцу*), „А онда сам, прогутавши псовку...“ (према: *їроїуїаїи речи*), „Докле ћеш да ми цупкаш испред носа?“ (према: *биїи / налазиїи се їод носом / їред носом / исїред / исїод носа*). Иако се мења главна компонента, значење ФЈ остаје јединствено. Тако се мења сликовитост и постиже се већи стилски ефекат. Заменом једне од компоненти фразеолошка јединица читаоцу додатно привлачи пажњу, јер фразеологизми представљају окамењене форме, те било каква модификација не може проћи неопажено. Замена компоненти врши се на основу сличности двеју замењених компоненти, тј. на основу њихове метафоричке или метонимијске везе, те се чува основно значење фразеолошке јединице.

б) Одузимање / редукција компоненти ФЈ: „и тако, корак по корак... реч по реч...“ (према: *ићи корак їо корак*), „Па сад, кад би ја овако скрстио руке...“ (према: *сегеїи скриїених руку*). У последњем примеру редукован је глагол *сегеїи*, што је било изводљиво, јер је носилац фразеолошког значења била допуна која стоји уз глагол, те је јасно на који се фразеологизам упућује.

2.4.3. **Лексичко-синтаксичке модификације** подразумевају комбинацију бар једне синтаксичке и једне лексичке модификације. Међутим, оне у ексцерпираној грађи нису значајно заступљене – уочена су само четири примера. Тако се у примеру „Мени се овде срце цепа“ (према: *цейаїи некоме души*) јављају следеће лексичко-синтаксичке модификације: промена устаљеног редоследа компоненти, промена падежног облика компоненте и лексичка замена компоненте. Поред овог примера, јављају се и следећи примери: „Доста сам ја тебе теглио на грбачи.“ (према: *имаїи / носїи / вући (некоїа) на їрбачи*) – промена устаљеног редоследа компонентата и замена компоненте; „Стомак ми се окренуо“ (према: *окреће се кому желудац / у желуцу*) – промена устаљеног

редоследа компонената и замена компоненте; „Кад би ја овако скрстио руке“ (према: *седеџи скршиених руку*) – промена падежног облика компоненте, замена компоненте, редукција компоненте.

2.5. Употреба фразеологизама, према речима А. Белића, зависи од „прилика у којима једно друштво живи, од природе којом је окружено, од степена културе у којем се налази итд.“ (Белић 1951: 14), те је због тога веома значајно испитати и њихову употребу у одређеним епохама. Душан Ковачевић у својим комедијама приказује српско друштво с краја 20. века, па самим тиме што је друштво у првом плану, долази до преплитања лепих и непријатних страна истог, смешног и трагичног. Јављају се и елементи гротеске приказивањем, мешањем и сукобљавањем различитих друштвених слојева. У зависности од карактера јунака, њихове реплике могу бити и високо стилизоване, али често и неотесане, са вулгарним и жаргонским опаскама. Употреба фразеологизама у драмском тексту, и уопште језичких средстава, зависи и од поруке коју аутор жели да пошаље.

Тако се у грађи може наћи велики број фразеолошких јединица које припадају општем лексичком фонду, као што су: *сџезаџи оброч око коџа, узџи у (своје) руке, изџубиџи џлаву, узџи шџио на своју душу* итд. Корисници језика свакодневно употребљавају фразеологизме из општег лексичког фонда, а да нису тога ни свесни, јер разговорни стил представља неутралну, природну средину за ФЈ и у њему су оне заступљене у највећем проценту (Матић 2016: 407). Често се користе да би се нагласила одређена поента или сажела порука коју аутор жели да пренесе. Тако и Душан Ковачевић употребљава фразеологизме – Били Питон, лик из комедије *Марџионџи џрче џочасни круџи*, изговара следеће: „Боже, Аксентије Топаловичу! Боже, како сте старомодни. Ви немате појма шта се данас тражи. Време вас је начисто прегазило“ (30). Иако је књижевни јунак Били Питон објаснио да је Аксентије Топалович постао „старомодан“, на крају је ипак додао и фразеологизам са истим значењем (*џреџазило џа време* = 'постати несавремен') да би заокружио и нагласио своју мисао.

Поред ФЈ из општег лексичког фонда, ексцерпиран је и један фразеологизам који се не налази у фразеолошким и де-

скриптивним речницима српског језика, већ припада жаргонској фразеологији – *боли ме (ше, и сл.) гуије* са значењем 'није ме брига, не интересује ме нешто'.

3. ЗАКЉУЧАК

Фразеологизми представљају веома заступљено језичко-стилско средство у драмама Душана Ковачевића. Највећи број фразеолошких јединица ексцерпиран је из драме *Марајџонци ијрче њочасни круї*, где готово половину ФЈ изговара један књижевни јунак (Лаки), што доприноси карактеризацији овог драмског јунака.

Уочено је да више од половине прикупљених фразеологизама чине соматски фразеологизми, у оквиру којих је најфреквентнија компонента која значи део тела – лексема *лава*. Соматски фразеологизми употребљени су често ради наглашавања незавидног положаја јунака, те су бројнији они са негативном конотацијом (*ијрајџи се лаве / лавом* – 'доводити себе у животну опасност', *бацџџи кашику* (разг.) – 'умрети').

У раду смо пошли од претпоставке да ће се у драмском тексту у великом броју јавити модификације фразеологизама ради постизања оригиналности и изразитог стилског ефекта. Иако је више од половине фразеологизама модификовано, уочене модификације јављају се на минималном нивоу, тј. најчешће су у питању модификације синтаксичког типа – у ФЈ мења се устаљени редослед компоненти или се мења падежни облик неке компоненте само са циљем да фразеологизам звучи природније у контексту целокупне комуникативне реченице. Модификације фразеологизама нису драстичне, јер дијалози у посматраним драмама треба да представе разговорни стил. Књижевни јунаци често користе стандардне облике фразеологизама, јер у брзини немају намеру нити времена да се поигравају речима и да буду сликовити, као и корисници језика у свакодневном говору, који користе стандардне облике фразеологизама, укоренење у лингвистичкој свести читалаца / корисника језика.

РЕЧНИЦИ

- РСАНУ:** *Речник српскохрватској књижевној и народној језика САНУ*, Београд: САНУ, 1959–.
- РМС:** *Речник српскохрватској књижевној језика*, Нови Сад: Матица српска, 1967–1976.
- Матешић 1982:** Josip Matešić, *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika*, Zagreb: Školska knjiga.
- Оташевић 2014:** Ђорђе Оташевић, *Фразеолошки речник српској језика*, Нови Сад: Прометеј.

ЛИТЕРАТУРА

- Бали 1909:** Charles Bally, *Traité de stylistique française*, Pariz: Heidelberg.
- Белић 1951:** Александар Белић, *Око нашеј књижевној језика*, Београд: Српска књижевна задруга.
- Матић 2016:** Томислав Матић, Ауторски фразеологизми у драмама Александра Поповића, *Научни сасијанак славистија у Вукове дане*, Београд: Међународни славистички центар, 407–418.
- Мршевић-Радовић 1987:** Драгана Мршевић-Радовић, *Фразеолошке глагољско-именичке синијајме у савременом српскохрватском језику*, Београд: Филолошки факултет Универзитета у Београду.
- Мршевић-Радовић 2014:** Драгана Мршевић-Радовић, *Фразеолоија и национална култура*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- Николић, Ђорђевић 2016:** Марина Николић, Весна Ђорђевић, Модификације фразеологизама у српској реп музици, *Српски језик, књижевности, уметности I. Језик, књижевности, уметности*, Крагујевац: Филолошко-уметнички факултет, 423–431.
- Петровић 1998:** Владислава Петровић, Употреба фразеологије у делима Јована Стерије Поповића, *Зборник Мајице српске за филологију и лингвистику*, Нови Сад, 103–111.
- Ристић 2013:** Гордана Ристић, *Соматизми у немачкој и српској фразеолоији (контраситивна исцраживања)*, Нови Сад: Филозофски факултет Универзитета у Новом Саду.

Tanja Petrović

PHRASEOLOGISMS
IN DUŠAN KOVAČEVIĆ'S PLAYS

Summary

In this paper we analyzed phraseological units excerpted from four Dušan Kovačević's comedies – *The Marathon Family*, *Balkan Spy*, *Radovan III* and *The Professional*. Using structural and semantic analysis we examined 42 phraseologisms in total – after having done the structural analysis, we have noticed two types of phraseologisms: phraseological units in the form of a syntagm, and phraseological units in the form of a sentence, and after the semantic analysis, we have marked global and component phraseologisms. It has been observed that almost half of the phraseological units are somatisms which have a significant stylistic role in D. Kovačević's literary style. Our assumption was that there would be many modifications of conventional phraseologisms, but after the analysis, we have concluded that all the modifications that were made by the author are there to adapt the phraseologisms to the whole sentence. In the end, we have briefly determined the effects of using phraseological units as highly stylistic and expressive linguistic means.

Key words: phraseologisms, phraseological modifications, structural and semantic analysis, literary style, Dušan Kovačević's comedies, Serbian language.

II

Милан Бјелановић

Филолошка гимназија, Београд

Ментор: асист. мср Бојан Марковић

Учитељски факултет Универзитета у Београду

АНАЛИЗА ЖЕНСКИХ БИЋА ИЗ СЛОВЕНСКЕ МИТОЛОГИЈЕ КОД СРБА

Сажетак: Овај рад се бави обрадом неких женских бића старословенске митологије највише се фокусирајући на утицај који су имала код Срба. О митологији старих Словена се не зна много. Разлог томе је што стари Словени нису имали своје писмо, а када су га добили, оно је дошло са ценом прихватања монотеизма хришћанства. Оно што се зна највише долази из усмених предања, лексике словенских језика и неких ретких материјалних споменика. Прво биће у раду је Весна. Она је богиња природе и препорода коју су стари Словени уважавали и волели. Мокоша је прво женско божанство. Сматрало се да је заштитница жена, али је била богиња која је изазаивала страхопоштовање. Морана је божанство смрти и зиме. Од ње је временом постало и једно демонско женско биће, мора. Оне су људима у сну отежавале дисање. Вештице су врло моћна бића која су била окривљена за болести, суше и друге непогоде. Сматрало се да поседују некакво надзнање и да понекад имају вештичје скупове. Виле се претежно јављају код Јужних Словена, али њихови трагови се проналазе и у лексици осталих словенских народа. То су прелепа бића дуге косе која су у снажној вези са природом. Имају категоризацију по којој су неке заштитнице природе. Понекад помажу људима, али умеју и да напакусте. Врло су чест мотив у српској народој књижевности. Циљ рада је показивање важности коју су ова бића имала на лексику и поглед на свет Словена.

Кључне речи: старословенска митологија, Весн, Мокоша, Морана, мора, вештице, виле, природа, лексика словенских народа

1. УВОД

Знање о религији старих Словена пуно је недостатака, јер о њој нису записивали сами Словени већ народи који су долазили у контакт са њима, попут Римљана. Иако није употпуњено знање о обредима, обичајима и митовима старих Словена, њихова религија је опстала довољно дуго да је почела да се генерацијски преноси. Она је због тога и опстала јер је стари Словени нису писмено овековечили. Тадашњи Словени су је усмено преносили и постала је део усмене традиције.

Словени су били окарактерисани од стране римских историчара као варвари, дивљи и слободни људи, али такође и као добри домаћини који су били пријатни према онима који долазе, праведни људи и честите жене који су се користили демократијом у својим заједницама. Ови подаци се могу пронаћи у делу историчара Псеудо-Цезарија познатим под називом *Пишања и одговори*, као и у делу *Спис о райновима* историчара Прокопија и у тексту Псеудо-Маврикија *Како треба постојати са Словенима, Анђима и сличним*. Такође, у делу Псеудо-Цезарија се помињу под именом Склавини, а у преостала два текста се помињу као народ који живи у планинама и поред река и како имају у свом пантеону врховног бога, али и нижа божанства попут нимфи. Стари Словени су од стране Прокопија окарактерисани као необично јаки и високи људи риђе косе (Марјановић-Душанић, Шуица 2009: 57–58).

Стари Словени су, дакле, били народ са неким обичајима и религијом. Међутим, због сеобе народа која је отпочела 375. године услед продора Хуна кроз равницу између планине Урал и Каспијског мора, многи народи су бежали из својих подручја у страху (Марјановић-Душанић, Шуица 2009: 9). Словени су се нешто касније тој сеоби и прикључили. Отишли су из своје прапостојбине за коју се са великом сигурношћу претпоставља да је била на подручју великих река попут Лабе, Одре, Висле, Дњестра и Припјата. За ове области се претпоставља да су њихова прапостојбина јер су ту пронађени материјални историјски извори попут остатака насеља, оруђа, оружја, накита и гробница (Марјановић-Душанић, Шуица 2009: 51). Расељавањем су се поделили у три групе: Источни Словени, Западни Словени и Јужни Словени (којима припадају Срби).

Појавом хришћанства и покрштавањем, многе религије су ишчезле. Неке религије и створења из тих истих религија била су пренета у својој суштинини у хришћанство, а њихово место су заузели хришћански свеци. Ово се догодило и религији старих Словена. Свака од три групе Словена је била пре или касније покрштена. Покрштавање је код Словена отпочело од Јужних Словена у другој половини деветог века. Тиме што су били покрштени, њихова религија је склоњена у страну и сматрана неважећом. То се поготово тицало божанстава која су због хришћанства које је монотеистичка религија, то јест због једног хришћанског бога спала на ранг демона. Многи обичаји и обреди су преточени у хришћанске обреде. Ово се код Словена решило тако што су се неки стари обичаји асимилovali у хришћанство и тако опстали. Као пример се може узети паљење бадњака или то да нам предмет, попут одеће или слике чува сећање на некога. Такође, кључне особине словенских богова су, као што је већ горе наведено, преточене у хришћанске свеце. Примери за ово су личности попут Светог Илије, који је у народу познат и као Илија Громовник, чије се особине могу повезати са словенским богом Перуном или да је богиња Весна у неким својим основним особинама преточена у ликове Свете Петке и Богородице.

У религији и митологији старих Словена, као и у митологији Срба, преовлађују мушки богови и бића. Иако су врховни богови и створења која блиско утичу на људски живот већински били застрашујућа и мушка створења, у народним веровањима се неретко јављају јаке и битне женске фигуре. Премда су сва старословенска племена имала своје варијације у описима својих богова, сваки бог је постојао код сваког племена. Тако је било и са именима богова и богиња. Понегде се богиња Весна налази под именима попут Жива, Живана, Дива, Девана, па чак и Девица.

Женске фигуре се у словенској митологији већински проналазе као лепе жене, које су својом лепотом способне да заводе. Почевши од богиња, које су имале битан значај у старословенској митологији и религији и које су биле повезане са битним периодима у једној години. Богиње су биле врло значајне за саме жене, које су се највише и молиле тим бићима. Преко богиња је била представљена најчешће природа, препород, али и магијске моћи. Жене су уопштено, а поготово

словенске жене због своје везе са природом, биле повезане са враџбинама, магијом и магијским моћима. Због тога су стари Словени, али и народи настали каснијим раслојавањем овог европског народа, сматрали жене далеко способнијим за магију од мушкараца. Ово је представљало велики проблем хришћанској цркви која је настојала да истреби било какве демонолошке и магијске представе и обреде, јер би то само проузроковало неговање паганске традиције. Такође, код Словена жене које су се бавиле магијом не би биле представљане као вештице, јер је циљ магије већински био усмерен ка лечењу и заштити. Наравно, та иста магија је могла да се користи у зле сврхе попут наношења штете некоме, уклањања сметњи и освајања љубљене особе. Последица овога био је велики страх од моћних жена које владају магијом, али и окретање истим у потрази за помоћи. Ипак, оне нису биле свемогуће и било је амајлија и предмета за које се вервало да штите и одбијају магију и враџбине. Такође, одређене магијске и тајне речи су се преносиле на свако друго колено (са бабе на унуку, односно са деде на унука).

Иако је горе наведено да су биле већински лепе женске фигуре, у словенској митологији налазимо врло битна женска бића које немају лепоту вила и русалки. То су била бића која су у народу изазивала страх и стварала опрезност. Те фигуре које су без лепоте али са великим магијским моћима владале народним усменим предањима својом застрашујућом појавом су вештице и чуме(створење које је узимало лик бабе и ширило епидемију због људских грехова). Ова бића су својим лечењима и магијским моћима ширила неслогу, болест, штету, па и смрт.

Такође ова митолошка бића, за разлику од богиња, опстала су и укоренила се у народна предања и веровања. То нам говори да она нису представљала проблем монотеизму хришћанства и да су сматрана као нижи свет, где су сврставани са демонима. Због тога се о њима више и зна, јер су опстала довољно до тренутка да буду записана и да се шире по народу и његовим веровањима. Ипак, то се са богињама и боговима није догодило, али су многи од њих дали свој допринос свецима, а и нешто ређе, језику Словена и тиме остали, барем у основим својствима у народу.

2. ВЕСНА, ДЕВАНА И ЖИВА – ИСТА БОГИЊА РАЗЛИЧИТИХ ИМЕНА

Весна је била богиња коју су стари Словени врло поштовали јер је означавала плодност, пролеће и препород. Томе су се људи и радовали, јер је после дуге зиме која је све умртвила и коју је представљала богиња Морана, долазило време општег бујања и осећаја сигурности које се заснивало у обиљу хране и усева. Постојало је и веровање да Весна и Морана због својих супротности никада нису могле да постоје у исто време на истом месту. Морану би, у време почетка пролећа односио бог Стрибог¹, а доносио би Весну.

Сматра се да је Веснино име дошло од староиндијске речи *ves*. Ова реч је означавала светлост као и јасност, тј. бити светао и бити јасан. „Весна тј. светло или годишње доба које доноси светлост (ведрину)“ (Васиљев 1986: 142). Називи пролећа се код разних народа и језика, поготово индоевропског порекла, често заснивају на речи *ves*. Путем овога можемо да претпоставимо да је богиња Весна код Словена управо била богиња пролећа. Име са овим кореном се може пронаћи и у староидијском *vasanīa*, староперсијском *вахара*, новоперсијском *бахара*, у литванском *vasara* што значи лето и наравно у руском *весна*, што значи пролеће (Васиљев 1986: 142).

Весна је у усменим предањима Словена, али и писменим, попут бајки, представљана као женска фигура прелепог лика који је растао у снази, ведра и насмејана. Тиме што доноси лепоту и светлост природе после свеопштег мрака и умртвљености, она је морала бити и оличење здравља и снаге. Приказивана је као боса жена, без тканина на себи. Сходно томе што је представљала природу и ведрину пролећа, била је одевена у папрат, траву и цвеће. Представљана је дивне, дуге косе, која је понекад била у потпуности од цвећа и тиме је симболизовала нагу људску природу и повезаност са том истом природом. Представљала је снажну, здраву и веселу жену, бујних груди, које симболишу плодност и материнство. Понекад би у десној

¹ „Стрибог је у словенској митологији бог речних токова и потока набујалих од кише, бог свих водених и *ваздушних* *стирујања*. Сви ветрови сматрају се Стрибоговим унуцима. Најчешће спомињан код Источних Словена, он је и бог зиме, леда и мраза који доноси хладне ветрове, буре и невреме. Алтернативна имена: Подага, Погода, Подзвижд.“ (Гајић 2011: 43).

руци држала јабуку, а у левој грозд. Такође, приказивана је и са ластавицом, као весником пролећа на кажипрсту десне руке. Сматрало се да су сви мириси пролећа само траг који је она оставила иза себе, јер је била сматрана и богињом која је имала предиван мирис.

Веснин значај код Словена се огледа у томе што је она сматрана препородом не само за природу већ и за уопштено рађање и бујање живота. По веровањима она је била врло наклоњена људима и у пролеће би им пружала и обезбеђивала плодност и храну у изобиљу. Због тога је и била поштована богиња о којој се најалост данас и не зна толико. Својства која су се њој приписивала, такође су била и у основи богиње Деване која се јавља код Пољака (у пољском језику је најчешће навођена као *Devana* или *Dziewanna*). Тачније, обе су биле сматране за богиње препорода и приписивала им се заслуга за долазак светлости и зеленила после зиме која је била мрачна и хладна. Разлика је у томе што се Девани приписују и својства богиње лова више него што се приписују Весни. Због нејасности тачног имена ове богиње и раслојавања словенских племена која су долазила у контакте са другим народима, детаљи о паганским боговима укључујући и ову богињу су се мењали и умеју да буду недоследни. Ипак, суштинско значење ове две богиње је непромењено, а то су уска повезаност са природом и лепота препорода.

Осим Деване, која има корен речи повезан са још три имена ове словенске богиње, а то су: Дива, Дева и Девица, налазимо још могућих редакција. У неким народним описима (Гајић 2011: 63–64) личност словенске богиње пролећа и природе се придаје фигурама које су називане Жива и Живана. То што су у својој основи имају реч *жив* нам говори да је она била уско повезана са тим животом које је пролеће доносило. За редакцију са овим именом се у народу сматрало да је „Жива она која, по словенском предању, „учи људе орати и на травна пасишта стоку тјерати“, а у замену за ово од њих тражи само венце пољског цвећа.“ (Гајић 2011: 64). Ова богиња се јављала у веровањима Чеха и била је сматрана богињом људског живота и природе. Важност оваквог имена баш ове богиње се примећује и у томе што Вук у свом *Српском рјечнику* наводи како је у српском народу постојао обичај да жена, када види мушко дете пита „Како ти је Живко?“ Ово питање је било

постављено на овакав начин независно од тога да ли се дете стварно звало овако или не (Гајић 2011: 64). Тиме се такође и упућивало на богињу и то што она представља здравље и препород, те се овакво питање сматрало веома добронамерним. Оваквом применом имена ове богиње закључујемо да се њен култ незванично одржавао у свести народа.

Код саксонског истроичара Хелмолда, који је написао дело *Chronica Slavorum*, наводи се богиња са овим особинама под именом Сива, богиња природе која даје и богатство и која се јављала код Полабљана. Име Сива Чеси су тумачили као Жива што је и више вероватно, јер се име Сива први пут јавља код Хелмолда. Такође, не зна се са сигурношћу да ли је изговор *Сива* правилан јер се у неким списима наводи као Сина (*Sinna*) (Leže 2003: 132–133).

*Сива Жива сива силна,
Сива силна њолубице!
Да куда си њушвала?*

(део обредне песме који се пева
на Божић, као најаву лепших дана)

Постоји још једно име које представља женску митолошку фигуру која није толико одређена, а то је Лада. Ово име се јавља много ређе од осталих имена. Наиме, богиња овог имена је више имала свосјтва богиње лепоте и љубави, а мање природе, рађања и материнства према свему живом. Такође, нема пуно текстова где се наводи оваква богиња. Сходно томе се поставља питање да ли је ово нека измењена редакција Весне, или је пак друго словенско божанство. Због мањка информација и недоследности у што тачнијем опису ове богиње, преиспитује се њена валидност у словенском пантеону (уп: Гајић 2011: 63–64, Васиљев 1986: 142).

Функција ове богиње у словенском пантеону може се упоредити и са грчким богињама Деметром и Артемидом. Са Деметром се доводи у везу путем тога што су и једна и друга богиње плодности, зелене земље и жита. Људи су јој били врло наклоњени због тога. Веснина веза са Артемидом произилази из тога што је Артемида била богиња лова, дивљине и заштитница дивљих животиња. Такође, Артемида је била једна од богиња девица грчке митологије, а то можемо повезати са једним од имена која су пандан Весни, а то је Дева или Девица.

За ову богињу су се и везивали повољни временски услови, због чега су људи и поштовали ову фигуру, али и сматрали да им је наклоњена. Због овога би, у време суша, као појава у народу настале додоле. То су младе девојке које иду босе од куће до куће обучене у стару одећу или пак без икакве одеће, већ огрнуте слојевим вегетације и венцима од траве или житарица на главама. Такође, имале су предводницу која се звала додола или додолка, која би потпуно свукла одећу са себе и огрнула се травом и цвећем. Она би, када се дође до неке куће сама играла, док би остале девојке певале. Додолка би својим изгледом алудирала на то како се сматрало да Весна изгледа, те би у пределу где је суша, симболично предсављала богињу плодности. Док би додоле певале, изашла би домаћица куће, или пак дете, и поливали би додолку водом, што је био симболичан чин ради призивања кише. Песма коју су додоле најчешће певале гласи: „Наша Дода бога моли, да удари росна киша!“ Такође, на крају сваког стиха било које песме ове врсте, додоле би додавале и: „Ој додо! Ој додоле!“ Овај пагански обред је имао за циљ да преко понашања девојака које се посредно обраћају богињи, донесе кишу и препород земљишту.

Такође, Весна је оставила траг у словенским језицима. У руском језику је већ горе наведено да реч весна означава пролеће, као и у украјинском. Такође, у пољском језику реч за пролеће је wiosna (вјосна). Име ове богиње се код Јужних Словена није пренело у значењу пролећа, али је постало често властито име. Такође, Чеси и Словаци имају своју варијанту имена Весне, а то су имена одмила попут Веснушка, Веснинка, Веска.

Овиме закључујемо да су три најважније и најучесталије редакције имена једне исте богиње – Весна, Девана и Жива – оставиле траг у језику. То нам говори о култу ове богиње и о томе како се она, после покрштавања и уништавања словенског пантеона, очувала и урезала у језике Словена и тиме наставила да траје.

3. МОКОША – ОКЛЕВЕТАНА БОГИЊА

Мокош или Мокоша је била богиња старих Словена које је највише и најчешће представљана како богиња заштитница жена, деце, јагањаца и женских послова. Она је уз себе носила, попут Весне, и епитет богиње плодности, а понегде и влажне

земље. Може да се доведе у везу са богом Перуном. Такође, и као пандан његовог врховног божанства, јер је она међу женама, богињама и женским бићима била оно што је Перун био за већински словенски пантеон. Поред тога, могла се довести и у везу за богом Волосом, богом шума и мочвара. Мокош је сматрана такође и за богињу мајку. По једном предању, она, или још једна богиња са којом се повезује, а то је Вида, Сварогова жена, заједно је са Сварогом заслужна за настанак људског рода.

Спада у групу најстаријих словенских божанстава. Она је била једино женско божанство староруског пантеона. То можемо и да закључимо путем тога што је руски кнез Владимир 980. године, између осталог, подигао идол богиње Мокоше на брду у Кијеву (Гајић 2011: 66). Касније, њен значај је знатно опао и био је унижен доласком хришћанства и покрштавањем. Она је била стављена на ранг демона, те је од некада богиње заштитнице добила епитет опасне жене које се треба плашити. Због тога је прешла у божанство са злим намерама и њен култ је био унижен. Такође, њен кип је представљао ружну женску фигуру састављену од разних животињских делова. Према тумачењу које је дошло после покрштавања, означавала је муке и невоље.

Ипак, мотив и суштина Мокоше каква је првобитно била за Словене, није ишчезао. Улогу ове богиње је преузела хришћанска светица Света Петка, тј. Петка Параскева². Она је била сматрана женском фигуром која је била заштитница жена и женских послова. Такође, жене које би се бавиле магијом би се молиле Светој Петки да им врачања и чини успеју.

Словеначки историчар Јосип Мал је Мокошу описао овако: „У словеначким приповеткама сачувала се као моћна чаробница Мокошка. Она је била људима наклоњена; *кашкана* им је у злу *йомајала*. Посебно радо односила децу, нарочито ону коју су лоше одгајали“ (Гајић 2011: 66–67). Ово нам говори о тој дуалности која је окруживала ову богињу. Она је, иако је била заштитница жена, деце, јагањаца и женских послова, такође кажњавала жене које свој посао не раде добро. Такође, тиме што би понекад помагала људима у злим намерама и што

² Петка је настало од речи петак, реч *йараскева* код хришћана и јевреја означава припрему. Име Петка Параскева означава припрему на дан петка пред прославу суботе.

је представљана као ружна жена која је изазивала страхопоштовање можемо да закључимо да је иако је била обожавана и представљала заштитницу, није била у потпуности добронамерно, али ни злонамерно божанство, већ негде између ове две стране.

Мокошин спољашњи изглед карактерисали су велика глава и велике руке. Она јеноћу прела у сеоској кући обилазила жене да види да ли свој посао раде добро и вредно или рђаво. Такође, јер се Мокошиним даном сматрао петак, ниједна преља није смеле тада да ради неке послове, а поготове не да преде, јер би била кажњена од стране Мокоше. Постојао је обичај којим се овој богињи одавала почаст. Жене, поготово са простора Балкана где се најмање унизио култ ове богиње, бацале су своју кудељу у воду. Та кудеља би била називана *мокрица* и она би претстављала жртву принесену Мокоши. Ово се огледа и у томе што се у украјинским ритуалима XIX века Петки, која је представљена као жена распуштене косе која би била вођена по селима, приносила жртва у виду пређе или кудеље коју би људи бацали у бунар. Назив тог обреда је *мокрида* (СМЕР 2001: 363). Одржавање култа ове богиње није било фиксирано само за петак, него су се на пример, ноћу остављале маказе на чијим крајевима се остављао прамен вуне као понуда Мокоши. Путем овога можемо да видимо да се култ Мокоше одржао довољно дуго да буде забележен. Тиме што је била богиња посебно оријентисана ка женама и њиховим пословима, њен култ су и одржавале жене. Због овога о Мокоши највише знамо из усмених предања која су касније записана, јер су историју и митологију најчешће записивали мушкарци.

После доласка хришћанства Мокоша је, поред тога што је била унижена на ранг демона, имала и улогу једне врачаре. Свештеници су и питали неке жене при њиховим исповестима: „Ниси ишла к Мокуши?“ Такође, у северној Русији постоји веровање у фолклористици да је Мокоша једна жена која се јавља за време великог поста и облази куће да би надгледала преље. Уколико би се њихов чекрк окретао те зашкрипао, мислило се да Мокоша преде. Постоји и предање које сведочи о томе да се Мокоша бавила животињама, а они гласи да уколико неко неострижено јагње изгуби вуну да га је Мокоша остригла.

Порекло имена Мокоше умногоме је неразјашњено. Постоји теорија да је корен имена Мокош у речи *мок-*, за коју се залагао и Луј Леже (Leže 2003: 106). За ову реч се верује да означава нешто ружно и гадно. Сматра се да у везу са том речју могу довести и наше речи *мок-ар*, *мок-рина*. Наставак *-ош* може да ствара проблем овој теорији, мада постоје имена код Словена са овим наставком попут имена Милош и Урош. Према овој теорији, име ово богиње би означавало божанство ругобе и одатле може да потиче приказивање Мокоше стастављене од разних животињских делова. Такође, тиме што се сматра да су од овог корена настале неке речи у словенским језицима попут мокар и мокрина веровало се да је она била и богиња мокре и влажне земље, која је била добра за раст биљака и тиме представљала плодност. Друга могућност је да име Мокоша долази од грчке речи малакиа (μαλακία) тј. неко рђаво божанство. За ову теорију се залагао хрватски филолог и слависта Ватрослав Јагић који је је сматрао да Мокоша зло божанство које наводи на Онанов грех³ (Васиљев 1986: 105).

У језику Словена се одржала и у синтагми Мокошкин врх који је означавао брег где се постављао идол Мокоше. Мокоша је такође била повезана са још женских бића код Словена. По неким својим особинама, на које може и метафорички да се гледа, она је имала сличности са Суђајама. Оне су биле три жене које су долазиле до новорођенчета трећи (понегде и седми или десети) дан по рођењу и одређивале су живот детета као и његову смрт. Код Словена је владало веровање да је судбина човекова већ одређена, али да се путеви којима он иде до те крајње судбине, могу да се мењају. Тиме што је Мокоша била богиња у чији су опсег спадали и вретена и преслице, за њу се сматрало да она има нечију нит живота и да може да је и пресече.

Мокоша је богиња која је код старих Словена била веома поштована, а доласком хришћанства унижена. Ипак, она се очувала у свести словенских народа. Била је прва и најстарија богиња која се појавила у староруском пантеону, а ипак

³ Онан је бибијска личност. Он је други син Јуде и требало је по леви-танском закону да се ожени удовицом свога брата како би они имали дете које би се сматрало првцем првог Јудиног сина. Онан је просипао своје семе по земљи како би избегао зачеће. Због тога га је и стигла божја казна – смрт. Са овим библијским догађајем је погрешно повезан појам мастурбације.

у њеним представама има много недоследности. Било да је добро или лоше божанство, њен значај за словенску митологију и то што су и жене имале свог заштитника је неприкосновено велик и битан.

4. МОРАНА – БОГИЊА ТАМЕ И ХЛАДНОЋЕ; МОРА

Морана је једно од три најпознатијих и најбитнијих богиња у словенској митологији, поред Весне и Мокоше. Она је чак и повезана са једним створењем које је делимично преузело њену улогу о којем ће касније у раду бити више речено. Морана се не помиње у старим споменицима, стога можемо да закључимо да је она млађе божанство и да припада традиционалној књижевности. Представљена је као зло божанство које је било сушта супротност богињи препорода, плодности и живота – Весни. Оно што ове две богиње имају заједничко је то да су обе сматране лепим богињама. Мада, Весна је означавала живот и његово бујање, те је и њена лепота била таква, снажна и растућа. Ипак, лепота Моране била је у паду, а она сама је била бледа и испијена.

Замишљана је са дугом црном косом, због које би до изражаја долазила њена бледа кожа попут снега. Такође је имала и вучје очњаке и канце. Овиме је био нарушен тај неки традиционални изглед богиње, а наглашавана њена зла и умртвљна страна. Њен изглед се доводи у симболичну везу са тиме шта је сама и представљала. Морана је била богиња зиме, хладноће, таме и смрти. Она је била одговорна за смрт и умртвљивањ људског, животињског и биљног света. Као што се на Весну гледало као оличење плодности и добра, а на Мокошу са страхопоштовањем, толико Морана није била вољена. Она је представљала то исконско зло божанство које после живе природе пуне снаге, целу ту природу убијала. Све непогоде које је зима доносила попут хладноће, снега, мећаве, смрти природе и несташице хране, биле су приписиване њој (Гајић 2011: 65).

Њу и Весну је бог Стрибог стално односио на својим ветровима и тиме им замењивао места, јер оне због својих разлика, никада нису могле да се сретну. То је код Словена био

симболичан и својствен чин у коме су се смењивали повољни и неповољни временски услови. Због тог убијања природе и испијености, на Морану се понекад и гледа као на старицу, тачније бабу (Гајић 2011: 65). Ово је битно и за етимологију у српском језику, јер се у народу првим весником пролећа сматра цвет *висибабa* који представља бабу која виси, која пада и умире пред долазак пролећа. „Дуни јуже да се бабе пруже“ је народна пословица која говори о томе како јужни ветар односи зиму. Сматра се и да је „зубато сунце“ које се помиње у нашим народним умотворинама, али је и синтагма само за себе, представља Морану. То је доба године када сунце сија, али је још увек веома хладно и влада зима. Придев зубато се по неким тумачењима односи на Моранине вучје очњаке који нагризају природу.

*Мора бора! Не њрелази
њрек' овога бјела двора.*

(Народна песма у којој се помиње или словенска богиња Морана, или пак женско биће које се назива Мора (Гајић 2011: 65))

Богиња смрти, таме и зиме се код Словена, поред најзаступљениг Морана, налазимо и имена попут Морене, Марене и Маране која су врло слична (Гајић 2011: 65). Такође, проналазимо и имена која су и етимолошки важна за ову богињу а то су Маржана и Маржена, па чак и Мрзало. Ова имена су етимолошки повезана са речју *мраз*, или на пример у руском језику је реч *мороз*. То нам поручује да је ова богиња била битна за Словене и да је оставила језички траг као и свој печат у њиховој традицији.

Постоји и једно биће које је лексички повезано са Мораном, а то је мора. У литератури може се понегде пронаћи као демон због монотеизма хришћанства које има своју расподелу бића (Чајкановић 1994: 224–225). Пак, најчешће се у литератури и народу сматра бићем које је на неки начин повезано са вештицама.

Постанак море као бића има више верзија. То може бити женско дете које се родило са зубима или у крвавој постељици, или уколико се у једној породици заредом роди шест или седам ћерки последња може да постане мора. Дете може да

постане мора уколико су му родитељи прекршили неке сексуалне забране, попут односа уочи празника или током циклуса жене. Такође, и душе људи који су умрли без исповести или нису прописно сахрањени или душе деце која су некрштена или непрописно крштена. Иако се на море често гледа као на женска створења, код Пољака, Чеха и Лужичких Срба јављају се и мушке море, али о њима нема много забележеног. Најпознатије је веровање да су оне вештичје кћери или вештица која се покајала, те више не једе људе, већ им у сну отежава дисање. Уколико би то била ћерка вештице она би од мајке изучила занат, али вештица може да постане тек када се уда (Чајкановић 1994: 225).

Главно обележје овог створења је то што ноћу, некој особи док спава притиска груди и отежава им дисање. Ово је у времену пре развоја модерне медицине деловало као узрок неких болести. Према неким веровањима постоји више врста овог створења. Нека заспалом човеку пију крв, нека жени млеко из дојки, нека исисавају сок из дрвећа, поврћа или корова. Жртве им бледе и умиру, те је код неких Словена улогу море преузео вампир. Море су или невидљиве или су описане (СМЕР 2001: 364) као полупрозрачна, мршава и кошчата приказа необично дугих руку, ногу и ноктију, или пак као неразговорка људска сенка. Поред свог јединственог изгледа, по предањима поседују моћи претварање у разне животиње или неживе ствари. Најчешће су у питању лептири, комарци, мишеви или неке домаће животиње. Мора би добила могућност и преображавања у жену у случају да некоме или нечему призна шта је, довољно је чак и самој земљи.

Сматрало се да у домаћинство могу да уђу кроз било који отвор или рупу, чак и кроз кључаоницу. Стога, у народним предањима се проналази неколико начина одбране против њих. Најуспешнијим се сматра наопако окренута метла која стоји иза врата. Ово је производ тога што су разни европски народи метлом терали зле душе из куће. Такође, користили су се и нож, игла забодена у одећу, бели лук, хлеб, огледало или стављање појаса преко себе пред спавање који мора бити опружен. Могуће је понудити јој пријатељство или савез помоћу соли и тиме се она окумљује. Уколико би човек у току спавања искусио проблеме са дисањем требало би мори да каже да дође ујутру и да ће јој дати хлеба и соли. Прва жена која би ујутру

дошла била би мора, дали би јој се хлеб и со и она више не би долазила. Добром одбраном се сматрала и употреба басми у којима се помиње светац Сидор који тера мору (Чајкановић 1994: 226–225).

Мора је свој траг оставила у лексици словенских језика. Корен имена море је сличан у словенским језицима, а то је *мор-* или *маї-*. У српском је то *мора*, у пољском *zrnot*, *mora*, код Лужичких Срба је *morawa* итд. Речи тог корена блиске су прасловенском „*могь-*“ што има везе са смрћу. Поред овога, *мора* је у спркосм језику довела до развијања речи попут *морийи* или *уморийи* (тј. *умор*), које је настало од речи *умреји*. У језику налазимо и синтагму *ноћна мора* која означава лош сан који нам отежава спавање и ствара нам неспокој. Овде можемо да уочимо и повезаност са отежавањем дисања у току спавања.

Богиња Морана и сама њена улога у одумирању природе није превише другачија од улоге море. Њихова имена су на нивоу лексике повезана, описи њихових изгледа су слични, као и негативне функције у народним веровањима. Као што је већ исказано, монотеизам хришћанства не дозвољава постојање било којих других божанских бића, али дозвољава постојање магијских створења која окарактерише као демоне, те је мора много дуже опстала у веровањима.

5. ВЕШТИЦЕ

Вештице су међу најраспрострањенијим бићима у митологијама разних европских народа, а не само Словена. Оне су можда и најомраженија женска бића због злодела за која су по веровањима способне. Сматра се да жена може постати вештица на више начина. Можемо их поделити на три групе по њиховој природи и функцији. У прву групу можемо сврстати најстарије веровање о постанку вештица. Првобитно се сматрало (Чајкановић 1994: 215) да стара жена која након смрти постаје вештица, те су то били послесмртни демони или женски демони устали из гроба. Оне дању живе на гробљу, а ноћу обављају своје вештичје послове. Најчешће би се претварале у лептира, лептирицу или птицу, а то води порекло од веровања да су ове животиње преносиоци душа, то јест да су

у њима душе преминулих. У другу групу спадају демонске жене које су или рођене вештице, те имају и мали реп, или их је тај занат научила старија вештица. Врло често то би била њихова мајка. Трећа група вештица су старије жене које се називају вештицама, али тачнији термин за њих је врачара. Оне најчешће превлаче туђе плодове на своје њиве, или млеко из туђе стоке у своју стоку. Такође, ван ове класификације, жена би могла да постане вештица уколико би имала односе са злим духом, или пак ђаволом. Као и мора, вештица би могла постати и девојчица која је зачета уочи неког великог хришћанског празника, или која је рођена у крвавој кошуљици или чак девојчица коју је мајка дојила *ипри Велика њешка*, тј. више од три године.

Често су замишљане као старе и ружне жене, кукастог носа, распуштене седе косе, грбаве или хроме. Као што је већ поменуто, могла би да има реп, али и нека обележја некарактеристична за жену, попут бркова, или пак за било које људско биће, попут двоструког реда зуба. Карактеристичне су биле и очи вештице. Сматрало се да имају мрки поглед и црвене очи, као и да свог саговорника никада не гледају директно.

Вештице су активне током целе године, по правилу ноћу. Нарочито су активне и опасне у пролеће, од Божић до Богојављења (тада су некрштени дани те је доњи, демонски свет отворен), Ивањдан и Ђурђевдан, уочи пуног месеца, олујних ноћи као и Белих поклада⁴. Оно што је једно од главних обележја свих вештица је то да једу људска срца и цигерице. Узимале би нечије срце тако што би каквим штапом, за време спавања, удариле некога преко леве стране грудног коша, те би им се груди отвориле. Вештица би узела срце те особе, а затим би они одмах умрли или би она одредила када и како ће онај чије је срце појела завршити живот. Како је ово вештица чинила ноћу, њена душа би ради овога морала да јој напусти тело. По предањима (Гајић 2011: 140) уколико би се тело вештице, док је душа ван њега, окренуло тако да глава буде где су биле ноге, а ноге где је била глава она се никада неће пробудити јер душа неће знати да се врати у тело. За вештицу се понегде може пронаћи да је демон уже сродничке заједнице. Постоји једно

⁴ Покладе су народни празник који има паганске корене који су везани за култ Сунца и долазак пролећа. Данас се у хришћанству покладе везују за почетак обележавања великог поста уочи Ускреса.

веровање у вези са овим. О томе говори и пословица „Вештица на своју крв трчи“.

Моћи ових створења су разне. Могле су да се преобразе у животиње. Већ је поменуто да су то најчешће лептир, лептирица и птица. Веровање да може да се преобрази у коња или мачку је мало новије и вероватно је у нашу митологију ушло из германске (Чајкановић 1994: 217). Могле су да се претворе и у неживе предмете, попут точка, а могле су и да заварāju човека и да се претворе у младу девојку и тако сакрију свој прави изглед. Оно што говори о веровању у велике магијске способности вештица је то да су сматране одговорним за многе временске непогоде и болести. Могле су и да окамењују људе или да их начине немим или мутавим. То је описано у бајци „Три јегуље“ (Караџић 1975: 98–100). Верује се да човек не треба да разговара са вештицом, нити да се окреће уколико му се чини да га неко зове да се не окреће јер ће се тако најбоље заштитити. Вештице путују на разне начине. Претвориле би човека у коња и на њему путовале, или би путовале у љусци јајаета уколико путују преко мора. Такође, вештице су користиле вратило, метлу, лопату или брезов штап како би на њима јахале и путовале. Када би тако путовале, по небу би јарко сијале. Ово се може гледати као покушај народа да објасни метеоре. Због овога би се мазале некаквом машћу и изговарале би басму да би биле невидљиве. То су најчешће радиле да би неприметно стизале на своје скупове. Веровало се да се оне понекад удружују и имају гозбе где се за златним столом чаше и пију из златних чаша. На тим скуповима би често играле са демонима у циљу спровођења блуда. Најчешће су се окупљале око ораха, на раскрницама, на гумнима⁵. Ово се може повезати са грчим митом који укључује Артемиду и кариатиде које су играле око ораха, а ту се налазила и Хеката, која је главна вештица.

Одбрана од њих је у неком погледу слична одбрани од море. Најчешће су се људи користили басмама и утуцима⁶. Китили би врата и прозоре трњем јер се сматрало да се вештице тога боје. Такође се користио и бели лук који су људи мазали на себе, а посебно на децу како би и заштитили. Срби су и стављали какав рог на жар да би се развио смрад који би терао

⁵ Гумно је место где се људи састају. То је мали хоризонтални и често кружни плато ограђен каменом.

⁶ Утук је противнапад.

вештице. Било је могуће и понудити вештици савез. Веровало се да уколико видите лептира, треба да га ухватите и мало запалите на пламену свеће и да му се каже да дође сутра и да ће му се тада дати соли. Тиме би се вештици нудило кумство и она више у ту кућу не би долазила. Поред тога, уколико би се на сумњало да је у селу вештице, домаћини би стражарили и уколико би видели неку животињу попут мачке или жабе, одсекли би јој ногу. Сутрадан би гледали која жена у селу иде рањене ноге или руке. Такође уколико би се сумњало за неку жену да је вештица ухватили би је, везали и бацили у воду. Уколико би потонула, то би значило да није вештица, те би је извукли из воде и пустили. Ипак, уколико би плутала значило би да је вештица, те би је убили.

Најпознатија вештица код Словена је Баба Јага, тј. Жежи-баба или Баба Рога, име под којим је код нас најпознатија. Она се помиње у бајкама где је углавном противник јунака, мада, уколико је неко изузетно уљудан, она би им помогла, а такође и једе децу и људе због чега је највише озлоглашена. Према предањима она живи дубоко у шуми, у кући која скакуће на јендој кокошјој нози, где су на вратима уместо браве вилице оштрих зуба. На огради око куће су се налазиле људске лобање чије би очне шупљине понекад светлеле ноћу или у случају опасности. Она је слепа, али види и прошлост и будућност, а њен најчешћи сапутник је змија.

Сматрају се бићима изузетног знања, а то је вероватно због тога што је синоним речи знати, реч *ведати*. Источни Словени вештицу називају *ведьма*, *ведуня* и *знахарка*. Такође, вештица умире мучно и дуго, док се не ослободи демонске душе, то јест док не пренеу своје *назнање* на некога другог.

6. ВИЛЕ

Виле су створења највише карактеристична за Јужне Словене. Пре се мислило да се једино код њих и јављају што и није у потпуности тачно јер код Руса улогу вила имају русалке, а код Чеха и Пољака су оставиле траг у лексици. Ипак, јесте тачно да се култ вила највише проналази у митологији Срба, Бугара, Хрвата и Словенаца. Код Бугара су под именом самовиле или самодиве, али имају исте особине као спрке виле. Можемо их

упоредити са грчким нимфама и германским елфима. Имају сличне функције у митологијама као чувари природе, а и описи изгледа им се не разликују превише.

Порекло вила се у нашој народној традицији сматра горским. У народној песми „Опет у колу“ (Караџић 1975: 51–52) вила сама говори како ју је гора родила, у зелен листак и како ју је роса дојила. Проналази се и веровање (Leže 2003: 142) да се вила може родити и у неком црвеном главичастом јесењем цвету, а из Славоније потиче веровање да се вила рађа када греје сунце и пада киша, или кад се јавља дуга. Ово нам показује да се верује да су виле као продукт природе, те су зато и врло заштитнички настројене према њој. Виле су окарактерисане као прекрасне девојке, вечито младе које носе полупрозрачну белу или плаву хаљину. Имају дугу распуштenu плаву, или ређе црну косу у којој се крије тајна вилине бесмртности и уколико се вили ишчупа само једна влас косе она ће умрети. Често су окарактерисане (Leže 2003: 142) са очима које севају као муње и са дивним и раскошним гласом који онај који га чује никада не заборавља. Такође, описане су понекад са крилима, која су неретко извор њене надљудске снаге, са козјим, а ређе коњским или магарећим ногама. Зато би било делимично нетачно вилу назвати девојком јер има делове дела који нису људски и стога је боље рећи да је биће налик на девојку. Поред овога, вила може постати и душа умрле девојке. Такве виле живе близу вода и по обалама и цео живот им је у весељу и игри. Преминули заручници могу постати виле које лутају и каткад некога увуку у своје коло да играју док не од њих не остане ништа осим душе. Верује се да када су се појављивале да је то углавном било у множини и анонимно. Ипак, има и вила које живе за себе као чуварице извора или бунара. Развојем епске поезије све више се развија индивидуализација вила.

Оне су врло расподељене по групама, те има много врсти вила. Подела је највише заснована на пребивалишту вила. Најраспрострањеније су планинске или горске виле, водене виле које имају подгрупе изворских вила, вила бродарица итд., биљарице и виле које живе у облацима. Горске виле играју улогу Светог Илије када су у питању временске прилике. Скупљају облаке, производе буру, чувају од град итд. Планинкиње, назив за планинске виле, залазе и у пећине, претварајући се у змије, а девојачки облик добијају када из те пећине изађу. Ове виле су

више добронамерне и радо ће помоћи јунаку, међудим строго чувају своју природу. Имају миљенике међу животињама, попут јелена или срне које понекад и јашу, и често су замишљане са луком и стрелом. Оне имају своја стада о којима се брину, а ту су све дивље, тј. шумске животиње. Ово подсећа на цео корпус митова о старогчкој богињи лова и заштитници лова Артемиди. Она је сматрана врховном и првобитном нимфом. Њена функција као бранитељке природе је врло слична функцији горских вила. Поред њих имамо водене виле које више желе да напакосте било ком човеку. Уколико им неко замути воду на извору, или пак само пролази поред њихове реке, постојала би шанса да би га утопиле. Верује се да су бродарице способне да неке навуку болест па чак и смрт. Ипак, виле које чувају изворе су мало боље нарави. Неки извори који се сматрају здравим и добрим носе име Вилина вода. Биљарице су виле које живе у шумама и повезане су са једном биљком цео свој живот, чак могу у њу и да се претворе. Уколико се њихова биљка пресече, та биљарица умире. Оне су од свих врста најсклоније исцељивању, па чак и враћању изгубљених удова. Виле које живе у облацима су одвојене од земље, никада не силазе и стално су скривене. О оваквој врсти вила говори народна песма „Вила зида град“ (Leže 2003: 143).

Моћи вила су разне. Почевши од дуговечности. Виле ни су у потпуности бесмртне. Већ је речено да им је слаба тачка њихова коса, али такође се веровало да се одржавају у животу једући семе белог лука које само оне могу да пронађу. Уколико, то јест када би вили досадио њен живот, она би престала да једе то семе и онда би полако и безболно умрла. Као што је већ речено могу да контролишу време и да исцељују. Такође се сматра да могу да причају са животињама, а понегде се верује да виде будућност. Карактер ових створења у основи је сличан за све врсте. Виле су, ма колико биле правичне, врло сујетне и не могу да трпе када је нек девојка лепша од њих или уколико неко уме да пева боље. Пример за ово можемо да видимо у народној песми „Марко Краљевић и вила“ (Караџић 1975: 137–139), где вила забрањује Милошу, брату Марка Краљевића, да пева јер пева лепше од ње. Такође воле да руше оно што човек изгради и без обзира на то што су надљудска створења подложне су неким пороцима и великим манама. Зато се верује да уколико пијете на извору неке виле у изворе треба да убаците

мао новца, или уколико сте у близини биљарица жртву им исказујете тако што везујете тканину или буницу за жбун у ком се верује да је она. Екстремну потребу за жртвом видимо у песми „Зидање Скадра“ (Караџић 1975: 75–80) где вила од Вукашина Мрњавчевића тражи да људски живот буде сазидан у темељ не би ли престала да руши шта радници изграде. Такође за виле се за да кажњавају жене које раде на нерадне дане, што по функцији подсећа на словенску богињу Мокош.

Једна од најпознатијих ствари у вези са вилама је њихово коло. Оно се описује као место где би се виле понекад окупљале и играле. То би био какав пропланак или чак мали груг где расту гљиве и где је трава зеленија него у околини. Уколико би неко случајно или намерно згазио на вилинско коло, виле би га некако казнили, или би га устрелила да га ране или чак убију, или би му нанеле неко друго зло. Такође, волеле су да се такмиче са људима да виде ко ће пре посустати. Да ли ће то бити он које играју или човек који свира?

Однос људи и вила је врло специфичан. Иако су поносне и не воле да се мешају са смтрницима попут људи, неретко се заљубљују у људе. Уколико се то вили деси и она се уда за човека, тај брак не траје дуго. Вила увек на крају одлучи да оде. По предању, уколико човек види вилу како се купа и украде јој крила, одећу и окриље, вео којим понекад покривају косу и крила, вила постаје блиска човеку. Нема моћи, нити своју невероватну снагу, те се била приморана да буде са тим човеком. Ипак, ако вила успе да поврати своја крила и одећу онда би одмах одлазила и враћала се у природу. Овакав однос може да се кобно заврши по човека јер вила може да се врати ради освете. Поред освете или борби са обичним људима или јунацима, виле и често помажу људима. Помажу, понекад, јунацима или девојкама, али често или украду или чувају људско дете као одгојитељице. Доје га и онда због тога одрасту у људе велике снаге и лепоте, зато се сматра да су биле дојиле неке српске јунаке попут Марка Краљевића и Милоша Обилића. Оне су и лечиле болеснике на један старински начин. Очи Ђурђевдана или Спасовдана, болесник би требало да преноћи под биљком јасенком, пошто претходно донесе какву жртву за вилу, попут вуне, меда или погаче. Затим, вила би му или директно донела лек или би му га саопштила у сну. Касније виле се доводе у везу са браком, као неко божанство. Такође, верује се да су

оне нестале због њуди. У Источној Херцеговини се сматра да је ватрено оружје било кобно за њих (СМЕР 2001: 82).

Као и на многа бића разних митологија, хришћанство је имало утицаја и на виле. Сврстало их је међу демоне природе и много је искварило њихов углед и достојанство у народним веровањима. На њих је почело да се гледа све више као на злонамерна створења. Чак се из људи истеривала вила уколико неко није био при себи. Поступак је био такав да су људи стајали око оболелог а да је један свирао и тиме покушавајући да измами вилу напоље. Траг тога да се виле повезују са лудилом можемо да видимо и у словенској лексици. Иако се не зна тачно порекло ове речи, зна се шта је она оставила иза себе. Реч *вила* се чује и употребљава у језицима балканских Словена. Ту смо од речи вила добили речи попут *виленеџи* или *џовиленеџи*, која значи полудети, не бити сав свој. У бугарском имамо *вилџња* што значи бити под утицајем виле, постати луд. У Далимиловој хроници⁷ се помиње реч *vilati* што значи водити раскалашни, блудни живот, као и *vilny* – похотљив и *vilost* – лудост. У пољском имамо *wila* што је луд и *wilowac* што је будала (Leže 2003: 140).

Овим можемо да закључимо да су виле врло разрађена митолошка бића и да су опстале великим делом у лексици. Оне су једна од најкарактеристичнијих бића за српску митологију и можемо их сматрати једним од предстаница митологије код Срба.

7. ЗАКЉУЧАК

Поред овога, митолошка бића нам дају увид у то како су Словени некада гледали на свет и како су га разумели. Оно што је заједничка црта већини старословенских божанстава и митолошких бића је нераскидива веза са природом. Бића обрађена у овом раду показују потребу људи да се повежу са природом и да је објасне. Богиња Весна природи доноси препород, симбол је пролећа, а богиња Морана је умртвљује тиме дајући један годишњи циклус. Вештице користе природу за своје обреде и претварају се у животиње, које су саме по себи део природе. Виле су у једну руку зависне од природе, али у другу руку њоме господаре и штите је.

⁷ *Далимилова хроника* (XIV век) је први документ написан на чешком језику, те има велику историјску вредност.

Иако је словенска митологија је осакаћена од стране времена и хришћанства, она је опстала у предањима и тај мали део је доживео да буде записан. Због хришћанства о словенским божанствима знамо врло мало, јер нису смела да се супротстављају хришћанском богу. Када су женска божанства поготово, али и женска створења веома малобројна, морамо да се ухватимо за сваки траг који можемо да бисмо их разумели. Начин на који су ова бића остала урезана код словенских народа јесу веровања и оно што још битније, а то је лексика. Иако није у питању велики број лексема и израза они су довољно приметни и значајни да се не забораве. То нам помаже да стално ненамерно излажемо на светлост дана остатке врло оскудне словенске митологије.

ЛИТЕРАТУРА

- СМЕР 2001:** *Словенска митологија – енциклопедијски речник*, Светлана М. Толстој и Љубинко Раденковић, ур., Zepherbookworld, Београд, 2001.
- Караџић 1978:** Вук Караџић, *Српски рјечник (1818)*, Просвета/Нолит, Београд.
- Чајкановић 1994:** Веселин Чајкановић, *Стара српска религија и митологија (књига 5)*, Сабрана дела 1–5, БИГЗ, Београд.
- Leže 2003:** Luj Leže, *Slovenska mitologija*, Bonart, Nova Pazova.
- Vasiljev 1986:** Spasoje Vasiljev, *Slovenska mitologija*, „D. Davidović“/ARION, Smederevo/Zemun.
- Гајић 2011:** Ненад Гајић, *Словенска митологија*, Лагуна, Београд.
- СНПИБ 2007:** *Српске народне њриче и бајке*, прир. Владислав Косијер, Каирос, Сремски Карловци.
- Караџић 1975:** Вук Караџић, *Српске народне њјесме (књига 1) (1841)*, Нолит, Београд.
- Караџић 1975:** Вук Караџић, *Српске народне њјесме (књига 2) (1845)*, Нолит, Београд.
- Караџић 1975:** Вук Караџић, *Српске народне њриповјетке (1853)*, Нолит, Београд.
- Марјановић-Душанић, Шуица 2009:** Смиља Марјановић-Душанић, Марко Шуица, *Историја за II разред гимназије ојшине и друштвеној-језичкој смера*, Завод за уџбенике, Београд.

Milan Bjelanović

THE ANALYSIS OF FEMALE CREATURES
FROM THE SERBIAN SLAVIC MYTHOLOGY

Summary

This paper deals with some female creatures of old Slavic mythology while primarily focusing on its influence on Serbs. Not much is known about the mythology of old Slavs, the reason being that old Slavs did not have their own writing system, and when they finally got it, it came at a price of accepting monotheism of Christianity. What is known, though, comes predominantly from orally passed on tradition, lexis of Slavic languages and some scarce materialistic monuments. The first mentioned is Vesna. She is the goddess of nature and revival whom old Slavs respected and loved. Mokoša is the first female deity considered to be the guardian of women which induced reverence. Morana is a deity of death and winter who gave life to mora, a demonic female creature who made it hard for people to breathe during sleep. The next in line would be witches, highly powerful beings blamed for illnesses, droughts and other inconveniences, but also considered to possess some sort of higher knowledge and to sometimes frequent witch gatherings. The last are fairies who mostly appear in the tradition of South Slavs and in the lexis of other Slavic nations – beautiful beings with long hair strongly connected to nature. Because of their categorization some of them are considered guardians of nature. Sometimes they help people, but other times they may spite them. They are a frequent motif in the traditional literature of Serbs. The main objective of this paper is to show the importance these beings had on the lexis and worldview of old Slavs.

Key words: old Slavic mythology, Vesna, Mokoša, Morana, mora, witches, fairies, nature, lexis of Slavic nations.

Немања Грујичић

Ваљевска гимназија, Ваљево

Ментор: асист. Дуња Ранчић

Учитељски факултет Универзитета у Београду

ТРАДИЦИЈА И ПОПУЛАРНА КУЛТУРА У ПОЕЗИЈИ ШЕРМАНА АЛЕКСИЈА И МИЛЕНЕ МАРКОВИЋ

Сажетак: И Шерман Алекси и Милена Марковић се, у оквиру култура којима припадају, сматрају веома значајним ствараоцима на пољу књижевности, односно поезије. У овом раду дискутован је однос између традиције, популарне културе и политике у њиховим поетским делима, као и природа референци на популарну културу које они користе у свом раду. Такође, разматрана је њихова повезаност са постмодерним и пост-постмодерним покретима, а извршено је и поређење између ставова о идентитету који се појављују у њиховим делима. Анализирајући неке песме карактеристичне за њихов опус, запазили смо да су референце којима се Алекси служи углавном експлицитне, док је код Милене Марковић супротан случај. Имајући у виду погледе на традицију и идентитет који се појављују у њиховим делима, дошли смо до закључка да су обоје, свако на свој начин, прихватили тему рањивог идентитета, са Алексијем као „домаћим странцем“ и наративима Марковићеве о урбаном животу и његовим потешкоћама.

Кључне речи: Шерман Алекси, Милена Марковић, поезија, референце, традиција, популарна култура, идентитет, политика, постмодернизам, пост-постмодернизам.

1. УВОД

1.1. Теоријске поставке појма популарне културе

Са настанком и развојем студија културе које су, као једно од најдинамичнијих поља друштвено-хуманистичких наука, установљене крајем педесетих година двадесетог века, појавило се и питање популарне културе, односно како исту

дефинисати и на који начин приступити проучавању интеракција између ње и осталих видова културе. Вођене су такође и многобројне дебате о томе да ли је само постојање студија популарне културе оправдано (Browne 2006: 16). Њихови корени сежу до Теодора Адорна и његовог увођења појма псеудо-културе, у оквиру критике популарне културе, њеног порекла, као и утицаја кога она има на друштво у целини. У том смислу, Адорно чак и настоји да дочара удаљеност између ње и онога што он сматра културом у ужем смислу „зато што је наша једина нада да развијемо критику псеудо-културе, а за то је неопходна Култура, са великим 'К'" (Witkin 2003: 177). Упркос његовим и настојањима неких других теоретичара, проучавање популарне културе је успело да постане научна дисциплина, са бројним часописима, а и све већим интересовањем за универзитетске курсеве који покривају неке од њених многобројних аспеката. Поменута еволуција популарне културе, од појма који је сам по себи био парадоксалан, ако не и контроверзан, до предмета све већег броја научних радова, најсажетије се може изразити констатацијом да „попу не треба наука, али науци треба поп“ (Hecken, Kleiner и Menke 2015: 42).

Уколико се надовежемо на претходни закључак, можемо додати да оно што поп култури треба јесте – дефиниција. Будући да су се аутори при одређивању исте руководили различитим методама и критеријумима, њихови резултати се крећу од теорија о поп култури као „култури средње класе“ (Inglis 2005: 99) па све до дискусија везаних за линију разграничења између ње и тзв. „високе културе“ (Gans 1999: xv). И поред уочљивог диверзитета када је реч о начинима њеног дефинисања, један од кључних проблема везаних за студије популарне културе уопште јесте проблем дистинкције између ње и појма масовне културе. Још од Ролана Барта и његових *Митолоија*, истраживања масовне културе се често изједначавају са онима која за предмет имају поп културу (Polan 2015: 103). У овом раду ћемо настојати да користимо дефиницију популарне културе у ширем смислу, која покрива не само стандардне жанрове попут филма, масовних медија и популарне музике, већ и одређене стилове живљења карактеристичне за највећи део популације, укључујући спорт, исхрану и сл.

Појам који игра значајну улогу у развоју популарне културе и који, у исто време, представља кључан фактор њене

рецепције у друштву, јесу *поп иконе*. Грубо речено, можемо их дефинисати као *личности из најразличитијих области људској деловања које су веома присутне у медијима, што им омогућава да врше утицај на јавно мњење у целини или неки његов аспект*. Попут поп културе, и појам поп иконе је подложен бројним дискусијама, од којих су неке за предмет имале сличности између поп икона и тзв. „селебрити“ особа (Littler 2015: 124). Даљом надоградњом претходне дефиниције, можемо додати да *главни критеријум који нека личности треба да испуни да би била сматрана попом иконом јесте број референци на њу и њен рад у оквиру многих жанрова популарне културе*. Примера ради, поп певач Мајкл Џексон има статус поп иконе, не само захваљујући свом утицају на музику и модне трендове, већ и због разних референци на његову појаву, које сежу све до скулптура Џефа Кунса (Van Hoesen 2012: 81).

1.2. Кратак осврт на рецепцију популарне културе у савременој светској поезији

Након завршетка Другог светског рата Њујорк је постао један од светских центара уметности, полако преузимајући примат од европских градова попут Беча или Париза. Његов напредак је у многоме дуговао чињеници да су се неке од најзаслужнијих личности за развој европске авангарде, међу којима и Марсел Дишан и Игор Стравински, настаниле у САД. То је омогућило америчкој уметничкој елити да се боље упозна са неким тековинама модерне уметности, и то је већ крајем четрдесетих година резултирало појавом покрета апстрактног експресионизма, чији се представници Џексон Поллок и Марк Ротко и данас сврставају међу највеће сликаре апстрактне уметности уопште. Када је у питању музика, Џон Кејџ је успео да изгради себе не само као значајног композитора, већ је, захваљујући неким радикалнијим експериментима које је спроводио, какво је познато дело *4'33"*, ударио темеље и концептуалној уметности. Архитектура и плес, који су дали низ изузетних стваралаца и пре почетка Другог светског рата, међу којима се убрајају и архитекта Френк Лојд Рајт, као и плесачица и кореограф Марта Грејем, наставиле су свој развитак са многобројним иновацијама, док је вајарство касније доживело процват радом Еве Хесе и осталих постминималиста.

Фактори важни за унапређивање популарне културе су у том периоду Сједињеним Државама такође ишли на руку, што се и показало појавом неких кључних жанрова популарне музике, у првом реду попа и рока, настанком нових џез праваца као што је би-бап и знатним побољшањем филмске продукције, која је тих година изнедрила неколико незаобилазних класика седме уметности. На сцени су се тада појавиле и неке од првих поп икона у савременом смислу те речи, у првом реду Елвис Пресли и Мерилин Монро, чији је утицај на популарну културу видљив и данас.

У тим послератним годинама, на поетску сцену САД-а је ступила генерација рођена двадесетих година двадесетог века, која је у свом раду успела да изврши синтезу наглог развоја уметности, са једне, и еволуције популарне културе, са друге стране. Припадници те генерације који су оставили најдубљи траг на савремену америчку, па и светску књижевност, припадали су Бит генерацији или Њујоршкој школи, мада је било и утицајних стваралаца који су деловали независно од те две групе, међу којима и Џејмс Мерил, чија се остварења убрајају међу најоригиналније, упркос чињеници да је стварао у оквиру традиционалних метричких форми.

Када је у питању рецепција популарне културе у поезији, Бит песници су остварили искорак у односу на своје претходнике, спајајући тековине џеза, који је у то време био доминантан жанр популарне музике, са својим друштвеним и другим ставовима, па и са елементима зен будизма и осталих видова источњачке духовности. На пољу књижевног стила, припадници овог покрета су успели да ускладе своје личне афинитете према неким класицима (Ален Гинзберг је истицао Вилијема Блејка као свог узора, док је Вилијам Бароуз, са своје стране, гајио приврженост према Артуру Рембоу) и експерименталне технике књижевног стварања које су били развили, у првом реду Бароузови концепти попут *cut up* и *fold in*. Посебно интересантан је однос песника ове школе према будизму и осталим видовима источњачке мисли. Постоји гомила референци на зен коане и зен уопште, у чему предњаче радови Филипа Вејлена, а касније се чак уочавају неке тенденције према алтернативним облицима духовности, између осталих и према тзв. *Њу еџу* покретима који су тада били у настајању и чијој је промоцији допринео и сам Ален Гинзберг.

Њујоршку школу и њене одлике, међутим, далеко је теже дефинисати, будући да су неки њени припадници гајили поетике које се у много чему међусобно разликују. Овај књижевни правац је, будући створен у Њујорку, имао више контакта са авангардним правцима у уметности, укључујући већ поменути апстрактни експресионизам, коме су неки од песника допринели и као теоретичари. Управо због свог познавања савремених ликовних уметности и свог ангажмана на том пољу, песници Њујоршке школе су употребљавали још разноврсније референце на уметност, а, због чињенице да је већина њих и преводила модерну светску поезију, били су омогућени да томе приступе на знатно иновативнији начин. Они су такође имали посебан однос према цезу, који се није огледао само у низу референци на тадашња кретања у том жанру, већ и у њиховим стилу који је био богат импровизацијама и у том смислу подсећао на ритмове цез музике (Diggory 2009: 253). Од посебне је важности рад Френка О'Харе који је кроз своја песничка дела остваривао не само референце на популарну музику, филм и поп иконе попут Били Холидеј, већ је успео да ослика популарну културу у ширем смислу, што је видљиво у његовој знаменитој збирци *Песме за ручак*.

Идеје америчких песника су релативно брзо нашле одјека у Европи, првенствено у лику и делу Ролфа Дитера Бринкмана кога називају и „највећим побуњеничким талентом послератне немачке поезије“ (Weise 2008: 75). Прихвативши Бароузове експерименталне методе и додатно их унапредивши, Бринкман је омогућио немачкој књижевности да се упозна са савременим токовима англофоне поезије, али је и иницирао нове тенденције унутар ње саме, које ће разрадити његови настављачи. Бринкманове референце на популарну културу су богате, како по диверзитету жанрова које покривају, тако и по поводима за њихово коришћење, будући да су веома присутне, удружене са његовом познатом мултимедијалношћу, у оним делима која за предмет имају критику капиталистичког друштва (Rümmele 2012: 258). Он је пак отишао корак даље тако што је у својим песничким остварењима улазио у имплицитни дијалог са водећим филозофским струјама свог времена као нпр. егзистенцијализмом, те је успео да кроз поетске, прозне и есејистичке радове конципира своју личну филозофију која се може сумирати схватањем „да су класична филозофија идентитета,

а тако и идеја самоувереног Ја, у савременом добу дошле до свога краја“ (Schönborn 2011: 213).

Са Бринкманом као главним узором, наредних деценија се у Немачкој конституисао покрет „поп књижевности“ чији су представници настојали да у својим делима у целини прикажу поп културу и њен утицај на остале видове човекове делатности. У почетку експерименталног карактера, овај правац је, након уједињења Немачке, достигао свој врхунац, сврставши се међу главне токове савремене књижевности немачког говорног подручја. Попут њиховог великог претходника, и они су референце на масовну културу користили као део критике садашњице (Herrmann и Horstkotte 2016: 58). За њих је такође карактеристична иронија, која се често испољава кроз пародирање популарних дела писаних разумљивим и „лако читљивим“ стилем, што у исто време отвара дебате око тога где је граница између уметничке и других видова књижевности (Rauen 2010: 127).

Иако су поједине алтернативне групе попут московских концептуалиста успевале у својим тежњама да се укључе у најсавременије токове, уметност, па самим тим и књижевност, у Источном блоку није изградила сопствену рецепцију популарне културе, пре свега због сложеног односа између владајуће идеологије и тог појма. Тек су се са појавом соц-арта почеле појављивати референце на поп културу у делима уметника који су живели у земљама иза Гвоздене завесе. Соц-арт сам по себи је тежак за дефинисање, а разлог томе лежи у чињеници да је то био покрет који је настао у време када се Хладни рат приближавао своме крају, што се одразило и на радове самог правца. За разлику од својих америчких и западноевропских колега, источноевропски ствараоци су у самој концепцији соц-арта спојили и авангардне идеје и популарну културу, али су њима придодали и незаобилазно пародирање социјалног реализма, који је деценијама доминирао сценом СССР и држава које су биле под његовим непосредним утицајем. Премда превасходно покрет у оквиру ликовних уметности чија су средства изражавања често били и перформанси, као и инсталације, које је можда највише усавршио Иља Кабаков, унутар соц-арта су деловали и песници, међу којима је од посебног значаја био рад Дмитрија Пригова, који је међу оснивачима правца у целини. Припадник и московског концептуалистичког круга, Пригов је

у својим песмама умео да споји неке од идеја тих двеју група, чији је активан члан био. Користећи се, притом, и концептом деконструкције (Latific 2010: 260), он је омогућио својим творевинама да врше дијалог на различитим плановима, чиме је битно утицао на ток савремене руске књижевности.

Премда је поезија писана на индоевропским језицима била прва која је понудила изобиље референци на популарну културу, ни књижевност других језичких група у томе није заостајала. Савремени арапски песници су, почев од шездесетих година двадесетог века, настојали да у својим збиркама, између осталог, рефлектују и елементе западне поп културе, као и контракултуре. Имајући на уму велики број песничких група и праваца унутар арапске књижевности уопште, различити песници су користили те референце у различите сврхе. Примера ради, познати књижевник Адонис је у својим делима умео да супротстави европску културу арапској (један од циклуса је графички обликовао тако што је са једне стране писао о класичним арапским, а са друге о француским песницима деветнаестог века (Adonis 2010: 241–242)), помињући, понекад, и неке поп иконе које су се појавиле на америчкој сцени шездесетих и седамдесетих година. Кинески и јапански песници су такође развили свој оригинални однос према масовној култури, будући да већ неколико деценија уназад неке тековине настале на том географском подручју (као нпр. јапански манга стрипови) врше утицај на многе жанрове глобалне популарне културе.

2. ОПШТЕ ОДЛИКЕ СТВАРАЛАШТВА ШЕРМАНА АЛЕКСИЈА

Без сумње би се могло рећи да Шерман Алекси заузима једно од најистакнутијих места у савременој америчкој књижевности. Рођен у резервату, овај писац индијанског порекла је самим својим ступањем на уметничку сцену, крајем осамдесетих година двадесетог века, иницирао нови смер у развоју савремене поезије и поставио низ питања чија актуелност не јењава. Подједнако истакнут и као песник и као прозаиста, Алекси се успешно бави и осталим видовима уметности, у првом реду филмом, за који теме црпи из свог књижевног рада.

Уколико бисмо разматрали Алексијева достигнућа у целини, брзо бисмо дошли до закључка да промене које је он направио нису промене везане за стил или за форму, већ превасходно увођење нових тема и тачака гледишта у књижевност. У времену у којем су амерички књижевници почели да преиспитују појам идентитета из разних углова, појава Шермана Алексија, као и јединствена позиција коју он заузима, нису прошле без одјека.

Међутим, поставља се питање да ли Алексија можемо сврстати у постмодерне или у пост-постмодерне писце. Оно само је веома сложено, као и, уосталом, његов однос према савременој америчкој култури. Претходна напомена да експерименти у погледу форме и стила не спадају у његове примарне циљеве га свакако одваја од песника његове генерације, који су на тим пољима настојали да буду радикалнији. Стога се не може потврдити његова припадност неким авангардним струјањима која су настајала крајем двадесетог века и била сврставана у постмодернизам. Алекси, наиме, пише сведеним и разумљивим стилем (што је у директној супротности са оном линијом развоја модерне америчке поезије која је започета иновацијама Вилијамса и Камингза, настављена остварењима објективиста попут Зукофског и Опена, да би седамдесетих и осамдесетих била обележена радом тзв. језичких песника). Сличне тенденције се могу уочити и код представника тзв. *новог формализма*, покрета који је за циљ имао поновно оживљавање традиционалних песничких форми.

Сврставање Алексија пак у редове пост-постмодерниста би било знатно дискутабилније. И у својој поезији, и у својим приповедним делима, он се често служи иронијом, која је понекад усмерена и ка њему самом тј. његовом идентитету. Док та врста ироније није реткост за писце постмодернизма, књижевници чији се рад означава као „пост-постмодернистички“ на њу не гледају нарочито благонаклоно, што је став присутан и у есејима Дејвида Фостера Воласа, једног од првих писаца овог правца (McLaughlin 2012: 214).

Чини се, било да је у питању поезија, проза или филм, да су сва Алексијева дела окренута истраживању индијанског идентитета и његовог места у савременом америчком друштву, па и у савременом свету уопште. Дочаравајући сву сложеност тог проблема, он осликава Индијанце који су на самој маргини

друштва, при чему посебан значај заузимају ликови алкохолчара, што се може повезати са чињеницом да се и његов отац борио са том врстом зависности. Међу њима, један од најраспрострањенијих и најупечатљивијих носи име Lester Falls Apart (дословно: Лестер Који Се Распада). Управо због начина којим приступа књижевном стварању и свог односа према америчкој „мејнстрим“ култури, Шерман Алекси, а са њим и његово ствараштво у целости, се може окарактерисати као „домаћи странац“.

У овом раду биће анализирание песме које је Алекси објавио у својој збирци *Летио црних удовица*.

2.1. Однос између политике, традиције и популарне културе у поезији Шермана Алексија

У песми „Бранећи Волта Витмена“, Алекси најпре дочава слику групе младића који играју кошарку у резервату. Кошаркашка игра је иначе веома присутан мотив и у његовим приповеткама, као и романима, а ми јој овде можемо приступити као једном од аспеката популарне културе, који је, сем појављивања у масовним медијима, своје место нашао и у неким жанровима уметности као нпр. филму. Али, сем осликовања популарног феномена и његовог утицаја на младе Индијанце, Алекси убрзо прави референце на интервенције које је америчка војска имала у Кувајту и у којима је, такође, учествовао један број Индијанаца. Постојање паралела између спорта и рата се може протумачити као покушај сугерисања да они имају заједнички корен у такмичарској природи човека, али и као напомена да се конфликт појављује не само у виду физичког насиља, већ и као саставни део неких других надмеравања, чија је популарност у савременом свету очита. Иако је тематика ратних ветерана и проблема са којима се исти суочавају генерално честа у књижевности, Алекси индијанске ветеране приказује на потпуно супротан начин од уобичајеног: уместо ратника који се суочавају са сломом сопствених идеала, они су поистовећени са дечацима који заједно играју на локалном терену. Таква слика уп-ућује на став да су они заправо невини, што се директно исказује у стиховима: „То су ратници двадесетог века који никада неће убити, / иако је неколико њих тихо седело у пустињама Кувајта, / чекајући наређења да ураде нешто, да ураде нешто“ (Alexie 2012: 515).

Следећа паралела коју Алекси прави јесте она између кошарке и индијанске традиције. У стиховима попут: „као да је терен река“, пореде се играчи и њихов терен са лососом и његовим стаништем. Имајући на уму повезаност између Индијанаца и природе, која је такође присутна у великом броју њихових ритуала, можемо претпоставити да Алекси жели да нагласи улогу коју један феномен из популарне културе, као што је кошарка, може играти у животима савремених Индијанаца.

Увођењем Волта Витмена у своју песму, он успева да направи и везу са књижевним каноном, будући да Волту Витмену припада једно од најистакнутијих места у америчкој књижевности. Разлог за избор Витмена за „протагонисту“ песме може бити и пацифизам који је овај неретко испољавао у својој поезији, али, такође, и његов позитиван став према Индијанцима. Упркос томе, у Алексијевој песми, видимо Волта Витмена који стоји на центру терена и живо прати игру, неуморно запиткујући: „Колики је резултат?“ (Alexie 2012: 516). Како време пролази, његово интересовање постаје све веће и почиње да прелази у занос, што је описано као: „Волт Витмен се тресе зато што верује у Бога“. Та градација коју Алекси прави, завршава се Витменовом жељом да се прикључи игри. Али он не добија лопту, јер његова брада изгледа смешно, чак страшно, индијанским дечама. Овај кључан мотив се, гледано из културолошког угла, дâ интерпретирати као израз неразумевања између традиције индијанских племена, која су овде оличена у групи дечака из резервата, и културних канона западне цивилизације, оличених у Витменовој бради. Не знајући ни основна правила њихове игре, Волт Витмен убрзо губи жељу за прикључењем, али остаје задовољан, што и откривају последња два стиха: „Нема места попут овог. Волт Витмен се осмехује. / Волт Витмен се тресе. Ова игра припада њему“ (Alexie 2012: 517). Оваквим завршетком, Алекси као да поручује да је разумевање међу различитим културама и традицијама ипак могуће, уз поштовање свачије јединствености.

Нешто другачијим приступом се Шерман Алекси послужио у свом циклусу „Тотемски сонети“, где је применио заједно две праксе карактеристичне за неке аспекте савремене америчке поезије. Прва је изразити минимализам којим се он

служи. Све песме циклуса су створене у форми најпростије листе, што, опет, одражава тежњу постмодерних књижевника да се служе и некњижевним формама писане речи. Друга пракса која је овде присутна јесте преиспитивање форме сонета, која је, у ствари, традиционална форма којом су написане многе песме које се сврставају у канон европске књижевности, почев од Петрарке и Шекспира, па све до француских симболиста. Експериментисање са сонетом, када је у питању америчка поезија након Другог светског рата, обележило је рад многих песника, од већ поменуте Њујоршке песничке школе, до новијих приступа, међу којима се истиче збирка *Амерички сонети за мој бившеј и будућеј убици* Теренса Хејза која проблематизује положај Афроамериканаца у америчком друштву након доласка Доналда Трампа на место председника.

Простим навођењем именâ познатих личности из америчке политике и популарне културе, ликова присутних у стриповима и на филмовима, преко спомињања заслужних Индијанаца, од чувених поглавица до данашњих активиста, све до набрајања назива намирница и медицинских помагала, Алекси отвара питања о међусобним повезаностима истих. Зато можемо уочити још једну, додуше имплицитну, референцу на популарну културу: метод колажа, којим се он служи да би спојио личности и појмове из различитих раздобља и области, доста упућује и на знаменит омот албума *Клуб усамљених срца наредника Пејера* који је за Битлсе израдио Ричард Хамилтон, један од оснивача британског поп-арта.

Сем спајања популарне са осталим видовима културе, песник уводи и обиље референци на индијанску историју и ритуале, што је видљиво већ у самом наслову његовог циклуса, где спаја два наизглед удаљена појма као што су *шошем* и *сонет* и на тај начин „трансформише књижевну форму која није индијанска у визуелно упечатљиву форму тотемског стуба“ (Peterson 2010: 143). Коначно, у овом циклусу долази до суочавања са бројним елементима културе, од људи који су је стварали и фикционих ликова, до њених периферних облика. Омогућујући да се њихове корелације размотре без залажења у било какве детаље и без давања предности икоме и ичему, Алекси пред своје читаоце ставља задатак да преиспитају многобројне критеријуме који су били постављани пред културу, њене видове, и, уопште, њене манифестације.

Интересантна је и слика ритуала коју пружа у песми о Мерилин Монро из мањег циклуса под насловом „Туристи“. Сама песма врши својеврстан дијалог са претходно анализираним „Бранећи Волта Витмена“, као и са осталима које за тему имају културни додир између индијанске и западне културе. Дијалог са њом се не врши само на том нивоу, већ се знатно продубљује инвокацијом њених упечатљивих синтагми и стихова, међу којима и: „Нема места попут овог“. Када је однос између ових песама у питању, осим дијалога присутан је и контраст. Док Волт Витмен стоји на терену са намером да се приближи индијанским дечацима, у овој песми Мерилин Монро долази изнурена у резерват, несвесна на ком се месту налази. Ту можемо уочити и неке референце везане за приватни живот Мерилин Монро, као и на неке стереотипе о њој који су присутни у популарној култури и данас. Ако се фокусирамо на ток културног додира самог по себи, приметимо осетну разлику у прихватању неке америчке културне фигуре од стране Индијанаца. Већ сада можемо приметити да, уколико брада Волта Витмена симболизује канон, дакле тзв. високу културу, онда преморена Мерилин Монро служи за представљање америчке популарне културе, што је, опет, одраз сложености у односима Алексија и америчке културе у целисти. Уместо да је посматрају са одређеном дозом зачуђења, или, чак, страха, Индијанке схватају Мерилин, премда она не успева да им каже о чему се заиста ради. Ту песник уводи мотив који је директно везан за зависност од наркотика која је била један од великих проблема у њеном приватном животу: „али Индијанке уочавају трагове игле / на њеним рукама...“ (Alexie 1996: 44). Уместо неразумевања, оне показују емпатију, што је снажно исказано у стиховима: „Мерилинине молитве могу, а и не морају бити испуњене овде / али ће их Индијанке и даље сматрати светим“.

Као резултат оваквог разумевања, оне је одводе у посебно изграђену колибу чији би назив, буквално преведен, био: „колиба за знојење“, али јој често дају и име: „индијанска сауна“. Опште узевши, сам концепт исте се користи идејом да се знојењем може доћи до исцељења многих болести, што је „културна техника распрострањена широм света и стара стотинама година“ (Voettcher 2013: 1). Њен значај за индијанску заједницу ту се не завршава, будући да су је користили и као

метод психотерапије, приступајући јој не само као виду медицинске помоћи, већ и са једне духовне стране, као засебном ритуалу (Smith 2005: 196–197). Такође, она је за њих имала и значај у стварању и јачању духа заједништва и развијању групног рада и саветовања (Walkingstick / Larry-Osborne 1995: 33).

Стога, позивањем Мерилин да се придружи ритуалу, Индијанке исказују прихватање ње као дела групе, заједнице, као једнаке њима, будући да сви учесници ритуалу приступају на исти начин (Busco 1998: 89). Уводећи Мерилин Монро у ритуал који обухвата духовно, колико и телесно прочишћење, Алекси врши својеврсну рехабилитацију њеног лика, не само унутар популарне културе, већ и у општим културним оквирима, истовремено приказујући пресек између масовне културе, толико карактеристичне за савремено доба, и древних религијских пракси које се и узимају за један од почетака културе уопште.

2.2. Референце на поп иконе у поезији Шермана Алексија

Тематика која је везана за иконе популарне културе доминира циклусом „Туристи“, који се састоји из само три песме, при чему је свака посвећена некој личности од неупитне важности за америчку поп културу, а која је деловала педесетих и шездесетих година двадесетог века, у доба обликовања кључних жанрова филма и популарне музике. То доба је било значајно и по све већој присутности и све већем утицају телевизије као масовног медија. Све три песме у циклусу су створене на сличан начин – оне приказују културни додир Индијанаца са модерном популарном културом Сједињених Држава, тако што се Џејмс Дин, Џенис Џоплин и Мерилин Монро појављују у резервату и започињу комуникацију са Индијанцима, свако у свом маниру. Сам наслов који је дат овом циклусу можемо сматрати једним од видова Алексијеве ироније, будући да су тзв. велика географска открића крајем петнаестог и у шеснаестом веку била праћена не само упознавањем становништва новоистражене територије са европском културом, већ, у исто време, и заузимањем исте. Такви освајачки походи неретко су се завршавали уништењем културе оног другог, за шта је најочигледнији пример, свакако, крај цивилизације Астека, за шта одговорност припада шпанским конкистадорима. Оно што Алекси заправо покушава јесте да дотичне освајаче „оправда“

сугерисањем да су они били само туристи, дакле, са намерама које нису ишле даље од оног упознавања између култура.

Међутим, наведене поп иконе Алекси не ставља у позицију нападача, већ у позицију туристе, дакле странца, где се служи сличним концептом као у већ анализираној „Бранећи Волта Витмена“. У песмама посвећеним њима, референце се не односе само на њихова дела, већ, првенствено, на неке догађаје из њихових приватних живота који су данас чак и познатији од остварења која су их прославила. Битно је напоменути да су све три личности, свака на свој начин, представљале супротност оном идеалу јавне личности који је био распрострањен у круговима тадашњег америчког естаблишмента, а, такође су својим животом и делом утицале на контракултуру која ће врхунац достићи у другој половини седме деценије двадесетог века. Управо су због противљења, било експлицитног или имплицитног, америчкој „мејнстрим“ (популарној) култури свог времена наведено троје изабрани да ступе у контакт са Индијанцима, који у Алексијевом делу имају слично становиште.

Песма посвећена Џејмсу Дину започиње његовим доласком у резерват, где је он приказан како носи исту одећу коју је носио лик кога је играо у познатом филму *Бунџовник без разлога*. Ту песник одлази корак даље, поредећи јакну Џејмса Дина са ватром уз коју индијанска племена играју своје ритуалне плесове. Као и у песми посвећеној Мерилин Монро и овде се идентификација између беле поп иконе и Индијанаца остварује кроз ритуал. Сем наведене, присутне су и остале референце на филм *Бунџовник без разлога* који има истакнуто место у америчкој кинематографији. Уствари, прва веза између Индијанаца и Дина коју Алекси открива јесте глумица Натали Вуд која је играла у том филму, али и у вестерну Џона Форда *Трајачи*: „...Он тражи Индијанку / која изгледа као Натали Вуд / коју су киднаповали Индијанци / у класику Џона Форда, *Трајачима*“ (Alexie 1996: 43). Начин на који песник представља Дина јесте сам по себи референца, будући да упућује на ауру младог побуњеника која прати овог глумца и његов рад још од његових првих појављивања у филмовима који су брзо стицали култни статус.

Након свог доласка у резерват, Дин се прикључује Индијанцима, али не као Волт Витмен који је то најпре учинио у виду посматрача, ни као Мерилин Монро коју су саме Индијанке

увеле, већ упадом у групу Индијанаца који плешу ритуални плес, са жељом да игра свој сопствени плес, несвестан било чега око себе. Они се повлаче и гледају у њега, чије је кретање хаотично и који игра „као лудак“, и са тиме би наставио да није откинуо орлово перо са нечије перјанице. Такав поступак симболизује доношење штете домородачкој традицији од стране оних који настоје да на њу врше утицај. Али, Џејмс Дин одмах постаје свестан онога што је учинио или, како Алекси каже: „...Џејмс Дин / гледа доле у перо / и схвата да је нешто пошло по злу“. Спознавши који је ефекат оставио његов потез, он коначно одлази и „жели да они заврше своју песму“. Оваквим завршетком Алекси као да жели да поручи, ипак оптимистично, да ће различите културе на крају успети да схвате једна другу, ма какав пут требао да се пређе да би се стигло до закључка. Џејмс Дин, као поп икона, овде има улогу која је донекле слична Индијанцима – бори се за добијање сопственог културног простора, али методама које се могу сматрати неприкладним и, донекле, насилним.

Већ у првим стиховима песме посвећене Џенис Џоплин, Алекси се суочава са стереотипом пијаног Индијанца, веома присутним у његовим делима, који је, у некој мери, постао део америчке популарне културе, појављујући се у скорије време често у тзв. интернет мимовима. Песма обилује референцама на контракултуру шездесетих година која се значајно одразила и на каснија кретања у америчкој поезији. Оне се крећу од слике где Џенис Џоплин стоји крај џубокса, па све до оног: „причајући са неколико пијаних Индијанаца / о спасењу“ (Alexie 1996: 44), што директно упућује на талас интересовања за трансцендентално које је у том периоду било раширено у популарној музици, од појма психоделије до утицаја који су неки верски гуруи попут нпр. Махарешџија Махешџија Јогија имали на музичаре и њихов рад. Као и у случају Џејмса Дина и Мерилин Монро, и референце на приватан живот Џенис Џоплин су присутне, поготово оне везане за њен алкохолизам. Увођењем таквих референци, Алекси не преиспитује само мерила популарне културе, он такође приказује оно што се налази „иза кулиса“. Стога није чудно што се стереотип пијаног Индијанца овде толико провлачи. Покушавајући да уђе у разговор са њима, Џенис Џоплин се суочава са неповерењем од стране Индијанаца који „лажу Џенис Џоплин о својим животима“, али

она према њима показује одређену дозу саосећајности што се огледа у њеној жељи да настави да им пушта са џубокса песме „које ће спасити њихове животе“. Присуство идеје спасења у овој песми упућује и на комуникацију између две различите религијске праксе: хришћанства и традиционалних веровања индијанских племена, што са собом повлачи још један вид културног утицаја.

Важно је напоменути још да, у стиховима који наводе оно што Индијанци кажу Џенис („Један Индијанац је астронаут, други је убио Кенедија...“) не говори се о лажима Индијанаца, говори се, првенствено, о њиховој вољи и спремности да не буду само реципијенти савремене америчке културе, већ и да буду њен активни, стваралачки део. Будући да се помињу два најзначајнија догађаја за САД шездесетих година: убиство Џона Фицџералда Кенедија и слетање на Месец, види се још један њихов захтев: да припадају модерној америчкој историји, да у њој учествују и да је мењају, а не да буду пасивни посматрачи који ће на све те догађаје гледати као на нешто страни, као на нешто што се догађа искључиво другима. Посебну пажњу привлачи део у коме се спомиње атентат на Кенедија, чиме Алекси вероватно жели да поручи да, и кад би се наведени захтеви испунили, стари стереотипи о њима би, ипак, преживели.

3. ОПШТЕ ОДЛИКЕ ПЕСНИЧКОГ СТВАРАЛАШТВА МИЛЕНЕ МАРКОВИЋ

Почетком двадесет првог века српска култура је прошла кроз низ промена, узрокованих што појавом глобализације и развојем електронских медија, што променама унутар других европских култура. Савремену књижевност, конкретно, почео је да одликује изразити плурализам, „као да су се све замисливе поетике модерне књижевности појавиле на сцени, постојећи једна поред друге, са повременим полемичким отклоном, али углавном у једној врсти поетичке коегзистенције и изражене толеранције“ (Воžović 2010: 132). У таквим околностима је Милена Марковић започела свој књижевни рад, који је јединствен не само у оквирима савремене српске културе, већ и када је реч о модерном стваралаштву Балкана уопште.

Слично Шерману Алексију, Милена Марковић је стваралац на више поља. Као један од најеминентнијих стваралаца на

подручју драматургије у Србији данас, у својим драмама она је успела да споји обиље различитих мотива, утицаја и стилова (Zajc 2013: 10), а такође је и активна као филмски сценариста. Њену поезију одликује честа употреба лирских паралелизама, што се да повезати са традицијом српске народне књижевности, али и склоност ка урбаним темама, у чему свакако није усамљена када је савремена светска поезија у питању. У погледу форме, за њене песме је карактеристичан слободан стих, без много експериментисања са језиком.

Због ових одлика њене поезије, питање сврставања Милене Марковић у постмодернизам или у пост-постмодернизам добија на сложености. Употреба ироније, а поготово аутоироније, је чини ближом постмодернистима. Међутим, удаљеност од неоавангардних поетика и струја које су се појављивале у европској поезији након Другог светског рата доприноси чињеници да њено песништво не можемо подвести ни под прву ни под другу одредницу, будући да је књижевни експеримент наставио да се негује и у постмодернизму и у пост-постмодернизму.

У овом раду анализирани су пре свега песме које је Милене Марковић објавила у својој збирци *Песме за живе и мртве*, 2014.

3.1. Однос између политике, традиције и популарне културе у поезији Милене Марковић

Једна од уочљивих карактеристика када је у питању приказ популарне културе у песмама Милене Марковић јесте њена тежња да преиспита оне појаве које можемо сматрати „општим местима“ популарне културе, гледано у целини. Примера ради, песма „рок ен рол“ третира тројство „секс, дрога, рокенрол“ из перспективе тзв. „малог човека“. Сама песма почиње набрајањем људи са којима је лирски субјекат била у емотивној вези, а који укључују певача, гитаристу и басисту (Марковић 2014: 89), а који, уједно, чине поставу стандардне рок групе. У стиховима попут „покушала сам да пронађем музику дечка гитаристе / и нисам нашла“ она врши поистовећивање човека и његове психологије са његовим културним стваралаштвом, упућујући на њихову необично јаку везу. Остављајући по страни тематику рокенрола као музичког жанра или, у ширем смислу, популарног феномена, у остатку песме она описује сексуална искуства,

као и искуства са наркотицима и другим облицима зависности, у првом реду алкохола. У том осврту на судбину појединца која се може сматрати трагичном исто колико и просечном, она проширује већ наведено тројство са још једном одредницом – политиком, која, премда се нигде не помиње експлицитно, игра улогу у животу лирског субјекта са приближно истим значајем којим то чине секс и психоактивне супстанце, при чему се референце на рат и економски пад намећу саме по себи као неке од последица таквог утицаја. Битан елеменат песме у целости јесте контраст између живота обичних људи и живота познатих личности односно поп икона које ови први поштују или их, чак, сматрају својим узорима. Такав контраст можемо поделити у два нивоа. Први се одражава у стиховима о познатој певачици и њеним бившим обожаваоцима који су на крају постали зависници (Марковић 2014: 90), а други у необичним судбинама некадашњих партнера лирског субјекта који су, упркос својој фасцинацији рок музиком и жељи да у истој направе каријеру, пошли неким другим путевима, почевши од гитаристе који држи студио, преко певача који је по занимању фризер, па до басисте који је наставио да се бави свирањем, али чији је приватни живот, за узврат, дошао до ивице пропасти. Осим те, условно речено, „фаустовске нагодбе“, паралела са мотивима присутним и у традицији народне књижевности истиче се у „клетви“ коју басиста пар пута баца на лирски субјекат и која за резултат има низ трагедија које погађају њу и њену породицу (Марковић 2014: 92). Песма се завршава једним аутоироничним закључком: „добро је да нисам имала дечка / бубњара / шта би тек онда било“ (Марковић 2014: 93) који, у ствари, поново исцртава круг асоцијација и присећања поменутих раније.

Значај неке масовне појаве као што је популарна култура у животу појединца као и њена улога у формирању личности послужиле су као теме песме која носи наслов „за једну пизду“. Служећи се изразитим контрастом између садашњег живота лирског субјекта и онога на шта је тај живот личио у прошлости, ауторка примењује наратив који донекле подражава формулу: „од трња до звезда“. Корен једног таквог преображаја можемо уочити у стиховима: „са музиком која ми је / спасила живот“ (Марковић 2014: 62), док се у наставку сусрећемо са још једним контрастом: између „познатог уметника“ и „лепог

жара“, који испољава један знатно анти-елитистички став, као уосталом и цела песма, али и контракултура шездесетих година чије су тековине у каснијим деценијама постале важан део популарне културе и, такође, извршиле знатан утицај на јавно мњење у целости.

С друге стране, песма „жуд“ се на културолошком плану поиграва не само са српском или, још шире, западном традицијом, већ и са неким културним обрасцима присутним пре свега у земљама Далеког истока, у првом реду будизмом. Преобликујући формулацију „ћути и трпи“ у „жуди и трпи“ (Марковић 2014: 59) и наглашавајући стихове „јединог смисла има да жудиш / иначе нема користи од тебе“, она врши контраст са индијском традицијом будизма према којој „кључ за сагледавање ствари онаквих какве су оне заиста, што је ослобађање, јесте гледање на променљиве ствари као на променљиве и, према томе, пуштање жудње да оде“ (Williams, Tribe и Wynne 2012: 33).

Једну од експлицитних референци на популарну културу можемо наћи у песми “heart of gold” која, између осталог, упућује на истоимену песму Нила Јанга, али и у одређеном смислу представља антитезу истој. Док лирски субјекат код Јанга посвећује свој живот потрази за тзв. „срцем од злата“, где је веома јасно изражен мотив путовања, да би констатовао да је и он почео да стари, лирски субјекат у песми Милене Марковић чини потпуно супротно: одриче се срца од злата које је, иначе, добила на поклон. Такође, може се уочити и разлика између ова два лирска субјекта у социјалном погледу. За разлику од Милене Марковић код које се већ у првој строфи могу наћи стихови: „зле и сите девојке су ишле у ту школу / и ја сам била једна од њих“ (Марковић 2014: 88), протагониста Јангове песме напомиње да је био у Холивуду и Редвуду, који се налазе у Калифорнији, што се, с обзиром на тон и контекст саме песме, може сматрати референцом на Златну грозницу која је свој врхунац доживела управо у Калифорнији и чији су учесници већином били људи нижег материјалног статуса, који, с обзиром на расподелу капитала на тадашњем америчком Југу, нису имали другог начина на који би се обогатили. Оно што је, међутим, заједничко овим двојема песмама јесте жеља оба лирска субјекта за променом тренутног стања, ма какво то стање било. А средство које би припомогло у остваривању такве промене јесте срце од злата, мада је његова улога знатно

другачија у делу Милене Марковић од оне у хиту канадског кантаутора. Да би започео нови живот, Јангов лирски субјекат креће у трагање за срцем од злата, а лирски субјекат Марковићеве га баца, са истом намером на уму, али се касније каје, што је изражено у последњем стиху: „можда је злато било право“, подстакнута слушањем поменути Јангове песме, што, опет, осликава способност популарне културе, па и културе уопште, да утиче на промене у мишљењу људи, као и на начин на који они доносе своје одлуке.

4. ЗАКЉУЧАК

4.1. Однос Шермана Алексија и Милене Марковић према популарној култури

Будући да су обоје одрастали током друге половине Хладног рата када се десио и највећи број промена везаних за развој глобалне популарне културе, почев од стварања нових и утицајних жанрова популарне музике као што су рок и панк, па све до низа нових модних трендова и еволуције масовних медија, у њиховим делима су референце на поп културу присутне у најразличитијим контекстима и формама.

Референце Шермана Алексија су често експлицитне и обухватају многобројне аспекте популарне културе. Један од популарних феномена са којима је он изградио необично сложен однос јесте кошарка која у његовим радовима „представља наду и радост у истој мери у којој предлаже свет разочарања и произвољних шанси“ (Goldstein 2009: 87). Међутим, кошаркашки терен код њега симболизује и више од тога. Примера ради, у својој песми „Бранећи Волта Витмена“, он је преобликовао терен у место културног додира између савремених Индијанаца и канона америчке културе. Значајан је и простор који уступа поп култури педесетих и шездесетих година, што се може видети у песмама из циклуса „Туристи“, али се проблем културног додира поставља и овде, са још већом сложеносћу.

За разлику од Алексијевих, референце којима се служи Милена Марковић су у највећој мери имплицитне и ретко упућују на неки конкретан део популарне културе, а учесталије на њу и њене механизме у целости.

Оно што је, пак, заједничко референцама којима се ово двоје песника служе јесте критика конзумерске културе, а, самим тим, и конзумерског друштва као таквог. На пример, у својим „Тотемским сонетима“ Алекси се служио „колажном методом“ да споји елементе који припадају различитим видовима културе. На такав начин он је успевао да сатиризује амерички конзумеризам и његове симболе. Критика коју нуди Милена Марковић остварена је посредством бројних наратива који дочаравају животе људи који се нису снашли у савременом друштву или нису испунили неке од његових захтева.

4.2. Појам традиције и идентитета у делима Шермана Алексија и Милене Марковић

Ако прихватимо дефиницију традиције као „нечега што је створено, извођено или се у њега веровало у прошлости, или нечега за шта се сматра да је створено, извођено или се у њега веровало у прошлости“ (Shils 2006: 13), можемо доћи до закључка да су и Шерман Алекси и Милена Марковић у својим делима развили активан однос према њој. С друге стране, поставља се питање на који начин се у њиховим поетикама односе традиција народа коме припадају (што укључује готово све аспекте националне културе) и књижевна традиција у чијем оквиру стварају. Док су код Милене Марковић те две традиције у сазвучју, код Шермана Алексија, као што смо видели у песми „Бранећи Волта Витмена“, њихова комуникација је знатно отежана и релативно тешко се успоставља, будући да је Алекси, у већини својих дела, било поетских било прозних, у позицији преиспитивања свог индијанског порекла са становишта америчке књижевности и њеног канона и обрнуто.

Следећа тема која им је донекле заједничка јесте третирање националног идентитета, али не у циљу његове глорификације, већ, пре свега, кроз приказивање његове рањивости. Стога већину њихових јунака чине људи који нису успели или нису ни имали шансу да успеју да се прилагоде друштву и његовим нормама које се релативно брзо мењају. Ту се и уочава разлика између њих: Алексијеви јунаци не могу нормално да опстају у савременом америчком друштву, делом захваљујући чињеници да се према том друштву односе као странци; и ликови Милене Марковић се суочавају са истим проблемом у савременом српском друштву, иако се према њему односе на

потпуно другачији начин. Још један мотив који обоје користе да би истакли проблеме свог идентитета јесте коришћење симбола карактеристичних за своју традицију, али не са уобичајеним значењима које ти симболи имају, већ, превасходно, у форми парадокса и са циљем преиспитивања тих значења. Симбол српског сокола, који је прво био присутан у средње-вековној српској хералдици, да би, на крају, постао део грба Србије када је добила независност, употребила је Милена Марковић у својој песми „првенац“, повезавши га овај пут са сликама изгубљеног рата и чамца који „пушта воду“ (Marković 2014: 43). Симболи којима се Алекси служи у својим песмама јесу симболи присутни још у индијанској митологији, а који су се у њиховим веровањима очували све до данашњег дана, попут лососа, који се имплицитно помиње у „Бранећи Волта Витмена“, и других елемената флоре и фауне које су Индијанци сматрали кључним за свој опстанак.

Интересантно је приметити да се алкохоличари појављују у једнакој мери и у поезији Шермана Алексија и у поезији Милене Марковић, с том разликом што Алекси најчешће приказује алкохоличаре мушког пола, док су алкохоличарке неретко у улози лирског субјекта код Марковићеве. Овакав избор се може тумачити и у светлу теме о „рањивом идентитету“, с обзиром да је за престанак алкохоличарске зависности потребна „позитивнија самосвест“ (Hill и Leeming 2014: 760), коју особа са таквим идентитетом највероватније неће моћи да развије.

Када је у питању међусобно преплитање традиције и популарне културе, односно идентитета и популарне културе, Алекси и Марковићева су заузели наизглед супротне позиције. Као што смо приметили у анализама песама „за једну пизду“ и “heart of gold”, референце на популарну културу се у песмама Милене Марковић понекад повезују и са променама, од готово безначајних до оних радикалних, у животима њених лирских субјеката. Такве поставке упућују на комуникацију између појединца и културе која се не одвија само на идејном плану, већ залази и у друге аспекте живљења (и преживљавања). Алекси, међутим, описује комуникацију чија је природа далеко пасивнија и која се одликује неразумевањем, неповерењем и неспремношћу да се превазиђе *status quo*, што се најбоље види у његовом омањем циклусу „Туристи“.

ЛИТЕРАТУРА

- Browne 2006:** Browne, Ray A. "Popular Culture: Notes Toward A Definition". У: Hinds, Harold E., Jr.; Motz, Marilyn F.; Nelson, Angela M.S., ур. *Popular Culture Theory and Methodology: A Basic Introduction*. Madison: The University of Wisconsin Press.
- Witkin 2004:** Robert W. Witkin *Adorno on popular culture*. New York: Routledge.
- Hecken 2015:** Hecken, Thomas; Kleiner, Markus; Menke, André. *Popliteratur: Eine Einführung*. Stuttgart: Springer-Verlag.
- Inglis 2005:** Inglis, David. *Culture and Everyday Life*. New York: Routledge
- Gans 1999:** Gans, Herbert. *Popular Culture and High Culture: An Analysis and Evaluation Of Taste*. New York: Basic Books.
- Polan 2015:** Polan, Dara. "Roland Barthes's *MYTHOLOGIES*: A Breakthrough Contribution to the Study of Mass Culture". У: Miller, Toby, ур. *The Routledge Companion to Global Popular Culture*. New York: Routledge.
- Littler 2015:** Littler, Jo. "Celebrity". In: Miller, Toby, ур. *The Routledge Companion to Global Popular Culture*. New York: Routledge.
- Van Hoesen 2012:** Van Hoesen, Brett M. "From Pop Icon to Postmodern Kitsch: Images of Michael Jackson in Contemporary Art". У: Smit, Christopher R., ур. *Michael Jackson: Grasping the Spectacle*, Farnham: Ashgate.
- Diggory 2009:** Diggory, Terence. *Encyclopedia of the New York School Poets*. New York: Facts on File.
- Weise 2008:** Weise, Peter C. "Brinkmann, Rolf Dieter". У: Arana, R. Victoria, ур. *The Facts on File Companion to World Poetry, 1900 to the Present*. New York: Facts on File.
- Rümmele 2012:** Rümmele, Klaus. *Zeichensprache: Text und Bild bei Rolf Dieter Brinkmann und Pop-Autoren der Gegenwart*. Karlsruhe: KIT Scientific Publishing.
- Schönborn 2011:** Schönborn, Sibylle. „Bilder eine Neuopoetik. Rolf Dieter Brinkmanns späte Text-Bild Collagen und Notizbücher der *Schnitte und Erkundungen für die Präzisierung des Gefühls für einen Aufstand: Reise Zeit Magazin (Tagebuch)*". У: Fauser, Marcus, ур. *Medialität der Kunst: Rolf Dieter Brinkmann in der Moderne*. Bielefeld: transcript Verlag.
- Hermann 2016:** Hermann, Leonhard; Horstkotte, Silke. *Gegenwartsliteratur: Eine Einführung*. Stuttgart: Springer-Verlag.
- Rauen 2010:** Rauen, Christoph. *Pop und Ironie: Popdiskurs und Popliteratur um 1980 und 2000*. Berlin: Walter de Gruyter.

- Latifić 2010:** Latifić, Amra. *Paradigme ruske avangardne i postmoderne umetnosti*. Beograd: Čigoja štampa.
- Adonis 2010:** Adonis. *Adonis: Selected Poems*. Превео: Khaled Mattawa. New Heaven: Yale University Press.
- McLaughlin 2012:** McLaughlin, Robert L. "Post-postmodernism". У: Bray, Joe; Gibbons, Alison; McHale, Brian, ур. *The Routledge Companion to Experimental Literature*. New York: Routledge.
- Peterson 2010:** Peterson, Nancy J. "The Poetics of Tribalism in Sherman Alexie's *The Summer of Black Widows*". У: Berglund, Jeff; Roush, Jan, ур. *Sherman Alexie: A Collection of Critical Essays*. Salt Lake City: The University of Utah Press.
- Boettcher 2013:** Boettcher, Pascal. „Der Effekt der Intervention ‚Schwitzhütte‘ auf die Veränderung psychischer Beschwerden im Vergleich zur üblichen psychosomatischen Rehabilitation“. doktorska disertacija. Universität Ulm
- Smith 2005:** Smith, David Paul. "The Sweat Lodge as Psychotherapy". In: Moodley, Roy; West, William, ур. *Integrating Traditional Healing Practices Into Counseling and Psychotherapy*. Thousand Oaks: Sage Publications
- Walkingstick 1995:** Walkingstick, Michael; Larry-Osborne, Garret W. "The Native American Sweat Lodge as Metaphor for Group Work". *The Journal for Specialists in Group Work*. 20(1). 33–39.
- Bucko 1998:** Bucko, Raymond A. 1998. *The Lakota Ritual of the Sweat Lodge: History and Contemporary Practise*. Lincoln: University of Nebraska Press.
- Alexie 2012:** Alexie, Sherman. "Defending Walt Whitman". У: Axelrod, Steven Gould; Roman, Camille; Travisano, Thomas, ур. *The New Anthology of American Poetry: Vol III: Postmodernisms 1950 – Present*. Piscataway: Rutgers University Press.
- Alexie 1996:** Alexie, Sherman. *The Summer of Black Widows*. New York: Hanging Loose Press
- Božović 2010:** Božović, Gojko. „Svetska književnost iz Srbije“. *Polja*. br. 462. 128–133.
- Zajc 2013:** Zajc, Ivana. „Dramsko besedilo Milene Markovic *Barčica za punčke*“. diplomski rad. Univerza v Ljubljani.
- Marković 2014:** Marković, Milena. *Pesme za žive i mrtve*. Beograd: Lom.
- Williams 2012:** Williams, Paul; Tribe, Anthony; Wynne, Alexander. *Buddhist Thought: A Complete Introduction to the Indian Tradition*. New York: Routledge.
- Goldstein 2009:** Goldstein, David S. "Sacred Hoop Dreams: Basketball in the Work of Sherman Alexie". *Ethnic Studies Review*. 32(1). 77–88.

Shills 2006: Shills, Edward. *Tradition*. Chicago: The University of Chicago Press.

Hill i Leeming 2014: Hill, Jodie V.; Leeming, Dawn. “Reconstructing ‘the alcoholic’: recovering from alcohol addiction and the stigma this entails”. *International Journal of Mental Health and Addiction*. 12(6). 759–771.

Nemanja Grujičić

TRADITION AND POPULAR CULTURE
IN THE POETRY OF SHERMAN ALEXIE
AND MILENA MARKOVIĆ

Summary

Within the scope of the cultures they belong to, both Sherman Alexie and Milena Marković are considered to be significant creators in the domain of literature, or more precisely, poetry. This work discusses the relationship between tradition, popular culture and politics in their poetic works, as well as the nature of the popular culture references used in their work. It also considers their connection with postmodernism and post-postmodernism, and compares the views on identity noticeable in their works. By analyzing some of the poems characteristic for their opus, we have noticed that the references Alexie uses are mostly explicit, whereas the opposite is true for Milena Marković. Bearing in mind the attitudes towards tradition and identity notable in their works, we have come to a conclusion that in their own way, each one of them has embraced the topic of vulnerable identity, with Alexie as a “native foreigner” and Marković’s narratives on urban life and its difficulties.

Key words: Sherman Alexie, Milena Marković, poetry, references, tradition, popular culture, identity, politics, postmodernism, post-post-modernism.

Анђела Новаковић

Пољаревачка гимназија, Пољаревац

Ментор: асист. мср Бојан Марковић

Учитељски факултет Универзитета у Београду

СЛОВЕНСКИ БОГОВИ КАО ЛИКОВИ

Бурлеске јосјодина Перуна боја јрома

Растка Петровића

Сажетак: Рад анализира представе ликова/богова у роману *Бурлеска јосјодина Перуна боја јрома* и њихово довођење у везу са различитим изворима о словенским божанствима који су послужили као полазиште за истоимене јунаке романа. Упоредивањем различитих извора о словенским божанствима, с једне стране, и књижевног дела Раста Петровића, с друге стране, добићемо до закључака да се јављају слични подаци о поменутих словенским божанствима, али да, наравно, постоје и они који су написани и додати као део уметничког стваралачког уобличења. У основи, може се препознати да се говори о истим божанствима и да у роману постоје неке устаљене, опште познате чињенице у вези са њима, али се од тога и одступа. Растко Петровић је многе елементе у духу своје фикције преиначио и дорадио, како би допринео аутентичности свог романа и како би пред читаоцима оживео фантастични *словенски јаншеон*.

Кључне речи: Словени, словенска митологија, словенска веровања, Дажбог, Тројан, Радгост, Велес, Триглав

1. УВОД

Словенска религија обухвата веровања, култове и ритуале народа Словена, који су још у првом миленијуму п. н. е. насељавали простор оивичен Балтичким морем на северу, Карпатима на истоку и реком Дњепар на југу. Након сеоба којима су се прикључили, Словени се између VI и X века у језичком и културном смислу деле на три групе: Источни Словени (данашњи Руси, Украјинци, Белоруси), Западни Словени (данашњи Пољаци, Чеси, Словаци и Лужички Срби) и Јужни Словени

(данашњи Срби, Бошњаци, Македонци, Црногорци, Словенци, Бугари и Хрвати).

Извори о словенској религији су врло оскудни. Податке о религији Словена први нам даје Прокопије, византијски историчар из VI века, који каже да је један од словенских богова био творац муње и помиње да су често својим многобројним божанствима приносили жртве (говеда и друге животиње).

Што се тиче религије пре раздвајања Словена, о њој се не може ништа одређено рећи. Постоји могућност да никада није било религије које се могла звати заједничком свим Словенима, јер постоји извор који говори да је свако племе имало свој храм, односно своја божанства, што указује на њихову разноликост и бројност.

2.1. Дажбог

ДАЖБОГ (ст. рус. *Дажьбогъ*, варијанте *Дажбогъ*, *Даждъбогъ*) – „Након смрти Феоста (ст. грч. Хефест), кога називају и Сварогом, царевао је његов син по имену Сунце, кога називају Дажбогом цар Сунце, син Сварогов који је Дажбог.“ Одавде проистиче веза Д. са → сунцем и родбинска веза са → Сварогом (син отац), несумњиво повезаним са → ватром.

Српски (Хроми) Даба има везе са сунцем утолико, што је то назив за ђаволског цара који се у легенди јавља као отмичар и привремени поседник → Сунца; у сличну псеудоисторијску перспективу староруски интерполатор ставља Дажбога, поистоветивши га са Хелијем – Сунцем као древним египатским владаром. У једном породичном предању са Косова, Даба слови као родоначелник међу чијим је потомцима у сваком нараштају понеко сакат, тј. обележен карактеристиком свог митског претка. У мачванској скасци Дабог је владар мртвих → душа, а Даба на истом терену (сз. Србија, Банат) има улогу у ритуалном исцељивању душевних болесника као чувар моста између овог и оног света и може се упоредити са иранским богом атмосфере Вајуом, као и са Гогољевим Вијом. У североисточној Србији, у старом руднику Кучајна, познатом још у античко доба, топонимија и предања указују на појаву да се ту словенски *Дајбои* наслојио на грчко-римског бога подземља и даваоца (подземних) блага Плута, и/ли трачког (дако-гетског) Залмоксија (Толстој, Раденковић 2001: 145, 146).

Дажбог је у *Бурлесци јосјодина Перуна боја ірома* приказан је као бог који је доста бринуо о моралу у рају. У своје време тамо је владао хаос, јер су жене имале много мужева и живеле блудничким животом: „Ако добију дете, досуђиваху га ономе, коме оне хоће, говорећи: 'Ево твога детета'; и човек просветкује ту свечаност и прими га“ (Leže 1984). Тада је Сварог, који је био његов отац, одлучио да донесе закон да жене могу имати искључиво једног мужа и забранио прељубу. За кршење тих закона такође је осмислио сурове казне: „Ко би повредио овај закон био би бачен у једну усијану пећ да сагори“ (Leže 1984). Дажбог је чувао тај закон 7470 дана, скоро двадесет и по година, што опет говори о његовој представи као истрајног бога који има велику жељу да у рају влада нека врста закона и договора. Једог дана је сазнао за злодела која чини бог Тројан и то га је много наљутило. Покушао је да га превари и да га изведе на светлост дана, што је по Тројана било доста опасно с обзиром на то да је био слаб пред сунчевом светлосћу. Тројан је почео да се топи на сунцу и, како би се колико-толико спасао, скочио је у језеро Засавицу, где је и нестао. Међутим, све Тројанове ражалашћене девојке потрудиле су се да Дажбога баце у Саву и тако светом овлада потпуни мрак. Одатле су га извадили његови другари богови, а оне девојке су биле кажњене. После извесног времена Дажбог је поново имао посла са Тројаном, који се у облику бика јављао и обљубивао девојке. Дажбог је затим убио бика замахнувши мачем пет пута. Од тог догађаја и сам се одрекао закона свога оца, па у рају више нико није пазио на своја морална начела. Претходно је и он пронашао девојку коју је обљубио, што је, највероватније, утицало на његову одлуку. То је један од примера како су и они најодлучнији богови полако одустајали од норми и почели да живе доста слободније, као и разлог због кога је временом дошло до неповољних прилика у рају.

2.2. Тројан

ТРОЈАН – божанство у староруској књижевној традицији. У апокрифу *Хожденије Боіородице іо мукама* (XII в.) убројан је у источнословенске богове, заједно са → Хорсом, → Белесом и → Перуном.

У јужнословенском фолклору Тројан је демонски лик, цар са козјим ушима и ногама, понекад троглав: у српском предању једна Т. глава прождире људе, друга – стоку, трећа – рибу; изгледа да ове жртве симболизују везу Т. с космичким зонама, односно са три царства (уп. функције балтичко-словенског → Триглава). У српском фолклору цар Т. је ноћни демон: он ноћу посећује своју милосницу и напушта је када → коњи поједу зоб, а петлови објаве зору; брат његове милоснице се досети, па коњима у зобнице уместо зоби ставља песак, а петловима повади језике – тако се Т. задржи до освета зоре, и у повратку га растопи → сунце (Толстој, Раденковић 2001: 539–540).

Након претходно поменутог Дажбога, најбоље је говорити о лику Тројана, јер се заједно налазе у анегдоти написаној у *Бурлесци*. Тројан никако није волео Дажбога, бога сунца, јер се бојао светлости. Он се иселио из раја и уз реку Саву сазидао читав низ двораца у којима је могао да се крије и где је преко ноћи доводио девојке. Он је био пример неморала и није се обазирао ни на какве законе. Свакодневно су обнажене девојке стајале испред његове капије и дозивале га. Себе је непрестано величао, што је девојке још више привлачило. Говорио је:

Као копци залећу се моји коњи у непријатеља, затежу се лукови, са њих стреле одскачу, на мишицама је дух божији, земља се тресе, грми, киши, киши огањ. Ја сам ужасан; кад се залетим свалим једног по једног као биволе у воду и онда се разбесним поврх лешева нагомиланих, развичем се, разгрмим, почешем се по глави. У мени су све планине. Кога данас оборим, више не устаје. Слећем с коња као кад се цела гора топола обара (Петровић 1974 :13).

Био је познат међу женским родом и ниједна жена није могла да му одоли. Проблем је настао тек када је та вест о њему стигла до Дажбога и када су деца по рају почела да певају о томе. Дажбог се згрозио, расрдио и одлучио да прекине његова недела. Једне ноћи док је код Тројана била девојка, одлучио је да коњима зоб помеша са песком, како би дуже јели, а петловима ишчупа језике, да не би јутром кукурикали. Тројан је ипак схватио да нешто није у реду и свакако кренуо својој кући, али било је касно, јер га је сунце предухитрило док је он

и даље био на путу. Како би се сакрио, он је легао у пласт сена, међутим, и ту је био пронађен и бачен у језеро. Чињеница да након седам година излази из језера у облику бика и опет се бави истим послом са девојкама говори о његовој пожуди, као и о одсуству било каквог осећаја достојанства у моралном смислу. Касније бива убијен од стране Дажбога, али не потпуно. Једног дана њега ископавају рудари у виду идола са златном главом и јарећим ушима, али тада по први пут видимо израз његовог умора и одустајања од раније познатог начина живота. Рударима је рекао: „Море, људи, оставите ме, зар ме је мало моја страст кињила (он се то гадније изразио), него ћете сад и ви!“ (Петровић 1974: 16). И након тога заувек остаје упамћен по женским појасевима који су бивали пронађени у рушевинама које је Сава потопила.

2.3. Радгост

РАДОГОСТ (Radegast, Radigast, Redigost и сл.) – врховни бог Ретрана (Ратара) Чињеница да најранији извор, Титмарова *Хроника*, град Ретру назива Радогостом, а тамошњег бога *Zuarasiz*, наводи на претпоставку да се то име с места накнадно пренело на божанство као локална епikleза и потисло стари словенски теоним → Сварожић, који је код Руса означавао обоготворени огањ.

Најранији запис овог личног имена из VI в. *Ardagastos* сведочи да му у првом делу није био придев рад (прасл. **za-aъ*), већ нека друга реч, можда сарматска *ara* – „заклетва“, потврђена у античкој ономастици и у савременом осетском језику, која рефлектује кључни термин индоиранске духовности **rta-*, што би било начело божанске истине, космичког и моралног поретка, отеловљено у → ватри.

У том случају, упоредив је српски назив Радован за божанског → полажајника, чије су култне радње усредсређене на кућно → огњиште.

Као главно племенско божанство, Р. је имао ратоборан карактер. Унутар његовог храма стајали су кипови божанстава под пуном ратном опремом, а у доба мира и заставе које је војска носила у ратним походима. Приношене су му на жртву главе погубљених непријатеља, натакнуте на копља (Толстој, Раденковић 2001: 461).

По питању храма, сличне податке можемо пронаћи и од Луја Лежеа:

У овом граду или на овој вратници (*in eadem*) има само један храм вешто саграђен од дрвета, и стоји на роговима разних животиња. Зидови овога украшени су споља дивно изрезаним ликовима разних богова и богиња. Унутра су слике богова кичицом рађене; имена су им урезана; на глави им је шлем, покривени су оклопом, те изгледају страшни. Први од њих зове се Сварожић (*Zuarasici*), и сви га ови народи поштују више него све друге. Овде се чувају и заставе, и износе се из ових светилишта само у случају ратнога похода. Тада њих носе пешаци (Leže 1984).

Као лик из *Бурлеске* Радгост је приказан са пуно деце и са приклоњеношћу распусничком животу какву су имали скоро сви који су живели у рају тада. У својим храмовима имао је пурпурне постеле у којима је ноћивао са женама које су биле заљубљене у њега. Његове особине ни у ком смислу се не могу идентификовати са оним што је о њему познато у словенској митологији. Он је убио своје три ћерке када је видео да су остале трудне од људи за које су биле „кришом удате“, међутим, ни сам није био бољи. Радгост се заљубио у своју сестру и свесно хтео да ступи у инцест. Његова сестра, ипак, није олако хтела да пристане на његов предлог. Њихов дијалог изгледао је овако:

- Стани, Радо, да се договоримо хоћу ли ти ноћас доћи.
- Ћути, Радгосте, зар не знаш да смо брат и сестра!
- За крепког младића нема закона, нити за лепу девојку има рода! (Петровић 1974: 17).

Његова последња изјава сведочи о његовим ставовима које поседује у вези са поштовањем родбине и поштовањем било ког закона уопште. Његов мањак срама и савести му дозвољава да отворено својој сестри постави овако неприкладно питање. Такође, даје му и воље да не одустане тако лако од ње, већ прихвата изазов који му је она веома лукаво поставила. Да би му била жена, рекла му је да мора за једну ноћ да ископа јарак од једног до другог краја раја и да ту спроведе воду. Копао је целе ноћи, али зора га је затекла пре него што је завршио. Те ноћи није било месечине и он је целу ноћ кривудао по рају, не видећи куда иде. Тако је Радгост одустао од сестре.

2.4. Велес

ВЕЛЕС, Волос – у словенској митологији бог. У староруским изворима (почев од споразума Руса с Грцима 907. г. у *Повести временных лет*) јавља се као „сточни бог“ – покровитељ домаћих животиња – и бог → богатства. У споразумима са Грцима, В. је доведен у везу са → златом, а друга бог који се стално помиње уз њега, → Перун – са оружјем. У хришћанско доба В. бива замењен хришћанским покровитељом стоке св. → Власијем (ту је одређену улогу одиграла и сазвучност имена), а такође са св. → Николом и св. Ђорђем (→Георгије). Карактеристично је и преплитање култа В. /Власија са поштовањем → медведа као господара животиња (Толстој, Раденковић 2001: 68).

Као што је и Луј Леже написао да се заједно са Перуном громовником често јавља Велес – бог стада, такав је случај и код Растка Петровића где се Велес спомиње као Перунов помоћник и његов „распиривач варница“ док овај кује. Ипак, као и до сад, начин на који је Велес ту представљен у многоме се разликује од његове слике коју бисмо имали читајући митологију. Он је у *Бурлесци* један занесени младић који је преокупиран мислима о девојкама. „Он је љубавник жита, земље, младости, сунца, траве, он је љубавник свега од неба до земље“ (Петровић 1974: 21). Поред крајње ведрих особина, дата му је и особина лажљивца и извештачености. То се може видети из примера када сретне лопова и прича му о крађи као узвишеном чину, убицама прича о крви, а човеку који мрзи о бескрајној мржњи. Свима се додворава и говори им оно што желе да чују. Заједно са тим, он другима обећава многе ствари које не може да испуни, само како би код њих оставио утисак добронамерне и моћне, утицајне особе. „Све он то стиша уједно и мири; и ваљда верује да се то може, кад је тако сигуран у себе“ (Петровић 1974: 21).

2.5. Триглав

ТРИГЛАВ – у митологији прибалтичких Словена троглаво божанство. По средњовековним западноевропским ауторима (Ебон, Херборд и др.), три главе Т. симболизовале су његову власт над три царства – над → небом, → земљом и → подземним светом.

У јужнословенској, а можда и источнословенској традицији троглави лик је → Тројан.

Троглаво демонско биће у српским епским песмама обично је црне боје (Арапин); тужбалице *црној Арајина* помињу као владара на → оном свету. С друге стране, одраз исте паганске иконографије, из које је код прибалтичких Словена поникао антропоморфни троглави лик Т., могао би бити српски тројни → бадњак, тј. три хрстова трупца којима се о → Бадњој вечери указује култ, а затим се на → Божић спаљују (Толстој, Раденковић 2001: 538–539).

Растко Петровић помиње Триглава без икаквог претходног контекста и пише један пасус о њему. Представља га као независно божанство са три главе, што се може претпоставити и из његовог имена. Петровић није написао да свака глава влада појединим световима, већ како би нас подсетио на ситуацију која се тиче начињених грехова и њиховог броја, он каже да му је свака глава испуњена страховитим болом. У једној глави налази се бол раја, у другој бол земље, а у трећој бол неба. Такође, каже да је од тог бола и нечовештва отрован и да по свету хода везан преко очију и усана, као слеп и нем идол.

Златан завој покриваше му очи и усне. Лице му је покривено завојем, јер неће да види ни да позна грехове људске. Словени, вели он, нису могли имати хришћанску идеју; а није никако могућно, да један бог, који предвиђа будућност, не зна за људска дела (Leže 1984).

Баш као и код Лежеа, и Петровић пише, али на шалјивији начин, да би Триглав волео да веже повез и преко ушију, али не може због неке нарочите заклетве, па тако и даље зна за све што се дешава у свету. Овим, он у нама буди осећај емпатије према једном богу, што није доста уобичајено.

3. ЗАКЉУЧАК

Након упоређивања различитих извора о словенским божанствима, с једне стране, и књижевног дела *Бурлеска јосиодина Перуна боја трома* Раста Петровића, с друге стране, долазимо до закључка да се јављају слични подаци о поменути

словенским божанствима, али да, наравно, постоје и они који су написани и додати као део уметничког стваралачког уобличења. У основи, може се препознати да се говори о истим божанствима и да у роману постоје неке устаљене, опште познате чињенице у вези са њима, али се од тога и одступа. Растко Петровић је многе елементе у духу своје фикције преиначио и дорадио, како би допринео аутентичности свог романа и како би пред читаоцима оживео фантастични *словенски њаниџеон*. Свакако, Петровић и даље успева да на веома хумористичан начин у свој текст уметне чињенице из митологије, што његово дело чини још узбудљивијим.

ЛИТЕРАТУРА

Leže 1984: Leže, Luj. *Slovenska mitologija*. Београд: Grafos.

Петровић 1974: Петровић, Растко. *Бурлеска јосиодина Перуна боја прома, сџарословенске и грује њриче*. Београд: НОЛИТ. (доступно на: https://www.rastko.rs/antropologija/lleze-mitologija_c.html датум приступања: 7. 3. 2019).

Толстој, Раденковић 2001: Толстој, Светлана М., Раденковић, Љубинко. *Словенска митологија: енциклопедијски речник*. Београд: ZEPTEK BOOK WORLD.

Andela Novaković

SLAVIC GODS AS CHARACTERS OF RASTKO PETROVIĆ'S

The Burlesque of Lord Perun: God of Thunder

Summary

This paper analyses the representations of characters/gods in the novel *The Burlesque of Lord Perun: God of Thunder* and their connection to the varied sources on Slavic gods used as starting points for the creation of the novel's characters with the same names. The comparison of the different sources on the Slavic gods on the one hand, and Rastko Petrović's literary work on the other, leads us to the conclusion that some of the characteristics are similar to the ones found in the source literature, but that there are also those written and added as a part of the author's artistic imagination. Basically, it is evident that they are

the same deities and that there are some established, well-known facts about them in the novel, however, there is a number of discrepancies. The author has changed and re-shaped a number of elements to fit the spirit of his fiction, so as to lend authenticity to his novel and bring the fantastic *Slavic pantheon* to live before his readers.

Key words: Slavs, Slavic mythology, Slavic beliefs, Dazsbog, Trajan, Radgost, Veles, Triglav.

Анђела Ракетић

Карловачка гимназија, Сремски Карловци

Ментор: проф. др Александар Јовановић

Учитељски факултет Универзитета у Београду

МОТИВИ БИЉА У ПОЕЗИЈИ РАЈКА ПЕТРОВА НОГА

Сажетак: У раду се сагледава поезија Рајка Петрова Нога. Особеност нашег приступа јесте у томе што осветљава тематско-мотивску страну ове поезије, која нам се чини важна за разумевање не само појединачних песма него и целокупне поетике песника. Уже гледано, тематско-мотивска испитивања фокусирали смо на потрагу за мотивима биља/биљака и начина на који се они преображавају у књижевном песничком тексту, укључујући друге мотиве и уклапајући се у задате теме о којима песник пева.

Треба имати у виду да су ови мотиви суптилно унети у основни текст и можда нису сасвим приметни у првом читању. Најпре смо укратко приказали симболичка значења биљака у словенској и српској народној култури, да бисмо потом показали како ти мотиви функционишу у савременим темама песама Р. П. Нога.

Уочено је да значајна улога у разумевању песама припада познавању контекста, како друштвеног контекста тако и песничког живота и његових најзначајнијих прекретница које су га обликовале. У фокусу рада јесу саме песме којима је следила интерпретација, док је у позадини истраживања постојало темељно проучавање биографије песника и подробно проучавање тематике биља из одговарајућих извора.

Кључне речи: савремена поезија, Рајко Петров Ного, мотиви биља, словенска култура, српска народна веровања

1. УВОД

Веселин Чајкановић је у у предговору свога речника, који је један од главних извора о овој теми, објаснио своју идеју и инспирацију. Чајкановић указује на значај биљака у српској

култури и историји, као и на њихову очуваност, али и свакодневну употребу у народним веровањима људи са ових простора:

Религија биљака и дрвета била је код старих Срба јако развијена. У том погледу Срби, додуше, не чине изузетак према осталим европским народима, код којих су биљке и дрвета, у далекој старини, имале такође висок углед; ипак, од значаја је чињеница да се од те религије сачувало код Срба и до данашњег дана више остатака, и *јаснијих* остатака него код многих других народа... (Чајкановић 1994: 7).

Поред Чајкановића, о теми биља у српској култури писао је Павле Софрић Нишевљанин у књизи *Главније биље у народном веровању и њевању код нас Срба*, на коју се и Веселин Чајкановић позива у свом речнику. Период између настанка ова два дела је скоро цео век, те се може уочити разлика у погледу људи на биље са почетка и краја двадесетог века. Уз то, тумачење поезије и схватања природе у народу данас је потпуно другачије те баш због тога у овом раду се може пронаћи још један начин сагледавања поезије, који је у данашње време помало нетипичан, или чак заборављен.

1.1. О песнику

Рајко Петров Ного је српски песник, есејиста и књижевни критичар. Рођен је 1945. године у Републици Српској. Редовни је члан Академије наука и уметности Републике Српске. У својој песничкој каријери објавио је преко 52 књиге и још увек се активно бави песништвом. Добитник је 23 награде, а последња, награда „Петар Кочић“, уручена му је 2018. године. У предговору за његову збирку *Најлепше њесме Рајка Пејирова Нога*, Ђорђе Сладоје описује Рајка Нога као песника који је ушао у српску поезију „на дивљем јелену, срдит што свијет није саздан по његовој мјери“. Овај исказ најбоље говори о његовом стваралаштву. Ногов аутентични стил писања узимамо као основу за разматрање теме овог рада, а у фокусу рада биће корпус песама у којима песник употребљава мотиве биљака и дрвећа. Читајући песме које нам је приредио, можемо осетити сам дух шуме и поља, песникову тугу и све емоције које је осећао док је биљем и њиховим скривеним значењима причао своју причу.

2. БИЉЕ У ПОЕЗИЈИ РАЈКА ПЕТРОВА НОГА

Дрвеће има велику улогу у свакодневном животу, понекад не приметну, а понекад сасвим очигледну. Постоје многе ствари које не знамо о старим обичајима и култури. Велики део њих је заборављен, још већи очуван, али сви они заједно представљају благо нашег народа, доказ да смо постојали и да смо се вековима развијали. Од давнина је дрвеће било значајан део религије и уживало је свој култ. Многе судбине и догађаји преточени су у метафоричко значење ових горостасних шумских дивова.

2.1. Бор

Име *бор* као да је у тесној вези са оном очајном борбом, коју воде међу собом борова стабла у борицима за животодавним сунцем, за животом. У борицима не видимо ни једну травку на земљи јер спојене круне боровог дрвећа не пропуштају ни један зрачак сунца [...] Бор готово код свију народа представља бесмртност душе и вечност. А то ће по свој прилици у вези бити с његовим дивно усправљеним деблом и његовим вечитим зеленилом. [...] У хришћанској митологији смола по својој црној боји и јакој лепљивости представља паклене муке [...] (Софрић 1990: 17).

Код Срба, борови, као и остали четинари, не смеју се сећи јер су свето дрвеће, осликавају вечни живот и веровало се да се душа, након смрти, сели у бор и тамо наставља свој живот. Тако су се наши преци односили према смрти. У неким легендама у боровима живе але те се зато не смеју дирати. Бор се често у народним клетвама или узречицама користи уместо, или у поређењу са Богом („Бора ми – Бога ми“ или „борме – богме“).

ПЕЈОВ ДО У СЈЕЧИ

[...]

Бор
 Мој врник
 У поткућници
 Куће одавно нема
 Посјечен
 Витко тијело

Пањем се
Тамно бјеласа
Двадесет година-прстенова
Колико и у мени

(Ного 2005: 27)

У песми „Пејов до у сјечи“ песник слути да ће јеле и борови из шуме његовог детињства бити посечени, да ће нестати и последња веза са зачецима његовог живота, а све то за потребе пилане. Он говори о свим сећањима, успоменама које га везују за место одрастања, за ту четинарску шуму, за мајку и оца, за његов бор, уз који је стасавао целих двадесет година. „Куће одавно нема“, као ни родитеља, бор је једини који са њим дели сву ту патњу, који га није напустио и још увек стоји у тој старој поткућници. Песник се осећа сасечен, као и бор, као да му је неко пресекао сву повезаност са прошлошћу, као да му неко одузима свет који је до тада познавао и место којем се увек враћао, а пријатељ који га је увек чекао, више никада неће бити ту. Приморан је да заборави, да се помири са током живота који га ставља на паклене муке („Тај тамјан боровине, та смола заборава“ (Ного 2005: 67)). Посечено дебло беласа се над пањем, тамно, као туга, као исповест о ономе што је било и што је неправедно одузето и никада се неће вратити, као споменик временима која су прошла и за којима он тугује. У другим песмама, Ного нам саопштава да га борје призива, то га зову успомене, тако срећне а тако горке, мајчини топли загрљаји, а мајке више нема, слика оца, којег више нема, песма борова („На реци ветар пуше то хуји литургија борова калуђера и јела монахиња“). Све то га вуче, зове да се врати, макар и у сновима, под окриље четинарске шуме, под окриље детињства јер, где год да оде, носи борове са собом и нигде се неће осећати као код куће, као да нигде више не припада, једино ту.

ОБЛИ ЗЛАТНИ ВРХ ЛЕЛИЈЕ

[...]

Горко ми се борје смије
И вуче ме ко и прије
У мајкине руке двије
А очева сипња блиска

Све то само у сну смије
Да растужи поља житна
Што промину у очима
[...]
Све што јесте више није
Кад се будим све се брише
Само у сну ја зажудим
Да ми рубље замирише
На сијено на дјетињство
И уз мајку осушено...

(Ного 2005: 29)

Песма „Обли златни врх Лелије“ јесте парадигматична за све оно што бор представља песнику. Бор је отелотворење прошлости коју аутор не може да занемари у себи, већ му се она стално враћа, и као да га призива кроз успомене и сећања, од топлих мајчиних загрљаја до очеве болести. Исповедни лирски глас је у исто време и срећан и тужан. Тужан што је све прошло, а опет срећан јер бар у сну може да се врати у дане детињства, када су још сви драги људи били ту. Горко борје му се смеје јер је оно једино што је остало и што га вуче да се врати и да се нада да ће затећи оно што је оставио, а чега више нема и никада га неће бити.

2.2. Бреза

У старим веровањима, бреза има моћ да одбија зле силе и штити од њих, зато је проналазимо у многим обредима, као што је склапање брака, призивање вила или прављење „лила“¹, уочи Ивањдана и Петровдана. Етиолошки, за брезу везујемо две приче, о њеном проклетству и о карактеристичној белој боји њеног стабла. У првој су Исуса шибили брезиним пружењем, те ју је он проклео. У другој је Бог обојио да би помогао мајци која је ноћу тражила шибу да умири децу. Такође, бреза лечи водену болест и пробадање у грудима (Чајкановић 1994: 45).

¹ Лила (олалија, оратник, оратница) – запаљена сува брезова или трешњина кора, уметнута у процеп дрвеног штапа. Лиле, лилање или олалија јесте народни обичај код Срба пред Велике покладе, уочи Ивањдана, Петровдана, Спасовдана и Ђурђевдана. Сличне обичаје налазимо код свих Словена и код многих других народа.

ПИР ВУКОВА

У думачи мојој пировали вуци
а јутро босо

Ко рисова шапа
И росно беше
И помало језе
Белоногих бреза
Дрхтаве и сиве
[...]
Вукови ће доћи вукови ће доћи
(Ного 2005: 33)

Брезе, због своје тананости и белине, у цик зоре, када се ноћ није још потпуно повукла и када људи нису још потпуно будни, могу изазвати језу или страх. Управо овим привиђењем може бити рационализована слутња лирског субјекта у песми „Пир вукова“. Брезе увек шуште, било ветра или не, и као да рецитију неку бајалицу, можда да заштите од зла које је близу, но можда и да га призову. Кора брезе светлуца у тами, чини се, као очи гладног вука, који само притајено чека. „Вукови ће доћи“ – тиме песник слуги нешто лоше, од чега чак и брезе дрхте, оне које терају зле силе. Субјект ишчекује, уз јутро и росу, и пређашњу језу.

2.3. Буква

Буково дрво није било тако значајно у старој религији, те се за његов значај везују, углавном, веровања из ближе нам историје. Тако се у песми „Вапор из Невијорка“ активира мотив букве:

ВАПОРОМ ИЗ НЕВИЈОРКА

У буково оно доба
На Принципов судњи летак
Вапором из Невијорка
Хита Петар по свој метак
[...]
Два камена па у главу
Над кућиштем пуним зове

За липовог кењца славу
И за гусле јаворове

(Ного 2005: 89)

Иако су све Ногове песме у форми личне исповести, пронициљивијим читањем може се, уз мало труда, утврдити о каквом догађају се говори и какве емоције нам песник преноси. Ипак, за анализу песме „Вапором из Невијорка“ потребно нам је много шире знање историје народа, али и личне породичне историје песника, као и знање о симболици букве, које ћемо тешко наћи у речницима и другој литератури. Можда би се та симболика могла пронаћи као живућа традиција у народу, на пример у језику (када за некога кажемо да је (као) буква). Наиме, оно што је јасно и што је приказано у првим стиховима јесте да је време радње, које песник још назива и буковим добом – Први светски рат. Лирски субјекат, Петар, представља оца нашег песника (од којег и потиче оно „Петров“ у његовом пуном имену). Ногов отац је непосредно пре почетка рата бродом отпловио у Америку, да би тамо радио и започео нови живот, али на почетку рата се вратио да, као патриота, брани своју земљу. То нам потврђују и последњи стихови прве строфе. Друга строфа пева о стању у друштву. Они који се тако слепо боре за оно што сматрају светињом (а то су домовина, огњиште и кућни праг) јесу прости, обични људи из народа, као и Петар. Делом храбри а делом заслепљени и изманипулисани.

Песник се дотиче и смисла ратавања зазивајући мотив липе. Наиме, липа је свето дрво, једно од најзначајнијих које су Словени безгранично поштовали, тако и ови „војници“ слепо прате „липовог кењца“, гледају га као светог, верују у њега и величају његову личност, а он је само неко ко пушта друге да гину, док је он сакривен и на сигурном, из сенке само шаље наређења, а ни сам не види шта чини народу. За јаворове гусле Софрић каже: „У њима осећамо свечано роморење северних четинара и тихи шапат наших лиснатих шума, национални понос наших Немањића и непомирљиву борбу против наших вековних угњетача. Као такве, оне су јемство наше боље и лепше будућности“ (Софрић 1990: 116). Дакле, гусле су те које чувају традицију и преносе приче, да се никад не забораве. Оне ће вечно певати о рату и о народу и о храбрости,

патриотизму, љубави, вери и безазлености, о великанима и херојима, али и о „кењцима“, онима који су народ и навели на ужас који доноси рат, који су прекинули спокој и послали хиљаде људи да погину, не знајући ни зашто. Све је то запамћено, опевано и преноси се као опомена, као молитва и као упозорење за будуће генерације, за будуће хероје и будуће кењце.

Тек након разумевања целокупног контекста песме може се протумачити синтагма „буково доба“. Буква као дрво је тешко, нема вредност, потцењено је, али га ипак има свуда. Ако боље размислимо, све ове епитете можемо приписати и добу у којем избија рат. Од букве су се правили краткотрајни, безвредни предмети, које сви схватају *здро*во за *тој*ово. Све вредно правили су од светог дрвећа, као што је храст, а од букве су настајале ствари које имају кратак век, никоме није било жао да их изгуби, уништи или похаба. У ратним временима цела атмосфера живота је баш оваква. Људи тек тада схватају колико су и сами безвредни, колико им је крај можда близу и како некоме није жао да их жртвује и одбаци, а да ни не трепне. И тек тада људи виде да су сви букве. Осећају велику и неугушиву напетост, бесциљност живота у времену када неко други одређује да ли ће бити искоришћени, бачени, замењени или заборављени. Буково доба је време када људи озбиљно схватају пролазност живота и страх да ће време ратног лудила потрајати још дуго, чини се, вечно. То је тешко, неиздрживо и тмурно време које никада више не сме да се понови. У збирци постоји песма која носи наслов „У буково оно доба“ која говори о сународницима, које раздвајају њихови богови, религија и измишљене разлике које су направиле непремостив раздор међу народом, који то није сам изабрао већ је слепо и безумно веровао вођама.

2.4. Врба

Изврсне дурашности дрво. Крајем зиме, кад још снег лежи на земљи, али сунце почне већ пригревати, онда се већ врба буди из свог зимњег сна, и већ почиње да цвета [...]. Али је она и иначе прилагодљива и жилава живота. Зато готово и нема таквог места, где она не би могла опстати [...]. Све ове њене необичне особине учинише је симолом пролећа, чилог и крепког здравља, и дугог жилавог живота.

[...] Али Хришћанство није на врбу најбоље гледало, можда зато, што су многи многобожачки обреди за њу везивани (Софрић 1990: 74).

Врба је често везивана за ђавола који не сме да седи на њој, те пружа заштиту од злих сила али, исто тако, врба је нечастивом показала пут куда да бежи од Исуса те је од тада проклета и неплодна. По неким веровањима, треба је имати у кући јер штити од громава, док по другим, не треба се крити од грома под врбом јер се ту крију демони те Илија Громовник баш ту увек гађа. Упркос томе што врба није омиљено дрво у хришћанству, њој су посвећени неки празници. „Врба има и своје празнике. То је општи празник, Биљани петак [...] и Ђурђевдан; то је Спасовдан; и то је, пре свега, Лазарева субота, односно Цвети, када се врба освећује у цркви, и који се дан назива Врбицом“ (Чајкановић 1994: 62).

НА ЦВИЈЕТНУ НЕДЈЕЉУ

На Цвијети у недјељу
У крчму – ко у бусију
Изнутра да се очистим
У свакидашњем недјелу
Да се жалостан причестим
На благу цвјетну недјељу

Сјета и чемер – јадуљак
Коприва дријен красуљак
У крчми – као у цркви
И међу нишчим људима
Расту гранчице врбове
Из бомбе стида у грудима

(Ного 2005: 108)

У време Врбице људи се причешћују, покушавају да се очисте од грехова које су начинили. Желе да, бар на трен, осете да их неко чува и да нису сами, да их Бог гледа и да ће им помоћи да се извуку из свакидашње беде. Но, у Ноговој песми можемо препознати и критику упућену оним људима који, уместо у цркви, причест траже у биртији, у кафани. Ти људи су одавно изгубили веру, те се уместо нафором лече пићем. Атмосфера је тиха, као у цркви, сви су обузети својим проблемима, изједају

их сопствене муке и грешке. Људи су пуни туге, јада, страха и одавно су скренули са божјег пута, стално чине недела, па се затим безуспешно кају, мало им фали да експлодирају, а врбове гране расту, расту пропали покушаји да се спасу и смире, расте религија, иако вере више нема.

2.5. Глог

Глог је биљка која се у српском народу обично везује за вампире. Глогов колац се користио за убијање вампира и служио је као амајлија против злих сила. Такође, глог је свето дрво, има сличну примену као бор, само у мањој мери. Постоји облик заклињања „глога ми“ уместо „Бога ми“. Глогиње у народним песмама означавају жртву чистојљубави. Мотив глога можемо пронаћи у Ноговој песми „Успаванка“:

УСПАВАНКА

У црним шумама процвјетао глог
 Кад сам се родио жив је био Бог
 [...]
 Свети ће Илија заждити вам стог
 Осванућеш синко без икога свог

Изгорјела кућа и у кући бог
 Вјетар зипку љуља и свира у рог

Док у црној шуми цвате бијел глог
 ти нијеси синак без икога свог

По хумкама киша успаванку шушка
 Отац ти је јавор мајка ти је крушка

(Ного 2005: 101)

Кроз целу збирку *У Виловоме долу* се провлачи мотив песникових родитеља и њиховог трагичног одласка из његовог живота. Он оца пореди са Богом. То можемо тумачити као дечји поглед на родитеља који нам тада делује као идол, натприродна сила и заштита. Деца на родитеље гледају слично као верници на Бога. С друге стране, то поређење може бити израз песниковог поштовања оца, величања његове личности и представљање недостижног, оног за чиме жудимо, као што је љубав и породица, а тога више нема. Глог штити од злих сила. Када се лирски

субјекат родио, све је било мирно и лепо, у благостању. Цветање глога их је штитило, међутим, све се то мења када породична кућа изгори и дете остане сироче. Остало је само, незаштићено и тужно. Све му је одузето. Опет, мотив белог глога овде представља амајлију која чува дете и говори му да ће све бити у реду („ти нијеси синак без икога свог“); шума га штити, као што би и мајка да је била ту. Киша, ветар, муња, све те непогоде које људима наносе зло, певају му успаванку, као да желе да му се одуже за оно што је изгубио. У овој песми се спомињу и јавор и крушка („Отац ти је јавор мајка ти је крушка“) и имају веома значајну улогу у њеном тумачењу. Јавор је свето дрво, веома цењено и поштовано. Има извесне везе и са култом мртвих будући да се сандуци праве од јаворовог дрвета. Јавор симболизује оца и његову смрт. Дакле, јавор сам по себи пева неку успаванку, пева о славној прошлости и светлој будућности народа, али и свога детета. Јавор одржава успомену на оца и штити дете. Крушка, мајка, у свом биљном култу означава љубав. Понегде се сматра и за зло дрво, што може указати на то како ју је зло раставило од породице и од живота, али она је ипак та женска топлина коју мајка са собом носи. У старим народним веровањима, душе умрлих селе се у дрвеће и тамо настављају вечни живот. Можда су се отац и мајка лирског субјекта отелотворили у јавор и крушку и тако наставили да вечно пазе на своје дете.

2.6. Дуња

У нашем народу дуња има љубавна својства, али је чувена и по својим ароматичним својствима. Наши преци су дуње стављали у собе да би освежили и намирисали просторију због њеног пријатног мириса. Такође, стављана је и у сандуке при сахранама, као одавање почести и исказивање љубави према умрлом. Била је као неки вид последњег поклона и бриге да му и тамо где иде мирише дуњин опојни мирис. Овај обичај се и данас може пронаћи у српским селима или мањим местима.

ДОМЕ БИВШИ ДОМЕ

Када сева муња
Када грми гром

Нек мирише дуња
У сандуку твојем

(Ного 2005: 70)

У овом одломку видимо тужну слику сандука, али и жељу песника да онај ко ту лежи буде заштићен од свега и да коначно пронађе мир. Стихови „Нек мирише дуња / У сандуку твојом“ евоцирају наклоност и љубав у гласу који се обраћа покојнику. Ма шта се дешавало, он се нада да ће његов вољени бити спокојан и умотан у пријатни, познати мирис дуње, прошлости, дома и љубави. Ово је више дескриптивна слика и сећање него некакав симбол оличен у биљци.

2.7. Зова

Зова у митологији не ужива пажњу какву заслужује. Расте уз путеве, пруге, на заборављеним земљиштима, на рушевинама. Зова има широку намену у народу, сваки њен део може се вишеструко употребити, али ипак, она није ни близу поштована колико храст или бор. Разлоге за то проналазимо највише у старим веровањима која зову повезују са демонима. У неким селима зова је називана и „киселим дрветом“ и верује се да ће кућа из чијег темеља расте остати пуста и празна. Тако се и савремени посматрач интуитивно односи према следећем призору: „Када видим зову на рушевинама босанских кућа које до данас нису обновљене, и никада неће бити, чини ми се да расте као надгробни споменик, да се не заборави“ (Slapšak 2014: 62).

БАЛАДА О КОПРИВИ

[...]

Из дувара зовка из огњишта коприва

У мирису кадуље душа куће почива

[...]

Оне што нас вољеше ту земљица покрива

Расте зова убога и мирише коприва

(Ного 2005: 105)

Зова расте на рушевинама, тамо где више нема ко да је искорени, или бар окреше. Кућа у песми је напуштена, празна и хладна. Некад топао породични дом сада је само зарасла руина у коју нико не залази осим убоге зове и коприве. Слика коју видимо је тужна и одише болом. Дух куће каква је некада била сада живи само у срцима оних који су је напустили и који се никада неће вратити, јер немају чему. Све то, на неки начин,

изазива осећај језе и неког непријатног спокоја, тишине која убија и коју ремети једино шум зовиног лишћа које злослутно лелуја на ветру, који допире у сваки кутак кућерка. Коприва расте тамо где нико не иде. Иако је лековита, сви избегавају да газе по месту где је она изникла, па тако и страћару сви заобилазе, можда због коприве, а можда због неугушивог осећаја меланхолије и, на неки начин, кривице. Зова је убога, бедна и оскудна, јер ни о њој нема ко да се брине, да је бере и користи њене дарове, јер је можда она донела несрећу кући, чим је ту никла. Убога је јер није поштована нити цењена, заборављена је и поред свих својих својстава. Баш као и кућни праг, породица, али и народ.

2.8. Јела

Јела је дрво огромне висине (преко 65 метара), пирамидалног је облика и живи веома дуго. [...] Таких колосалних размера, и при том толико дуговечно дрво, морало је доћи до необичног угледа у народном веровању и певању. На северу је јелово дрво краљ шума. (Софрић 1990: 130).

Јела се у народу сматра симболом српског породичног живота, али је и симбол лепоте и красоте српских девојака. У песмама је описивана као вита, висока, зелена, танка, танковрха, поносита, а све те епитете приписујемо и особи коју она представља. Код Нога налазимо „хајдуке танковрхе јеле“ (Ного 2005: 127). Она се због своје сеновитости сади и поред гробова. Пошто спада у четинаре, не постоји велика разлика између ње и бора, ни по значају ни по значењу, само што је бор заступљенији. Јела је сеновито дрво, односно, у себи носи душу неког натприродног бића или мртве особе.

ПЕЈОВ ДО У СЈЕЧИ

[...]
И јелу
Ону рад које
Отац допуза из свијета
Да заспи под њом
И да се не пробуди

(Ного 2005: 27)

Постоји једна народна скаска везана за јелу и Светог Саву. Наиме, већ остарели Сава једном седе под јелу да се одмори и у том тренутку га Бог позове себи и он се вазнесе на небо те благослови јелу да буде и зими зелена (Чајкановић 1994: 106). Овај мотив примећујемо и у горенаведеним стиховима. Још једном, песник оца пореди са узвишеним, светим бићем, какав је и био у његовим очима. Тада већ болесни отац, одабра баш јелу као место коначног починка, као и Свети Сава. Јела се сади поред гробова јер, као и бор, има везе са пресељењем душе и вечним животом, због своје вечне зелене боје. То може да симболизује саму очеву смрт али и смрт мајке, коју јела као дрво углавном везивано за жене, представља. Отац се враћа мајци и уз њу одлази.

2.9. Липа

Липа је у митологији старих Словена, али и Срба, имала веома значајну улогу. Она је имала један од најпоштованијих култова у словенској митологији. У неким местима и данас постоје свете липе које се не смеју посећи. Стари идоли и тотеми код Словена резбарени су од липовог дрвета. Не смемо заборавити да је хришћанство заменило паганизам на овим просторима, те је све идоле заменио један-крст. Од тада у народу постоји веровање да је крст на којем је Исус разапет био сачињен од липе. Чак се у језику сачувао и израз за то („крсте липови“). Дакле, липин значај хришћанство је преузело из старих религија, прилагођавајући га, а у том облику се задржао и дан-данас.

ДРУГИ ДОЛАЗАК

[...]

Онај сам који јесам У незнању сте знали
 Рачвасти штап шарени пролиста му у руци
 Липовом крсту кротки приступали су вуци

(Ного 2005: 146)

Песме о липи Р. П. Нога нису аутобиографске. Оне говоре о хришћанству и из тог угла их треба анализирати. Ови стихови говоре о Христу и легенди о настанку хришћанства. *Онај сам који јесам У незнању сīе знали* представља Исуса као јединог, правога и истинскога бога. Говори како је све о ње-

му истина, како није превара и да људи у свом срцу то знају и осете, ма шта им други говорили, и тада, а и сада. Ово је песничково лично виђење религије. За њега је Христос истина и, како каже, оно што јесте. Липов крст је онај крст на којем је разапет. Кротки, питоми, понизни вуци, људи, у ствари, прилазе крсту, прилазе хришћанству, тек када су му нанели муке и зло, тек тада виде праву истину и тек тада верују да пред њима стоји једини прави бог.

СУЗНА МОЛИТВА

[...]
 Сузна молитво Оца Свога Оче
 Изведи кротки чопор из зиндана
 Да под липама литургија почне

(Ного 2005: 149)

Тема песме „Сузна молитва“ јесте историјска. Турци су затварали хришћане у тамнице у Зиндан тврђави. Лирски субјект позива бога да помогне свом народу у ропству и изведе га из тамница, из вековних окова и врати му литургију под липама, под отвореним небом, без скривања и страха, да врати веру и слободу. Легенда каже да је вук предак Срба, да су од њега настали и зато „чопор“ представља народ. Срби су се молили и још увек се моле богу за бољи живот и за правду.

2.10. Слез, смрча (смрека)

У народу се оба користе у лековите сврхе. Слез је лек против скоро свих болести, понајвише кашља и грудних болести. Смрча или смрека се користила као заштита од болести, да болест не може „ући“ у кућу. Тако у низу песама Рајка Петрова Нога налазимо мотиве ових вегетативних симбола:

БУДЕ МЕНЕ МИРАН

[...]
 – Ако сам то што сам Зрно Стида Ништа
 Нека нам се гробља у небеса селе
 Јутро плавог сљеза о бетон се сасу

(Ного 2005: 125)

ОГЛЕДАО САМ СЕ НА МЕСЕЧИНИ

[...]

А Крај извора испод смрче

(Ного 2005: 120)

МОЛИТВА

[...]

Угаси Боже свице

[...]

И ћука уврх смрче

(Ного 2005: 14)

Ного спомиње ово дрвеће у три своје песме, али оно има више дескриптивно значење него митолошко. Користи га да дочара слику коју ствара у песми и то нема много везе са мотивима слеза или смреке у народним веровањима. „Јутро плавог слеза“ описује емоцију коју песник осећа у свитање. То су елегија, хладноћа, препуштање току времена, затишје у емоцијама, мирноћа. Слика јутра, каквог га лирски субјекат види у том моменту. Може се тумачити и са становишта Ћопићеве поезије. Наиме, „Јутра плавог слеза“ је наслов једног дела из збирке Бранка Ћопића *Башића слезове боје* – у коме се говори о срећним данима детињства. Ови мотиви заједнички су и Ћопићу и Ногу и односе се на топлину, радост, али и меланхолију, са којом се песници сећају својих најранијих дана.

Смрча је у обе песме само карика у опису. Представља део слике коју ствара песников ум, осећањима која га прожимају.

2.11. Храст

Храст ужива велико поштовање у српском народу. Многи стари примерци сматрани су за божанства и култ им је био веома распрострањен и поштован. Појам храста везујемо за словенску митологију и паганизам, много више него за хришћанство. У митологијама је био знатно више заступљен и цењен, као и целокупан култ биљака. Ного то назначавала и у стиховима своје песме „Чрте и резе“: „Куд иду храст за

храстом и белоноге брезе / Тетовирана липа шта чте сестрици врби“ (Ного 2005: 143). Тиме одаје поштовање нашим прецима и њиховим обичајима, да се не заборави одакле смо потекли, али ни ко смо сада.

По доласку хришћанства улогу храста је преузео храстов крст. Храст је везиван за врховно божанство као и за мушкарца као главу породице. Многи храстови служили су као храмови Словенима, а и Срби су важне одлуке доносили баш под крошњама храстова. Храст је по својој природи дуговечно и горостасно дрво, тако да овакав однос и дивљење нису неочекивани. Храст је чувар дома, што се данас манифестује у Бадњаку који се прави од храстових гранчица. Иако је многобоштво искорењено, на овим просторима се и даље одаје дубоко поштовање храстовом дрвећу, као да му се још увек потајно покуравамо, дивимо и молимо.

ПЛАНИНА И ПОЧЕЛО

[...]

Ми смо зацијело остали многобошци
Христова рука једва нас је дотакла
Баш као онај риђи онај плавооки
Увијек смјерно уђем у хладовину храста
И старина ме прими мирноћом правог храма
О светилишта наша расута по горама
Одакле кротки старци још опште са звијездама...

(Ного 2005: 83)

У Ноговој песми „Планина и почело“ тематизује се однос хришћанске културе и оне пре ње. Иако смо хришћани, паганизам је укорењен дубоко и у савременој култури. Наши преци оставили су неизбрисив траг у култури. Због тога се ми и данас клањамо храсту прецима и ономе словенском у нама. Хришћанство је наметнуто Словенима, а дотадашњи живот није било лако одбацити и заборавити. Неке елементи културе пронашле су свој пут и прикривено остале са нама и данас, да нас подсети да нисмо одувек били то што смо сада и да треба волети и поштовати све што је било пре нас. Сваки храст је светилиште са којим смо дубоко повезани.

3. ЗАКЉУЧАК

У раду смо тематско-мотивски сагледали једну страну поезије Рајка Петрова Нога која нам се чини важно за разумевање не само појединачних песма него и целокупне поетике песника и начина на који се мотиви биљака/биља преображавају у књижевном песничком тексту. Треба имати у виду да су ови мотиви суптилно унети у основни текст и можда нису сасвим приметни у првом читању. Најпре смо укратко приказали симболичка значења биљака у словенској и српској традицији, да бисмо потом показали како ти мотиви функционишу у савременим темама песама Р. П. Нога. Уочено је да значајна улога у разумевању песама припада познавању контекста, како друштвеног контекста тако и песничког живота и његових најзначајнијих прекретнице које су га обликовале.

У фокусу рада јесу саме песме којима је следила интерпретација, док је у позадини истраживања постојало темељно проучавање биографије песника и подробно проучавање тематике биља из одговарајућих извора.

ЛИТЕРАТУРА

- Ного 2005:** Ного, Рајко Петров. *У виловоме долу изабране и нове њесме*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Ного 2001:** Ного, Рајко Петров. *Најлепше њесме Рајка Пејирова Нога*. Београд: Просвета.
- Slapšak 2014:** Slapšak, Svetlana. *Leteći pilav*. Београд: BIBLIOTEKA XX VEK.
- Софрић 1990:** Софрић, Павле Нишевљанин. *Главније биље у народном веровању и њевању код нас Срба*. Београд: БИГЗ.
- Чајкановић 1994:** Чајкановић, Веселин. *Речник српских народних веровања о биљкама*. Београд: Српска књижевна задруга.

Andela Raketić

PLANT MOTIF IN THE POETRY
OF RAJKO PETROV NOGO

Summary

This work looks at the poetry of Rajko Petrov Nogo. The main characteristic of our approach is that it sheds light on the thematic and motivational aspect of this poetry, which seems essential for the understanding not only of individual poems, but the whole body of this poet's work. More specifically, we have focused our thematic and motivational research on the search for herb/plant motifs and the ways they transform in the poetic literary text, encompassing other motifs and blending into the topics the poet sings about.

One must bear in mind that these motifs have been subtly woven into the fabric of the text and may not be quite evident on first reading. Firstly, we have given a short introduction into the symbolic meanings of plants in Slavic and Serbian folk culture to go on to show how these motifs function within the contemporary poems of Rajko Petrov Nogo.

It appears that the understanding of context plays a significant role in the interpretation of these poems, whereby we include both the social context and the poet's life, with all the most significant turning points that shaped it. The paper focuses only on the poems, followed by the interpretation, while the detailed research of the poet's biography and the topic of plants constituted the background of our study.

Key words: contemporary poetry, Rajko Petrov Nogo, plant motif, Slavic culture, Serbian folk beliefs

Мина Тонић

Филолошка гимназија, Београд

Ментор: асист. Дуња Ранчић

Учитељски факултет Универзитета у Београду

АНАЛИЗА НЕДОВРШЕНИХ ПРИПОВЕДАКА ЛАЗЕ К. ЛАЗАРЕВИЋА

Сажетак: Предмет истраживања овог рада јесу недовршене приповетке Лазе К. Лазаревића. У раду се бавимо анализом приповедака „Секција“, „Вучко“, „Баба Вујка“, „Стојан и Илинка“ и „Побратими“. Истражују се одлике Лазаревићевог стила које га квалификују као писца поетског реализма као и средства којима се он служио у композицији (у ширем и ужем значењу) својих дела. Посебно истичемо одлике по којима је Лазаревић био атипични реалиста и средства путем којих је унео новине у српску књижевност. Циљ рада је да се осветле особине Лазаревићевог стваралаштва због којих је он био и остао приступачан широј публици.

Кључне речи: Лаза К. Лазаревић; поетски реализам; српска реалистичка књижевност; психологизација ликова; српска психолошка приповетка; идеализација.

Дела Лазе К. Лазаревића су, од 1879. када је објавио своју прву приповетку, па до дана данашњег, остала непресушна тема многих књижевних критика. Као први човек који се на нашим просторима бавио анализом човековог унутрашњег живота, Лазаревић је у многome одступао од идеје српског реализма, који је уметност хтео да сведе на опонашање и да објективизовану стварност преточи у књижевно дело са снажном поруком, позивом на промену и побољшање. Оптужен за конзервативизам, неговање старомодних, праосновних начела и за негирање права индивидуе на слободан и традицијом неспутан живот, проглашен је за дављеника у старомодним идејама, за крутог моралисту растрзаног између сопствених схватања доброг и лошег, личне среће појединца и његове

дужности према породици, отаџбини и традицији. Због свега овога је од стране критичара 19. века назван далеким и туђим тадашњем нараштају.¹

Међутим, критике које су уследиле у 20. и 21. веку, не само да су одбраниле Лазаревића од кривотворења најуваженијих критичара већ су у његовим делима откриле многе вредности које одступају од деестетизоване наравије његових савременика. Та одступања нису само у стилу, за који се сви слажу да је чист, убедљив, прожет оним ведрим „шабачким хумором“ о којем пише његов биограф, Љубомир Јовановић², већ и у идејама, у приповедању које се не држи непристрасности (*impassibilité*) француског реализма, у уметности која не описује само груби, спољашњи живот ликова. Лазаревић је у свом писању сличан научнику који се не боји да загребе испод површине, он се суочава са душом, са које је скинут талог површног, која је пуна својих стрепњи, страхова, која у себи крије неисказиво и недоречено. Путем симбола, микроплана, слојевитости и лајтмотива, он открива унутрашњи живот човека утопљеног у колектив, и можда је управо ово његово интересовање за људску психу оно што га заувек одваја од савременика.

Лазаревић је остао доследан донекле песничком виђењу стварности, пажљиво бирајући речи и поступке којима би на најсликовитији начин представио своје ликове. Зато и кажемо да је он писац *йоејског реализма*³, правца који управо својом естетском вредношћу приближава узвишеност моралности, добра и љубави читаоцима, у намери да их васпита и усмери на прави пут. Лази К. Лазаревићу, као европски образованом

¹ „Код Лазаревића, који је имао педагошких претензија и који је особито истицао свој морални догматизам и уска схватања, ваљано је рећи колико се таквим идејама стављао ван општега ослободилачког духа својега доба, и колико је постао далек и туђ данашњем нараштају.“ (Скерлић 1974: 4).

² „Шабачка је шала на гласу; знаоци народнога живота веле да је по њој Шабац издвојио од свих других места по Србији, и Лаза је био представник тога хумора који, пун ведрине, само о добром мисли.“ (Јовановић 1989: VI)

³ „У начелу се може прихватити став да поетски реализам обиљежава онај тип реализма који настоји премостити поларност идеала и стварности, идући ка поступцима опонашања природе и уздицања изнад ње, тако да умјетничка слика делује јаче и чистије него реални предмет у постојећем свету... Инсистира се да умјетничко/ књижевно дело буде слика, у смислу метафоричко-симболичне пројекције свијета, како би се издвојило исконско-есенцијално-идеално од пролазних манифестација свакодневице.“ (Иванић 1996: 50–51).

човеку, засигурно није промакло како је лепота често скопчана са врлином, и да њу треба разумети као једну васпитну карактеристику, поготово у уметности. Оно што је често тумачено као „ружичаста илузија“ (Скерлић 1974: 54–55), песнички занос, претерана лична осетљивост пројектована кроз аутобиографске делове приповедака, нема друге сврхе већ да пружи пример, подучи и тиме приволи читаоца да ради на усавршавању своје стварности да би је приближио датом идеалу. Стога се не можемо сложити са Скерлићем да је поред Лазаревића „протицала мутна и плаха река стварног живота“ (Скерлић 1974: 55) и да је све о чему је писао пука апстракција. Напротив, његово писање јесте покушај објашњења необјашњивог, неисказивог, онога што лежи у подсвести, у души. Те ствари нису биле стране човеку 19. века, као што нису биле стране ни филозофима који су живели пре нове ере, и увелико су се тицале људи, ма којем друштвеном слоју они припадали.

Али како, ако не анализом његових дела, доказати све ове племените особине Лазаревићеве књижевности? Доста је пажње придато његовим за живота објављеним приповеткама, и многи су есеји посвећени управо анализама „Све ће то народ позлатити“, „Први пут с оцем на јутрење“, „Ветра“, итд. Међутим, оних неколико „у траљама остављених“ приповедака се не спомиње тако често и у књижевне критике убачене су чисто да би се надовезале на већ постојећа и завршена дела. За Лазаревићево писање говорило се да је *lege artis*, уз пар занемарљивих омашки али у суштини стилски јасно, одабраних речи, вешто овладаног сказа и богате нарације. Међутим, у неким деловима својих необјављених приповедака, његов језик превазилази све пређашње хвале, због искрености, веродостојности, минуциозности и обраћања пажње на раздвајање сеоског од градског начина говорења.⁴

Приповетке о којима ће у раду бити реч јесу: „Секција“, „Вучко“, „Баба Вујка“, „Стојан и Илинка“ и „Побратими“.

У приповеци „Секција“, Лазаревић изванредно описује схватања и веровања обичног човека тога доба. Наиме, сељак

⁴ „Тако ми разговарасмо. Ја се чудих њиховим појмовима, час ми бијаше жао, час ме, опет обузимаше нека школска сентименталност, и напоследку се прилагодох њиховим појмовима: тј, удешавах своје речи тако како мишљах да ће ме они најбоље разумети.“ (Лазаревић 1970: 314).

Живан убија писара Илију, који добија судски налог да откопа тело Живановог оца Видака и да, заједно са лекаром који нам и приповеда у првом лицу, изврши секцију. Најпре, кроз лик писара Илије, писац се подсмехује свима који су „за детињства чували свиње, али своје студије завршили у Паризу, па ипак мисле да знају народ“ (Лазаревић 1970: 327). Тиме поручује да један народ обликује склоп заједничких веровања, обичаја и страхова, и да никаква наука и просвећеност, никакав разум не може да раздвоји ту целину. Приповедач у исто време и критикује и поштује тврдоглавост, назадњаштво и празноверје сељака, и он у овој, као и у многим другим приповеткама, супротставља два екстрема, али увек наговештава победу старог над новим, победу традиције и навике над позитивизмом и препородом. Заправо, он наглашава далекосежност проблема упознавања модерног са старим, поготово онда када је то модерно променљиво и нестално, и када нема начина да утешу душу. Узев у обзир *русоистичко* виђење села и сељака, у којем егоизам индивидуе, порок и цинизам никада не могу бацити у сенку лепоту врлине и радост сливања човека са колективом⁵, јасно нам је зашто Лазаревић у својим приповеткама стаје на страну народа. Везан за народ и са њим у дубоком саучешћу, писац разуме писара Илију и његов страх пред судском наредбом коју треба да изврши а која се противи његовим личним уверењима и обичајима којима је научен:

Лако је Вама: Ви сте човек образован, учили сте толике науке, нарочито природне науке, били сте у Бечу, у Паризу – и све то! Али ево ја, ја, – чујете ли? – ја, Илија писар, не бих дао дарнути костију свога оца, па ма то било баш у најчистијој намери задовољења правде и правце, не бих дао ни мотиком закопати онде. Ја... ја бих ударио, осакатио, нагрдио, убио!... Ја бих отишао у хајдуке! (Лазаревић 1970: 326–327).

Овај страх вуче корене из дуге традиције поштовања духа предака, која се огледа како у паганизму тако и у хришћанству, иако су концепти душе различити. Наиме, хришћански концепт душе подразумева једну душу која оживљава тело, док па-

⁵ „Ни наука ни уметност не служе узвишеним друштвеним циљевима, не одушевљавају се врлином, већ дају подршке паразитским слојевима друштва.“ (Живковић 1994: 25).

гански концепт душе често подразумева идеју дводушности.⁶ Код Срба који су живели у време у којем је Лазаревић живео и стварао, душа се сматрала вегетативном⁷, тј. директно везивом за крв и тело, стога би она постојала у телу докле год оно није кроз распаднуто. Такође, мислило се да душа после телесне смрти постаје јача и често су се за њу везивале натприродне моћи. Стога, откопавање мртваца српски народ не доживљава само као скрнављење успомене на умрлог и непоштовање вере и обичаја, већ и као злодело, нељудски чин којим би се узнемирила душа покојника. Једном узнемирена, душа би наставила да прогони онога ко ју је унеспокојио и не би имала мира док преступника не усмрти. Доказ о развијености култа мртвих који се и даље негује код Срба јесу бројни обичаји, нпр. организовање даћа, одавање почести мртвима за време Задушница итд.

Имајући ово у виду, није тешко разумети зашто се писар Илија прибојавао извршавања ексхумације Видаковог леша и зашто је предосећао несрећу која ће га након тога задесити. Затим, уводи се и мотив судбине, судбинске повезаности живота Илије и Живана, коју овај скромни писар и наслућује:

– Ви се чудите што вам толико причам, а знате ли: и тога Живана – рече – кад год видим, тако ми је као да видим судбину!

Ја се чисто тргох. Та Илија није сељак, он се увек јасно изражава.

– Како то: као судбину?

⁶ „У словенском свету се, дакле, може уочити разлика између хришћанског и паганског концепта душе, који се сачувао у народним представама. Наиме, у хришћанском концепту душе, који почива на односу дух–душа–тело, душа оживљава тело, а дух је део узвишеног човековог бића, који потиче од Духа Светог. Стога ће дух бити спасен и постати бесмртан. Слој паганских веровања доноси пак идеју о постојању више душа, односно, идеју дводушности – где је постојање две душе обично знак демонских сила. После смрти, дводушне особе постају опасни демони. Јавља се и веровање у дводушност трудница. Постојање две душе приписује се и обичним људима – при чему се сматра да је једна душа увек уз човека, а друга лута док човек спава, и тој другој души се приписује порекло снова. Душа која је увек уз човека вероватно би, заправо, одговарала представи вегетативне душе, док је мисаона душа или индивидуална душа поистовећена са „двојником“, те стога може напуштати човеково тело и враћати се у њега.“ (Башић 2014: 135).

⁷ Погледај: Чајкановић 1973.

- Не знам ни ја. Тако...
- Чију судбину?
- Моју... Његову... Свачију... Не знам ни ја.
(Лазаревић 1970: 322–323).

Овом слутњом смрти показује се да тело узмиче пред уништењем, да свест поручује човеку да је пред њим опасност и неминовна трагедија. Мотив судбине, који Лазаревић уводи у своју књижевност, још један је сведок пишчевог дубоког разумевања човекове душе. Потом, трагични догађај бива наговештен атмосфером:

Небо беше покривено веома танким магличастим облачком који је ипак пропуштао, као кроз често решето, охладнелу сунчану светлост. Тако ми дође да тамо иза облака, као иза завесе на позорници, стоји спремна некаква трагедија, и хтедох то казати и г. Илији, али ућутах, знајући да он слабо мари за сентименталне разговоре (Лазаревић 1970: 320).

Није ни чудо то што је Лазаревић од критичара назван туђим свом нараштају, пошто, ако се само задубимо у овај опис, у њему препознајемо одјек романтизма и његове осетљиве повезаности личног расположења са атмосферским појавама. Колико год реалисти били чврсти у својим веровањима да „није исто певати и мислити“ и упорни у одбацивању одлика романтизма као страних обичноме српском човеку, нису могли да их оспоре и да преко њих прегазе. Наиме, романтизам је изнедрио ћирилицу какву је знамо данас, чиме је и оживео националну свест код Срба, посветио је пажњу фолклору, тиме подсећајући на културу и традицију, и самим тим и задао неке од многих тема српске реалистичке приповетке. Да није било романтизма, засигурно не би било ни реализма, како и у Европи, тако и код нас. Оно што су реалисти ипак хтели и делимично и успели да романтизму замера и облате јесте његова преосетљива брига за индивидуу, за субјективно и лично. Све је потпадало под покрете уједињења, слоге и заједништва, стога се јадни, осећајни и собом обузети човек остављао по страни, са свим својим страховима, тугама и чежњама.

Лазаревић препознаје овог усамљеног човека, собом обузетог и рањивог и жели да га излечи, излечи онако како је као лекар лечио болест, полако, обазриво и са пуно ведрине.

Он се, за разлику од Светозара Марковића и његових следбеника, не подсмева романтичару, већ га васпитава, настоји да покаже како увек постоји бољи, човечнији и ваљанији начин, да један себични прохтев, један себични поступак, једна себична страст или један судски налог нису довољни да наруше вековима грађене чврсте принципе по којима се живи и због којих се одриче.

Стога у „Секцији“ Живан, који у тренутку махнитости убија Илију, касније ипак схвата ужас свог поступка. Он шаље Илијиној породици храну за Божић (који они проводе у немаштини, будући да је хранитељ породице мртав), са анонимном поруком „Молите се за мене“. Злочинац препознаје свој грех пред Богом и моли за опроштај. У овоме препознајемо Лазаревићеву ведрину и његов хуманизам. Он верује у човека и његову могућност да се преобрати и промени на боље. Он не баца камење на свог грешника, већ га васпитава, даје му простор да сам увиди своју грешку и да се окрене добру. Наравно, начин на који је Лазаревић наумио да заврши ову приповетку крајње је реалистички; Илијин син, сад већ одрастао и гоњен жеђу за осветом, убија Живана, који је годинама хранио његову породицу, али који је и убио његовог оца, да би онда Живанов син убио убицу свога оца и тако у круг.

Међутим, парадоксалан овоме јесте начин на који Лазаревић напада свог грешника у приповеци „Вертер“, за коју многи кажу да је изузетак по крајње несимпатетичком и осуђујућем тону којим је написана. У њој се види сва осуда и огорченост бившег ученика Светозара Марковића, његово неслагање са учењима романтизма, са читавом помамом и лудилом собом обузетих људи који певају о својим *вертеровским* осећањима, идеалној драгој и цвећу а тако мало учествују у свету око себе, свету који је огрезао у грех и који не види излаза из дугова, жеђи за новцем и богаћењем на рачун несреће и пропасти ближњег свога. Како Владимир Јовичић каже:

Тежиште своје ироније Лаза Лазаревић није усмерио ка љубави већ ка духовно и сексуално стерилној, вертерској варијанти љубави. Током читаве приповетке он се, каткад врло грубо, разрачунава са феминизираним, јаловачким, плачљивим, за традиционалне појмове мужевности декадентним држањем *мушкој фактора*. На српској градини још засејаној празилуком, наш родољубиво надахнути приповедач не види

места за некакве вертере, натурализоване мушкарце који су од главе до пете *шик*. То мора да је неки превод, и то лош превод, разуме се, са немачког, јер што год је немачко за нашег приповедача нити је добро, нити је на добро (Јовичић 1985: 31).

Ово лепо запажање ироније која је подтекст ове приповетке и око које је приповетка и заснована, многи су одбијали да виде. Тако и Велибор Глигорић у свом есеју о Лази Лазаревићу пише:

Он је готов да од јунака Јанка, који још није постао ни прељубник, створи једну врсту пародије Гетеовог Вертера, да осуди његов љубавни занос, да му оспори дубину, трајност, постојаност само због тога што је тај занос опасан по туђу брачну хармонију... (Глигорић 1956: 147).

Међутим, од ове приповетке Лазаревић и јесте направио пародију, довољно је погледати њен назив и бити уверен у то. У њој, он напада управо немоћ главног јунака, његову непостојаност у љубави, његов став да је љубав нешто што се учи из уџбеника, нешто унапред прописано романом немачког сентиментализма. Његова осуда пада на цео немачки народ, а сву ту одурност коју је имао према Немцима, Јовичић назива „унакаженим лицем његове носталгије за Србијом“ (Јовичић 1985: 23), што је једино и логично за једног писца хуманисту и родољуба. Он пати због свих неправди које су нанете српском народу који је „подизао ћеле-куле док су други подизали привреду и културу“ (Јовичић 1985: 23), стога и толико нетрпељивости према Гетеу, његовим *Јадима младој Верџера* и према читавој богатој и напреднијој немачкој култури и свести. У то време су епске и лирске народне песме најбоље бележиле српски дух и очувале свест о богатоме културном наслеђу једног толико угњетаваног, али и даље борбеног и истрајног народа. Управо оне су одређивале мушки фактор, у који се, како смо претходни уочили, осећајни и тугаљиви Вертер није уклапао. Поезија, која се очувала у народу који је толике године био под Османским царством, развила је свест о породичној дужности и њеној светости. Тако и Светозар Марковић бележи:

Љубав породична васпитава племенитост осећаја у човеку. Кад човек није самохран у свету, кад има некога кога воли

и кога он воли, тада је живот свакоме милији и потпунији. Братска помоћ и љубав пријатеља и познаника још више шири и крепи ова осећања у човеку. То је узрок што је у српском народу и под највећим притиском под Турцима сачувана поезија у животу, раду и обичајима – *йоезија среће и задовољства какве нема у слободној Србији*. Српске славе, заветине, свадбе, села, пољски радови, па често и свакидањи кућевни послови зачињени су песмом и весељем. Таква је снага породичне љубави и општинске узајамности у патријархалном друштву (Марковић 1946: 32).

Лазаревић, овоме научен, од детињства је разумео породицу као нешто највише и најсветије, као одраз свеобухватне Лепоте и Доброте, путоказ ка Богу. Брак је за њега био озакоњење свете тајне, лични однос двоје људи који не сме да нарушава неко са стране. Због тога он толико осуђује Јанка у приповеци „Вертер“, представљајући га као човека који празноглаво живи по моди неког западноевропског обрасца и којем није место међу патријархалним српским народом.⁸

Због свега овога је наш писац у својим првим приповеткама настојао да представи идилу, утопијску сеоску заједницу која почива на једнакости између свих људи, узајамној љубави

⁸ О српском народу у поређењу са народима Западне Европе пише Свезотар Марковић: „У српском патријархалном друштву не беше никад проституције, ни пауперизма, у којима труле хиљадама људи на Западу; у српском народу весеље се никада не претвара у пијанство, од чега болује раднички свет на Западу, а љубав се никад не претвара у разврат. Породична веза и општинска узајамност оградиле је сваку личност од крајњих друштвених болести, којима подлеже раднички свет на Западу. Ова узајамност у целој општини огледа се у свакидањем животу, као и у пољским радовима. Ако се коме роди дете у кући, носе му пријатељи и познаници „повојницу“, – то је прва помоћ коју пријатељска љубав у општини чини свом новом члану; ако се ко жени, сватови обично донесу као „узарје“ све покућанство новом брачном пару. Тај се обичај био задржао доскора и по варошима. Ако је ко болестан, доносе му „понуће“. У случају да је глава породице, или неки главни радник, дуже болестан, родбина и комшије сматрају за дужност да кућној чељади помогну да посвршавају све пољске радове; а у случају кад у нечијој кући остане самохрана сирочад, рођаци, кумови, па и саме комшије узимљу их као своју децу. Ова узајамна помоћ свију и свакоме изумире чим се раскину патријархални одношаји у друштву. Сам начин живљења у друштву, где је довршена „подела рада“, не дозвољава овако помагање, где се иште жртвовање времена и рада“ (Марковић 1946: 31). Ово се добро види у Лазаревићевој приповеци „Школска икона“ где идеализовано сеоско друштво неодолјиво подсећа управо на ово овде описано.

и поштовању. Затим би постављао свог одметника, човека који пркоси миру и уноси промену у свет који почива на чврстим принципима и који новоме и другачијем не жели добродошлицу. Међутим, у својим последњим делима (у која убрајамо и недовршена, која су и тема ове анализе), Лазаревић одустаје од сликања идеалне сеоске заједнице и улази у *зрели реализам*, притом се не одричући свог интересовања за изолованог човека и његову унутрашњост.

У приповеци „Вучко“ он описује једног таквог одметника пратећи његов живот од детињства па до младићких дана. Спомине се да је ова приповетка имала све услове да буде једна од најбољих Лазаревићевих приповедака да је довршена (Глигорић 1956: 162). Међутим, мишљења су и да је писац последњих година свог живота припремао роман и да због тога није ништа објављивао. О томе Драгиша Живковић пише следеће:

Постојала су три фабуларна тока, која је Лазаревић посебно уобличавао и која се групишу око три круга личности: око газда Јове и његове кћери Илинке; око баба Вујке и њеног сина Вучка, који својим темпераментом подсећа на младог Лазу Лазаревића, и око господина Стојана и његове љубави и брака са Илинком, из чега би се, касније, развила породична драма... (Живковић 1994: 45).

Тврђење је поткрепљено тиме што Лазаревић ове своје фрагменте није именовано (већ је то учинио Љубомир Јовановић док је уређивао друго издање пишчевих приповедака и бележака) и тиме што се уочава паралелни склоп ових необјављених приповедака, које међусобно коеволуирају у једну недовршену али видљиву целину. Болест и прерана смрт спречиле су писца у науму да разради фабулу овог романа, стога ми данас имамо само недорађене сегменте који, сваки засебно, поседују велику уметничку вредност и сведоче о руци мајстора која их ја написала.

Вучков лик се појављује у истоименој али и у приповеци „Баба Вујка“, и њих можемо посматрати као две приче које се надовезују једна на другу. Вучко је, још као дечак, бунтовник жељан опасности и авантуре. Немиран и непослушан, он због несташлука бива чак и избачен из школе. Приповедач је један од дечака који су задивљени Вучковом смелашћу али у исто време и довољно разумни да узмакну од невоље којом игре

са оваквим дететом морају резултовати. Једном, Вучко чак и завршава у затвору, када у тренутку беса озбиљно повреди свог друга у игри. Говорећи о батинама које је дечак претрпео у затворској ћелији, видимо како проговара аутор, иначе сакривен иза својих ликова, а сада отворен у својој критици:

Сад већ приспева нараштај који није видео батина, није видео кад кога бију. Овај нараштај, да није ништа друго, само због тога мора бити бољи од нас који већ залазимо у године и који смо *гледали како човек човека исцружи на мацке и одбијајући му шицајом живо месо с шела хоће законитим шитом да начини од њега доброг грађанина*. Од самих ових речи грозиће се садашња младеж, а ми, ми који смо то гледали, нећемо и не можемо никад, никад испунити милосрђем онај део срца у коме су се затекли ови зверски призори. Колико година је прошло како је Гутенберг изумео слово, а тек јуче су „укинуте батине“ за којима ми још непрестано уздишемо! (Лазаревић 1970: 334).

Овде је дата тема која је заступљена у одвећ много књижевних дела и психолошких расправа и која је дуго била предмет људске запитаности – тема физичког кажњавања и прибегавања насиљу да би се од човека направио бољи, квалитетнији грађанин, а од детета ваљани човек. У овоме своме запису, Лазаревић указује на апсурдност мишљења да је осећај за морално нешто што се „утерује“ у човека посредством батине, бича или песнице. Критикује батине као васпитно средство, поготово у васпитању детета, које у сусрету са физичком казном развија само бес и нетрпељивост према ономе ко над њим врши насиље. Због тога Вучко касније у животу жели да се освети ономе који га је понизио и истукао, ни у једном тренутку не разумевајући тежину свог преступа.

Још једном Лаза Лазаревић природом и атмосфером наговештава унутрашње побуде у човеку. Поредиши природу са које се криви снег, која отпушта „тужни пролећни дах“ у ваздух и која „жали зиму, кадећи је, као ми мртваца, својим тајним тамјаном од којег ти је тако тужно као кад гледаш новорођено дете и мртву матер поред њега“ (Лазаревић 1970: 338), наговештава се отрежњење и одвраћање од лоших навика главног јунака ове приповетке. Као што се природа буди у пролеће када се са ње отопи снег, тако и Вучко, који је побегао од куће да би

отишао у хајдуке и кога су нашли залеђеног, готово мртвог у снегу, након опоравка креће на свој пут ка врлини.

Лик овог дечака је можда најмистериознији лик који је икада изашао из пишневог пера. Он, коме је отац умро кад је био сасвим мали и који је цео живот провео са својом побожном мајком Вујком, и сам делује збуњен пред самим собом, па зато и остаје недокучив приповедачу као и читаоцима: „Беше нешто бескрајно на младом и неизраженом лицу – бескрајно, велим, и зато се, ваљда, не знађаше шта је“ (Лазаревић 1970: 335).

Да је дечак био свестан свог самодеструктивног понашања јасно видимо у његовом опхођењу према мајци. Он је њу дубоко поштовао, стидео се и да погледа у њене очи кад би знао да је некако згрешио пред њом и да ју је ожалостио и разочарао. Пред свима се он чинио снажним, охолом и непобедивим, али пред мајком, која је за њега, како то обично бива у Лазаревићевим приповеткама, била антропоморфни приказ доброте, побожности и љубави, Вучко није могао да глуми снагу, већ би увек обарао поглед и пунио очи сузама:

Откако је се вратио из хајдука, никад не погледа матери у очи, а чим би она окренула леђа, он би се приковао очима за њу. У њему су се будила осећања којих дотле не имађаше. Та мати, несрећна и убијена, ни речи му прекорне не рече. Кад легне увече у постељу, па испод губера гледа њу, сироту, а њему сузе теку, тако, саме од себе, и тако му је некако слатко од тих суза као да се њима чеше по неком месту, онде где му срце куца и где га нешто сврби тако страшно (Лазаревић 1970: 339).

Било је нешто изнутра што га је гонило да чини све те несташлуке, нека неутољена жеђ за доказивањем мушкости, снаге и величине. Било да нам се овај лик допао или не, не можемо оспорити да има духа, што вешто истиче и сам Лазаревић реторским питањем: „Откуд толико срце у толишног човека?!“ (Лазаревић 1970: 340).

Мало касније, када га мајка даје газда Јови да учи за калфу, и када преклиње овог доброг човека да узме Вучка и од њега направи бољег човека, претећи да ће се убити заједно са сином ако је он одбије, писац мало другачије описује дечака: „На лицу тога детета виђаше се нешто маторо и љутито. Он изгледаше као псето које ће ти одгрести лист ако га удариш,

а скочити у крило ако му бациш парче хлеба.“ (Лазаревић 1970: 341).

Први је Скерлић споменуо да је Лазаревић имао „педагошких тенденција“, међутим то је надодато на целу мисао да је Лазаревић далек своме нараштају, и носи негативну конотацију. Али данас, када знамо колико су се идеје за које се Лазаревић залагао укорениле у педагогији, лако нам је да разумемо колико је било значајно што је у овој приповеци показано како се на леп начин може правилно васпитати дете. И сам газда Јова у једном тренутку каже „Треба само лепим с њиме!“ (Лазаревић 1970: 349), а Вучко, који кроз рад и корисност, а уз благодатност и подршку, израста у изврсног калфу и пријатног младића, то заиста и потврђује.

У последњем делу приповетке, за време мобилизације, Вучко, понет општом атмосфером, и сам жели да се прикључи трупам. Мајка Вујка успева да замоли официра да задржи Вучка у вароши и постави га за магационера, али Вучко се, у складу са својом природом, оглушује о мајчину молбу и ипак прикључује војсци. Чак ни осећања која је имао према Илинки, газда Јовиној кћери, и осећања која је она морала имати према њему, немају јак утицај на њега, у којем се пробудила „хајдучка крв“ и немир због којег и одлази у рат добровољно.

У приповеци „Баба Вујка“, Лазаревић описује усамљенички живот који води Вучкова мајка, након синовљевог одласка.

Ова старица проводи дане у друштву краве Планинке и пса Амине. На самом почетку приповетке даје се детаљан опис ентеријера њене куће да би се дочарала општа атмосфера дома у којем кандило гори и дан и ноћ испред иконе и у којој „би се ти и нехотично прекрстио кад ступиш преко прага“ (Лазаревић 1970: 355), колико је све мирно и тихо. Једина два знака која опомињу на то да се у том простору некад живело смртним животом, јесу шаргија са још само једном жицом и чибук од абонеса. Мотив тишине се помиње неколико пута у приповедачевом опису куће, једном на такав начин да се она персонификује: „све ми се чинило да ћу поплашити ову тишину“ (Лазаревић 1970: 341).

Потом, „већ почињу да оживљавају сви предмети, кад баба Вујка улази с бресквама у рукама. Али она, место да разagna сан, само га меша са неком побожном јавом, и мени још јаче зуји нешто у ушима и још тиши ми је глас. Да прекинем то

несносно стање, ја онда усиљено викнем Амину и отидем да се играм с њоме у врту“ (Лазаревић 1970: 356).

У овом одломку уочавамо и мотив сна, такође уобичајен за Лазаревићеву књижевност. Овде приповедач сном назива стање које у њему буди атмосфера баба Вујкине куће. У сан су утопљена сва сећања и претпоставке о некадашњем срећнијем животу куће, о славнијим и лепшим данима без самоће и загробне тишине.

Даље се описује баба Вујкина свакодневица, њена љубав према животињама које јој једине праве друштво и са којима развија посебан однос. „Док је дан, док очи гледају, душа се разилази по околини, њу не може да притисне ни радост, ни туга, очи су јој вентили сигурности. Али кад наступи мрак... – тада се разбукти чист унутрашњи живот... Благо ономе ко тада има макар и лепих успомена! А баба Вујка је мислила тада: на Планинку, на Амину – по томе би она спавала; и на сина – због њега је сузе проливала, а од суза се гаси сан као ватра од дажда.“ (Лазаревић 1970: 359).

Надаље, приповеда се о баба Вујкином болу због синовљевог одласка, о упорном ишчекивању његовог повратка и сновиња о човеку у којег би он израстао. Снови, како се у приповеци спомиње, би је, по свом свршетку, само више приближавали њеним двома другарицама, Планинки и Амине. Последње је записано о нестанку Амине, што баба Вујка тумачи као зло предсказање, након чега одлази у општину.

Главна тема приповетке јесте човекова усамљеност, од које, по пишевом схватању, нема горе казне.⁹ Због тога и тежња да кроз своја дела Лазаревић спаси своје јунаке од самоће, од неприпадања, да их кроз породичну или сеоску узајамност избави од отуђености и другости.

У следећој приповеци, „Стојан и Илинка“, опет се сусрећемо са ликом баба Вујке, која Стојану даје свој благослов да испроси Илинку. Уз претпоставку да је приповедач приповетке „Баба Вујка“ Стојан из ове приповетке, а Илинка кћер газда Јове из приповетке „Вучко“, можда понајбоље видимо испреплетаност горепоменутих трију фабуларних токова.

⁹ „За њега је самоћа казна најтрагичнија и најнедостојнија људског бића. Човек је неодржив у самоћи и ничим се не да обештетити један дан проведен самотнички. Сва душевна венчања са другима естетски је прожео племенитим очајањем човека који је испаштао самавање и који не преза ни да ваби кад нема кога да дозове.“ (Јовичић 1985: 59).

Наиме, приповетка почиње тако што Стојан постаје секретар и та чињеница га, како и сам каже, као чиновника уздиже, али као човека унижава. Занесен, он мисли о својој срећи и осећа се како плива поврх ње, како је она од њега одвојива, попут неког узвишеног бића, од бога предодређеног да господари његовом судбином. Међутим, као после јаке опијености, када нам ствари којима смо се пре заносили изгледају просте и безначајне, Стојан се у души осећа испразно, стога почиње да размишља о женидби која би му донела избављење од усамљености самачког живота.

Потом, Стојан у свом унутрашњем монологу износи мисли о љубави и браку. Најпре он љубав рационализује, говорећи да је она навика; „Да човек заволи створа, човека, предмет уопште, мислећи, навикавајући се на њега“ (Лазаревић 1970: 367). Међутим, овакво објашњење осећања које он гаји према Илинки не може да га задовољи, те он своју љубав према вољеној особи онеобичава, продубљује истанчаношћу својих осећања и својих схватања:

Није ово роман. Нисам ја њу видео на прозору пројахав коња крај ње. Ја сам *мислио* о њој. Ја њу знам, знам њену кућу, њену памет, њене навике, и напослетку, и сам рачун, чист, математички рачун каже ми: Иди, куда те води твоја звезда! (Лазаревић 1970: 367).

Надаље, опет се сусрећемо са мотивом сна; Стојан снови о својој вољеној, замишљајући је у „простој уској кућној хаљини која се припија свуда уза њен гипки стас“, са плавим, безлобним очима, и „осећа ону влажну животну топлоту која од ње долази кад јој се приближи“. Ту видимо слику телесне љубави, нимало налик „стерилној, вертерској варијанти љубави“ коју писац исмева у својој приповеци „Вертер“. За Стојана, љубав је узajамност, одрицање од самоће да би се у заједници са другом особом пронашао бољи, савршенији вид егзистенције. Она је далеко од платонског, од идејног, она укључује телесну жудњу и потребу за близином вољене особе.

Одлучивши се да испроси Илинку, Стојан најпре одлази код баба Вујке по благослов. И ту, он поче, побуђен тишином собе¹⁰,

¹⁰ „У соби је била непрестано она иста тишина. Снег је напољу све јаче завејавао. Амина је крај фуруне спавала, патос је жутео, шаркија на зиду

сањарити и размишљати о браку и породици као смислу живљења и извору мира и среће:

Она сентиментална *философија*, која је досад увек кулминирала у мисли о тишини у гробу, сад се заустави на другу једну галичљиву и пријатну тишину брака и фамилије. С њом руку под руку, у скровитом куту... ето, то је за циљ живота! И још, и још!... Он као да се стидео, али ипак пусти слаткој и нежној мисли *да види своју ћелију како и после њега осћаје да живи, да види своје деце* (Лазаревић 1970: 372–373).

Добивши благослов од баба Вујке, Стојан полази да испроси девојку. Описује се тренутак у којем он угледа Илинку:

Он не виде у њој женско већ – нешто више! У његово осећање љубави и преданости уђе нешто свечано, узвишено, озбиљно црквено (Лазаревић 1970: 375–376).

Ово свакако није први пут да Лазаревић готово апотеозно представља лик жене. Многа су читавања и даље везана за његову књижевност и многи су критичари критиковали његова дела увек строго упоредо са критиком његовог живота, мислећи да се у свакој приповеци могу уочити некакви аутобиографски делови. Стога, утицај који су жене у приповеткама имале на главне јунаке кроз целокупан опус, довођен је у везу са утицајем који је Лазина мајка имала на њега. Често су оваква тумачења прелазила у јако увредљиве и неумесне закључке који се безосновно везују за жену о којој знамо само да је сама подигла децу и да је задржала присан однос са својим сином до смрти. Због тога, били бисмо у праву и да кажемо само да је у реализму појачана свест о породици као главном идеалу и кроз то и свест о битној улози жене, мајке, која уноси љубав и топлину у породични дом и која се, потпомогнута стварањем српског грађанског друштва све више привлачи у круг књижевних интересовања и утицаја¹¹.

У тренутку просидбе, двоје младих дели интимни тренутак испод иконе, која читавој атмосфери даје свечаност и узвишеност:

сањала о старом херојском добу“ (Лазаревић 1970: 372). Претпоставља се да је приповедач „Вучка“ и „Баба Вујке“ управо Стојан, који у својој сопственој приповеци улази у исту ону горепоменућу баба Вујкину кућу.

¹¹ О овоме погледај више у: Живковић 1994.

У некој бесној побожности и тихој бури, сам у свету, са целим светом у своме наручју, он осети потребу да речима веже своја осећања:

– Овде... – мишљаше он и хтеде говорити, али му језик беше тежак као олово; – овде – мишљаше и погледа побожно у икону, а душа му се благодарно понесе горе, – поврх свега овога што се зове свет, овде си ти моја, пред овим великим сведоком који је мој корак упутио к теби и чију руку осећам на својој глави! (Лазаревић 1970: 377).

На овај начин, у животе главних јунака приповетке која је по њима и названа, уводи се атмосфера брачног живота, од којег је Лазаревић, судећи по белешкама које је оставио, хтео да начини праву драму; почев од Стојановог неверства, смрти њиховог прворођенчеда и тражења утехе у божанском. Све ово, поготово сцена у којој је писац намеравао да опише Стојана који, загладан у небо, тражи божанско провиђење, запитан над смислом постојања у свету који не нуди спасење од патње и осећаја незадовољства и неприпадности, неодољиво подсећа на Толстојева *Ану Карењину*¹².

Још једна од ствари која се Лазаревићу замерала јесте недовољно пластичан опис емоционалних стања његових женских јунакиња. Оне су, некако, кроз његова дела остале запостављене, недовољно разрађене, недовољно емоционално обојене. Међутим, Илинка из ове приповетке управо разбија ове предрасуде. Не бисмо много погрешили када бисмо и ову новину у Лазаревићевом стваралаштву приписали утицају који је Лав Толстој имао на њега. Познато је да је Лазаревић *Ану Карењину* прочитао 80-их година и да је, одушевљен умећем стила писца за којег је сматрао да је све рекао, размишљао да остави перо. Узев у обзир богато и детаљно разрађене женске ликове Толстојевог класика, видимо да је Лазаревићев истанчани опис Илинкиног размишљања и њених осећања, готово сигурно настао васпитан примером руског писца.

Наиме, увод у лик Илинке, газда Јовине ћерке, даје се још у приповеци „Вучко“. Она је описана као паметна, врла али усамљена девојка која је само „назирала далеке и скривене путеве живота.“ (Лазаревић 1970: 345). Без мајчине руке која би је мазила и усмеравала, она је мало знала о нежности, љубави

¹² Погледај: VII–XIX поглавља осмог дела Толстојева *Ане Карењине*.

и животу уопште, одгајана од стране оца који је бригу о њој скроз препустио Аници, старијој кућепазитељки. Због тога, њој будући живот са мужем делује страшно и незамисливо. Упркос осећањима која је вежу за њега, она се осећа болно отргнуто од свог детињства, своје породице и живота за који је једино и знала пре љубави и веридбе. Једина утеха коју добија јесу Аничине речи „Тако мора бити! А све ће добро бити, ако бог да!“ (Лазаревић 1970: 385).

На дан своје веридбе, када поред свог мужа игра коло, непонесена општом атмосфером весеља, среће и младости и док слуша како њен отац, којег никада није видела ни насмејаног, пева заједно са Циганима, она се осећа усамљено и изопштено. Чуди се том колективном весељу и пита се о својој будућој улози супруге човека који јој је и даље стран. Притом осећа тугу, поготово када се прослава заврши и када гости оду из њене куће, оставивши је пустом и тихом:

Живот који је малопре тако бујно брецао, да си мислио никад се угасити не може, он беше излетео и са собом остави само једну мртву собу и опет ону исту тишину која у овој кући већ толике године није била ремећена (Лазаревић 1970: 384).

Међутим, подстакнута Аничиним речима утехе, Илинка на крају полаже своју веру и бога, схвативши да је свет индиферентан на њену тугу и да човек ипак не може против судбине, која поприма сасвим нове обресе у овој Лазаревићевој приповеци. Иако недовршено и бројећи свега 21 страну, ово дело представља талентовано исписано сведочанство о двоје људи, још увек нетакнутих дужностима зрелог брачног живота и открива њихов унутрашњи живот, препун страхова, туге и самоће.

На крају, у Лазаревићевој најкраћој недовршеној приповеци „Побратими“ опет се сусрећемо са Јанком и његовим побратимом Јоцом, које у сличним улогама познајемо још из приповетке „Ветар“. Из садашњег времена, приповедање одлази у ретроспекцију, у време када су ова два пријатеља били нераздвојни саучесници у игри и несташлуцима. Описује се њихова свађа а потом и измирење, које их само више приближава и везује једно за друго. Приповеда се из Јанковог угла, који као одрастао, ожењен човек који ишчекује долазак пријатеља којег дуго није видео, улази у осећање носталгије,

сећајући се своје младости, мртве мајке и драгог пријатеља. Завршни део приповетке јесте управо апострофирање свих драгих али минулих ствари: „О, срећна ноћи! О, слатка мајко! О, неисцрпна младости!“ (Лазаревић 1970: 400).

Претпоставља се да је Лазаревић кроз свој недовршени роман хтео да обухвати живот у целини, тј. како Драгиша Живковић каже:

Увидео је да уметничка слика живота мора ићи у дубину, да мора обухватити суштински смисао људске и народне егзистенције, а не анегдотско приповедање наших дотадашњих сеоских приповедача, који су живот нашег сељака сагледавали углавном на путу од општинске суднице до сеоске механе (Живковић 1994: 51).

Дакле, мана наших дотадашњих сеоских приповедака је била у томе што нису сликале сеоски живот у целини, на пример, жене се у њима готово и не помињу, што је први замерио Андра Николић у свом приказу Глишићевих приповедака (Николић 1938: 133–136). Лазаревић, књижевник, лекар, интелектуалац, којем је Толстој био један од главних узора, разумео је све те недостатке наше реалистичке књижевности 19. века и хтео је да је препороди. Идеализована слика сеоског друштва коју је давао у својим делима, често је била квалификована као нереална, као последица *русоистичким* одбацивањем свега модерног и напредног. Међутим овакве књижевне критике често нису продирала дубље у питање саме уметности, која, да би се разликовала од реалности, ипак мора бити до неког степена идејна, маштарска и визионарна.

И након детаљне анализе Лазаревићевих недовршених приповедака, које нам можда још јасније откривају пишчев стил, његове књижевне инспирације и интересовања као и неке од главних проблема које је он кроз своје стваралаштво покушавао да реши, још јаснија је неправда која је нанета многим књижевним обезвређивањима овог ненаметљивог, али постојаног писца. За разлику од многих књижевника свог времена, Лазаревић је остао доследан себи, поштен, савестан и прецизан, како у лечењу тако и у свом писању. Он није био поклоник славе и имена, писао је и створио дела велике уметничке вредности, скроз окренувши леђа пуком реалистичком

пресликавању стварности. Својим пером, он је кројио нову стварност, у њу пројектовао идеје о добру, љубави и лепоти и његова дела делују на читаоца јаче него дела протореализма, фолклорног и програмског реализма.

Стога, Лаза К. Лазаревић, родоначелник наше психолошке приповетке, велики родољуб и човек од културе, који је веровао у човека и њиме био надахнут¹³, не само да је био близак своме нараштају, него је својим хуманизмом, својом вером у морално, правично и идеално, близак и своме и сваком наредном нараштају. Његове приповетке и данас остају најлепши, највештије укомпоновани представници српске реалистичке књижевности 19. века, и лепотом својих мисли и израза оне настављају оплемењивање душа својих читалаца.

ЛИТЕРАТУРА

- Николић 1938:** Андра Николић, *Књижевни радови*, СКЗ, Београд, књ. 281.
- Глигорић 1956:** Велибор Глигорић, „Лаза К. Лазаревић“, *Српски реалисти*, Просвета, Београд.
- Чајкановић 1973:** Веселин Чајкановић, „Убијање вампира“, *Мии и религија у Срба*, СКЗ, Београд.
- Јовичић 1985:** Владимир Јовичић, „Песник Моралне носталгије“, *Лаза К. Лазаревић, приповејке*, „Вук Караџић“, Приштина.
- Живковић 1994:** Драгиша Живковић, *Европски оквири српске књижевности V*, Просвета, Београд.
- Башић 2014:** Ивана Башић, „Тело духовно – концепт (словенске) душе“, *Гласник Етнографског института САНУ LXII*, Институт за српски језик САНУ, Београд.
- Скерлић 1974:** Јован Скерлић, *Писци и књије*, Нолит, Љубљана.
- Лазаревић 1970:** Лаза К. Лазаревић, *Дела*, Матица српска, Нови Сад.
- Јовановић 1989:** Љубомир Јовановић, „Лаза К. Лазаревић“, *Приповејке Лазе К. Лазаревића*, СКЗ, свеска I, Београд–Загреб.

¹³ „Само врло сујетне заблуде могу овако наредбодавно исказивати апсолутно неповерење према једном делу које управо верује у човека, које је надахнуто човеком и кад га не види слободног изван патријархалног заједништва (*На бунару*), и кад га распиње између родољубља и љубави (*Швабица*), и кад га за пожртвовање саркастично награђује преврнутом војничком шајкачом (*Све ће тио народ џозлаишии*), и кад му се подсмева, и кад га кажњава (*На бунару, Вешар, Први џуи с оцем на јуипрење...*).“ (Јовичић 1985: 10).

Mina Tonic

THE ANALYSIS OF UNFINISHED STORIES
OF LAZA. K. LAZAREVIĆ

Summary

This paper deals with some of the unfinished stories of Laza K. Lazarević – “Section”, “Vučko”, “Grandmother Vujka”, “Stojan and Ilinka” and “Blood Brothers”. It delves into the traits of Lazarević’s style which qualify him as a writer of poetic realism, as well as the means he uses in the composition of his works (in its broader and narrower sense). We emphasize not only the traits which make Lazarević an atypical realist, but the means which he uses to introduce novelties into the Serbian literature. The aim of this paper is to shed light on the traits of Lazarević’s works for which he has always been approachable to a wider reading audience.

Key words: Laza K. Lazarević, poetic realism, Serbian realistic story, psychologization of characters, Serbian psychological story, idealization.

III

Вања Аћимовић, Анастасија Здравковић

Друга крагујевачка гимназија, Крагујевац

Ментор: др Бранко Златковић

Институт за књижевност и уметност, Београд

ПРЕДСТАВЕ О ДЕТЕТУ И ДЕТИЊСТВУ НА ОСНОВУ ТЕРЕНСКЕ ГРАЂЕ ЗАБЕЛЕЖЕНЕ У ТРШИЋУ

Сажетак: У периоду од 4. до 12. августа 2018. године боравили смо у Тршићу, где смо сакупили теренску грађу за наш рад. Родно место реформатора српског правописа и књижевног језика, Вука Стефановића Караџића, удаљено је девет километара југоисточно од града Лознице, у Мачванском округу. Према попису из 2011. године, забележено је 1.154 становника, од којих је 979 пунолетних. У насељу има 376 домаћинстава.¹ За наш рад издвојили смо разговоре о темама из области народне традиције и обичаја са петоро саговорника, три жене и два мушкарца. Најстарији саговорник је 1937. годиште, а најмлађи 1963. годиште.² Нашу пажњу највише је заокупило богатство народних веровања и обичаја о деци и о детињству у Тршићу и јадарском крају, које смо посматрале и у ширем контексту народне традиције и културе Срба. Рад смо поделиле на више сегмената који обухватају периоде пре и после рођења детета, затим радње и обичаје који су се вршили с циљем што здравијег одрастања.

Кључне речи: дете, детињство, народна традиција, теренско истраживање, Тршић.

¹ Наведени подаци о становништву преузети су од Републичког завода за статистику Србије (<http://www.stat.gov.rs/oblasti/stanovnistvo/> 25. 9. 2018).

² Саговорница Милојка Лаловић (девојачко Мићић), рођена је 1962. године испод Кукавице, локалитета у Тршићу. Крсна слава јој је Свети Јован, а девојачка Свети Алимпије. Удата је, има двоје деце, сина и ћерку и троје унучади. Даље у тексту М. Л.

Саговорник Радомир Живановић, рођен је 1952. у селу Клупцима на кућном прагу. Крсна слава му је Свети Алимпије. Ожењен је и има два сина и двоје унучади. Даље у тексту Р. Ж.

Саговорник Рајко Павловић, рођен је 1963. године у Тршићу. Слави славу Свети Ђорђе. Даље у тексту Р. П.

Саговорница Јела, рођена је 1946. у Тршићу. Даље у тексту Ј.

Саговорница Гроза, рођена је 1937. године, завршила је један разред основне школе у Тршићу. Има четири ћерке. Даље у тексту Г.

Као будућа економска, генетичка и духовна снага породице, дете је одувек било у средишту пажње уже и шире заједнице. Осим основног васпитања, заснованог на личним осећањима и вредностима у оквиру породице, жељени опстанак и здравље детета, његова заштита и правилан одгој током детињства, у српској народној традицији, праћен је и подстицан низом веровања, обичаја и магијских поступака. Међутим, одређени магијски поступци практиковали су се и пре зачећа и дететовог рођења.

1. МАГИЈСКИ РИТУАЛИ ЗА ПЛОДНОСТ

Жеља за породом одувек је била велика, а особито је у српској патријархалној култури прижељкивано мушко дете, као наследник који ће продужити породичну лозу и који ће одржавати свети пламен славске свеће. Такође, мушко дете више цени и прижељкује чак и жена, јер ће рађањем сина учврстити положај у кући и очувати брак (Ђурђевић 1988: 5). Стога је у свадбеним обичајима веома важно присуство *накоњчеца*, здравог и напредног дечака, који се појављује у жељи да младенци добију мушко дете. Накоњче је старо годину-две дана, најчешће је комшија или рођак младожење, а младој га обично додаје свекрва или јетрва (Требијешанин 2000: 45). Овај обичај забележили смо и у разговору са нашим информатором у Тршићу:

Р. П.: Онда њој (*млади*) доносе накоњче. А накоњче је обично мушко дете са белом торбицом око врата, а у тој торбици се налазе слаткиши и дар који је млада спремила за то накоњче. Значи, да ли ће му неку мајицу, бенкицу, кошуљу, шта већ... То је њено, шта ће она да одабере да спакује у ту торбицу, и она њега баца три пута увис, и љуби га у образ. А исто то ради и младожења [3].³

³ Бројеви у угластим заградама означавају број транскрипта у Прилогу који садржи само опширнија интегрална верзија текста, али који смо, услед оптималне дужине текстова, нажалост биле принуђене да изоставимо. У овом случају, бројеви у угластим заградама упућују на идентитет саговорника и саговорника: Милојка Лаловић [1]; Радомир Живановић [2]; Рајко Павловић [3]; Јела [4]; Грозда [5].

2. ТРУДНОЋА

Судећи према ономе што смо чуле од наших саговорница и саговорника, труднице су биле ограничене у свакодневним поступцима према принципима који се у народу распознају као правила „ваља се“ и „не ваља се“⁴. Више смо забележиле примера забране поступања. Према речима саговорнице М. Л., трудница не би требало да прелази преко секире, као ни преко крста. Не сме да шутне мачку, јер ће беба бити чупава^{5[1]}. Посебно истакнута и општепозната забрана јесте и у вези са евентуалном крађом коју почини трудница (Требјешанин 2000: 70), а коју смо и на терену препознале више пута. Као последицу крађе, наводи се да ће дете задобити белег у облику украдене ствари, на оном месту где се мајка прво дотакла^[1, 4]. Занимљиво је да су у литератури забележени и примери поништавања такве последице:

Ако јој се, због велике жеље за храном и сл., ипак деси да нешто украде, она мора брзо руком да додирне земљу, да би на тај начин избегла, односно неутралисала штетно дејство његовим одвођењем у земљу [...] (Требјешанин 2000: 70).

Интересантно је и то да смо за исти обичај чуле супротне верзије. Према једној, осим тога што трудница не сме да краде, она не сме ни од кога ништа да затражи^[4]. С друге стране, М. Л. наводи: „Кад ти трудница нешто затражи, а ти јој не даш, онда ће миш да ти направи штету, да ти изгрицка нешто... [смех]“^[1].

Што се тиче гатања о полу детета, на терену смо забележиле да се пол детета може разазнати и према облику стомака труднице. Дакле, ако је стомак трудници испод груди, дете ће бити мушко, а ако се „растрбушила“ код леђа, добиће ћерку^[4].

⁴ Жарко Требјешанин ова правила, односно забране, дефинише као *табуе* (Требјешанин 2000: 63).

⁵ Тако, на пример, „црна и повелика коса на принови (детету) предсказује његово сиромаштво“. Негде, пак, верује се да ако женско дете има косу на глави, одмах чим се роди, биће у животу срећно. А колико новорођенчету буде „свратака“ косе на глави, кажу, онолико ће се пута када одрасте женити, односно удавати (Требјешанин 2000: 87–88).

3. РОЂЕЊЕ И ПРВЕ ГОДИНЕ ЖИВОТА

Порођај се доскора најчешће одвијао у кући, услед немогућности да се дође до града и болнице, због чега је степен смртности беба у та времена био веома висок. Посао бабице вршиле су жене из породице или из села. Тако саговорник из Тршића наводи да је пупчану врпцу углавном пресекала свекрва^[3], а Р. Ж. казивао је аутобиографску причу о рођењу на кућном прагу и о комшиници која му је том приликом српом пресекла пупчану врпцу, а за коју је у каснијем животу био несвесно веома везан:

Као мали, ја сам увек трч'о тој жени што ми је одсекла пупак, не знајући за то да ми је она одсекла пупак. Ал' од свих жена кад се скупе, ја идем њој, прођем све, и бабу, и мајку, и све, ја одем код те жене^[2].

Према веровању, пупак се пресецао српом да би дете расло као жито, тј. да би добро напредовало. Такође, постоји обичај да се дете одмах по рођењу окупа хладном водом да би било здраво (Ђурђев, 1988: 9).⁶ Овакав пример саопштио нам је у Тршићу саговорник Р. П.: „Полити га (*geiie*) хладном водом, да се прекали, да буде здраво, да се чује тај први плач...“^[3].

Према правилу, породиља са бебом није смела да излази из куће четрдесет дана по порођају, а у том периоду родбина и комшије доносили су *бабине*.⁷ Овај обичај је и дан-данас жив и распрострањен у Тршићу. Обично се доноси: умешена пита („развијуша“)^[1], печено пиле, погача, вино или ракија (флаша мора да буде обавезно отворена, не са чепом, а поготово ако је прво или друго дете, да би се даље рађало; добро је сипати мало ракије у недра да би породиља имала више млека)^[1]. Обавезно се доносило нешто за дете, углавном од вуне, или су се правиле *бешике* за новорођенче (платно на коме је беба спавала)^[4]. Међутим, за овај обичај су нам наведени и неки

⁶ У воду у којој се дете први пут купа додаје се сребрна пара, со, пепео, вино. Пара се ставља да би дете било чисто и лепо као сребро, со и пепео да се не би ојело, али и да би било привржено кући и огњишту, а вино да би било румено и здраво (Требјешанин 2000: 92–93).

⁷ Бабине су народни обичај који подразумева обилазак детета и породиље, а посећују их родбина и комшије који доносе дарове (Требјешанин 2000: 96–97).

табуи, нпр. да жена у циклусу не ваља да доноси бабине, као ни то да нису пожељне посете људи који су ожалошћени и који носе због тога црнину^[1]. Беба се скривала и није се износила четрдесет дана из куће, јер се веровало да је у том периоду била најрањивија и најподложнија утицајима злих сила и урока. О томе сведочи и казивање из Тршића које смо забележили од М. Ј.:

Жена је рађала и сваки пут кад донесе дете кући, не знам сад колико, да л' једно или два детета, пренесе преко прага, донесе кући и дете после неког времена умре. И онда, оде код некога ко наводно зна нешто и каже комшиница, стрина, Јанко, Марко ти је ставио нешто испод прага и кад унесеш дете у кућу, оно умре. И она је стварно налазила, како су ту људи, шта су то радили, она је стварно испод прага налазила неке ствари. И каже сад, како следеће дете, каже, кроз прозор унесе и унесе кроз прозор дете и остане живо^[1].

У нашем народу се верује да постоје особе са *урокљивим очима* којих су се људи посебно плашили. Дете се могло урећи, намерно или ненамерно, најчешће речима које изражавају завист, чуђење, дивљење или хваљење (Ђорђевић 1990: 183). Зато су наши преци на разне начине покушавали да заштите децу од злих погледа. Један од начина је било покривање разним тканинама како би се дете сакрило (Требејешанин 2000: 132). Међутим, наш саговорник Р. П. запажа да женско дете никако не ваља покривати шареном марамом да не би било сумњивог („шареног“) морала^[3]. Међу осталим реквизитима заштите против урока у Тршићу се наводе: црвен кончић око руке (једна саговорница истиче да се то чинило само уколико се роди мушко дете)^[4], а бели лук и глогов трн су се стављали беби под јастук^[2]. Уколико дете непрестано плаче, осим тога што се претпостављало да га нешто боли, веровало се, такође, да је оно „преплашено“ или уречено. Према сведочењу старије саговорнице, у тим случајевима „долази баба да га окади“^[4]. Тај обичај је у нашем народу познат као *саливање сџраве*, а читав поступак описао је саговорник Р. П. Дете се, наиме, води код старије жене која зна да салије страх. Родитељ држи дете у рукама, а жена му прекрије лице црвеном марамом. Затим, у алуминијумској кашици загрева олово све док не буде течно, док на другој страни држи чинију са водом. Сипа олово у ту

чинију, а та маса која је у додиру са водом треба да створи неку фигуру. „И она гледа и тражи... Шта се створило, шта се указало. Она то понавља све док се не излије срце. Мора да се на неком делу појави срце...“ То се ради на три регије: на глави, грудима и стомаку. Ако не успе из првог пута, мора да се понавља све док се не излије и не покаже од чега се дете уплашило^[3]. Од саговорнице која зна да обавља овај процес, сазнали смо још детаља, попут правила по коме се он обавља уторком и петком, и то после један сат поподне, како би, по објашњењу, страх спадао као што спада и дан.^[5]

О надевању имена деци чули смо различите примере. Највећи број се тицао имена на *зламењу*, тј. добијања привременог имена („име на водици“), које дете стиче неколико дана по рођењу и које ће носити све до крштења (Требјешанин 2000: 91). На крштењу дете добија своје право име које најчешће даје кум, а забележили смо и податак да то чини особа која пресече пупчану врпцу^[2]. Начин добијања имена је различит, по наводима наших саговорника, то може бити по неком већем празнику који је био непосредно пре или после дететовог рођења^[1], по неком претку или једноставно по сопственом нахођењу кума^[3]. Символика имена се, према речима информатора Р. П., базирала на његовој форми која би одредила карактер или судбину детета: „Драган на драго, Миомир на мило, Рајко на радост...“^[3]. О временском периоду који је морао проћи пре него што се дете крсти, прикупљени подаци варирају од „одмах по рођењу“^[4], па до првог рођендана^[2]. Одмах по рођењу дете се крсти да не би умрло некрштено^[4]. У неким случајевима чин крштења врши се једанаест дана по рођењу^[3], неретко до четрдесет дана или шест недеља^[2]. Сходно чињеници да се веровало да жена није била чиста после порођаја, она није посећивала ни цркву у том периоду, па није смела ни да присуствује крштењу сопственог детета, како саопштава М. Ј.^[1] Мужевљева сестра је носила дете на крштење, кума је куповала бело платно на коме се држало дете, а од ког се касније шила кошуљица за њега. Након обреда крштења, када јој донесу дете, мајка изговара следеће речи: „Отишао си као јаре, враћаш ми се као јагње“. Символика ових речи садржана је у религијском схватању јарета као ђаволског бића и јагњета као анђеоског, односно Божјег, по запажању наше саговорнице^[1].

У неким случајевима, дете се крсти тек након годину дана, а у том периоду дешавају се још неке, за дететов развој, значајне промене, као што су проговарање, одвикавање од сисања и др. За дојење се користило, како смо чули у Тршићу, пројино брашно укувано у млеку, а за јачање одојчади и за одвикавање од сисања користила су се жуманца помешана са млеком^[5]. Постоји и веровање везано за *предајање* – поновно дојење након одвајања од мајке, а то је била непожељна појава, јер се сматрало да ће у том случају дете лагати^[5]. Уколико дете неће дуго да проговори, према речима наше саговорнице из Тршића, треба узети воду из воденичког кола и направити колач за дете^[4]. Овај магијски поступак познат је у литератури:

Вук у *Српском рјечнику* (1852) пише: „Када дијете не може одмах (на вријеме) да проговори, онда жене закухају колачић чекеталом, па му даду те изједе (да би почело онако брзо говорити као што чекетало одскаче од камена и звечи) (Требјешанин 2000: 155).

Након годину дана, врши се још један важан обред познат као *сѝрижба*, односно прво шишање детета. Према речима наше саговорнице, дете је шишао кум, у облику крста^[4]. Смисао овог магијског поступка јесте да се детету обезбеди ваљан развој, плодност, здравље и благостање (Требјешанин 2000: 152).

4. КАСНИЈЕ ГОДИНЕ ДЕТИЊСТВА

У периоду од шесте или седме године живота, па све до пубертета, који почиње око дванаесте године, за дете у погледу магијског интересовања наступа „период латенције“ (Требјешанин 2000: 169). То не значи да деца у овом периоду нису пролазила кроз битне фазе и ситуације које су имале директну функцију правилног формирања личности у виду социјализације, подстицања креативних или физичких способности, али и развијања осећаја одговорности као одлике будуће зреле јединке.

Једна од главних асоцијација на детињство свакако јесу игре, а о њима смо чули много од наших саговорника. Поред неких општепознатих игара, које су и међу данашњим

генерацијама још увек заступљене, као што су жмурке^[1, 2], јурке^[1, 2], фоте^[2], ћораве баке^[4], између две ватре^[2] или фудбал^[2], некада су постојале и оне које су данашњој деци већином непознате. Таква је, на пример, игра *крџијуза* коју нам је Р. П. детаљније описао:

Направи се лопта, и онда легне се налеђен на траву, и онда друштво од нас четири, пет ту има, и сад у задњицу гађамо, а ти се бориш да те не погоде, ако те погоди онда ти гађаш, одбијаш лопту ногама, и онда он вреба кога ће да погоди, разумеш, то...^[3]

Затим, играло се *клица и њалије*, чији принцип играња смо забележили више пута на терену:

То се направи од дрвета, крајеви се стање да би мог'о да удариш дрво кад ставиш на ово, и има палија, штап дужи, и онда га удариш овако [*показује*], онај клис, он одскочи од земље и ти га опалиш палијом и ко даље баци.^[2]

О игри званој *крмачице*, чули смо следеће:

Направимо овако оволику лопту. И онда се тамо играмо. Ископа се та нека рупица, па штапова насечемо, па онда 'итамо, а штаповима се утеривало. То се звала крмачица [*смех*].^[5]

У играма које су захтевале одређене реквизите, деца су се сналазила на разне начине и сама себи правила играчке. Такви су на пример кликери од земље^[4], лутке од кучине^[4] или клипа кукуруза^[1] и лопте, односно крпењаче, које су се правиле од длака осталих након тимарења стоке, а повезаних блатом, и чарапа завијених тако да све то држе^[2, 5]. Р. Ж. нам казује:

Па махом смо правили играчке. Правили смо колица, украдемо ексере од родитеља и онда дашчице, па правимо, од облице одсечемо направимо точкове. Старија деца праве, а ми млађи помажемо и гледамо како, после ми правимо оној другој млађој деци, и тако је то ишло.

Изузев игара којима су деца настојала да испуне свој дан, како се број година повећавао, све је више места остајало и за

обавезе. Школа је била једна од осовних обавеза. Међутим, све до појаве комунизма, женска деца у највећем броју случајева нису ни похађала школу, или су прекидала школовање после одређеног периода^[5]. Пример овога присутан је и код једне наше саговорнице, која је школу напустила после завршеног четвртог разреда^[4]. С доласком комунизма, школовање је постало обавезно за све^[5]. Наши саговорници упућују на то како је школовање раније изгледало. Р. Ж. наводи да су се од школског прибора, по причи његове мајке, користили табла и легиштар којим се по табли писало^[2].

У школи су постојале униформе^[3], а као васпитна мера у то време, за разлику од данас, батине, којих се Р. П. сећа као *џацки*, биле су дозвољене:

Сећам се да сам у школу ишао, учитељица је пацке делила. Изволи, нема домаћи, или си нешто згрешио или шта, пружи руке, пружиш обадве руке, прут дебео к'о прст, цапа-цапа-цапа...“ [...]

Али нису то биле неке сад крупне грешке... Боже мој, нисам написао домаћи – батине; отиш'о сам преко траве у патикама, тад је постојала гардероба па се пресвлаче униформе и све то... Или неко кошкање на часу, чупање ушију, зулуфа, пацке, све зависи од тежине.

За празник Светог Саве, деца у школи су ишла у цркву и рецитовала песме, а за време Вуковог сабора, у оквиру целе манифестације, организовала су се разна такмичења основних школа, попут такмичења у гађању из ваздушне пушке^[2].

У сећању нашег саговорника Р. Ж. остала су књижевна дела која је читао у школском периоду, а то су дела Десанке Максимовић, Бранка Ћопића, као и епска поезија. У слободно време, ипак, он и његови вршњаци читали су тада популаран стрип *Зајор*^[2].

Поред школе, деца су имала обавезе и у својим домаћинствима. Сиромашније породице тежиле су да имају што већи број деце како би она помагала у пословима и била радна снага породице^[2]. Дечији послови били су прилагођени њиховом узрасту и издржљивости, али свакако нису били лаки. Према речима М. Л.: „Радили су све што су могли понети и поднети“, односно, како каже Р. Ж., „Радило се све што се на селу ради“. Послови су били разноврсни, а један од најчешћих је било

чување стоке, што је уједно била и занимација многима који су ту обавезу обављали у групи од више деце^[1]. Још неки од послова подразумевали су сакупљање шљива џанарика^[1, 2], или скупљање гранчица за ватру током зиме^[1]. Ту је био и одлазак у продавницу^[3], или у случају саговорника Р. Ж. на мало даље стазе – у Лозницу, зарад продаје млека и поврћа^[2]. Девојчице су училе да преду, што им је било наметано као обавеза^[4]. Такође, женска деца су увек морала бити упућена у начин спремања онога што би се нашло на трпези, али имамо и пример када је бака свог унука Р. Ж. учила да кува и меси^[2]:

Учила нас је, поготово женску децу је учила, увек им причала, кад седну нешто да једу, она их је увек питала је л' знају како је то направљено. Онда их је учила, причала им како треба да раде, а мене је учила да кувам и да месим. Ја сам са њом кув'о ручак и пар пута сам ручак пресолио, јер сам био можда, нисам био пош'о ни у први разред“.

Приче које су одрасли причали деци, остављале су велики утисак на њих. При печењу ракије, деца су слушала приче о догађајима за време мобе, које су причане међу одраслима уз казан^[2]. Међутим, класичне бајке нису у толикој мери биле причане деци, јер старији, заузети сеоским обавезама, нису имали времена за то^[1, 3]. Према речима М. Л., можемо закључити да је то чешћа појава данас, него за време њеног детињства:

Б. З.: „Како сад деци, је л' се причају неке приче?“

М. Л.: „Сад причају, ја имам троје унучића, две девојчице од четири и пет година неће заспати без приче „Три прасета“, у ствари „Три прасета“ воли унук, а она воли „Вук и седам јарића“, и обавезно је да читаш једном, читаш другом. И онда нешто обојиш, нешто додаш, нешто испричаш ти овако... Тако да сад има, сад су деца одгајана другачије него пре. Пре су више бринули о стоци него о деци.“

На терену је било доста речи о демонологији и демонолошким предањима, што су старији користили како би заплашили децу и тако спречили њихово тумарање по селу^[3]. То су приче о вампирима, вештицама и вилама, од којих је посебно познато чувено предање о Сави Савановићу, који је

давио људе по воденицама^[1] и прича о *вилином колу*, о коме нам М. Ј. говори:

И ја сам ишла пешке у основну школу и ујутру кад устанем има да се прође једна раскрсница где су се, наводно, виле скупљале и играле коло. Ја све кад идем, ја сам претрчавала тај део, да не видим виле случајно, као ако упаднеш у вилино коло може да те ухвати или не знам ни ја, онесвестиш се или шта већ, детету не треба“.^[1]

Нека смелија деца се нису дала заплашити оваквим причама, већ су их користили у сврху забаве, прерушавали се и ноћу плашили мештане:

Причало се, а то смо ми користили па смо бушили бундеву, палили свећу па глумили ђавола, плашили народ ноћу [*смех*]. Мрак је, и онда одемо до прозора и куцнемо о прозор, и само подигнемо бундеву пробушену, очи, зуби направљени и онда уплашимо народ.^[2]

5. ЗАКЉУЧАК

Представе о детету, које смо бележили током теренских истраживања у Тршићу и које смо посматрале у контексту шире етнолошке литературе, наводе на закључак да ни дан-данас нису изгубиле значај и сложеност манифестовања, јер деца чувају спону са прецима, продужавају породичну лоза и чувари су њеног идентитета. Стога је у првим годинама живота детета брига о њему нарочито интензивна и нераздвојна је од народних веровања, обичаја и схватања. Већ у мало каснијем добу, деца су престајала да буду примарни предмет посвећивања времена и пажње, јер су одрасли, као што је то већ запажено, „више бринули о стоци него о деци“. Б. З.: „Нису ваљда кажњавали децу?“ – „Јесу. Јесу, и вредело је.“^[2] – утисак је нашег саговорника, јер упркос обавезама које су им биле намењене, управо тај рад, дисциплина и здрава средина у којој су живели, поред осталих предности детињства, учинили су да детињство и дан-данас изазива пријатне успомене у сећању наших информатора.

ЛИТЕРАТУРА

- Требјешанин 2000:** Жарко Требјешанин, *Представа о дејтењу у српској култури*. [2. допуњено издање], Београд: Југословенски центар за права детета.
- Ђорђевић 1990:** Тихомир Р. Ђорђевић, *Деца у веровањима и обичајима нашега народа*. Београд: Идеа; Ниш: Просвета.
- Ђурђев 2019:** Александар Ђурђев, *Рађевина: обичаји, веровања и народно стваралаштво*. <<https://www.rastko.rs/rastko-drina/ljudi/adjurdjev-radjevina/index.html>> Приступљено 30. јануара 2019.

Vanja Aćimović, Anastasija Zdravković

PRESENTATIONS ON CHILD AND CHILDHOOD
ON THE BASIS OF A FIELD MATERIAL WRITTEN
IN THE VILLAGE OF TRŠIĆ

Summary

In the period from the 4th to the 12th of August, 2018, we were in Tršić, where we collected fieldwork for our work. The birthplace of the reformer of the Serbian spelling and literary language, Vuk Stefanović Karadžić, is nine kilometers southeast of the city of Loznica, in the Macvan district. According to the 2011 census, there were 1,154 inhabitants, of which 979 were adults. There are 376 households in the settlement. For our work, we set out talks on topics in the field of folk tradition and customs with five interlocutors, three women and two men. The oldest interlocutor is 1937, and the youngest is 1963. Our attention was mostly occupied by the wealth of folk beliefs and customs of children and childhood in Tršić and Jadar area, which we also observed in the wider context of the folk tradition and culture of the Serbs. We divided the work into several segments that include periods before and after the birth of the child, then the actions and customs that were done with the goal of as healthy as growing up. Our attention was mostly occupied by the wealth of folk beliefs and customs of children and childhood in Tršić and Jadar area, which we also observed in the wider context of the folk tradition and culture of the Serbs. We divided the work into several segments that include periods before and after the birth of the child, then the actions and customs that were done with the goal of as healthy as growing up.

Милица Здравковић

СМШ „Мокрањац“ Београд

Ментор: др Бранко Златковић

Институт за књижевност и уметност, Београд

ВУКОВИ САБОРИ

Сажетак: У раду се представљају историјат, развој и садржаји манифестације која се од 1933. године одржава у селу Тршићу, у част српског културног реформатора Вука Стефановића Карацића (1787–1864). У дугој историји, Вуков сабор није одржан једино ратне 1941. године. Делатност Сабора пратио је и развој културне инфраструктуре: обнова Вукове куће (1933), изградња Дома културе у Лозници и подизање Вуковог споменика у Београду (1937), изградња Дома културе у Тршићу (1943/1944), Вуковог музеја у Тршићу (1952), позорнице са амфитеатром на отвореном у Тршићу (1964). Као један од најважнијих догађаја у Јадру и околини, Вуков сабор је остао у живом сећању мештана. У раду је приложен транскрипт разговора са једним информатором.

Кључне речи: Вук С. Карацић, Вуков сабор, Тршић, садржај, карактер, теренско истраживање, значај.

Вук Карацић (1787–1864) био је покретач и вођа српске културне револуције у првој половини 19. века. Након великих отпора и полувековне борбе његове су идеје доживеле признање и победу. Био је сакупљач и издавач народних песама, приповедака, пословица и других умотворина. Реформатор српског књижевног језика и правописа. Састављач и издавач прве граматике народног језика, првог „Српског рјечника“, првог „Српског буквара“ и многих других језичких и граматичких списа. Творац је азбуке којом се и данас служимо. Први је историограф значајних догађаја у Србији на почетку 19. века. Написао је више биографија српских устаничких старешина. Као описивач народних обичаја у етнографским радовима „Црна Гора и Црногорци“, „Живот и обичаји народа српског“ поставио је темеље нашој научној етнографији. За то огромноно књижевно и научно дело,

значајно за словенску и светску културу, стекао је многа признања у свету.

У његову славу и част створена су многа музичка и литерарна дела, снимљени су филмови, подигнути споменици, додељена су имена многим школама, библиотекама, музејима, домовима културе, издавачким и новинарским кућама, улицама. У његову славу и част одржавају се већ дуже од пола века и Вукови сабори у Тршићу.

1. ВУКОВИ САБОРИ ОД 1933. ДО 1940. ГОДИНЕ

Први Вукови сабори били су локалног карактера. Освећењем обновљене Вукове куће 1933. године, обележен је први Сабор. Од тада, сваког септембра, у недељу пред Малу Госпојину, народ се окупља око Вукове куће и присуствује саборском програму.

Већ 1934. године, на другом Вуковом сабору, назначени су, за наредни низ година, програмски оквири ове културне светковине.

Програм:

1. Свечани помен Вуку Карацићу
2. Предавања о Вуковом животу и раду
3. Такмичење гуслара
4. Наступи аматерских позоришта
5. Бесплатна подела књига народу
6. Народно весеље

Године 1937. обележено је 150 година од Вуковог рођења. Тим поводом отворен је Вуков дом културе у Лозници и освећен је Вуков споменик у Београду, дело скулптора Ђорђа Јовановића. Број учесника, као и бројност публике, из године у годину се повећавао. Манифестација је, такође, убрзо постала и генератор чувања народне традиције. Тако се обнавља и значај гусала и гуслара, који су се у Подрињу скоро избичајили (Ристановић 1987: 62–67).

2. ВУКОВИ САБОРИ У РАТНОМ ПЕРИОДУ (1941–1944)

Вуков сабор није могао да буде одржан 1941. године, јер сурова немачка одмазда није заобишла ни овај крај. У таквој ситуацији окупљање народа није било могуће. Међутим, већ наредне, 1942. године, ситуација се наизглед смирила и створени су услови за обележавање Вукове годишњице. У Шапцу је одржана ђачка приредба, замишљена као свечана академија посвећена Вуку Караџићу, а истог дана у Тршићу је одржана и централна манифестација. Сабор у Тршићу отворен је беседом Милорада Драгесића о Вуку, његовом животу и делу, али се у тој беседи нашло и много политичких мотива. Те ратне године изграђен је и Дом културе у Тршићу.

Наредне, 1943. године, Сабор је био много скромнији, јер је живот у Србији постао тежи него претходних година. Централни догађај био је освећење Дома културе у Тршићу. Ово је био други и последњи Сабор одржан под немачком окупацијом.

Године 1944. само је одржан помен Вуку Караџићу, Јовану Цвијићу и Анти Богићевићу и завршен је Дом културе у Тршићу (Ђорђевић 2001: 538–542).

3. ВУКОВИ САБОРИ ОД 1945. ДО 1963. ГОДИНЕ

Први прави Сабор после четири ратне године одржан је 1945. Сабору су присуствовале високе званице из Београда, а приређен је и богат културно-уметнички програм.

Година 1947. била је година обележавања двоструког јубилеја – стогодишњице победе Вукове реформе и сто шездесет година од Вуковог рођења. Тим поводом реновирана је Вукова кућа у Тршићу, проширено је двориште и посађен је воћњак. На Сабору први пут се обратила окупљеном народу Митра Митровић, министарка просвете.

Друштвене промене утичу на карактер Сабора, па манифестација мења своју првобитну улогу. Беседе почињу да држе политички руководиоци који говоре о културним достигнућима и политичким дешавањима. Поред културно-уметничких друштава у програму наступају и фискултурна друштва.

За статус и карактер манифестације важна је и 1952. година, јер је на дан Сабора отворен и Вуков музеј, у чији састав улазе Вукова кућа, вајат, млекар, чардак и качар. У том периоду посета Вуковим саборима је утростручена, па и двориште у коме су се, до тада, одржавали Вукови сабори постаје скучено (Ристановић 1987: 73–84).

4. ВУКОВ САБОР ОД 1964. ДО 1987. ГОДИНЕ

Поводом стогодишњице Вукове смрти, 1964. године, изграђен је пут до Вукове куће, те и пут од Тршића до манастира Троноше, као и позорница са амфитеатром на отвореном. Свечаности тим поводом почеле су седмог фебрура у Београду, а јубиларни Сабор отворен је двадесетог септембра на Саборишту-позорници са амфитеатром на отвореном. Откривен је тада и споменик Вуку Караџићу у Лозници. Сабор је отпочео премијерним извођењем „Химне Вуку Стефановићу Караџићу“, а диригент мешовитог хора околних културно-уметничких друштава био је Војислав Илић. У наставку био је приређен богат културно-уметнички програм, а на крају је програм увеличан и неизоставним народним весељем.

Вуков сабор, 1970. године, постаје национална манифестација. Оформљен је Одбор који је састављао програм, који се готово до дан-данас није знатније променио. Радио телевизија Београд тада почиње са директним преносом завршних свечаности Сабора.

Поводом 200-годишњице Вуковог рођења, 1987. године, одржано је више стотина стручних предавања о Вуку, објављено је више хиљада примерака Вукових дела и студија о Вуку и устоличена је „Вукова награда“ која се и дан-данас додељује истакнутим културним посленицима у земљи и у свету који су дали изузетан допринос у изучавању нашег језика, науке и културе. Такође, обновљен је и рад Вукове задужбине у Београду (Ристановић 1987: 85–175)

5. ВУКОВИ САБОРИ ОД 1988. ДО 2001. ГОДИНЕ

У периоду од 1988. до 1990. године, Вукови сабори су протекли у обележавању великих националних јубилеја – 600-годишњице Косовског боја, затим 250-годишњице од

рођења Доситеја Обрадовића и 75-годишњице Церске битке. Потом, треба нагласити да се у тешким и смутним 90-им годинама Вуков сабор ипак успешно одржавао и претрајавао, упркос санкцијама и тешкој економској кризи (Ристановић 1987: 176–184).

6. ВУКОВИ САБОРИ ОД 2001. ГОДИНЕ ПА ДО ДАНАС

Вуков сабор је 2012. године уписан у Национални регистар нематеријалног културног наслеђа Србије, а почетком 2016. године Национални комитет за нематеријално културно наслеђе Републике Србије предложио је да се крене у озбиљан посао уписа Вуковог сабора на Унескову листу као „пример добре праксе“ (ckvkaradzic 2019).

Данас је Вуков сабор под покровитељством Општине Лозница. Програм траје недељу дана и састоји се из предсаборских дана и завршне свечаности. Завршна свечаност Сабора одржава се у Тршићу, сваког септембра, у недељу пред Малу Госпојину (21. септембра). Централна манифестација се одржава на Саборишту, отвореној позорници у Тршићу, и традиционално почиње извођењем „Химне Вуку“ Стевана Мокрањца и подизањем заставе Сабора. Наступају бројни фолклорни ансамбли, слуша се саборска беседа, а у склопу предсаборских дана приређују се тематске изложбе, позоришне представе, концерти, књижевне и филмске вечери, промоције књига и сличне приредбе, а Тршић тада посећују домаћи и инострани слависти (Loznica 2019).

7. ВУКОВИ САБОРИ У СЕЋАЊИМА ТРШИЋАНА И У УСМЕНОЈ ИСТОРИЈИ ТРШИЋА

Приликом једнонедељног боравка у Тршићу (од 5. до 12. августа 2018), имали смо прилику да са мештанима поразговарамо о томе како су некада изгледали Вукови сабори и како су се прослављали. Саговорник Радомир Живановић, рођен 1952. у селу Клупци, сећа се Вукових сабора који су се одржавали у дворишту Вукове куће:

Р. Ж.: А овде се долазило због Вуковог сабора, тј. обележавања. Ја сам на Вукове саборе долазио од своје шесте године и само нисам био на Вуковом сабору кад сам био у војсци, и 1964. године.

Б. З.: Значи, колико година си био на Вуковом сабору?

Р. Ж.: Шездесет, односно педесет и девет, пошто нисам овај... је л' овде се долазило, ово ништа није постојало [*показује руком на Сабориштие у Тршићу*], програм се одвијао код Вукове куће. Кад сам ја почео долазити на Сабор, позорница је била преко пута Вукове куће у бедему, а гледало се од Вукове куће, из дворишта се гледао програм... Ал' су програм... програм је по мени био лепши него сада, постојала су и такмичења основних школа у гађању ваздушном пушком, то се радило иза Вукове куће, горе на пољани, онда било такмичење певача, дођу певачи, пријаве се, певају ту и после има уметнички програм који су КУД „Караџић“ припремали, тако да је то било занимљиво. Долазило се пешке, није било аута, ја сам пет и по километара пешке долазио. Долазило се горе преко брда, старом ваљевском џадом, па се силазило, па се ишло горе да се гледа програм. Е, сад је ту постојао договор у фамилији или у комшилуку, две три породице се договоре, пошто није било овде кафана, онда се понесе храна од куће, шта ће се јести, не мож' бити гладан цео дан, и онда се они договоре ко ће шта да спреми, да не би било исто, и то се спреми, донесу се две-три торбе колико породица заједно долази и онда кад се заврши програм, нађеш место где има ладовине, ту поседамо, простре се везани чаршаф, и онда ручамо. Е, онда после тога, обично мушкарци или старији оду... Овде доле се поред потока продавало грожђе и онда у фишек од новина купе грожђа или лубеницу и донесу онда то...

Б. З.: У које време се одржавао Сабор? Увек исто или?

Р. Ж.: Увек је недеља пред Малу Госпојину, зато може да буде најраније 13, а најкасније 20.

Б. З.: Буде лепо време?

Р. Ж.: Односно 14, а најкасније 20. Време буде променљиво, има и лепих дана када буде, има и кад буде киша, мада рецимо ја као дете не сећам се неких кишних дана да је било, као рецимо можда после 80-их наовамо, јер некако је било више кишних дана.

Б. З.: Дакле, из читавог овог краја су људи долазили?

Р. Ж.: Па долазило се да буде пуно Вуково двориште, то је био доживљај да се воде деца...

Б. З.: Које си ти године први пут био овде?

Р. Ж.: Ја, '58...

Б. З.: Значи, '58 године. Је л' онда Вук већ био познат, сви су знали за њега?

Р. Ж.: Па знало се о Вуку, овај и много је се у школи причало. Кад сам пошао у први разред, много се причало о Вуку, причало се, овај, о томе да смо ми најсрећнији народ зато што имамо један глас – једно слово, што можемо тако лако да се споразумевамо, без обзира што за једну исту ствар имамо више различитих назива.

Б. З.: Јесте ли били поносни што је Вук из вашег краја?

Р. Ж.: Ми смо Лозничани уопште поносни, имамо доста великана: Вука Карацића, Анту Богићевића, Вецу Килаша, Јована Цвијића, Љубу Поповића, да не набрајам више, забора вићу неког.

Б. З.: Шта памтиш са Вукових сабора, онако карактеристично, да ли је било неких шала?

Р. Ж.: Па рецимо, најзанимљивије је било кад су почеле на овом простору да се постављају шатре.

Б. З.: Овде, јел?

Р. Ж.: Јесте, тамо поред оног пута, па се покривају грањем, није било цирада, него се насече грање, па се покрије, нама је било најсмешније кад падне киша и онда се ми смејемо како су покрили шатру, а прокишњава, нама то деци било смешно... а овај... било је ту... на том Вуковом сабору су се људи вићали, где би се овако рекло срели. Сви су познавали још понеког из неког другог села и онда је то било прилика да се сретну, да попричају, да промене неке шале, да пронађу неког провадацију, који ће да нађе неку младу, да уда девојку...

ЛИТЕРАТУРА

Ристановић 1987: Слободан Ристановић, *Вукови сабори*. Лозница: СИЗ Основног образовања и васпитања, културе, физичке културе и информисања Општине Лозница.

Ђорђевић 2001: Бојан Ђорђевић, „Вуков сабор 1941–1944“. *Даница: српски народни илустрирани календар за годину 2001*. М. Матицки, Н. Милошевић-Ђорђевић, ур. Година 8, 538–542.

ckvkaradzic 2019: http://www.ckvkaradzic.org.rs/cir/manifestacij%D0%B0_vukov_sabor.html Приступљено 21. јануара 2019.

Loznica 2019: http://www.loznica.rs/OpstinaLoznica-Vukov-sabor_114 Приступљено 21. јануара 2019.

Milica Zdravković

VUK'S SABOR

Summary

The paper presents the history, development and contents of the manifestation that has been held since 1933 in the village of Tršić, in honor of the Serbian cultural reformer Vuk Stefanović Karadžić (1787–1864). In the long history, the Vukov sabor was not held only in the war in 1941. The activity of the Vukov sabor was accompanied by the development of cultural infrastructure: the reconstruction of the Vuk's house (1933), the construction of the Cultural Center in Loznica and the construction of the Vuk's monument in Belgrade (1937), the construction of the Cultural Center in Tršić (1943/1944), the Vuk's Museum in Tršić (1952) stage with amphitheater in the open air in Tršić (1964). As one of the most important events in the Jadar area and its surroundings, the Vuk's sabor remained in the living memory of the locals. The paper is accompanied by a transcript of a conversation with one informer.

Ана Косић

Ваљевска гимназија

Ментор: др Смиљана Ђорђевић Белић

Институт за књижевност и уметност, Београд

ОБРЕДНИ ОПХОДИ У ТРШИЋУ

Сажетак: У раду се представљају резултати теренских истраживања обредних опхода, лазарица, додола и лила у Тршићу. Подаци се упоређују са описима из литературе. Опажа се редукција елемената обреда (лиле) или потпуно гашење неких од њих (додоле, лазарице). Снимљен и транскрибован материјал представља важно сведочанство о некадашњем и актуелном стању елемената традицијске културе у Тршићу.

Кључне речи: обредни опходи, лазарице, лиле, додоле, теренска истраживања, Тршић

1. ТЕРЕНСКА ИСТРАЖИВАЊА У ТРШИЋУ

Део програма Фолклористичког кампа *Вук Караџић* (2018) било је и теренско истраживање традицијске културе Тршића. Истраживањем је обухваћен низ тема везаних за календарску и обредно-обичајну праксу животног циклуса (рођење, свадба и смрт), традиционалну медицину и магију, као и за фолклорно стваралаштво (вербални и музички фолклор, пре свега). За потребе овог рада издвојени су и транскрибовани делови разговора везани за обредне опходе (лазарице, додоле и лиле). Анализа је усмерена на поређење забележених података са описима из етнографске литературе у циљу утврђивања трансформације обредно-обичајних пракси у савременим околностима.

2. ЛАЗАРИЦЕ

Лазарице су код балканских Словена обредни опход који изводи група девојака, а везан је за празник Лазаревог васкрсења. Извођен је првенствено са циљем доприношења благодети у кућу, обезбеђивања летине и др. Свечано обучене учеснице

обрета, на пример у белим хаљинама или у традиционалној ношњи, обилазиле су сеоске куће играјући (на специфичан начин) и певајући лазаричке песме, а од домаћина би добијале дарове (јаја, брашно, прекрупу и др.). Лазарице су познате на читавој територији Балкана на коју су се досељавали Словени, укључујући и централну Србију и делом североисточну Босну. Код Срба се главна учесница најчешће прерушавала у *Лазара / Лазарицу*, покривајући главу белим велом. Остале учеснице су облачиле свечанију одећу и китиле се цвећем, ком је преписивана лековита снага (СМ 2001: 328). У лазарице иду девојке удаваче, али и млађе, а обред има извесне трагове иницијације јер девојчица која први пут игра наступа последња, други пут као *йредњица*, док јој трећи пут припада улога женског или мушког *Лазара* (СМР 1970: 204, 205; Закић 2009: 144; Мердар Тања и др. 2017: 102–103).

Грађа сакупљена током теренског истраживања у Тршићу сведочи о редуковању и губљењу овог обредног опхода, који данас живи само у сећањима саговорника. Сава Ђурђев, који је истраживања обавио у Рађевини и Јадру шездесетих и седамдесетих година прошлог века, пише: „У прошлости су лазарице биле девојке Српкиње које су се скупљале тог дана, китиле цвећем и зеленилом, а данас најчешће из економских разлога то раде Циганке“ (Ђурђев 1988), а сличне податке чули смо и на терену. Овакве промене везане за учеснике обрета, који постаје махом пракса ромског становништва, одражавају се на све његове аспекте: избор учесника (лазарице су биле и мајке с децом, број учесница није био строго фиксиран), начин извођења (редукција репертоара, начин певања и играња), систем даривања и његову мотивацију (в. Мердар Тања и др. 2017: 102–104). Отуда се може говорити и о доминацији утилитарних над обредно-магијским елементима.

СЋБ: А јесу биле лазарице?

СМ: Јашта су. Долазиле су и лазарице и певале оне. Увек си морао нешто њима да даш, оне су носиле или јаја, кад имаш сланине [није битно, шта је ко имао они би дали]. Они су купили све, ко год има пара, шта год је ко имао он је давао.

СЋБ: А јесу биле оне из Тршића или?

СМ: Не, не знам, из Лознице ја мислим да су ови наши били.

СЋБ: Јесу то биле девојке?

СМ: Није, ови су Цигани били, мајке и деца већином, [знаш оно] поведе за руку.

СЂБ: А колико их је отприлике било?

СМ: Па дође четири, пет, како ко, можда су и комшије, све зависи шта је ко понео.

СЂБ: Јел се сећате шта су ти певали?

СМ: Не сећам се шта су ти певали.

СЂБ: А лазарице?

Ј: Лазарице су пре биле, ја сам волела пре лазарице. Даш им јаја и пара и оне одоше, отпевају оне.

СЂБ: Шта отпевају?

Ј: Па не знам ни ја шта отпевају. Отпевају нешто за час и дам пара и јаја и ето.

СЂБ: А те лазарице, јесу биле оне одавде из Тршића?

Ј: Па нису из Тршића, не знаш ни једну.

СЂБ: А јесу Српкиње биле?

Ј: Нису.

СЂБ: Него?

Ј: Па немам појма. Из Босне, немам појма одакле су.

СЂБ: Јесу биле Циганке?

Ј: Па нема везе, ја то не гледам сад шта су. [Ја шта ћу да дам ја дам, али нема, овај мислим, ништа друго.] [...] А ове лазарице, зашто оне отпевају, не знам ја то ни једну, али увек им дам, и кад просе дам.

СЂБ: Јел певала оно: „Ова кућа богата“?

Ј: Јесте, јесте, све је то певала.

СЂБ: А знате даље како иде?

Ј: „Пуна пара, пуна злата.“ Не знам ни ја сад.

Трансформација и редукција обреда праћена је и редукцијом репертоара лазаричких песама. У прошлости су певане различите песме посвећене сваком члану домаћинства (Rešić, Milošević-Đorđević 1984: 139; Закић 2009: 281–301), али се у Тршићу задржало сећање на само једну која има „општу“ функцију (овакав механизам очекиван је у процесу трансформације и губљења лазаричког опхода). Забележени су само почетни стихови, а песму је у целини записао Сава Ђурђев. Текст је заснован на мотивима обиља, благословима упућеним домаћину и домаћици, тражењу дарова у новцу и намирницама са

ритуалним значењем (јаја), а слика детета на „зелен коњу“ одговара идеји буђења природе и почетка нове привредне године (Закић 2009: 144).

Ова кућа богата
 Пуна златни дуката.
 Има дете малено
 Обучем га црвено,
 Опашем га зелено.
 Зелен коња јашало
 Са уздама од злата
 И на седлу од пара.
 Опаша, јараша,
 За паре, за јаре,
 За тебе домаћине
 И за здравље домаћице.
 (Ђурђевић 1988: 116)

3. ЛИЛЕ

Лиле су обичај уочи Ивањдана, Петровдана, Спасовдана или Ђурђеvdана. Тада млађи свет (у прошлости често чобани) пали *лиле* (осушена брезова или трешњева кора која се ставља у процеп припремљеног штапа), баца их увис, пре свега преко торова. Ношење и бацање лила праћено је разним повицима („Лила гори, жито роди“, или: „Машала, весело нам лиле горе, да нам краве добро воде“) (СМР 1970: 208). Обилажени су торови, село (или заселак), учесници су од домаћина добијали дарове (најчешће сир), а по завршетку опхода враћали су се на место с ког су пошли (крај централне ватре), где је организована гозба (Мердар Тања 2017: 160–161). Овакви обичаји, везани за ватру, изражавају настојање да се ватром и виком одагнају демонска бића: „Буктиње нису ништа друго до покретне ватре којима се тежи да учини чаробни круг око куће или сточарских станова, преко кога не могу да пређу зла бића“ (СМР 1970: 208). Назив *лила* је карактеристичан за области централне и западне Србије, источну Херцеговину, Босну и донекле Славонију, где се обред обавља лети, уочи Петровдана. На истоку Србије, у Македонији и областима западне и јужне Бугарске раширени су називи *орайница*, *орайник* и *олалија* (Пирот, Бољевац),

машала (Босна, Пирот), *вршешка* (Лесковац) и сл. У областима источне Србије и западне Бугарске момци витлају бакљама високо изнад глава, при чему су извођене и песме упућене девојкама или њиховим родитељима (на пример: „Ако не дате девојку, запалићемо вам стог сена“). Често би овај обичај имао карактер такмичења, при чему је победник био онај чија је бакља најдуже горела (СМ 2001: 339, 340).

У Рађевини су лиле паљене уочи Петровдана, а већ шездесетих и седамдесетих година регистроване су промене у структури учесника – обичај су изводила деца, која су, трчећи око кућа и штала, викала: „Лиламо, лиламо лилице, да нам баба да сирчиће!“ (Ђурђев 1988: 98). Забележене су и иновације обредних реквизита: „Данас, поред правих лила, деца пале и обућу, парчад аутомобилских гума, разне предмете од пластике и др.“ (Ђурђев 1988: 97).

Овај обичај и данас постоји у Тршићу, а изводе га деца. Очуван је начин припремања обредних реквизита – *лила* (од лесковог штапа и коре трешњевог дрвета, биљака посебне магијске снаге, в. Чајкановић 1985). Ипак, реч више није о развијеном опходу: деца махом пале лиле у сопственим двориштима, ређе се окупљају на прометном месту у селу. Премда се у једном од описа јављају трагови веровања у потребу да ватра што дуже гори и да буде што већа (уз назнаку о такмичарским елементима), текст везан за лиле сасвим је редукован, сведен на минималну формулу без јасне магијске функције: „Пали лиле, пали лиле“. Такође, изостаје и ритуално даривање.

ММ: Али, овај, за Петровдан знало се, лиле треба припремити раније. Лиле су припремали старији чланови домаћинства, на пример родитељи или дедови за своје унуче или очеви за своју децу. Оде се у шуму и огули се трешњина кора. Значи од дрвета трешње се гули кора. Мада се некад гулила кора и од бреза, може и она добро да послужи, али углавном се ту гули трешња. Овде је било доста оних дивљих трешања и онда, а има, а често дођу ови овде комшија огули то, али ја мислим није то остављало неке веће последице по род, по род трешања кора од тог дрвета, јер оће, брате, и преко више није било ко ни да је једе, мада је било деце, било је свега, али пуно је пропадало. Е, значи, огули се та кора и она се суши на сунцу или на тавану, зависи какво је време, дал је кишна година ил је сушна. Знате какав је таван био кога се

ја сећам, код нас у кући је био таван по целом, изнад целе. А тавани су били као код Вукове куће, пола просторије би имало таваницу и имало свода, а она друга половина није имала.

БЗ: Је л било огњиште?

ММ: Било је и изнад огњишта нема тавана. Е, и онда се ту суши или крај огњишта се суши та кора. Е кад се она мало осуши, или можда чак се и не осуши, зависи колико има времена, тад осече се један штап, обичан лесков штап дужине један метар, па се он расече и у тај процеп се завуче та кора, која је па онако можда дужине једно тридесет, четрдесет сантиметара, значи она оде и с једне и с друге стране тог штапа. Пошто се она суши, она не стоји овако право [*показује*], она се онда скупиле као у трубицу и тако да имају два, на пример два ваљчица се направе са те, као два ваљка са тог штапа. И то се онда суши, осуши се лепо. Кад се лепо осушило, у томе је дошао и Петровдан, значи уочи Петровдана, онда се лепо спреме се сви, мало се свечаније обуку, значи није само радно одело и прљаво, сви се то лепо и изађе се негде на неко од прометнијих места где може да се види, да се чује, или они углавном лиле могу, не могу него обично се запале код своје куће, у свом дворишту, и онда дечурлија трче на то једно место где се скупе и остала деца и онда да би се, да би пламен био што већи, онда се маше они штапом и тим лилама, оно се разбукта лила, па онда он спусти штап, она се утиша, па онда вичу: „Пали лиле, пали лиле“, и онда довикују се, мало добацују, мало се шале и тако.

СЋБ: Е јел су биле овде лиле?

Ј: Па ја сваке године скоро овим гулим лиле и правим.

СЋБ: Како?

Ј: Па лепо. Огулим трешњу да се осуши и насечем оно [тако толико] зависи колика су деца, по штапове и онда расечем и ставим ту те коре и то ти је.

СЋБ: Јел се упали?

Ј: Па, запали се и машеш.

СЋБ: Јел причаш нешто?

Ј: И причаш нешто: „Пали лиле, пали лиле.“ И тако једно за другим иде и то ти је то.

[...]

СЋБ: А лиле, нисмо завршили? То сад деца раде?

Ј: Па то деца уочи Петровдана. То сам ја моји гулила лиле и правила им.

СЋБ: А јел деца иду по селу?

Ј: Па не по селу, кући, и искупе се ту око школе на пакингу.

СЋБ: То сад? А кад си ти била млада?

Ј: Па кад сам била млада код куће палим.

СЋБ: А јел идете око куће?

Ј: Не идемо око куће.

СЋБ: А кажи ми, јел добијају деца дарове?

Ј: Нема ништа, ако баба и деда дају, ако не дају, нема ништа.

4. ДОДОЛЕ

Додоле су девојке које су у сушно време, обично између Ђурђевдана и Спасовдана, ишле у поворци по селу, певале и изводиле магијску игру за кишу. Назив *gogola* карактеристичан је за српске, западнобугарске и македонске крајеве. У Хрватској (Далмација, Приморје, Жумберак, Крижевци) обред и његове учеснике називају *ѝрѝоруше*, *ѝреѝеруше*, *ѝеѝелуше* (*prpac*, главни лик, предводник је поворке у Боки Которској и Далмацији). На већем делу бугарске територије распрострањен је назив *ѝеѝеруда* (*ѝеѝеруна*, *ѝеѝеруѝа* и сл.). Овај обред специфичан је и за друге балканске традиције (грчку, албанску, румунску), где је познат под називима блиским јужнословенским. Назив *gogola* потиче од традиционалног почетка и рефрена песама које су се изводиле током обреда („Ој, додо, ој додоле“) (СМ 2001: 157). Девојчице које учествују у обреду су морале бити невине и зато су биране млађе (од пет до десет година). Једну су између себе бирале за додолу (*gogolku*), а у неким крајевима она је морала бити сироче (без оца и мајке), или рођена после очеве смрти – *ѝо-смрче*. Другде није смела бити *ѝорођена* (тј. њена мајка није смела родити дете после ње). Додоле су у различитим крајевима биле различито одевене, углавном су ишле босе, негде су носиле похабано одело, а на глави су некада имале венац од траве, житарица, винове лозе и гранчица од воћа. Главна додола се најчешће свлачила до кошуље и затим се покривала травом и цвећем (СМР 1970: 118). У неким местима источне

Србије додоле су најпре ишле на гробље. Ту би узимале крст са непознатог гроба и потапале га у оближњу реку или поток. Испред поворке ишла је главна додола, која је испред сваке куће играла. Остале, две по две, певале су додолске песме за кишу:

Удри кишо, ситна росо,
Еј додо, еј, додоле
Те пороси наша поља,
Еј, додо, еј, додоле.

Домаћица сваке куће поливала је додоле по глави и ногама водом, а затим их даривала брашном, вуном, новцем, сланином. Негде су добијено брашно носиле жени удовици да спреми качамак, који су јеле из наопако окренутог тањира, под којим је просута свежа вода. На Косову, док се ручак довршавао, девојке су се купале у реци (СМР 1970: 118, 119).

Из разговора који смо на терену обавили сазнали смо да је у Тршићу обредна поворка била састављена од мушких учесника, од којих је један био обмотан биљем. Домаћице су их поливале водом и даривале (најчешће новцем).

ДЛМ: А јел било некада овај у лето кад се деси да је суша, да је сушна година, јел се нешто радило да падне, да се призове киша?

МП: Јесте било, овај, одали по селу, узму автике и свога једног обмотају том автиком.

ДЛМ: Шта је то автика, објасните нам?

МП: Автика оно расте коров као коров, знаш шта је то?

ДЛМ: А, нека биљка?

МП: Ја, коров. И онда да би пала киша тога увежу, упетљају и иде са њим онако, и дође пред кућу, и ти сипаш пуну канту воде на њега, да удари киша. И ту даш опет неку пару и ко шта има.

ДЛМ: А ко је то, то су Срби ишли или?

МП: Па по селу овако.

ДЛМ: Деца се сакупе или мало старији, ко је ишао, који узраст?

МП: Па овако два, три старијих мало [ко је овако].

ДЛМ: И дечаци и девојчице или је бивало нешто само да неки иду? Јесу ишли и мушки и женски или?

МП: Па било је и мушких и женских, али више мушког. Направе од автике, свога умотају автиком и на њега – бум – канту воде изручиш.

ДЛМ: Јесу то некако звали то кад иду тако? Јесу звали можда као додоле?

МП: Е додоле. „Иде киша кроз поље, е додо додоле. Ето кише кроз поље“, да би пала киша, јер кад је суша велика то су праве.

5. ЗАКЉУЧАК

Материјал који је представљен у раду сведочи о некадашњем и актуелном стању изабраних елемената традицијске културе у Тршићу. Лазарички опход је и у временима којих се саговорници сећају био озбиљно редукован, извођен од стране ромских жена и деце, а данас се више не практикује. Отуда су и информације о њему сасвим редуковане и фрагментарне. Слично је и са додолама, па је зато фрагментарност забележених стихова додолских и лазаричких песама сасвим очекивана. Са друге стране, лиле још увек (за један број становника Тршића) представљају део живе обичајне праксе (а реч је, у актуелном тренутку, о обреду који изводе деца). Стога су и приче о овом обичају живе, испуњене детаљима, а код саговорника изазивају позитивне емоције.

ИЗВОРИ

Разговор вођен са **Маријом Павловић** (рођ. 1933) у Тршићу (истраживачка група под менторством др Данке Лајић Михајловић). Архив Фолклористичког кампа „Вук Караџић“.

Разговор вођен са **Јелом** (рођ. 1946) у Тршићу (истраживачка група под менторством др Смиљане Ђорђевић Белић). Архив Фолклористичког кампа „Вук Караџић“.

Разговор вођен са **Миодрагом Мишићем** (рођ. 1950) у Тршићу (истраживачка група под менторством др Бранка Златковића). Архив Фолклористичког кампа „Вук Караџић“.

Разговор вођен са **Станијом Матић** (рођ. 1949. у Руњанима) у Тршићу (истраживачка група под менторством др Смиљане Ђорђевић Белић). Архив Фолклористичког кампа „Вук Караџић“.

ЛИТЕРАТУРА

- Ђурђевић 1988:** Александар Ђурђевић, *Рађевина. Обичаји, веровања и народно стваралаштво*. Крупањ: Дом културе „Политика“.
- Закић 2009:** Мирјана Закић, *Обредне њесме зимској њолуиођа. Системи звучних знакова у традицији јуиоисџиочне Србије*, Београд: Факултет музичке уметности.
- Мердар Тањга и др. 2017:** Ирена Мердар Тањга, Јеленка Пандуревић, Драгица Панић Кашански, *Немаџеријално културно наслеђе*, Бања Лука: Филолошки факултет.
- Пешић, Милошевић-Ђорђевић 1984:** Radmila Pešić, Nada Milošević-Đorđević, *Narodna književnost*, Beograd, „Vuk Karadžić“.
- СМ 2001:** *Словенска митологија. Енциклопедијски речник*. Ур. Светлана Толстој и Љубинко Раденковић. Београд: Zepher Book World.
- СМР 1970:** Шпиро Кулишић, Петар Ж. Петровић, Никола Пантелић, *Српски митолошки речник*, Београд: Нолит.
- Чајкановић 1985:** Веселин Чајкановић, *Речник српских народних веровања о биљкама*, Београд: САНУ, СКЗ.

Ana Kosić

RITUAL PROCESSIONS IN TRŠIĆ

Summary

The paper presents the results of field investigations of rituals, the *lazarice*, the *dolole*, and the *lile* in Tršić. Data are compared with literature descriptions. The *Lazarice* rite already in times of the interlocutors remembrance were seriously reduced and performed by Roma women and children, and today they are no longer practicing. Hence, the information about it is reduced and fragmentary. It is similar to the *dodole* rite, and therefore the fragmentality of the recorded verses of the *dodole* and *lazarice* songs is quite expected. On the other hand, the *lile* rite represents a part of living practice, primarily as a matter of a children's ritual. Therefore, the stories about this custom are alive, filled with detail, and with the interlocutors they cause positive emotions.

Key words: ritual tourings, *lazarice*, *dodole*, *lile*, field work/field research, Tršić

Душан Марјановић

Медицинска школа, Пожаревац

Ментор: др Смиљана Ђорђевић Белић

Институт за књижевност и уметност, Београд

ДЕМОНОЛОШКА ПРЕДАЊА ИЗ ТРШИЋА

Сажетак: У овом раду су представљена и анализирана демонолошка предања прикупљена током теренског истраживања у Тршићу које је обављено у августу 2018. Разматрају се особине и функције демонских бића (вила, вампир, демони везани за атмосферске појаве) и пореде се са описима из етнографске и фолклористичке литературе. Указује се на уочене промене у демонолошком систему, на поступке рационализације и пародирања, а као посебна врста наратија издвајају се квазидемонолошка предања.

Кључне речи: демонологија, демонолошко предање, веровање, вампир, вила, теренска истраживања, Тршић

1. ДЕМОНОЛОШКО ПРЕДАЊЕ

У овом раду биће представљен део грађе која је прикупљена у теренском истраживању у Тршићу које је, у оквиру рада Фолклористичког кампа *Вук Караџић*, обављено у августу 2018. Изабрана су демонолошка предања и веровања.

У савременој фолклористици предања су подељена у три категорије: 1) демонолошка и митолошка предања; 2) етиолошка и есхатолошка предања; 3) културно-историјска предања (Милошевић Ђорђевић 2006: 175). Демонолошка предања представљају драматизацију веровања у натприродна силе и митолошка бића. У њима су дати опис и карактеристике демона, као и њихово понашање према људима. Приповедач се често налази у улози јунака или сведока контакта између демонског и људског. Демонолошка предања се у усменој књижевности појављују у три основна облика. Први облик представља кратку говорну форму, сличну веровању, у којој се саопштава о

постојању митолошког бића. То је најчешће нека врста уопштеног казивања, синтеза веровања у традицији (Милошевић-Ђорђевић 2006:175). Други облик је потврда уопштеног веровања које уз драматизацију добија развијену фабулу (тзв. полуверовање). Трећу групу представљају вишеепизодична предања, која су и најзаступљенија. У центру остаје демонско биће, али акценат није на потврђивању већ на занимљивости догађаја (Милошевић-Ђорђевић 2006: 176).

2. ВИЛЕ

Фолклористи и проучаваоци митологије нису усаглашени у вези са пореклом веровања у виле. Како истиче Слободан Зечевић, виле (или слична бића) су биле познате античким народима, као и Германима и свим Словенима (Зечевић 2007: 43). Тихомир Ђорђевић их сматра наслеђем новогрчких нерерида (Ђорђевић 1953: 57), док Милоје Васић истиче да су им менаде могле бити најближи узор (Васић 1954: 146). Миленко Филиповић (1953: 60) их посматра као општебалканску својину и истиче разлике у веровањима у западним и источним областима Балкана (у западним зонама начелно се сматрало да су добронамерне према људима, док су на истоку могле бити и опаке). У српској традицији виле су замишљане као веома лепе жене, високе и танка струка, са дугом расплетеном косом. Упркос изванредној телесној лепоти, виле су, према неким веровањима, имале и телесних недостатака, нпр. уместо стопала имале су копита или папке, а око себе су шириле непријатан задах. Веровало се да живе ван људских станишта: далеко у планини, око вода или у облацима, па се према месту становања деле на водаркиње, приморкиње, језеркиње, бродаркиње, нагоркиње, планинкиње, пештеркиње, облакиње, баждарице итд. (Ђорђевић 1953: 82–84). Однос вила према људима могао је бити пријатељски и добронамеран, али и зао и нетрпељив. Биле су нарочито склоне деци, ономе ко би им учинио какву услугу, или својим љубавницима (Зечевић 2007: 47). Неопростиву увреду човек би могао нанети вилама ако нагази на њихово коло, ако их угледа док се купају, или их било како прекине у њиховом уживању (Зечевић 2007: 47). Сваки од ових поступака представљао је вид табуа за смртнике.

Вилино игралиште познаје се по томе што на кружном трагу њихове игре трава расте проређено или бујније. Из фолклорног стваралаштва произилази и да се вилине моћи налазе у њеном окриљу. Виле су посебно место добиле и у бројним народним песмама, приповеткама и предањима.

Етнографски материјал који је добијен теренским истраживањем у Тршићу 2018. сведочи о томе да приче о вилама не представљају само бледу реминисценцију некадашњих веровања везаних за ово митско биће. Виле се најчешће смештају поред воде и на раскрснице које се налазе на рубовима насеља. Места за која се веровало да се на њима скупљају виле обележена су микротопонимима, па се тако у Тршићу једно место назива *Виљијем коло*, а мештани покрај њега ужурбано пролазе:

МЛ: Е, па да, од моје куће баш, кад причам о свом детињству што ми најближе и најпознатије. Кад крнем овамо од Конака Милица, један део зовемо Виљијем коло, и ја сам ишла пешке у основну школу и ту има једна раскрсница где су се наводно виле скупљале и играле коло. Ја кад год идем, ја сам претрчавала тај део да не видим виле случајно, као ако упаднеш у вилино коло може да те ухвати да се онесвестиш, не знам ни ја већ.

Као и у наведеним описима у литератури, и у примерима забележеним на терену виле се представљају као младе и лепе девојке, које су одевене у чисту белу одећу. Појављују се углавном ноћу у „глуво доба“. Сусрет са вилама је, готово увек, сматран непријатним, па и страшним и опасним. Ова опасност се најчешће испољава кроз одређени губитак, штету, болест, или чак и смрт. Тако је, по предању, мајка из породице која се тек доселила у Тршић једне вечери погледала кроз прозор и видела жену обучену у бело код подрума. Послала је сина да провери ко је то, он је обишао круг око куће и није нашао никога, а након неколико дана ова жена је преминула.

МЛ: Е има код тих, видим да вам је акценат на вилама, то ми је исто деда причао, кад је мали био његова мама, кад су се они доселили, била је то нека друга кућа, углавном, његова мама каже: – Душане, види која је оно жена испод подрума у беле хаљине. – Обиђе, нема ништа, а то је отприлике неке

назнаке, то су тумачили као најјава неких лоших догађаја, смрти или неких дешавања, он обиђе и нема ништа, после тога баба је умрла.

Виле се често повезују и са другим демонолошким појавама. Чајкановић их везује за хтонске силе као што је ветар, али је тешко распознати тачну границу између ветра као дела вилинске моћи и ветра као посебног демонског бића. По предању, жена је у Тршићу била у пољу, чувала овце и вредно прела вуну и плела чарапе. Њу је изненада ухватио вртлог ветра и пробудила се далеко од места на ком је претходно била.

МЛ: Она је прела, чувало се овце, никад се није било беспосличар, или понесе да преде или плете чарапе [...] И углавном је нешто, и наишао је тај вртлог од ветра у ствари [...] и њу је то понело, сасвим безазлено видиш лишће иде овако сасвим безвезе и њу је то понело и однело све до, њен ручни рад носило ваљда сто метара.

У традицији су познати и бракови између људи и вила. Виле би за своје љубавнике узимале згодне и лепе младиће, одводиле би их из заједнице људи и са њима у далеким планинским пределима делиле љубав. Међутим, некада су младићи успевали да украду окриље вила, а када би то учинили, обично би од вила тражили брак и децу (Зечевић 2007: 49). У Тршићу се као фрагменти демонолошких предања појављују и приче о страху везаном за излазак младих момака ноћу јер би их виле могле завести, али и одвести у вилино коло:

ММ: Ма то су нас плашили тим вилама и свим тим чудима да чим се смрачи ниси смео изаћи из куће ни корачити десет корака јер наиђе нека чума, или вила, ил ноћу кад идеш вила ће те одвести, заиграће са тобом па ћеш кренути за њима, па ће да те заведу свашта.

3. ВАМПИР

Веровање да покојник може да се враћа у свет живих и да на различите начине угрожава животе људи веома је старо и познато је у разним културама широм света. Овакво демонско биће постоји и у свим словенским културама, али су веровања

везана за њега посебно развијена код Срба. Овај демон је познат под различитим именима: *вукодлак*, *вајер*, *ламѿир*, *лаѿир*, *ламѿијер*, *вук*, *вједојоња*, *једојоња*, *шенац* (СМР 1970: 58). Чајкановић наводи да вампирима по правилу постају непоштени, неваљали људи, грабљивци, арамије; али вампирима могу постати људи и без своје кривице ако над њима нису извршени сви потребни погребни ритуали, или ако су умрли насилном или неприродном смрћу. Могао се повампирити покојник ако би људи који седе око њега једни другима додавали нешто преко његовог тела, ако би покојник за живота имао „зле“ очи, ако је био риђокос, наопако рођен итд. (Чајкановић 2014: 570). Изглед вампира је био специфичан. Обично је у лицу црвен и надувен, а његово тело је у гробу нераспадно. Сматрало се да му се тело састоји од коже, без меса и костију, испуњене пихтијастом масом. Могао се појавити и у облику животиње која га је прескочила. Пси и волови су га могли осетити, а мислило се да га могу видети и коњи као и људи који су рођени у уторак или суботу. Вампир се могао уништити ако се прободу, или ако се на било који начин оштети његов кожни омотач. Зато се на прилазима постављало трње или други оштри предмети чија је сврха била одбрана од вампира. Мере усмерене на заштиту од вампирења сматрале су се веома важним. и биле су бројне: мазање ковчега белим луком, стављање хлеба и соли у покојникову руку, физичко оштећивање покојниковог тела, кађење просторије у којој је неко умро кучином до четрдесет дана; непосредно по сахрани на све четири стране гроба би се палиле свеће, а гроб би се опасивао црном вуницом, што је имало функцију заштитног круга; некада је глоговим коцем требало пробушити рупу на гробу и у њу улити врелу воду; до четрдесет дана изливала се вода на гроб да покојник не би оскудевао у води и да не би излазио да је тражи (Зечевић 1964). Ако би се и поред свих мера предострожности покојник ипак повампирео, прибегавало се одбрамбеним мерама.

Развијена предања о вампирима нису забележена током истраживања у Тршићу, али је потврђено веровање да се вампири скупљају ноћу у воденицама:

БЗ: А јел се прича да се у воденицама дешавало нешто необично?

МЛ: Па, вампири. [...] Да, да, то је прича кад су људи спавали па су несили бели лук, и боговину да се заштите.

Неки од саговорника су представу о вампиру везивали за име Саве Савановића, познатог из приповетке *После деведесет година* Милована Глишића:

БЗ: Јел се сећате кад сте били мали шта су вам мама, тата, бака, дека јел су вам причали неке приче?

МЛ: Јаој, сећам се Саве Савановића. [...] Сава Савановић, то сам читала да је он постојао. [...] Да, то како је давио људе у воденицама, те вампирске приче су нам причали, деда мој је то тако знао да прича...

4. ДЕМОНОЛОГИЈА АТМОСФЕРСКИХ ПОЈАВА

У традицијској култури природне непогоде као што су киша, град, гром везиване су за демонска бића и непознате силе. Веровало се да су главни доносиоци непогода демони ала, Герман. Улога доносиоца облака давана је такозваним „нечистим“ покојницама, нарочито онима који су умрли неприродно, утопљеницима, обешењацима и некрштеној деци (СМ 2001: 385). У Западној Србији се градоносни облаци најчешће везују за душе утопљеника и обешењака, па су се одвраћали позивањем последњег утопљеника да врати облак из њиховог атара. На терену смо забележили подударне магијске радње:

СЂ: А кажите ми шта су радиле старије жене кад иде облак?

Ј: [...] Нешто су јаукале и викале да не иде на нашу њиве, да иде на другу а онда где год да оде град побиће, онда и тамо јаучу и онда не знају где ће побити [...] Па онда ако се неко обеси кажу: – Идите тамо где се обесио Ћиро!

5. НЕОДРЕЂЕНА НЕЧИСТА СИЛА

Под „неодређеном нечистом силом“ се подразумевају обично такозване „ђаволѐ ствари“, односно дела и појаве које се не могу рационално објаснити, али ни експлицитно повезати са конкретним демонским бићима. Нечиста сила, која према неким веровањима представља самог ђавола, често се јавља у сновима. Људи осећају притисак на прсима, гушење, или се пак буде са модрицама и огреботинама. Нечиста сила се може пројавити у људском, а чешће у животињском

облику. Верује се да она свуда постоји, међутим, најчешће се везује за „нечиста места“, пустоши, шуме, мочваре, границе села, таване, бунаре, воденице, раскрснице (СМ 2001: 383). Најповољније време за њено деловање је „нечисто доба“, нпр. између заласка и изласка сунца, Ивањска ноћ, као и поноћ уопште, и за ово време се везује највећи број предања. Демони плаше звуком, додиром, гуше човека, шаљу му несаницу, голицају до смрте, скрећу са пута, померају са места, навлаче на грех, муче, наводе на самоубиство. Заштита од оваквог деловања спровођена је на различите начине, а посебно важан је био симбол крста.

На терену смо забележили предање са типичним сижеем о воловима/коњима који, осетивши присуство нечисте силе, стају, а човек успева да се одбрани управо прекрстивши се:

МЛ: Сећам се. Више су ми остајале те приче вампирске у сећању него успаванке [...] Причао ми је деда те неке страшне приче, како је човек једном закаснио са коњима, и, овај, коњ је стао није могао тај терет да вуче, и да се на њега нешто у облику дивокозе, нешто бело, попело на кола и да се то зауставило да коњ није могао, и док се тај човек није прекрстио то створење није нестало, и онда је тај коњ кренуо галопом до куће.

6. КВАЗИДЕМОНОЛОШКА ПРЕДАЊА

Квазидемонолошка предања (или антипредања) представљају облике приповедања који су структуром блиски демонолошком предању, али се од њега разликују поентом у којој долази до изневереног очекивања и преокрета. Наиме, узрок необичног догађаја није појава демонског бића, већ нешто друго, сасвим рационално. Таква је и прича о пробадању преслицом коју смо на терену забележили (две жене замериле су се око предење, једна је другој приговорила да не зна да преде, ова је устала и отишла, на путу је пробола хаљину преслицом и није се могла помакнути са места.).

Саговорници су саопштавали и приче са шaljивим елементима – сећања на несташлуке и шале којима се веровање у демонска бића пародира. На пример, једном приликом су дечаци од бундеве направили облик људске главе, одлазили

од прозора до прозора, куцали и, када би им неко отворио, подигли би бундеву, уплашили га и отрчали.

На терену смо забележили једно квазидемонолошко предање у ком је проповедано да су се једном две жене замериле око предење, једна од њих је другој приговорила да не зна да преде, када је она устала и отишла пробола је своју хаљину преслицом и није се могла помакнути са места.

7. ЗАКЉУЧАК

Представљена демонолошка предања и веровања су драгоцен извор за сагледавање савременог стања демонологије, које карактерише редукција митских бића и њихових карактеристика. На овај начин треба сагледавати и квазидемонолошка предања јер је реч о приповедањима која сведоче о веровањима, чак и када их рационализују и подвргавају сумњи.

ИЗВОРИ

- Разговор вођен са **Милојком Јаловић** (рођ. 1962) у Тршићу (истраживачка група под менторством др Бранка Златковића). Архив Фолклористичког кампа „Вук Караџић“.
- Разговор вођен са **Миодрагом Мишићем** (рођ. 1950) у Тршићу (истраживачка група под менторством др Бранка Златковића). Архив Фолклористичког кампа „Вук Караџић“.
- Разговор вођен са **Јелом** (рођ. 1946) у Тршићу (истраживачка група под менторством др Смиљане Ђорђевић Белић). Архив Фолклористичког кампа „Вук Караџић“.

ЛИТЕРАТУРА

- Васић 1954:** Милоје Васић, *Дионисос и наш фолклор*, Београд: Српска академија наука.
- Ђорђевић 1953:** Тихомир Ђорђевић, *Вештица и вила у нашем народном веровању и предању. Вампир и друга бића у нашем народном веровању и предању*, Београд: Српска академија наука.
- Зечевић 2007:** Слободан Зечевић, *Митска бића српских предања*, Београд: Службени гласник.

- Милошевић Ђорђевић 2006:** Нада Милошевић Ђорђевић, *Од бајке до изреке. Обликовање и облици српске усмене прозе*, Београд: Друштво за српски језик и књижевност Србије.
- СМ 2001:** *Словенска митологија. Енциклопедијски речник*. Ур. Светлана Толстој и Љубинко Раденковић. Београд: Zepher Book World.
- СМР 1970:** Шпиро Кулишић, Петар Ж. Петровић, Никола Пантелић, *Српски митолошки речник*, Београд: Полит.
- Филиповић 1953:** Миленко Филиповић, Основни карактер и структура народног веровања у источном делу Југославије, *Зборник Мајице српске. Серија друштвених наука* 6, Нови Сад, 59–69.
- Чајкановић 2014:** Веселин Чајкановић, *Из српске религије, митологије и фолклора. Изабране студије*. Београд: Euro-Giunti.

Dušan Marjanović

DEMONOLOGICAL LEGENDS IN TRŠIĆ

Summary

In this paper are presented demonological legends, collected during the field research in Trsic, which was conducted in August 2018. The analysis is focused on characteristics and functions of demonic beings (such as fairy, vampire, demons associated with atmospheric phenomena). Fieldwork data are compared with descriptions from ethnographic and folkloristics literature. It is pointed to the observed changes in the demonic system, the process of rationalization and parody, while quasi-demographic lectures are distinguished as a special type of narration. Presented demonological legends and beliefs are a valuable source for perceiving the contemporary state of demonology characterized by the reduction of mythical beings and their characteristics.

Key words: demonology, demonological legends, belief, vampire, fairy, field researches, Trsic

Тијана Николић

Музичка школа „Мокрањац“

Ментор: др Данка Лајић Михајловић

Музиколошки институт САНУ, Београд

ИНДИВИДУАЛНОСТИ ГУСЛАРА: ПРИМЕРИ МИЛУТИНА ЂУРИЧИЋА И МАРКА МАТИЋА

Сажетак: Рад се заснива на грађи прикупљеној током теренских истраживања Тршића и околине, реализованих у оквиру програма Фолкористички камп „Вук Караџић“ 2018. На трагу фолклористичког рада Вука Караџића, пажња је усмерена на гусларе као носиоце традиције епског певања уз гусле. Истраживање је укључило два гуслара, снимање њихове извођачке праксе и разговора са њима – интервјуа. Компарација се као метода показала сврсисходном већ у оквиру презентације грађе, а посебан подстицај за овакав приступ дала је научна литература. Анализа појединих аспеката биографија и репертоара ових гуслара указала је на неке од фактора важних за обликовање уметничке личности, у конкретном случају посебно за однос према гуслама као специфичном музичком инструменту и његовој функцији. У целини, и кроз „случајеве“ ова два гуслара потврђена је теза да се традиционални поетско-музички израз преобликује кроз сваки појединачни допринос традицији.

Кључне речи: гуслар, епско певање уз гусле, породична гусларска традиција, гусларска друштва, школа гуслања, медији, Тршић

1. РАД ВУКА СТЕФАНОВИЋА КАРАѢИЋА КАО ПОДСТИЦАЈ ИСТРАЖИВАЊУ У ТРШИЋУ И ОКОЛИНИ

Документовањем и анализирањем народних песама, заго-нетки, изрека и других видова вербалног фолклора, Вук Стефановић Караџић је непосредно допринео утемељењу српске

фолклористике. Значајну фолклористичку грађу налазимо и у *Српском рјечнику*. У првом издању *Српских народних њјесама*, Вук је песме поделио на „љубовне и њежне“, „које се певају женским гласом“, и на оне које се певају уз гусле „мужественим, познатим Србским гласом“ (1814). Касније је ове категорије дефинисао као „пјесме јуначке, које људи пјевају уз гусле, и [на] женске, које пјевају не само жене и ђевојке, него и мушкарци, особито момчад, и то највише по двоје у један глас“ ([1824] 1985: 529). Указао је да се, за разлику од женских песама које пева једно или двоје „само ради свога разговора“, јуначке песме највише пјевају да други слушају; и зато се у пјевању женски пјесама више гледа на пјевање, него на пјесму, а у пјевању јуначкије највише на пјесму“ (Исто). Осим ових запажања о поетско-музичким жанровима по садржају и функцијама, укључујући и родне улоге у фолклорној традицији, Вук је оставио и низ бележака о певачима од којих је записивао песме у погледу њихових физичких и карактерних особина, општих интелектуалних, когнитивних и специфичних уметничких (музичких и песничких) способности. Додатно је осветлио њихово деловање цртицама о социјалном статусу породица из којих су гуслари потицали, описима животних околности које су ишле у прилог развијању њихових талената и интересовања за епiku, о „епској средини“ у којој се такав таленат испољавао (уп. Лајић Михајловић 2014: 71–72). Тако, управо Вуку великим делом припада заслуга што у проучавању српске епике улога индивидуалности усменог певача није никада била запостављена. На Вуковом трагу настала, обимна научна продукција новијег доба посвећена Вуковим певачима и потоњим гусларима као ствараоцима-извођачима епских песама, била је подстицај истраживања савремених гуслара у Вуковом крају у оквиру упознавања теренског рада као примарне методе у фолклористичким и етномузиколошким истраживањима. Овај део искуства које су полазници Фолклористичког кампа 2018. понели из Тршића био је веома упечатљив, те је утицао и на избор теме везане за прикупљени материјал.

2. ИСТРАЖИВАЊЕ ГУСЛАРСКЕ ПРАКСЕ ВУКОВОГ КРАЈА

Након што смо теренско истраживање елементарно упознали кроз предавање у оквиру Фолклористичког кампа, на теоријском нивоу, наши су ментори сматрали да је време које смо имали на располагању најбоље искористити управо „на терену“, учествујући у истраживању које су они водили. Тако смо се убрзо у пракси уверили зашто је важно да се поделимо у мање групе, како тече сама организација сарадње са саговорницима-домаћинима, а посебно како се одвија сам разговор. Наиме, наша су истраживања била првенствено у форми неструктурираних или само делимично структурираних интервјуа, па је искуство наших ментора било од посебне важности. С друге стране, овакви разговори су остављали могућност да се и ми укључимо са својим интересовањима, те је доживљај учешћа у истраживању био уверљив. Како је време за наше теренско истраживање било ограничено, организовано је тако да неке саговорнике посетимо у њиховим домаћинствима у Тршићу, а да оне који живе у другим местима, дочекамо у Центру за културу и образовање. У том смислу разговор са двојицом гуслара који су се одазвали молби да учествују у истраживању, а живе у Лозници и оближњем селу Коренита, одвијао се на терену који је „неутралан“, за нас је то било „истраживање код куће“, али је и њихов доживљај био да су домаћини нама, који смо у Тршић дошли из различитих градова у Србији.

3. ГУСЛАР МИЛУТИН ЂУРИЧИЋ: ВЕЛИКО ИСКУСТВО ЈАВНОГ РЕПРЕЗЕНТОВАЊА

Први гуслар са којим смо разговарали био је Милутин Ђуричић из Лознице. Из његовог животописа је важно да је ушао у седму деценију живота (рођен 1957. у селу Велика Гарева, општина Гацко). Област којој припада његово родно место одређује појмом Стара Херцеговина, а посебно истиче да се ти простори сматрају колевком епског певања уз гусле. Потврду за ову тврдњу заиста налазимо код Вука, који је забележио да се „јуначке пјесме данас (се) највише и најживље пјевају по Босни и Ерцеговини, по Црној Гори и по јужним и по јужним брдовитим крајевима Србије. По тим мјестима и данашњи дан

готово у свакој кући имају по једне гусле, а по једне особито на стану код чобана; и тешко је наћи човјека да не зна гудјети, а многе и жене и дјевојке знаду“ ([1824] 1985: 529). У Милутиновом случају окружење у коме је провео рано детињство је било кључно за његов улазак у гусларство. Наиме, више чланова његове уже породице – отац, брат и ујак су били гуслари, па је уз њих усвојио технику свирања и певања уз гусле. По завршетку средње школе, из родног краја је дошао у Тршић, у потрази за другачијим начином живота. Брзо се уклопио у нову средину, али се из његових сећања на тај период назире носталгичан однос према крају из кога је дошао. Вероватно је на таквим осећањима утемељено и његово ангажовање у правцу окупљања гуслара, те је један од оснивача Гусларског друштва „Његош“ у Лозници. Друштво је свој рад започело 1983. године. Милутин је био веома активан као члан, имао је бројне јавне наступе широм тадашње Југославије, па и у иностранству. Од 2004. је као гуслар активан у оквиру Културно-уметничког друштва „Вук Караџић“ из Лознице. Већ дуги низ година радо се одазива на позиве да гостима Тршића – учесницима различитих радионица, конференција и у сличним приликама представи певање уз гусле. Тако је с вољом провео време и у разговору са нашим истраживачким тимом, али и запевао уз гусле за нас. Многи полазници су имали прилику да први пут чују звук гусала уживо. Ђуричићево велико искуство у представљању гусларске праксе укључује, па и људима којима је то први контакт са гулама, били су основа идеје да и нас подстакне да се опробамо у свирању гусала. Тако се Милутин Ђуричић не само укључио у гусларску традицију Подриња, већ је постао један од њених чувара и промотера.

4. ГУСЛАР МАРКО МАТИЋ: ПОСВЕЋЕНОСТ ОЖИВЉАВАЊУ ЛОКАЛНЕ ПРАКСЕ

За разлику од гуслара Ђуричића, који је већ афирмисан у гусларским круговима, за Марка Матића, нашег другог саговорника у Тршићу, се може рећи да је „гуслар у настајању“. Марко је нама, полазницима Кампа, ближи по годинама (рођен је 1996. у Коренити, где и сада живи), па је разговор са њим текао у сасвим другачијој атмосфери: док је разговор са М. Ђуричићем водила претежно наша менторка, са Марком су

опуштеније комуницирали и полазници, којима се он сам више и обраћао. Опширно је причао о својим интересовањима за традиционалну културу, за религију, историју, етнологију, па и политикологију. Представио се и као песник-аматер, објавио је збирку песама под називом *Звезде на језику* (2018), а добитник је и неколико награда на различитим литерарним конкурсима. Марко Матић је завршио „Богословију Светог Саве“, и потом уписао Православни богословски факултет Универзитета у Београду, где сада је сада на четвртој години основних студија. Живот у Београду му је донео нове контакте, па се тако нашао и међу гусларима у удружењу које се назива „Школа гусала Сандић“. У овом удружењу посебну пажњу посвећују младим гусларима и преносу знања и вештина у вези са певањем уз гусле. Тамо је Марко научио основе гусларства, а интензивно ради на свом техничком и музичком усавршавању. Иако се самокритички осврће на ниво свог гусларског умећа, велика заинтересованост подстиче Марка да се већ представља ужој публици, првенствено у оквиру цркве, а затим и ширем ауди-торијуму у Лозници.

5. ДРУШТВЕНО ОКРУЖЕЊЕ КАО ФАКТОР ОБЛИКОВАЊА ГУСЛАРА: ОД ПОРОДИЦЕ И СЕОСКЕ ЗАЈЕДНИЦЕ ДО ГРАДСКОГ ГУСЛАРСКОГ ДРУШТВА

Породица је најужа друштвена средина и зато има пресудан утицај на развој идентитета. Гуслар Милутин Ђуричић своје детињство описује готово романтичарски – као најлепши и најбезбрижнији период живота. Са великом радошћу и топлим емоцијама прича о прослави празника, заједничким дружењима и дечјим представама које су организовали у кругу породице. Иако одрастао у патријархалном друштву, где је отац представљао централну фигуру, Милутин је поред страхопоштовања имао посебну сигурност и приврженост оцу. Овакав однос допринео је јачању Милутинове жеље да досегне величину оца, како га је он доживљавао. У том контексту је и савладавање технике свирања гусала био један од путева који је водио ка „достизању оца“. У традицији је раније чешће бивало да су деца самоуко савладала основе гусларске

технике (уп. Лајић Михајловић 2012), али је пример М. Ђуричића изузетак од тог „правила“. Одрасли из његове породице су подржавали свако интересовање за традицију и трудили се да допринесу развоју своје деце у том правцу. Овакав приступ родитеља позитивно је утицао и на Милутиново интересовање за гусле, о чему сведочи и његово данашње бављење њима са великим ентузијазмом.

Поред породичне атмосфере, Милутиновом гусларском обликовању допринела је и шира сеоска заједница, која је такође била складна и благонаклона када су деца у питању. Самоорганизовање деце у осмишљавању и реализацији приредби и представа, као заједничко ангажовање, водило је до генерацијског зближавања, али и хомогенизације читаве сеоске заједнице. На приредбама су изводили и песме, назначавали своја специфична интересовања и развијали таленте, па су такви догађаји били посебно подстицајни.

Данашњим младим људима је развој технологија и медија потпуно променио живот. Поред унапређења у интеракцији са другима, мора се запазити и пораст отуђености и постепен губитак доживљаја реалне заједнице. Мали је број оних који желе да изађу из привидно комфорне зоне у којој су друштвено прихваћени и имају подједнак значај. Опет, предности медија су широки увиди у различите сфере интересовања појединаца. Тако је Марко Матић, како сам наводи, први сусрет са овим инструментом имао управо посредством медија – телевизије, а интернет је био свет у коме је боље упознао и гусле и гусларе. Са интересовањем и таквим почетним искуствима искористио је могућност и направио контакт са гусларима у реалном свету, у удружењу „Школа гусала Сандић“. Интересантно је да је то, у ствари, место дружења оних који поштују традиционалне вредности, који су у неку руку издвојени из доминантних културних струја у граду. Заједнички напори и деловања у оквиру те школе, а затим и музика у служби психолошког везивног средства, створили су тамо, како Марко описује, породичну атмосферу: „И да, то сам хтео да кажем, у школи, некако се сродимо и постајемо породица, Вукојица [председник удружења, нап. ауторке] има такав однос према нама, није само професор који је на дистанци него смо као браћа, иако постоји разлика у годинама“. Сопствени доживљај функције

гусала Марко објашњава речима: „Гусле, то је вапај нашег народа кроз векове, оне носе наш историјски национални код, који се помоћу музике преноси на слушаоце“. Тај „вапај народа“ показује се посебно јасно у данашњем времену, можда и у већој мери него раније. Један од основних разлога те „колективне неснађености“ крије се у поменутој отуђености. Из перспективе музичара препознаје се да то више није питање „само“ очување националног идентитета, нити преношење искључиво вербалне поруке песме, већ колективност која се остварује преко саживљавања са интерпретатором, (пре)обликовања сећања и буђења емоција. Управо музичка компонента представља једно од најјачих везивних ткива који се стварају међу слушаоцима и извођачима, чинећи их истовремено напетим и „бестелесним“, духовним. Наравно, овакав исход се не добија у оквиру већих манифестација (поготово такмичарског духа), где гуслари првенствено потенцирају своју технику свирања и јединственост извођења, како би изазвали дивљења слушалаца, и тиме загарантовали утицајно место, како чувара традиционалних вредности, тако и (савремених) виртуозних извођача (Лајић Михајловић 2011: 183–202). Масовно описмењавање и доступност разних општих информација, такође су потиснули снагу речи и тиме допринели развоју музичких компонената (мелодија, темпо, динамика, ритам, агогика) које, можда несвесно, утичу на потребу за снажним изразом у оквиру те уметности, стављајући литерарну основу у други план. Марко, међутим, као гуслар, али и као песник, књижевни стваралац, подједнаку важност придаје тексту и мелодији. Објашњавајући свој став он наводи да „Гуслар није само онај који свира и пева, већ онај ко преноси доживљај онога о чему пева.“ У том доживљају су дозвољена сва средства која се налазе у служби што вернијег приказа догађаја, али и личних емоција, без којих не може доћи до јединства свих пристуних људи. Управо та „узајамност“ подиже свест на виши ниво, постижући првобитни циљ певања уз гусле, који у свом најједноставнијем облику представља зближавање. Тако, преко певања уз гусле, гусларско друштво и школа на неки начин замењују некадашње фамилијарне заједнице.

6. ФАКТОРИ ИСКУСТВА И ТЕМПЕРАМЕНТА У ОБЛИКОВАЊУ ГУСЛАРСКОГ СТИЛА

Поред наведених различитости у одрастању, приступу, освешћењу и неговању талента и интересовања, важну улогу у извођаштву има утицај искуства у одређеној пракси. Наиме, раније, када публика није седела наспрам гуслара и критички посматрала његове речи и покрете, већ је гуслање било у оквиру заједнице, у окружењу блиских људи, где није било разлога за непријатност. Верујемо да су управо таква почетничка искуства у фамилијарном и сеоском окружењу била од великог значаја за самопоуздање које плени из наступа гуслара Ђуричића. Даља, поступно сакупљана искуства у ширем окружењу, градила њу његово самопоуздање, с обзиром на то да сценски наступи гуслара, иако припадају усменој комуникацији, подразумевају озбиљне измене у „извођачкој ситуацији“ (издвојеност извођача на позорници и културолошки нехомогена публика, уп. Ђорђевић Белић, 2017: 130). Са друге стране, Марко Матић је на први поглед особа нежније и повученије природе, те су околности да је гулама почео да се бави сразмерно касно и то у непознатој средини, а посебно да се данашња гусларска пракса у великој мери везује за сцену и ширу публику, генерално неповољне за развој његове гусларске „каријере“. Ипак, његов израз, дикција и однос према песми, показују снагу младости у којој се поред тескобе и вечних питања, осећа пре свега жеља за животом. У том смислу, може се закључити да је утицај искуства у извођењу од великог значаја, али није од пресудне важности за буђење емоција кроз ову уметничку праксу.

Коначно, поред утицаја „спољашњих“ околности, на гусларски стил неизбежно утичу „базичне“ особине личности. Наиме, из певања уз гусле Милутина Ђуричића стиче се утисак да је он снажна, самостална и борбена личност. Може се претпоставити да се због таквих карактерних особина његови афинитети крећу у епском смеру у ужем смислу, ка јуначким песмама, посебно оним везаним за косовски и преткосовски циклус. Он је ближи типу гуслара који се поистовећује са јуначима о којима пева. Наравно, поред њих веома битно место заузимају и песме о Првом и Другом светском рату, иако на репертоару има и песме љубавне тематике, које заправо постају све популарније у кругу гуслара. Са друге стране,

Марко Матић делује као особа нежније, осетљивије природе. Иако се његови афинитети, што се епике тиче, такође крећу у смеру херојских садржаја, његовој природи више одговарају текстови филозофског профила. Марко има став и стил гуслара-просветитеља. Таквом циљу, поред епских песама, укључујући и његове, ауторске, одговарају и лирски садржаји изведени уз гусле.

7. ЗАКЉУЧАК

Анализирајући гусларе Милутина Ђуричића и Марка Матића као уметничке личности кроз њихове вербалне исказе и преко доживљаја њиховог певања уз гусле, очекивано учавамо да су време и место рођења изузетно важни за формирање личности. Цивилизацијске, друштвене и културне промене током историје, а посебно интензивни развој технологија и медија током друге половине 20. века, утицали су на значајно различите околности формирања генерација којима припадају гуслари о којима је реч. Наравно, ове промене не теку свуда истом брзином, те су средински фактори такође веома важни. Коначно, технологије су те које су и времена и просторе повезали, те су медији на специфичан начин допринели и очувању традиционалних вредности. Тако су се, међу осталима, посредством медија повезали и људи заинтересовани за неговање традиције, па и гуслари из различитих средина. Снимци који су сада свима доступни, постају едукативни материјал, омогућена је размена искустава и међу онима који су физички удаљени. Очување традиције сада је део и система образовања: у музичким школама се учи певање уз гусле. Тако се може рећи да, иако је гуслара све мање, само певање уз гусле и даље врши своју основну функцију – оснажује заједништво. Гуслари које смо упознали у Тршићу, Милутин Ђуричић и Марко Матић, су две по много чему различите личности, али обојица плене дубином доживљаја музичког и тематског садржаја епике и укупним односом према певању уз гусле. Као што су етномузиколошка истраживања већ указала (Лајић Михајловић 2007), различите индивидуе имају различите уметничке изразе, али могу да имају исте тежње у односу на традицију – њено очување.

ИЗВОРИ

- Разговор вођен са **Милутином Ђуричићем** (рођ. 1957) августа 2018. у Тршићу (истраживачка група под менторством др Данке Лајић Михајловић). Архив Фолклористичког кампа „Вук Караџић“.
- Разговор вођен са **Марком Матићем** (рођ. 1996) августа 2018. у Тршићу (истраживачка група под менторством др Данке Лајић Михајловић). Архив Фолклористичког кампа „Вук Караџић“.

ЛИТЕРАТУРА

- Ђорђевић-Белић 2017:** Смиљана Ђорђевић-Белић, *Фиџура џуслара. Хероизирана биографија и невидљива традиција*, Београд: Институт за књижевност и уметност.
- Караџић 1985:** Вук Стефановић Караџић, „Предговор уз народне српске пјесме, књ. I, у Липисци, 1824“, *Српске народне пјесме I*, Београд: Просвета–Нолит.
- Лајић Михајловић 2014:** Данка Лајић Михајловић, *Српско традиционално певање уз џусле. Гусларска пракса као комуникациони процес*. Београд: Музиколошки институт САНУ.
- Лајић Михајловић 2012:** Данка Лајић Михајловић, „Учење певања уз гусле у Србији у XXI веку“, *Музиколоџија* 12: 121–139.
- Лајић Михајловић 2007:** Данка Лајић Михајловић, „Гуслар: индивидуални идентитет и традиција“, *Музиколоџија*, 7: 135–156.

Tijana Nikolić

INDIVIDUALITY OF GUSLARS:
CASES OF MILUTIN ĐURIČIĆ I MARKO MATIĆ*Summary*

This study is based upon interviews made during fieldwork in Tršić and its surrounding realized in the frame of the Folkloristic camp “Vuk Karadžić”, in august 2018. Following the steps of Vuk Karadžić folklore research, tradition of epic singers-guslars has been actualized. Our field research included two guslars as bearers of the tradition of epic singing: Milutin Đuričić and Marko Matić. Their performances and conversations were recorded, while their comparison spontaneously obtruded. Additional incentive for their comparison I found in academic literature. The first part of the study is dedicated to contribu-

tion of Vuk Karadžić (born in Tršić), who collected and systematized different examples of Serbian folklor. Follows the comparison of data on guslars Milutin Đuričić and Marko Matić obtained through the interview, as well as their analysis with references on literature. The attention moves from basic biographical data and social environment, to the performers' beginnings in learning and playing the instrument, to their public appearances, experience and selection of the repertoire with special emphasis on technological advancement, media influence and changed position of guslar in the cultural history. Analysis of these aspects pointed to some of the factors important for shaping an artist, in this particular case, creating attitude towards gusle as a specific instrument and its function.

Key words: guslar, epic singing with gusle, family tradition, guslar societies, schools for the gusle, media, Tršić

Алекса Радуловић

ЈУ Гимназија, Бања Лука

Ментор: др Данка Лајић Михајловић

Музиколошки институт САНУ, Београд

ЗАБАВЉАЊЕ КАО ДИО ДРУШТВЕНОГ ЖИВОТА МЛАДИХ: ПРИЛОГ ЕТНОГРАФИЈИ ТРАДИЦИОНАЛНЕ КУЛТУРЕ ТРШИЋА

Сажетак: Теренска истраживања спроведена у Тршићу, у оквиру Фолклористичког кампа „Вук Караџић“, августа 2018. укључила су разговоре махом са старијим становницима овог места. Из прикупљеног материјала издвојена су сећања на забављање младих. Сходно различитим генерацијама саговорника, сведочанства се односе на прве деценије после Другог светског рата. У овом раду она су представљена у односу на позицију забаве као компоненте других активности – уз рад, забаву као примарни разлог окупљања младих (игранке) или забављања младих на ширим друштвених скуповима – саборима.

Кључне ријечи: етнографија, теренско истраживање, Тршић, друштвени живот, млади / омладина, моба, прело, игранка, вашар

1. ФОЛКЛОРИСТИЧКИ КАМП КАО УВОД У ФОЛКЛОРИСТИКУ

Могућност да учествујем у раду првог Фолклористичког кампа „Вук Караџић“, који је организован у августу 2018. у Тршићу, за мене је била велика привилегија. Са групом вршњака из различитих крајева Србије био сам у прилици да на специфичан начин научим много тога о народној култури, али и о њеном истраживању. Управо је прво искуство у теренском раду, који смо упознали као основну методу истраживања, оставило најјачи утисак на мене. Одржавање Кампа у Тршићу, родном месту Вука Стефановића Караџића, заслужном,

између осталог, за утемељење српске фолклористике као науке о фолклору, добило је посебну симболику кроз теренско истраживање које су наши професори организовали у овом месту. У истраживања смо се упутили у мањим групама, предвођени професорима. Иако нисмо имали чврсте договоре о овој врсти сарадње са становницима Тршића, испоставило се да је већина оних којима смо се обратили била расположена да нас прими у своја домаћинства и разговара са нама.¹ Мени су посебно интересантни били разговори са старијим људима, који су са видљивом сјетом говорили како се живјело раније. Радо су се присјећали своје младости, живо причали како се живјело у вријеме другачијих генерацијских односа, начина обезбјеђивања егзистенције, а посебно без медија – у околностима претежно усмене културе, каква се дуже задржала у оваквим, малим срединама. Занимљива и пријатна атмосфера која је пратила причу са саговорницима о забављању младих у прошлости је разлог што сам пожелио да пажњу посветим управо овој теми.

Између периода дјетињства и онога о коме се обично говори као о „младости“ не постоји јасно одређена граница, али се из прича назире да се из дјетињства излази кад почну прве симпатије и прве љубави, па и сазријевање идеје о будућем браку. У складу са тим, начин забављања се не дијели јасно и искључиво на дјечије играње и забаве одраслих. Ипак, о одређеним забавама се говори првенствено као о везаним за раније дјетињство, као што су играње клиса и палије, играње лоптом, прављење лутака и слично. С друге стране, о забављању младих говорило се углавном у вези са окупљањима у циљу испомоћи у обављању послова или о игранкама, гдје су у упознавању и зближавању младих посредовали музика и игра.

¹ У пракси смо се уверили зашто је било важно да се организујемо у мање групе: навика да се свако ко је примљен у кућу третира као гост стварала би сразмјерно већу непријатност нашим домаћинима да су на терен пошли сви полазници кампа заједно, без обзира на то што смо настојали да не будемо на терету. С друге стране, схватио сам да су наши професори с разлогом припремили и симболичне поклоне за „први улазак у кућу“: ова врста истраживања подразумјева успостављање блискости између истраживача и његовог саговорника, па су они искусно настојали да већ на првом кораку допринесу зближавању.

2. ЗАБАВЉАЊЕ УЗ РАД

Велики сезонски послови, као што су окопавање, бербa и комишање кукуруза, жетва пшенице, кошење ливада и слично, као и велики послови у домаћинству, попут грађења објеката – кућа, стаја, обављали су се углавном ручно, уз минималну помоћ механизације. Зато је за њихово обављање била потребна помоћ већег броја радно способних људи. Сазиване су *мобе*, како је најчешће називан обичај међусобног помагања у сеоским домаћинствима. На мобу се ишло комшији, пријатељу или рођаку, али исто тако и удовици, болесном и сиромашу, те су се овакве мобе називале мобама „из севапа“, тј. из милосрђа (Пантелић, Павковић 1964: 364–365).

У оквиру сећања наших саговорника из Тршића на мобе које су организоване за жетву уочавају се и трагови обреда који су некада пратили убирање летине.

ДЛМ: Значи, домаћин сакупи мобу за жетву?

МП: Јесте, и вечеру [...], венци се плету, девојке, од пшенице, момци носе на глави те венце, донесу домаћици увече, домаћица изнесе шерпу млека или карлице неке биле дрвене, они се мало напију.

ДЛМ: Млека?

МП: Млека, и домаћици те венце предају, домаћица овај да им мало пара, сад те девојке играју, они поведу коло те девојке играју [...] које су плеле венце, тако је то било лепо [...].

Оваква пракса је, судећи по резултатима етнографских истраживања, постојала на ширем простору Горњег Подриња.²

На мобама су заједно радиле различите радно способне генерације, али су углавном млађи били кључни за добру атмосферу којом се превазилазио напор самог посла. Тако, говорећи о забавама уз рад, говоримо о забавама претежно младих, као што указује и наведено свједочење. Мобари су се

² Готово идентичан опис односи се на мобе за жетву у Рађевини: „Када се жетва заврши, весеље не престаје. Девојке узимају венце које су у дан исплеле (од пшенице) и стављају момцима на главе и одлазе домаћиновој кући певајући. Када дођу, прво се обавља молитва у дворишту куће. Молитву обично чита домаћин или неко старији захваљујући Богу на роду и што је време послужило. После молитве је вечера, а по вечери настаје 'сјело' које траје до зоре“ (Ђурђевић 1988).

током рада разонодили шалама, досјеткама, али и пјевањем, па чак и играњем. Пјевале су се пјесме по садржају везане за прилику – такве, којима су се међусобно подстицали на рад или позивали домаћина да их окријепи, напоји и нахрани, као и оне општије намене – о љубави младих. Бивало је да неко од „мобара“ засвира у фрулу, па и да се упркос умору заигра, а понекада су домаћини ангажовали трубаче и хармоникаше. У сећањима наших саговорника у Тршићу још је жив не само некадашњи репертоар, већ и начин на који су традиционално изводили песме уз рад (уп. Петровић 1964: 457).

У[ченик]: Знате ли неке песмице док сте чували овце, радили нешто тако, неке песме?

Г: Певало се то, то се певало и у њивама у копању кад сам девојка била, кад сам копала курузе. Три женске се саставе, један пева оно танко, а две басирају на крупно, тако се звало и то одекује то била милина је, па била сам се и удала, па после преду [...].

Специфичан облик моба била су *џрела*, окупљања жена као испомоћи у обради вуне. У прошлости су нека сеоска домаћинства имала велика стада оваца, па домаћица није могла сама да обради тако велике количине вуне. Прела су се сазивала у дугим јесењим и зимским ноћима, осим на дане неког светитеља. Окупљање дјевојака је било повод за долазак момака: биле су то идеалне прилике за упознавање, па и заљубљивање младих (уп. Ђурђев 1988). У околини Тршића, као брдовитом подручју, на прела и на игранке се позивало и дозивањем са брда на брдо, тако што се младићи попну на највише брдо у селу и вичу. О томе сведоче сјећања наших саговорника, на примјер:

СМ: „Дођите на прело вечерас код Будимира Матића“.

Док жене преду, причају и пјевају, обично љубавне пјесме и оне из живота чобана. За то време мушкарци се чаше – најчешће домаћом ракијом, и играју неку од забавних игара. Наши саговорници се посебно живо сјећају игре *џрсџена*, у вези са којом истичу колективност, с обзиром на то да може да се укључи већи број играча, а потребни реквизити су једноставни – вунени „обојци“ или чарапе и прстен:

БЗ: Прстен, како се играо?

МЛ: То може лепа ствар је што то може да игра десет људи, више може да игра, небитно значи баш је лепа друштвена игра, ио овај стави се столњак и ћебе уствари преко стола [...] мора да буде мека подлога не сме директно на сто и овај [...] припреми се овојци се звали пре то су чарапе уствари и једна марамица, девет обојака, обојци то су то је било пре плетено у опанке пошто су се носили опанци гумени [...] онда се од вуне се прело то тај део то је само уствари половина стопала то су обојци [...] углавном девет обојака и једна марамица и онда сад опет баш детаље како се то бодује углавном креће једна екипа подели се по пет [...] по пола по четворо, петоро и онда прва екипа скрије прстен стави се овако на палац обојак преко и ти сад идеш и остављаш као остављаш не можеш оставити код сваке углавном [...] онда супротна екипа тражи и ако нађе одмах добија десет поена и онда сваку следећу чарапу кад подиже све мањи број поена онда опет то има нешто пред крај три кад остану на столу тај трећи ако подигну онда је ваљда њихов прстен без бодова ако не остаје овој екипи тако нешто баш сад детаље нисам често играла, играла сам понекад, јако је занимљива и то пишеш бодове до сто један и то се остајало до два, три сата ноћу [...] то су биле зимске игре [...].

Мушкарци играју прстена, све док дјевојке не напреду бар по једно вретено вуне, након чега креће заједничка игранка – забава уз пјесме и игре. Да игра *џрсиџена* има дугу традицију у Јадру, али и шире, указује њено помињање у написима Вука Караџића (1969: 215–217).

Интересантно је да се, према сведочењима која смо забележили током теренских истраживања, вечерње забаве житеља Тршића у старинском духу организују и у новије доба. Некадашње забаве код Будимира Матића памте се као посебно успешне, а он их данас приређује у угоститељском објекту Конак „Милица“, чији је власник. Окупљају се различите генерације мештана првенствено да би се дружили у духу традиције, а, како истичу, понешто се и уради, што је начин повезивања очувања традиције и рекламе за угоститељски посао ове породице (уп. Mitrić 2011).

3. САБОРИ, ВАШАРИ КАО ПРИЛИКЕ ЗА ЗАБАВЉАЊЕ МЛАДИХ

У традиционалној српској сеоској култури сабор, вашар (такође и сајам, панађур) је имао изузетан друштвени значај. Биле су то прилике да се набаве потрепштине за своје домаћинство или да се продају своји производни вишкови, али и прилике за сусрете и забаву. Углавном су организовани у околини црквених или манастирских порти, у оквиру прослава у част светитеља-заштитника, када се на таквим местима по правилу окупи велики број људи. Најзначајнији вашари у околини Тршића су били они у Лозници, у оквиру обиљежавања Видовдана и Госпојине. Они су представљали свенародно весеље уз музику, али су млади увијек били кључни за ведрину атмосферу. Сећања наших саговорника на њих се махом преплићу са сећањима на вечерње игранке које су у таквим приликама организоване.

4. ИГРАНКЕ

Забаве младих раније су организоване и без посебног „радног повода“ – као игранке, забаве у основном смислу речи, обавезно уз музику. Старији Тршићани се таквих забава из времена своје младости сећају као значајно различитих од данашњих забава младих генерација, пре свега по основу општег односа према моралу. У складу са патријархалним васпитањем, изласци младих из кућа у вечерњим сатима били су надзирани од стране родитеља или старијих сродника који су бринули о угледу деце и породице. На игранкама се окупљала нешто старија младеж, па су овакве забаве биле и прилике да се пробуде емоције, да се време проведе у близини симпатије, па и изјави љубав, што је требало „држати под контролом“.

Како су летњи дани махом били испуњени тешким пословима, кратке ноћи је ваљало користити за одмор, па су и забаве имале сезонске варијанте – љети су се забављали уз рад и по његовом завршетку, док су праве игранке чешће бивале касније у јесен и зими. Док су летње забаве бивале масовније зато што су скупови били на отвореном – у дворишту нечијег домаћинства, зими су се морале организовати у затвореном, у кући, па је и број гостију био прилично ограничен. Играло се на музику са традиционалних инструмената или уз пјесму,

уз свјетлост отворене ватре на огњиштима, свијећа од воска, свјетиљки од масти и лоја, петролејки и слично. Након Другог свјетског рата игранке су изашле из приватног у јавни простор. Наиме, у многим мјестима изграђени су такозвани „домови културе“ – сале у којима су се организовале различите активности младих, па и забаве. За њих је уобичајени дан била субота, вече пред недјељни одмор и за пољопривреднике и за нову класу – раднике у фабрикама. Такав један Дом културе био је и у Тршићу, преко пута данашњег Дома за стара лица „Царски конак“. Наша се саговорница сјећа да се тамо окупљала не само омладина из Тршића, већ и из околних села – Зајаче, Пасковца, Воћњака, Корените. На игранкама у Дому културе у Тршићу бивало је и по неколико стотина људи.

Одлазак на игранку није био подразумеван, није био „право“ младе особе, насупротив – била је то нека врста награде за послушност и ангажовање у породичним пословима. Како је, очекивано, младима стало до дружења са вршњацима и забаве, родитељи су у неким случајевима примењивали као казну забрану одласка на игранку. Иако су млади тада, према сведочењима, били генерално врло послушни, дешавало се да неко побјегне из куће да би отишао на игранку.

Како су, као што је поменуто, игранке биле и прилике за привлачење пажње особа супротног пола – посебно момака од стране девојака спремних за удају, дјевојкама је било веома важно да на игранке дођу дотјеране. Чак и на прела, а посебно на игранке су долазиле у свечанијим сукњама и блузама традиционалног стила, које су се ткале на разбоју, па бојиле, најчешће у плаву или црвену боју. Интересантно је да је, према сјећањима наших саговорника у Тршићу, ношња била нека врста приказивања економског и социјалног статуса у оквиру невербалне комуникације о потесицијалном склапању брака.

СМ: Онда су биле оне тервал сукње изишле тада су оне биле у моди јој да ми матер да сукњу она јест велика и све ал ћу ја њу завратити па ћу ја њу мало скратити озго само да изиђеш на игранку немаш жено шта да обучеш ал нас две сестре једна скоро годину дана разлике биле ко близнакиње [...].

Уљепшавање девојака је укључивало и скроман начин шминкања, као и посебно уређивање косе. Дјевојке које су спремне за удају носиле су дугу косу и плеле косу у плетенице,

савијале их око главе те их везале на тјемену помоћу тзв. либерес шналица.

Излазак у друштво је укључивао по ранијим вјеровањима и могућност да младима, посебно дјевојкама, неко учини нажао, па су пред одлазак на забаву примјењиване и традиционалне мере заштите од злих сила, попут огледања на *спиринама* – отпацама од хране.

К: А знате како овако видиш девојчице младе пре кад треба да пођу негде у излаз неки ај сад савременије овај огледају се на спиринама. Знаш шта су спирине?

СЂБ: Не знам.

К: Оно што отпад од хране, па ту има и воде онда се као огледају ту да их неко не би урекао.

У патријархалном друштву се посебно бринуло о моралу девојака које своје достојанство нису смјеле угрозити ни на игранкама. Зато су на игранке дјевојке најчешће ишле са мајком или са неком од старијих рођака: стрином, ујном, тетком. Мајке су са стране мјеркале момке, те су разговарале који би били добра прилика за њихове кћерке. Знатижељно су посматрале ко се за кога ухватио у колу и у којег момка им се кћерке загледају. Поштовање поретка је и на тај начин доприносило стабилности читаве заједнице. Млађа сестра, по правилу, није требала ићи на игранке све док се старија сестра, *џолчарка*, не уда.

МП: [...] Није било сад на игранци да млађа сестра игра до коловође, не дају родитељи [...] старија сестра она игра а мене један момак зове да играм до коловође, ја не смем [...] не смем отац ће ме убити а не смем да после да идем нигде.

ДЛМ: А је ли то и кад отац и мајка нису ту, само се плаше хоће ли неко рећи?

МП: Да била снаја од буразера.

ДЛМ: А неко значи ипак иде да вас надгледа?

МП: Ја, па моја снаја од буразера иде са нама, није никада девојка сама ишла, Боже сачувај, иде ил снаја или брат, ил мајка ил отац како је ко кога имао [...].

ДЛМ: Ако заиграте онда нема други пут игранке?

МП: Да, нема не дају не да отац, да се зна која је старија сестра.

ДЛМ: Да би се редом удавале ћерке, је ли то, је ли због тога?

МП: Због чега?

ДЛМ: Да би се редом удавале ћерке, да се прво најстарија уда, па онда...?

МП: Јесте, да, да јесте.

Што се музике на игранкама тиче, она је, временом, такође претрпјела измјене. Према сјећањима наших саговорника, у међуратном периоду и непосредно после Другог светског рата на игранкама у Тршићу и околини су највише биле заступљене хармонике, поред ње и фруле, трубе, некад и тамбуре (уп. Петровић 1964: 452). Педесетих година прошлог вијека долази струја у мјесто, те поступно примат преузимају грамофони, с почетка они на батерије, а потом на струју. Саговорници рођени након Другог свјетског рата истичу да су у време када су они били млади највише слушали компоновану народну музику, које се сећају по пјевачима. Посебно популарни су били: Заим Имамовић, Лепа Лукић, Предраг Живковић Тозовац, Предраг Цуне, Браћа Бајићи, Вида Павловић итд. Репертоар игара које су се изводиле на игранкама чине првенствено традиционална кола, од којих издвајају: *шестипцу*, *четворак*, *сакажо*. Популарна су била и нова кола, првенствено хармоникашка и фрулашка, такође играчког карактера, попут *Колубарској веза*. Иако се каже да су у колу сви једнаки, коловођа је био најважнији, па је тако било и у Тршићу. У разговору са нашим саговорницима сазнали смо да је велика част била бити коловођа, те се дешавало и да се момци потуку око тога ко ће од њих бити коловођа.

У случају већег броја људи на игранкама направе се два мања кола између којих стоји свирач. Након завршетка игре коловођа прилази и части *музикантија*. За разлику од урбаних, у сеоским срединама, па тако и у Тршићу, нису биле у већој мјери присутне игре у паровима (окретне игре):

ДЛМ: А јесу ли се играле у то време оне игре, можда, у паровима, онако, окретне игре?

СМ: Нису, на селу то није било, било је било је у кад изиђеш можда неко ко је излазио у те клубове, ко је био имућнији и по домовима хоће неко оно да плеше ако је нешто па неко ако је знао то тад плес тај се звао да су плесале али није нико овај ништа друго није знао осим тих.

5. ЗАКЉУЧАК

Свакодневни мукотрпан физички рад, као и живот у патријархалним назорима, тражио је противтежу у одмору и забави, времену опуштања, весела и слободнијег понашања. Забава је за младе у таквом друштву имала функцију вентила. На одређени начин разонода је организована и током самог рада, паралелно са њим, у кратким одморима током дневних послова, а посебно током вечерњих окупљања која су имала за сврху завршавање одређених обимнијих послова. Наравно, посебна атмосфера је била на друштвеним окупљањима организованим баш у циљу забаве. У односу на прилику, разликовао се и начини забављања, односно фолклорни изрази којима је вријеме опуштања испуњавано.

Велике промјене у начину живота на селу условиле су и значајно другачији начин забављања данашњих генерација. Пре свега, у сеоским срединама, па и у Тршићу, веома је мало младих људи. Надаље, механизација пољопривреде и генералне промене у начину обезбеђивања егзистенције утичу на слабљење друштвених веза. Повећавање индивидуалности људи условило је занемаривање некада веома блиских родбинских и комшијских веза, а промене су захватиле породичне и друштвене односе и у смислу великих слобода младих људи. С друге стране, начин живота је физички мање напоран и оставља много више времена за активности које људи бирају као начин провођења слободног времена. Тако савремену ситуацију виде и наши саговорници из Тршића:

Г: [...] Сад је живот грађански и леп сваком и старом и младом, имаш у кући воду, имаш струју, имаш и купатило, врућу воду, ладну воду, донесем крух печен, не мораш да га печеш и да закуваваш [...].

Када смо обилазили Тршић у оквиру теренског истраживања нисмо видјели омладину на њивама, нема више прела. Најпознатије мјесто за вечерњу забаву младих у Тршићу данас је ноћни клуб „Дионис“, који нема никакав идентитетски квалитет – не разликује се од начина забаве било гдје у Србији, па и шире. Та промјена је посљедица и подстрек контактима младих који су данас много покретљивији – путују и контактирају много више него што је то било могуће и замислити некада.

С друге стране, ту нема ни конкретнијег упознавања, посебно не истинског зближавања, млади су мраком изоловани у свом слушању и гледању професионалих забављача – пасивни су, а начин на који се упознају је директнији, па и агресивнији него некада. Присјећајући се изреке „Боље да село пропадне него у селу обичај“, чини ми се да би потпуно нестајање неких традиционалних вредности за моју генерацију био велики губитак. Боље упознавање са њима у Фолклористичком кампу у Тршићу ми је помогло да схватим њихову суштину и усмерим се за неке важне изборе који ми предстоје.

ИЗВОРИ

- Разговор вођен са **Милојком Лаловић** (рођ. 1962) у Тршићу (истраживачка група под менторством др Бранка Златковића). Архив Фолклористичког кампа „Вука Караџић“.
- Разговор вођен са **Маријом Павловић** (рођ. 1933) у Тршићу (истраживачка група под менторством др Данке Лајић Михајловић). Архив Фолклористичког кампа „Вука Караџић“.
- Разговор вођен са **Јелом** (рођ. 1946), Кврцом, Гроздом (рођ. 1937) и Станијом Матић (рођ. 1949) у Тршићу (истраживачка група под менторством др Смиљане Ђорђевић Белић). Архив Фолклористичког кампа „Вука Караџић“.

ЛИТЕРАТУРА

- Ђурђев 1988:** Александар Ђурђев, *Рађевина: Обичаји, веровања и народно сиваралаштво*. Крупањ 1988.
https://www.rastko.rs/rastko-drina/ljudi/adjurdjevradjevina/index.html#%D0%9F%D0%A0%D0%92%D0%98_%D0%94%D0%95%D0%9E Приступљено 15. децембра 2018.
- Mitrić 2011:** V. Mitrić, „Tršić: ne zaboravljaju običaje“, <http://www.novo.sti.rs/vesti/srbija.73.html:316696-Trsic-Ne-zaboravljaju-obicaje> Приступљено 16. јануара 2019.
- Караџић 1969:** Вук Стефановић Караџић, *Етнографски сѝиси. О Црној Гори*, Београд: Просвета.
- Пантелић, Павковић 1964:** Никола Пантелић, Никола Павковић, „Село и неки облици друштвеног живота“, *Гласник Етнографској музеја у Београду* 27: 361–368.
- Петровић 1964:** Радмила Петровић, „Народна музика“, *Гласник Етнографској музеја у Београду* 27: 451–458.

Aleksa Radulović

ENTERTAINMENT AS PART OF SOCIAL LIFE
OF YOUNG PEOPLE:
ATTACHMENT TO ETHNOGRAPHY
OF TRŠIĆ

Summary

The present study arose from the interviews with older community dwellers in village Tršić, as part of a field research of the members of the folklore camp “Vuk Karadžić” in August 2018. Special focus was put on reminiscing about how young people used to entertain themselves. Since the interviewees were of different generations, most memories reflected on the decades following World War II. They were observed as testimony when entertainment was coupled with other activities. Along with work, it was the reason for the gathering of young people at bigger social gatherings – *sabori*, *vašari*. When it came to entertainment and work, there was voluntary work – *moba*, gathering for the purpose of helping with big jobs, especially harvesting, and traditional way of processing wool by women – hand-spinning. The oldest dwellers recalled dance and music, and fun games, as forms of entertainment on these occasions. According to the testimonies, young people particularly looked forward to assemblies and fairs devoted to celebrating great saints. For the dwellers of Tršić these were Vidovdan and Gospojina, which would take place in Loznica. Dances were most popular – gathering for the sole purpose of having fun. The interviewees commented on the changes in the music and dance they enjoyed, specific conditions for going to a dance, ethical norms and social control. Conclusions were drawn on the recollections of interviewees about how young people used to have fun and how they perceived the changes in that field, and similar observations and experiences the authors had.

Key words: ethnography, field research, Tršić, social life, young people/ youth, voluntary work, hand-spinning, dance, fair.

IV

СПИСАК УЧЕСНИКА (по радионицама)

ЖАРГОНИЗМИ, ФРАЗЕОЛОГИЗМИ И ДИЈАЛЕКТИЗМИ

1. Јелена Батовац, Филолошка гимназија, Београд, III разред
2. Ана Булатовић, Филолошка гимназија, Београд, III разред
3. Бранислав Веселиновић, Гимназија „Јован Јовановић Змај“, Нови Сад, IV разред
4. Анастасија Гужвић, ЈУ Гимназија „Филип Вишњић“, Бијељина, III разред
5. Ана Живаљевић, Гимназија, Краљево, III разред
6. Анђела Јевтовић, Гимназија, Краљево, II разред
7. Урош Јовановић, Филолошка гимназија, Београд, III разред
8. Јана Марковић, Ваљевска гимназија, Ваљево, IV разред
9. Зоран Маховац, Митровачка гимназија, Сремска Митровица, III разред
10. Михаило Маховац, Митровачка гимназија, Сремска Митровица, III разред
11. Мина Мијајловић, Гимназија, Краљево, IV разред
12. Наталија Миладиновић, Гимназија, Краљево, IV разред
13. Сава Милановић, Филолошка гимназија, Београд, III разред
14. Тања Петровић, Филолошка гимназија, Београд, IV разред

ИСТОРИЈА СРПСКЕ КУЛТУРЕ

1. Милан Бјелановић, Филолошка гимназија, Београд, II разред
2. Немања Грујичић, Ваљевска гимназија, Ваљево, II разред
3. Јована Јовановић, Пожаревачка гимназија, Пожаревац, II разред
4. Ружица Малбаша, Карловачка гимназија, Сремски Карловци, II разред
5. Анђела Новаковић, Пожаревачка гимназија, Пожаревац, II разред
6. Мина Осмајић, Гимназија „Јован Јовановић Змај“, Нови Сад, III разред
7. Анђела Ракетић, Карловачка гимназија, Сремски Карловци, II разред
8. Милица Сладаковић, Гимназија, Градишка, II разред
9. Николина Станисављевић, Пожаревачка гимназија, Пожаревац, I разред
10. Мина Тонић, Филолошка гимназија, Београд, II разред
11. Павле Хрнчић, Гимназија „Јован Јовановић Змај“, Нови Сад, III разред

ФОЛКЛОРИСТИКА

1. Исидора Арсић, Музичка школа „Мокрањац“, Београд, III разред
2. Вања Аћимовић, Друга крагујевачка гимназија, Крагујевац, III разред
3. Софија Вукашин, Музичка школа „Мокрањац“, Београд, III разред
4. Теодора Денчић, Медицинска школа, Пожаревац, IV разред
5. Анастасија Здравковић, Друга крагујевачка гимназија, Крагујевац, III разред

6. Милица Здравковић, Музичка школа „Мокрањац“, Београд, I разред
7. Ивана Катанчевић, Карловачка гимназија, Сремски Карловци, III разред
8. Ана Косић, Ваљевска гимназија, Ваљево, II разред
9. Душан Марјановић, Медицинска школа, Пожаревац, III разред
10. Теодора Митровић, Ваљевска гимназија, Ваљево, III разред
11. Тијана Николић, Музичка школа „Мокрањац“, Београд, III разред
12. Бојана Петровић, Прва нишка гимназија Стеван Сремац, Ниш, II разред
13. Душан Петровић, Техничка школа Стара Пазова, Стара Пазова, I разред
14. Алекса Радуловић, ЈУ Гимназија, Бања Лука, II разред
15. Тијана Стаменковић, Музичка школа „Мокрањац“, Београд
16. Ана Станојевић, Ваљевска гимназија, Ваљево, II разред
17. Винета Стојковић, Митровачка гимназија, Сремска Митровица, II разред
18. Лидија Шушић, Карловачка гимназија, Сремски Карловци, I разред

АУТОРИ РАДОВА

I

Јелена Батовац. Рођена је 17. јула 2001. године у Београду. Завршила је Основну школу „Јефимија“ у Обреновцу и Основну музичку школу „Ватрослав Лисински“ у Београду, клавирски одсек. Ученица је трећег разреда Филолошке гимназије у Београду, смер Живи језици – енглески језик. Учествовала је на републичким такмичењима из српског језика и језичке културе 2016, 2017. и 2018. године, када је освојила трећу награду. Говори енглески и немачки језик. Ауторка је лингвистичког есеја *Говор села Градашница (џризенско-џимочки дијалекат)*, објављеног у листу „Млади филолог“ 2017. године, бр. 16. Области њеног интересовања, поред фразеологије, јесу морфологија и синтакса.

Контакт: jelena.batovac53@gmail.com

Ана Булатовић. Рођена је 25. септембра 2001. у Београду. Завршила је Основну школу „Бора Станковић“ у Београду. Ученица је трећег разреда Филолошке гимназије у Београду, смер Живи језици – енглески језик. Учествовала је на Републичком такмичењу из енглеског језика 2016. године, када је освојила треће место, и на Републичком такмичењу из српског језика и језичке културе 2018. године, када је такође освојила треће место.

Контакт: abulatovic5@gmail.com

Бранислав Веселиновић. Рођен је 11. априла 2000. године у Сомбору. Завршио је Основну школу „Иво Лола Рибар“ у Новом Саду као носилац дипломе „Вук Караџић“ и ђак

генерације. Ученик је четвртог разреда друштвено-језичког смера Гимназије „Јован Јовановић Змај“ у Новом Саду. Редован је учесник Такмичења из српског језика и језичке културе од 5. разреда и Књижевне олимпијаде од 7. разреда. Досад је освојио 9 републичких награда: 1. место (2014, 2016), 2. место (2017) и 3. место (2015, 2018) на Републичком такмичењу из српског језика и језичке културе, те 1. место (2017), 2. место (2015, 2018) и 3. место (2014) на Републичком такмичењу *Књижевна олимпијада*.

Контакт: baneveselinovic5@gmail.com

Анђела Јевтовић. Рођена је 14. септембра 2002. године у Краљеву. Завршила је Основну школу „Димитрије Туцовић“ у Краљеву. Ученица је другог разреда Гимназије, специјализованог филолошког смера. Успешно је учествовала на више такмичења, а на Републичком такмичењу из српског језика и језичке културе 2018. године освојила је треће место.

Контакт: andjelajevtovic9@gmail.com

Урош Јовановић. Рођен је 21. октобра 2001. године у Сремској Митровици. Завршио је Основну школу „Слободан Бајић Паја“ у Пећинцима. Ученик је треће године Филолошке гимназије у Београду, смер Живи језици – енглески језик. Учествовао је на више такмичења из области српског и енглеског језика, као и у лингвистичком пројекту *Нејумо српски језик* (ментор проф. Јелена Срдић). Такође је и новинар-сарадник у часопису Филолошке гимназије „Млади филолог“ (*Зашто чини америчку књижевност?*, 2018, број 17). Говори енглески и немачки језик, а служи се и шпанским. Поред жаргона и когнитивне лингвистике интересују га лексикологија и синтакса.

Контакт: uxuros@gmail.com

Јана Марковић. Рођена је 29. јула 2000. године у Ваљево. Завршила је Основну школу „Милован Глишић“ у Ваљево. Ученица је четвртог разреда Ваљевске гимназије, специјализованог филолошког смера – енглески језик. Успешно је

учествовала на више такмичења, а значајне успехе је остварила на републичким нивоима такмичења из српског језика и језичке културе: у првом разреду средње школе освојила је треће место, а у другом и трећем разреду – прво место.

Контакт: janamarkovic5@gmail.com

Зоран Маховац. Рођен је 16. јула 2001. године у Сремској Митровици. Завршио је Основну школу „Јован Поповић“ у Сремској Митровици. Ученик је трећег разреда општег смера Митровачке гимназије. Успешно је учествовао на више такмичења, а најзапаженије резултате постигао је на такмичењу „Књижевна олимпијада“ у Сремским Карловцима, освојивши прво место 2017. и 2018. године.

Контакт: zmahovac@gmail.com

Михаило Маховац. Рођен је 16. јула 2001. године у Сремској Митровици. Завршио је Основну школу „Јован Поповић“ у Сремској Митровици. Ученик је трећег разреда општег смера Митровачке гимназије. Успешно је учествовао на више такмичења, а у склопу лингвистичке секције, на Републичком такмичењу из лингвистике 2018. године освојио је треће место.

Контакт: mahovacmihailo@gmail.com

Мина Мијајловић. Рођена је 16. маја 2001. године. Завршила је основну школу „Ђура Јакшић“ у Краљеву. Ученица је четвртог разреда Гимназије у Краљеву, специјализованог филолошког смера – енглески језик. Током школовања је с успехом учествовала на више такмичења.

Контакт: minamince01@gmail.com

Наталија Миладиновић. Рођена је 27. фебруара 2001. године у Краљеву. Завршила је Основну школу „Живан Маричић“ у Жичи. Похађа четврти разред краљевачке гимназије, специјализованог филолошког смера.

Контакт: natalijamiladinovic@hotmail.com

Сава Милановић. Рођен је 10. маја 2001. године у Београду. Завршио је Основну школу „Кнегиња Милица“ на Новом Београду. Похађа трећи разред Филолошке гимназије у Београду, смер Живи језици – енглески језик. Освојио је друго место на Републичком такмичењу из српског језика и језичке културе, у Тршићу 2016. године. Учествовао је у пројекту *Нејумо српски језик* (ментор проф. Јелена Срдић). Говори енглески и француски језик.

Контакт: savamilanovic52@gmail.com

Тања Петровић. Рођена је 16. јуна 2000. године у Лазаревцу. Завршила је Основну школу „Вук Караџић“ у Степојевцу. Ученица је четвртог разреда Филолошке гимназије у Београду, смер Живи језици – енглески језик. Освојила је прво место на *Књижевној олимпијади* 2017. године и треће место на Републичком такмичењу из српског језика 2018. године. Говори енглески и француски језик.

Контакт: tanjaa.petrovic@yahoo.com

II

Милан Бјелановић. Рођен је 19. маја 2001. у Београду. Завршио је Основну школу „Стеван Сремац“ у Београду (Добановци). Похађа трећи разред Филолошке гимназије, смер Живи језици – енглески језик. Учествовао је на литерарном конкурс у основној школи, на којем је освојио треће место и на Републичком такмичењу из српског језика 2017. године. Учествовао је и у пројекту *Нејумо српски језик* у Филолошкој гимназији (ментор проф. Јелена Срдић). Он је и новинар-сарадник у часопису Филолошке гимназије *Млади филолози* (*Дани Иве Андрића*). Говори енглески и руски језик.

Контакт: milan.bj01@gmail.com

Немања Грујичић. Рођен је 26. децембра 2001. у Ваљеву, где и данас живи. У родном граду завршио је Основну школу „Нада Пурић“, а тренутно похађа трећи разред смера

ученика обдарених за математику у Ваљевској гимназији. Током досадашњег средњошколског образовања такмичио се из математике, физике и књижевности и био добитник награда на државним такмичењима из последње две области. Пише и повремено објављује у периодици.

Контакт: necava01@yahoo.com

Анђела Новаковић. Рођена је 3. јануара 2002. године у Пожаревцу, живи у малом насељу званом Миљевић. Завршила је Основну школу „Милутин Миланковић“ у Клењу. Похађа трећи разред Пожаревачке гимназије, друштвено-језичког смера. Учесница је многих такмичења различитих нивоа, као и многих школских пројеката и манифестација. Чланица је глумачке секције и школског хора који су освајали вредне награде.

Контакт: andjelamiljevic@hotmail.rs

Анђела Ракетић. Рођена је 30. септембра 2001. у Сремској Митровици. Похађала је Основну школу „Бранко Радичевић“ у Шиду, а затим Основну школу „Јован Дучић“ у Петроварадину. Ученица је трећег разреда Карловачке гимназије, смер енглеско-немачки. Учествовала је на разним такмичењима и међународним пројектима, на енглеском и немачком. Поред тога, учи руски и јапански језик.

Контакт: andjelaraketic1411@gmail.com

Мина Тонић. Рођена је 1. октобра 2001. у Београду. Завршила је Основну школу „Васа Пелагић“ у Београду. Похађа трећи разред Филолошке гимназије, смера живи језици – енглески језик. Учесних је литерарних конкурса и такмичења из латинског и српског језика и књижевности. Учествовала је у пројекту „Негујмо српски језик“ (ментор проф. Јелена Срдић). Говори француски, енглески и италијански језик.

Контакт: minatonic777@gmail.com

III

Вања Аћимовић. Рођена је 7. априла 2000. у Крагујевцу. Завршила је Основну школу „Радоје Домановић“ у Крагујевцу. Похађа четврти разред Друге крагујевачке гимназије, специјализованог филолошког смера – живи језици. Била је учесница више такмичења различитог ранга, а у склопу лингвистичке секције на Републичком такмичењу из лингвистике 2019. године освојила је прво место.

Контакт: vanjavanjica319@gmail.com

Анастасија Здравковић. Рођена је 7. фебруара 2001. у Крагујевцу. Завршила је Основну школу „Милутин и Драгиња Тодоровић“ у Крагујевцу. Ученица је четвртог разреда Друге крагујевачке гимназије, специјализованог филолошког смера – живи језици. Успешно је учествовала на више такмичења, а у склопу лингвистичке секције на Републичком такмичењу из лингвистике 2019. године освојила је прво место.

Контакт: biljana.p.zdravkovic@gmail.com

Милица Здравковић. Рођена је 18. јула 2002. у Београду. Завршила је Основну школу „Васа Чарапић“ у Белом Поточу. Друга је година Средње балетске школе „Лујо Давичо“ у Београду, Одсек за народну игру, и прва година Средње музичке школе „Мокрањац“, Одсек за традиционално певање. Учесница је бројних семинара и такмичења, освојила је друго место на Републичком такмичењу балетских школа. Асистент је уметничког руководиоца за рад са децом у КУД-у „Абрашевић“, Београд.

Контакт: miliciczdravkovic18@gmail.com

Ана Косић рођена је 2001. године у Ваљеву. Ученица је Ваљевске гимназије. Воли да чита и пише, углавном поезију. Песме је објављивала у гимназијском листу *Алманах*.

Контакт: anakosic0601@gmail.com

Душан Марјановић је рођен 2000. у Смедереву. Ученик је четвртог разреда Медицинске школе у Пожаревцу. Осим за природне науке, његова интересовања везана су и за књижевност и традицију. Члан је културно уметничког друштва „Вук Караџић“ из Осипаонице.

Контакт: dusan231100marjanovic@gmail.com

Тијана Николић. Рођена је 17. априла 1999. године у Београду. Паралелно са Основном школом „Олга Петров“, похађала је Музичку школу „Мокрањац“, Вокално-инструментални одсек – виолина. Потом је у МШ „Мокрањац“ завршила Теоретски одсек и Одсек за традиционално народно певање и свирање. Године 2017. уписује Факултет музичке уметности, где похађа смер Музичка педагогија. Била је активна на пољу културе и социјалног рада као председник ђачког парламента у средњој школи, представљала своју школу у медијима, а 2018. је учествовала на Летњој уметничкој школи у Лесковцу, у организацији Универзитета уметности у Београду.

Контакт: tjt.car@hotmail.com

Алекса Радуловић. Рођен је 15. децембра 2000. у Бања Луци. Завршио је Основну школу „Георги Стојков Раковски“ у Бања Луци. Тренутно похађа бањалучку Гимназију, општи смјер. Учесник је бројних такмичења и литерарних конкурса. Говори енглески, њемачки и руски језик.

Контакт: aleksaradulovic15@gmail.com

МЛАДИ И СРБИСТИКА

Зборник радова

Издавач

ЗАВОД ЗА УНАПРЕЂИВАЊЕ
ОБРАЗОВАЊА И ВАСПИТАЊА

Београд, Фабрисова 10

За издавача

Др Златко Грушановић

Корице

Слободан Штетић

Припрема

Графички студио
ЦРНОМАРКОВИЋ
Београд, Солунска 23

Штампа

ALL IN ONE BUSINESS CENTER doo
Београд, Здравка Челара 12

Тираж

500 примерака

ISBN 978-86-87137-65-3

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

811.163.41'373.7(082)
821.163.41.09"18/19"(082)
398.3(=163.41)(082)

МЛАДИ и србистика : зборник радова полазника образовних програма у ОКЦ „Вук Караџић“ у Тршићу / [уређивачки одбор Александар Јовановић ... [и др.]. – Београд : Завод за унапређивање образовања и васпитања, 2019 (Београд : All in one Business Center). – 347 стр. ; 23 cm

Тираж 500. – Стр. 9–13: Србистички национални залог за будућност / уредници. – Библиографија уз сваки рад. – Summaries.

ISBN 978-86-87137-65-3

а) Српски језик – Фразеологизми – Зборници б) Српска књижевност – 19в–20в – Зборници в) Народни обичаји – Срби – Зборници

COBISS.SR-ID 277987340

